DOLANMALAR

AHMET İNAM

HECE

Bu yazılara "Dolanmalar" adını verdim, birkaç anlamıyla. Yaşayışımla bu düşüncelere dolanmış durumdayım, aşkın bir anlamı da dolanma: Soluğumda duyuyorum onları, biraz abartıyla söylersem. Birbirlerine de dolanmış yazılarım, görebilen okurlar için. Ayrıca, değişik dünyalarda gezip, dolanmayla yazıldılar. Bu çalışmanın bir diğer adı da Hâverân olabilirdi: Doğu-Batı. İki dünya arasındadırlar.

Düşünce yolculuğum hâlâ dolanmalar içinde. Bitmeden ne kadar yol alabildiğimin tanığı, okurlarım olacak.

ISBN 975-8988-10-7

HECE YAYINLARI / DENEME

Ahmet İnam: 1947'de Sandıklı'da doğdu. 1971'de ODTÜ Elektrik mühendisliği bölümünü bitirdikten sonra 1980'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe doktorasını, yan dalı Eski Yunan Dili ve Edebiyatı olmak üzere tamamladı. 1980'de ODTÜ'ye bilim felsefesi ve mantık öğretmek amacıyla girdi. 1989'da aynı üniversitede felsefe profesörü oldu. 1963 yılından itibaren dergilerde yazmaya başladı. Şiir, deneme, öykü ve eleştiriler yazdı. 1980'den sonra edebiyat çalışmalarını şiirimsi düzyazılarda yoğunlaştırdı. Bu çalışmaların çoğu kitap hâline gelmiş değildir. Mantık ve bilim felsefesinin yanında, matematik felsefesi, sosyal bilimler felsefesi, Çevre ve Teknolojileri Felsefesi (yüksek lisans ve doktora düzeyinde düzenli olarak verilen bu dersleri Türkiye'de ilk deneyenlerdendir!), tarih felsefesi, ahlâk felsefesi, estetik, ... dersleri verdi, bu konularda tez çalışmaları yaptırdı. Şu sıralar köklerini Türkçe'den ve Anadolu topraklarındaki yaşama birikiminden alan *Gönül Felsefesi* adını verdiği bir araştırmayı yaşıyor. Eserleri: *Gülden ile Hoca* (Ankara 1994), (*Bir Sevgi Yorumu* adıyla ikinci baskı İstanbul 2001); *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık* (Ankara 1995); *Ararken: Edebiyat Yazıları* (Ankara 1996); *Düşten Düşünceye* (Ankara 1996); *Sinema Akımları* (Derleyici olarak) (Ankara 1996); *Filiz, Nerdesin* (Roman, İstanbul 1997); *Hıyaran* (Ankara 1997); *Keşiş, Cinler ve Tanıklar* (Ankara 1998); *Teknoloji Benim Neyim Oluyor?* (Ankara 1999); *Dünya Gönülden Gönüle* (Ankara 1999); *Bilimin Bin Bir Yüzü* (Ankara 1999); *Yolculuk Hazırlıkları* (İstanbul 2000, ikinci baskı 2002); *Teknoloji ve Mühendislik Üzerine Bir Yorum* (İstanbul 2000); *Hayatımızdaki İnce Şeylere Dair* (İstanbul 2000, ikinci baskı 2002); *Gönülden Bilime –yolculuklar kitabı–* (Ankara: Hece, 2003) *Denemenin Ardında –edebiyat yazıları–* (Ankara: Hece, 2003); *Eleştirinin Kıyılarında* (Ankara: Hece, 2003); *Şiir Gerçek İçinde, Gerçek Şiir İçinde* (Antalya: Simge, 2004). Çevirileri: P. K. Feyerabend'dan *Yönteme Hayır* (İstanbul 1989); F. Nietzsche'den *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (İstanbul 1989); F. Nietzsche'den *Ahlâkın Soy Kütüğü Üzerine* (İstanbul 1990); F. Nietzsche'den *Şen Bilim'in Şiirleri* (İstanbul: Say, 2003).

DOLANMALAR

DÜŞÜNCE YAZILARI

AHMET İNAM

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 105
Deneme: 17

Birinci Basım: Aralık 2004
© Hece Yayınları - Ahmet İnam

Kapak Tasarımı: Sarakusta
Dizgi: HECE
Düzelti: Kasım Gezen
Teknik Hazırlık: HECE
Baskı: Öncü Basımevi

ISBN: 975-8988-10-7

HECE YAYINLARI
Konur Sk. No: 39/1 Kızılay/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
Telefon: (0 312) 419 69 13
Fax: (0 312) 419 69 14
e-posta: hecedergi@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

Sunu / 9
POLANYİ ETİĞİNE
DÜŞÜLMÜŞ BİRKAÇ DİPNOT / 11
Sonsöz / 27

YOBAZ YARATAN DÜNYAYI
ANLAMAYA DOĞRU... / 31
Yobazlığın Soykütüğü:
İç Seyir ve Dış Seyir Özürleri / 33
Zamanı Yaşamak: Bir Yobazlığı Aşma Çabası / 37

HÂNEMİZDEKİ SIR / 39
Meydanda Yaşanan / 39
Hânemizdeki Duvar / 42
İç-Ülkemden Evrene / 45

KAYGI GÜLÜ AÇARKEN / 49
Vıdı Vıdı Dünyasında Sıradan Kaygılar / 50
Kaygı Çukuru Düşücüleri / 53
Endişe İkliminde / 56
Dönüşümün Eşiğinde / 68

AKADEMİSYEN Mİ AK-ADAM-İSYAN MI? / 73
Akademik Yaşamı Çatan Çatı: Noetik Çatı / 73
Akademik Yaşamın Ögeleri:
Noetik Çatıyı Taşıyan Sütunlar ve Bahçe / 74
Çatısız, Çatısı Uçmuş Akademik Yaşamlar / 77
Çatıda Araştırılanın Bazı Unutulan Özellikleri / 79
Akademik Yaşamın Çatısız Anlamından
Geleceğin Akademisyenine / 82

87 / SÖYLEM KAFESİNDE
MUHABBET DENEN KUŞ
89 / Söylenenlere İsyan Olarak Söyleyeceği Olmak
93 / Söylenenden Söze
99 / Muhabbete Doğru, Zor Bir Yolda
109 / Muhabbet ve Sorunları

113 / EBEDÎYÂTINI YİTİRMİŞ EDEBİYAT:
EDEBİYATIN EDEBİ YATIK MI?
114 / Edebiyatın Edebiyatlığı
117 / Edebiyatın Kendiliğindenliği
120 / Edebiyatın Yaşam Tanıklığı
121 / Edebiyat ve Pazar
122 / Edebiyat ve Toplum
125 / Edebiyatın Değersiz Değerlere Verdiği Omuz
127 / Edebiyatın Kapattığı Hakikat
128 / Edebiyatın İnanç Sistemleriyle Bağı
129 / Akıl, Teknik, Kurnazlık Karşısında Edebiyat
131 / Edebiyatın Sonu mu?

133 / ŞİİRDEN DOĞAN, ŞİİRLE TAŞINAN
BİR ETKİNLİK OLARAK BİLİM

141 / ANDELÎB-İ GÛYÂNIN
YOLCULUĞU OLARAK AŞK
144 / Aşk
148 / Hayret Denizinde Bâlâdan Belâya
152 / Gönülden Göze, Gözden Sevgiliyi Gören Gönülcüğe
156 / Berzâh Âleminde Bir Âyine-dâr Olarak Gönül
159 / Ânestü Nârâ
163 / "Işktan Bigâne"lerin Zulmü
170 / Habîbun Asitân-ı Âsûmanı Olarak Dest-i Bigâne
174 / Seven Sevgili İlişkisi Üstüne Bazı Düşünceler
180 / Sûz-ı Firâk mı Yine, Yoksa Visâl Erdi mi?
185 / Birini Sevsem Dimek Lâzım Gelûr Nâ-çâr Şi'r

ŞARKILAR UMMANINDA
AŞK BATIKLARI / 189
Dertli'nin Oku / 190
Demlenmiş Bir Sen Acısı / 202
Vah Kendim Vah / 205
Hâb-Gâhda Yapayalnız / 211
Tahterevallinin Boş Yanı / 216
"Gel Karış Bir Katreye ki
Onda Ummân Gizlidir" / 220

DİZİN / 227

SUNU

Bu kitaptaki yazılar, son on beş yıldaki çalışmalarımın küçük bir bölümünü içeriyor. Bu yazılara "Dolanmalar" adını verdim, birkaç anlamıyla. Yaşayışımla bu düşüncelere dolanmış durumdayım, aşkın bir anlamı da dolanma: Soluğumda duyuyorum onları, biraz abartıyla söylersem. Birbirlerine de dolanmış yazılarım, görebilen okurlar için. Ayrıca, değişik dünyalarda gezip, dolanmayla yazıldılar. Bu çalışmanın bir diğer adı da *Hâverân* olabilirdi: Doğu-Batı. İki dünya arasındadırlar.

Hece Yayınları'nın ilgisi olmasaydı, bu yazılar bir araya gelmezdi. Sevgili Hüseyin Su'ya candan ilgisi için teşekkür ediyorum. Sevgili Kasım Gezen'in titizliği, benim dizgi yanlışları, söyleyiş çarpıklarıyla dolu yazılarıma bir inşirah getirmeyi denediyse de, gözümüzden kaçmış anlatım bozuklukları, benden kaynaklanmaktadır. Kasım'a çabaları için minnettarım.

Düşünce yolculuğum hâlâ dolanmalar içinde. Bitmeden ne kadar yol alabildiğimin tanığı, okurlarım olacak.

Kasım 2004, Ankara

POLANYİ ETİĞİNE DÜŞÜLMÜŞ BİRKAÇ DİPNOT*

Dünyaya saçılmış Polanyici arkadaşlarıma...

1.

Bir kimseye yaklaşmanın ve onun düşüncelerini değerlendirmenin çeşitli yolları vardır. Bunlardan birisi, o kimsenin söylemeye çalıştığı şeyin ana fikrini anlamak için kendi kuramını kullanmak olabilir: Polanyi'yi Polanyi aracılığıyla anlamak, Polanyi'ye Polanyici olarak yaklaşmak. Bu yöntem, ona sadık kalmak üzere, kişisel olacaktır.[1] Kendimi, onun felsefesine teslim ediyorum, sistemini doğru biçimde anlamada bana kılavuzluk etmesi için, kendimi onun bilim

* Bu yazı İngilizce kaleme alınmıştır. Burada çevirisini sunuyoruz. Yazının İngilizce aslı için bkz. "Some Footnotes to Polanyian Ethic", *Polanyiana*, No. 1-2, 1992, s. 35-49.

[1] Bazı tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel nedenlere bağlı olarak Polanyi'nin anladığı anlamda 'kişi olma' ile ilgili felsefî tartışmalar, kişinin kendi inisiyatifi konusu, içinde yetiştiğim kültürde çok büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. İslâm kültüründen gelen biri olarak, bilim ile felsefece uğraşmanın ve dini bütün bir Hıristiyan olmadan kendi kültürel değerlerimizle güvenli biçimde nasıl yaşayacağımızı Polanyi'den öğrenmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Dahası, Polanyi tarafından defeatle belirtildiği gibi, sorumlu kişisel taahhüt, siyasetin ya da iş dünyasının hizmetinde olmamalı, fâni ve sığ itkilere dayanmamalıdır. Benim Polanyi'ye duyduğum merak, bir anlamda Polanyicidir: Kişisel ve kültürel koşullanmama rağmen, kendi öz sorumlu kişisel taahhüdüm yardımıyla bu tahditlerin nasıl ötesine geçeceğimi anlamak ve böylesi bir girişimin güçlüklerini göğüslemek. Zira Polanyi ile birlikte, bir kültüre bağlanmadan, hakikati yargılamak için 'objektif' bir duruş noktası olmadığına inanıyorum (*PK*, 287-294). (Polanyi'nin yapıtıyla ilgili kısaltmalar için bibliyografyaya bakınız. Kısaltmadan sonra gelen rakamlar sayfa numarasını göstermektedir.)

anlayışına emanet ediyorum. Şüphesiz, kısmî anlama denilen şey de mümkün, hattâ zorunludur; zira onun görüşlerine çeşitli yönlerden gelen envai çeşit yorumlar ve eleştiriler olmazsa, düşüncelerinin felsefe bakımından tartışılması eksik kalacaktır. Benimkisi, Polanyi'nin düşünceleri etrafında dolanan çeşitli sorunların açıklığa kavuşturulması arayışı içinde, hâlden anlayan bir yaklaşım, bir çeşit "Verstehen" olacaktır. Belli bir yöntem olarak, kesinlikle kendi yetersizliklerini ve eksikliklerini de beraberinde getirmekte. Ama gene de, onun yorumcularından birisi olma riskini almaya hazırım.

2.

Felsefî kuramı, esasen örtülü bilgi kuramına dayansa da, onu felsefeye iten asıl motive edici güç, ahlâkîdir. Bir başka deyişle, makalelerinde tekrar edip duran etik[2] sorunlar onun *leitmotiv*'idir. Polanyi etik sorunlarla başlar etik sorunlarla bitirir. Ancak, ne yazık ki, benim bilgilerime göre, asla bütünüyle etik sorunları ele aldığı ayrı bir makale yayımlamamıştır.[3] Bilimle ilgili sorunları ele alışını anlamaya çalışırken, Polanyi'nin sisteminde bilginin ahlâkî karakterinin nasıl önemli bir rol oynadığını göstermek için, ilkin, onun bilim tasarımını formüle etme girişiminde ahlâkî düşüncelerin ortaya çıktığı vakıaları imâ etmeye çalışacağım. İkincileyin, bilim anlayışının bir uzantısı olarak örtülü bilgi kuramı ele alınacaktır.

3.

Polanyi'nin sistemine, onun bilime duyduğu merak aracılığıyla girmeyi tercih ediyorum. Bilime dair derin kaygısının çözümlenmesi, onun bilgi anlayışının etik karakterini imâ edebilir. Polanyi'nin bilime gösterdiği dikkat Polanyici *bilim kaygısı* olarak adlandırılabilir.

Bilimsel bir ürün olarak, bilimsel bir toplulukça yaratılmış bir kuramı göz önünde bulunduralım. Bilimsel bir kuram, uygun kuru-

[2] Etik ile ahlâk, ilkinin ikincisinin felsefesi olmasıyla, birbirinden farklıdır.

[3] Özel bir sohbet esnasında, Prof. Richard Gelwick, Polanyi'nin etik üzerine bir kitap yazmaya niyetlendiğini, ama ne yazık ki, bunun yapılmadan kaldığına dikkatimi çekti.

lursa, bir ideal bilgi örneğidir. Bilimsel bilgi, sağduyudan gelen bilgilerin mükemmel olduğu kabul edilen bir örneğidir. Bunun ardında yatan gerekçe basittir: Bilimsel topluluğa güveniyoruz; çünkü bu topluluk, toplumun mükemmel olduğu kabul edilen bir örneğidir. Bilim adamları yüce ve iyi bir toplumun örneğini oluşturur.[4] Bilimsel bir topluluğa, güvenilir bilim adamlarından kaynaklanan değerinden ötürü saygı duyulur. Bilim adamları, bilenlerin mükemmel olduğu kabul edilen örneğidir. Böylece, bilime mutlak bir güven besleriz, çünkü o bize bilginin, bilenler ile bilenler topluluğunun mükemmel örneklerini sağlar.[5] Bunlar, benim *bilim üçlüsü* dediğim, kültürümüzün belkemiğidir: Bilimsel bilgi, bilim adamı, bilimsel topluluk, doğada düzen ve ussallık arayışında olan insan yaratıcılığına can verir. Bilime duyulan merak, hakikati keşfetmek için ziyadesiyle sarf edilen dikkat demektir. İşte bu, *Polanyici kaygı,* yanlış anlaşılmamalıdır. Bilim, doğayı ve insan kültürünü anlamak için bilgi toplarken karşılaştığımız güçlüklerin üstesinden gelmeyle görevli umudumuzdur; onurumuzdur. Bilim üçlüsünün sorunlarını dikkatle gözden geçirerek, etrafı tarihsel, sosyolojik, psikolojik, siyasî ve kültürel sorunlarla çevrili çağımızın felsefî durumunu başarıyla kavrayabiliriz. Bunun için kapı, Polanyi'nin bilime gösterdiği dikkat, onun sistemine girmeyi arzulayanlara ağzına kadar açıktır.

Ahlâkî boyut, bilimin zorunluluğunda ortaya çıkar. *İyi bir yaşam* sürmek için bilime ihtiyaç duyarız.[6] Bilim iyi yaşamın bir örneğidir.[7] Bilim ilgimizin *telos*'u, iyi bir yaşama sahip olmaktır. An-

[4] *PK*, 375; *LL*, 6.

[5] Bilimsel bilgi, bir bilimsel topluluk içinde yaşayan her bir bilim adamının katkısıyla üretilir. Bu, asla bitmeyen bilimsel bilgi üretme süreci, *bilimsel etkinlik*'tir. Bilim üçlüsünün üyeleri arasındaki ilişkiyi etkileyerek bilimin dinamik karakterini inşa eder.

[6] Ahlâklı olmanın ölçütü nedir? Ahlâka uygun ile uygun olmayanı ne ayırır? Bu yazı, bu çekişmeli sorunun derinlemesine ele alınacağı bir yazı değildir. Kabaca söylersek, ahlâk "Nasıl yaşamalı?" sorusuna verilecek olası cevaplarla ilgilidir. Ayrıca ahlâk, bu cevaplardan kaynaklanan soruları da kapsar. Bu soru etrafında dolanan herhangi bir felsefî konu, etiğin konusu olarak ele alınabilir. "İyi bir yaşam sürmek," bu ana soruya verildiği düşünülen kimi cevaplarla kavramsal bir bağlantı içinde olduğundan, bu ifade hakikî bir etik kavramdır.

[7] *LL*, 6.

cak, bilim bir başka etkinliğin aracı değildir. Bilim, bilim için yapılır.[8] Bilimin özü, bilgi aşkıdır; bu bilgi, ekonomik yarar ya da siyasî güç elde etmek için atlama taşı olarak kullanılmamalıdır. Bilimin bilim için, iyi yaşamın iyi yaşam için olması, Aristoteles'in *eudaimonia* (mutluluk) kavramını hatırlatmaktadır.[9]

4.

Kendi kendisinin ereği olan etkinlikleri içine alan bilim, iyi yaşamın bir örneğidir. İyi bir yaşam ne demektir? Amacı kendi içerisinde olan bir yaşam mı? Bu sorulara verilecek cevap, doğrusu mevcut araştırmanın amacını aşan, Polanyi'nin tüm felsefî bakış açısının ayrıntılı bir çözümlemesini gerektirir.[10] Ne var ki, bu sorunla ilgili birkaç imâda bulunmak için, ortaya bir başka soru daha atmak uygundur: Bilim hangi bakımdan iyi bir yaşamın ideal modelidir? Bu kadar karmaşık bir soruya verilebilecek kısmî bir cevap, bilim adamlarının yüce ve iyi toplumun gövdesini oluşturdukları yönünde olacaktır.[11] İyi bir toplumun göze çarpan karakteristiklerinden bir tanesi özgürlüktür. Özgür bir toplum, amacını kendi içerisinde taşır.[12] Bu amaç dışarıdan dayatılmamalıdır. İyi yaşam, iyi toplum gerektirir ve iyi toplum ise, kendi amacını kendisi belirlemesi anlamında özgür bir toplumdur. İyi bir topluma duyulan arzunun bilime duyulan arzuyla aynı olduğuna dikkat edin. İyi bir yaşam, özgür, özerk, amacını kendi içinde taşıyan, kendi kaderini kendi tayin eden bir yaşamdır. Aynısı bilime de uygulanır.

Bu noktada önemli olan şudur: Etik kavramlardan yararlanmadan bilimi yeterince betimlemek olanaksızdır.

[8] *SFS*, 7.

[9] *The Nicomachean Ethics*, 1097b1-20.

[10] İyi toplumun üyeleri, hakikate saygı duyar, adaleti arzular ve arkadaşlarını sever (*LL*, 30). Hakikat, adalet, sevgi, bu üç kavram iyi yaşamın ne olduğu sorusuna üstü kapalı bir cevap vermekte. Bu toplum, bilgileri dahilinde *ikamet edebilen*, *örtülü güçlerini* kullanabilen ve *kişisel* olarak hakikat sorumluluğunu taşıyan, merhametli, adaletli üyelerden oluşur. İtalikle yazılan terimler açıklığa, bu yazının kalan bölümlerinde kavuşturulacaktır.

[11] *LL*, 6.

[12] *LL*, 30.

Şimdi, "Bilim nasıl olanaklıdır?" Kantçı sorusunu sormanın tam zamanıdır. Ya da, aynı kanaldan gelen "İyi yaşam nasıl olanaklıdır?" sorusunu. İlk izlenim olarak onun felsefî metinlerini şerh eden görüşümüze bağlı olarak, bu önemli soruya envai çeşit yanıt bulabiliriz. Benim yanıtım oldukça basit: Özgürlük. Kendi kendini idare etmesi kendi kaderini kendisinin tayin etmesi ve düzenlemesi, bilimsel araştırmayı olanaklı kılar. Akademik özgürlük olmadan, bilim adamları eylemlerinden sorumlu tutulamaz. Taahhütlerden ve güvene dayanan programlardan hiç söz edemeyiz. Bir kere daha bilim ile iyi yaşamın bağrında barınan hakikî bir etik kavramıyla karşılaşıyoruz: Özgürlük. Kuşkusuz, en azından Kantçı felsefe içerisinde, özgürlüğün etik bir kavram olmasından kuşku duyamayız.

O hâlde akademik özgürlüğü ne meydana getirir? "İnsanın kendi araştırma konusunu seçme, herhangi haricî bir kontrolden uzak, araştırmasını yürütme ve kendi kanaatlerinin ışığında kendi konusunu öğretme hakkı."[13] Bu bizi, bilim içerisinde özgürlüğü nasıl idare edeceğimiz sorununa götürür. Özgürlük, bir örgütlenme biçimidir;[14] kendisini yabancı kontrole karşı koruması zorunludur.[15] toplumsal önemi vardır; bilimsel toplumun (iyi bir toplum!) hayatta kalması, özgürlüğü gerektirir. Ama özgürlüğü korumak için güce ihtiyaç duyarız. Bu büyük miktardaki güç, kolaylıkla özgürlüğün kendisini baskı altına alabilir. Özgürlüğü nasıl kontrol edeceğiz? Bu soru kulağa paradoksal gelse de, özgür toplumun görünümlerinden önemli olan birisini ortaya koyar. Tam özgürlük, güçle sınırlanmamış bir özgürlük, kaosa götürür. Özgürlük, "açık toplum"un,[16] birbirinden ayrı bireylerin oluşturduğu toplumun özgürlüğü değildir. Bir bilim adamı, bir kurum çerçevesi içerisinde belli bir yeri işgal eder. Kurumlar özgür olmadıkça bireysel özgürlük olanaklı değildir.[17]

[13] *LL*, 33.
[14] *LL*, 34; *SF*, 63.
[15] *LL*, 29-30.
[16] *LL*, vi.
[17] *SFS*, 2 ile 3. Bölümler

5.

Bilim neden dejenerasyona uğramaz? Bilim hayatta kalabilir; çünkü, onun değerleri ve idealleri bilimsel bir toplulukça korunabilen bir gelenek içerisinde cisimlenebilir. Her bir bilim adamı grubu, üyelerinin makul eleştirilerine ve kendi aralarında iletişime izin verecek şekilde özgürce kendi standartlarını kurar. Hem geleneksel değerlerin aktarılması hem de bütünüyle orijinal yorumların eklenmesi, bilimsel etkinliğin her safhasında olur. Bilimsel topluluğun kendi otoriteleri vardır; bir yandan özgürlük talep edilirken, bir yandan itaat talep edilir. "Üstatlar" gibi entelektüel otoriteler olmadan bilimin devamlılığı sağlanamaz. Geleneksel değerlerin ve sorunların aktarılmasını olanaklı kılan zemini paylaşmak üzere çıraklar yetiştirilir. Ama bilimsel otoritenin, bilimsel topluluğa bu topluluktaki bilim adamlarının kendi istekleriyle kabul edilmesi gerekir. Geleneksel değerleri tutmak için özgür uzlaşım gerekir. Yoksa, "geleneğinde sıkı sıkıya köklenen sabit bir temel üzerinde, bilim, öncüleri ve devrimcileri tarafından mükemmelleştirilemezdi."[18] Öyleyse, bilim aşkı, yaratıcı istek geleneksel bilimsel standartlara adanmayla elele gitmek zorundadır. Gordion düğümünü çözmek, bireysel olarak bilim adamlarına düşmektedir: O, geçmişin büyük bilim adamları örneklerini kabul eder, meslektaşlarına güvenir, ama aynı zamanda "kendinin yanıltılmasına karşı ve *hakikatin gerçek bir duyumu* için mücadele eder."[19] Her bir orijinal gayrete karşı duyduğu sevgi ve özen, onu topluluğun bir kölesi olmaktan kurtarır.[20] "Hakikatin gerçek bir duyumu," nasıl olur da, onu, toplum otoritelerinin önceden oluşturduğu sınırlandırmalardan kurtarır?

Tekrarlarsak, bilim, ideal bir toplumun ve iyi bir yaşamın örneğidir. İlkece, bu toplum haricî kontrolden uzak olabilir. Gerçekten bu toplum dışarıdan manipüle edilmemelidir. Aksi takdirde mükemmel bir toplumun, mükemmel olduğu kabul edilen bir örneği

[18] *SFS*, 56.

[19] Vurgular bana aittir.

[20] *SFS*, 55.

olma karakterini yitirir. Bir bilim adamının içinde bulunduğu kurumda toplumunun özerk karakterini koruması gerektiğini gördük. Toplumu kendi kaderini kendisinin tayin etmesi özelliğine sahip olmadıkça, o toplumdaki kişi özgür olamaz. Öte yandan toplumsal özgürlüğün korunması, bireylerin özgürlüğünün korunmasını gerektirir. Ama, bir bilim adamının bireysel özgürlüğünün en temelinde yatan şey, yeterince tuhaf biçimde, o bilim adamının "hakikat duyumu"dur. Bir "hakikat duyumu", Polanyi'nin sisteminde nasıl gerekçelendirilebilir? Bilgimizin ahlâkî emsali ile ilişkisi nedir? *Bilme edimi içkin bir biçimde ahlâkî midir?* Bunlar, bir sonraki bölümde ele alacağım bazı sorulardır.

6.

"Hakikat duyumu" bir inançtır. İnanç, Polanyi'nin felsefesinin özünü işgal eder. Onun "güvene dayanan programı", kendini bu kavram üzerine yerleştirir. Niçin inaçlara ihtiyaç duyarız? Evrimsel bakışa göre, insanoğlu, hakikat hakkında bir dizi bilgi edinmekte yardım gördüğü belli birtakım görsel güçler geliştirmiştir. Gerçekten bilim, algının bir uzantısıdır.[21] Bir nesneyi algılarken, hakkında bilgi kazanmamıza rağmen, bu nesnenin çoğu yönlerini algılayamayıp, ıskalarız. Nesnesini mükemmelen kavrayabilecek bir algı yoktur. Algılama mekanizmamıza içkin bu yetersizlik, ancak algılarımızın sağladığı bilgilerin yanı sıra, algılarımıza *güvenmeyle, bunlara inanmayla* aşılabilir. Öyleyse, inancın nerede ve nasıl başladığını, önemli rolünü nasıl ve nerede oynadığını görmek için, hakikatin bilgisini yetersiz ve bozuk bir biçimde edindiğimizi söyleyen Polanyi'nin betimlemesine bakalım.

"Bir problemin çözümü olduğu iddiasında olan bir yanıtın, ne gerçeklenmesi ne de yadsınması için şaşmaz, kesin kurallar vardır."[22] Bu, mantıksal olguçuların bir bilim mantığı inşa etme hayalinin, gerekçelendirme safhasında bile, iptal edilmesi gerektiği anlamına gelir. Ha-

[21] LP, 28.
[22] LP, 27.

kikate yaslanan tüm bilgiler belirsizdir. Bu ilk belirsizliktir. İkincisi, doğada gerçek bir tutarlılık inşa etmek için kesin bir kural sunmanın olanaksızlığından çıkan bir belirsizliktir. Üçüncüsü, bilgimizin hangi zemin üzerinde doğru olduğunu bilmeyiz. Dördüncü belirsizlik ise, odaksal dikkatimizin nesnesinin (aşağıya bakınız) çevresindeki tikelleri birbirinden açıkça, uluorta ayıramayız. Dikkatimizi belli bir nesne üzerinde yoğunlaştırdığımızda, bu nesnenin artyöre (*background*) görüntüsünü ve bağlamını yitiririz. Son olarak, bilimsel yargılamanın zeminini değiştirme seçimimizde belirsizliklerimiz vardır.[23]

"Nihai olarak kurulmuş kabul edilecek şey, apaçık kurallardan türetilemez; çünkü bilimsel sağgörü, herhangi bir kuralın yerine getirilmesiyle doyurulamaz; zira tüm kurallar kendi yorumlarına maruz kalır."[24] Bir kuralı gerekçelendirmek için bir başka kurala ihtiyaç duyarız, sonsuz bir döngüden kaçınmak için, bir yerlerde durmak zorundayız. Durulacak yer, herhangi bir kuralla önceden inşa edilemez. "Zira, böylesi bir doğanın gerçek özelliği, bizim kontrolümüzün ötesinde var olur."[25] Hakikat öyle bir şeydir ki, kendisini belirsiz bir biçimde gelecekte gösterir. Bu biçimde anlaşılan bir hakikat, bizi umutsuz bir duruma sokuyor: Nasıl bilebiliriz? Bildiğimizden nasıl emin olabiliriz? İşte bu nokta, "inancın" önemli hâle gelmeye başladığı noktadır.

İnsan kafasının yalıtılmış bir hâli, çıkar gözetmez bir tavır, bilgimizin bu arızalı karakterini verimli bir bilgiye çevirmede bize yardımcı olamaz. Böylesi bir tavra yapışıp kalmış olarak, hakikati keşfetmede etkisiz, yetersiz, başımızı sokacak bir damımız yoktur. O zaman yapmamız gereken, bu zor durumdan bizi çekip çıkaracak bir yol bulmaktır. Dışarıya açılan yol, köklü bir tavır değişikliğinden geçer. Tıpkı, doğal tavrın değiştirilmesiyle başarılan Husserlci "epoche" gibi,[26] Polanyici "inanç" da kopuk tavrın terk edilmesini gerektirir.[27] Haki-

[23] LP, 29-30; *SFS*, 40-58; *KB*, 8. Bölüm

[24] *SFS*, 30, 40.

[25] *SFS*, 10.

[26] *Ideen zur einer reinen Phänomenologie...*, s. 48.

[27] Doğal tavrın şiddetli değişiminin Husserlci biçimi mi, yoksa sağduyu tavrı mı Polanyi felsefesindeki kopuk ve taahhüt edilmiş tavır ilişkisi ile karşılaştırılabilir olduğu sorula-

kat ile ilgili herhangi bir sav belirsiz bir içeriğe sahip olacak diye kaygılanmaya gerek yoktur; tersine *kurulu olguların ötesini görebilmekle* övünebiliriz. *Zira anlatabileceğimizden çok daha fazlasını bilebiliriz*. Bu, örtük güçlerimiz olduğuna inanıyoruz demektir. İşte, inanca, *taahhüde* ihtiyaç duymamızın nedeni budur. İnançlarımızın gücüne kendimizi adıyoruz. Bu inancın keyfî, körü körüne duyulan bir inanç olmadığına; gözlerimiz açıkken duyduğumuz bir inanç olduğuna dikkat edin.[28] Bu, bizim irade gücümüzdür. Ciddî bilimsel bir problemi çözmek için irade gücü gereklidir.[29]

Bu noktada uygun bir metafor fena olmayacaktır. Hakikat, karanlık bir âlemdir. Onu görmek için bir ışık demeti zorunludur. Işık demeti bizim tarafımızdan gönderilmektedir.[30] Kopuk bir felsefe bilgisinde, örneğin emprisizmde, ışık dışarıdan gelir. Ama bizim durumumuzda, taahhüt aracılığıyla, bilinmeyen şeyleri bile bilebiliriz. Öyleyse hakikatin yüzüne ışık tutun! İnanabileceğimize inandığımız sürece, hakikatin görünmeyen yönlerini güvenilir bir biçimde hissedebiliriz.

bilir. Kopuk tutumda insanlar genellikle neyi bildiklerini bilmekte midirler? "Pozitivist" felsefelerce bilimsel bilgide kopukluğa ve çıkar gözetmezliğe "nesnellik" adına gereğinden fazla vurgu yapılmıştır. "Güven düzeni" buna bir tepki midir? Olabilir. Polanyi zamanının etkili dünya görüşlerine karşı mücadele etmişti: Marksizm, Mantıkçı Pozitivizm ve Ampirizm, Yararcılık ve Davranışçılık gibi Batı kültürünü belirleyen kişisellikten çıkarılmış bakma biçiminin tehlikelerini görmüştü. Polanyi'ye göre doğada kopukluğa ancak "normal hayvan düzeyinin de altında bir tam ahmaklık durumuyla ulaşılabilir" (*LL*, 25). Demek ki, biricik yaratıcının zeki insan olduğu kültürel yaşamda, evrim süreci sonunda insanoğlunun varlıklar hiyerarşisinde en tepede olduğu olgusuna bağlı olarak kopuk bilgi olanaksızdır. Yine de kopukluk ve yalıtılmışlık, bilimsel bilgilenmenin zorunlu koşulu olarak düşünülegelmiştir. Zamanın yaygın görüşü budur. Husserl'in ünlü "Zurück zu den Sachen" (Şeylerin kendilerine dönmek) deyişi, zamanın baskın felsefelerine bir başkaldırıyı yansıtıyor. Felsefede radikal bir tavır değişimini kaçınılmaz görüyordu (Bkz. örneğin *Logische Untersuchungen* II, s. 6; "Philosophie als Strenge Wissenschaft", in *Logos*, s. 340). Benzer bir biçimde Polanyi'nin bedenimize bilginin kaynağı olarak yaklaşması "görünürde doğal" olan tavrı gerçekten doğal, yani güvenilir bir tavra dönüştürmeye duyulan tutkulu bir arzu olarak yorumlanabilir. Demem o ki, diğerlerinin yanında, Husserl ile Polanyi arasında böylesi bir ortaklık da vardır.

[28] *LL*, 31.

[29] *SFS*, 39.

[30] *Cart. Med.*, s. 12'de Husserl şöyle diyor: "Habe ich die Welt aus mir..." (Benden çıkan bir dünyaya sahibim...)

Şimdiye kadar, kopuk bir tarzda görüldüğünde, kişisel bilgi edinmenin önünde yıkılmaz bariyerler olduğunu anlamış olduk. Bu tavırdan güvene dayanan tavra doğru kayış, bizi hakikate götüren yola sokar. Hakikat, karanlık bir halka ile çevrelenmiş ise, ondan ışık saçmasını bekleme; sen ona ışık tutmaya cesaret et. Şimdi, "ışık tutmanın" nasıl işlediğini; ne kadar başarılı olduğunu ve kuşkusuz niçin başarılı olabileceğini görelim.

7.

Polanyi'nin sisteminin "kök metaforu", Polanyi'nin anladığı hâliyle, algılamadır. "Kök metafor" ifadesini bir dereceye kadar Pepper'in anladığı anlamda kullanıyorum.[31] Felsefî bir sistemin kök metaforu, o sistemin diğer yönlerinin uygun biçimde gelişmesini sağlayan temel ilkedir. Örneğin, Thales'in kök metaforu "su" idi. Polanyi'ye gelince, algısal mekanizmayı betimlerken, ihtiyaç duyduğumuz herhangi bir felsefî ipucuna dayanabiliriz. Bu cüretkâr bir iddia değildir; ihtiyatsız olduğumu düşünmüyorum. Önermenin gerekçelendirilmesi için, betimlediği örtük mekanizmanın yanlış olduğunu varsayın. Bu durumda "taahhüt", "barınma", "güven", "sorumluluk" ve hattâ "kişisel" gibi terimlerimiz olmayacaktır. Bu görsel modelin bir şekilde uzantıları olduğuna inandığım ilişkinin tam da "semantik" ve "fonksiyonel" yönlerini bir kenara koyun, bu durum bütün bu terimlerin kavramsal olarak vücudumuzdaki duyu organlarının görsel çalışmasının "bir yerden çıkarak bir yere giden" ve "bir yerden çıkarak bir yere varan" ilişkisinden kaynaklandığı olgusunu ortaya koyabilir. Öncelikleri gözetelim. Güvene dayanan programını anlamak için Polanyi'nin algılama kavramını göz önünde bulundurarak başlıyoruz.

Herhangi bir algılama edimi için iki tür farkındalık, *odaksal* ve *yardımcı* farkındalık vardır. Bunlardan birisine sahipsek, örneğin, odaksal olanına, diğeri kaçınılmaz olarak geri plâna düşer. Bir nesneyi aynı zamanda iki farklı yolda göremeyiz. (Örneğin, ördek-tavşan

[31] S. C. Pepper, *World Hypotheseis*, s. 91-114.

şeklini anımsayın!) Dikkatimizi belli bir nesneye odakladığımızda, yalnızca nesneyi değil, ayrıca arka plânda yatan pek çok diğer şeyleri de algılarız; bağlam ise *yardımcı* olarak algılanır. Bu yardımcı tikeller, kendi başlarına şeyler olarak değil, ayrıca odaksal dikkatin nesneye götüren işaretleri ve ipuçları olarak da algılanır. Odaksal farkındalık açıkça ve uluorta ifade edilebilse de, sınırlılıkları vardır ve örtük karakteri olan yardımcı farkındalıkla tamamlanmalıdır. İfade öncesi yetilerimizin temelinde bu yardımcı tikelleri algılar ve tanırız. Dikkatimizi bu tikellerden odaklanılan şeye çeviririz. Bu tikelleri açıkça belirleyemeyiz. Bunları, ipuçları olarak örtük biçimde bir bütünle birleştiririz; bu entegrasyon sürecinde hiçbir kontrolümüz yoktur. Bunları bilebilir, ama ifade edemeyiz. Bunlar hakkında açık bir bilgi elde etmek için, bir dikkat değişimi gereklidir; ama bu durumda da, bunlar odağa alındıklarında, yardımcı tikeller olmaktan çıkarlar.

Polanyi'nin kök metaforunun kısa betimlemesinden başlayarak, bir biçimde bu kuramın, farklı ama hâlâ, ne mutlu ki, doğru bir resmini çizebiliriz. İnsan bilgisinin iki görünümü vardır: Açık ve örtük. Her açık bilginin çevresinde onun bileşeni, Polanyi'nin sözleriyle, örtük emsali vardır. Bu olgu, açık bilginizi ***kullanmak*** istediğiniz zaman somutlaşır. Satrancın kuralları konusundaki bilginizin apaçık olduğunu varsayın. Bu açık bilgiyi kullanmaya başlar başlamaz, örtük güçlerinize başvurursunuz; başka bir deyişle, üzerinde hiçbir kontrolünüz olmayan ve hakkında açık bir bilginiz olmayan ifade öncesi yetilerinizi, belleğinizi, duyu organlarınızı, sinir sisteminizi harekete geçirirsiniz. Demek ki, örtük bileşeni olmayan hiçbir açık bilgi yoktur.

8.

Ontolojik açıdan konuşursak, *epistemolojik oryantasyonumuza* dayalı olarak hakikatin nesneleri her zaman iki âlemde bulunur. *Önyöre* adını verdiğim odaksal, açık âlemde, açıkça farkında olduğumuz ya da öyle olduğunu düşündüğümüz nesneler vardır. Yardımcı, örtük, *artyöre* âlemde ise, yukarıda betimlendiği gibi, bir bilen tarafından bütünleştirmeyi bekleyen yardımcı tikeller vardır. Bu âlemlerin nesneleri sabitlenemez; diğer şeylerin yanı sıra, basit algılama ile daha

karmaşık durumlarla ilgilendiğimizde, bu nesneler, kültürel ve duygusal atmosferle dolmuş bilgi birikimimizdeki dikkat değişikliğimize bağlıdır. Örneğin, matematik bilgimiz geliştikçe artyöre âlemdeki bazı nesneler önyöreye geçer ya da bellek kaybına bağlı olarak tersi olabilir; önyöre nesneleri bu âlemi tahliye edebilir. Çerçevesi üzerine önyörenin inşa edilebileceği artyöre âlem çoğunlukla bir *gestalt* rolü oynar. Hakikati görüşümüz iki başlı olmaya yazgılıdır: Artyöre âlemi boşaltamayız; hakikatle ilgili bilgimizde ayrılmaz bir yeri olacaktır her zaman, henüz keşfettiğimiz şeye, yani önyöre sakini nesnelere eşlik eden dik başlı, karanlık ortağımız. Her zaman daha fazlası bulunacağı için hiçbir *ne plus ultra** önyörede belirtilmemelidir.

Bu yazıdaki can alıcı amacım bakımından önemli olan nokta şu sorulara bir yanıt aramaktır: *Artyöre*nin yapısını ne belirlemektedir? Neden örtük bilgimiz vardır? Bu kaçınılmaz mıdır? Bilgi kazanma çabamızı kesintiye uğratan, kontrol edilemeyen böylesi örtük faktörlerle nasıl başa çıkabiliriz? Örtük boyuttan gelen ters etkileri nasıl önleyebiliriz? Önyörenin yapısını zenginleştirmek ve derinleştirmek üzere artyöre ile nasıl geçinebiliriz?

İyi bir dinleyici isem, bir müzik parçasını dinlerken müziğin anlamı önyöredir. Şimdi artyörede neler olduğuna bakalım. Bu artyöre, bilenin "önyöreye sıçradığı" envai çeşit ipuçlarından oluşur. (Bütün bilginin "bir yerden çıkarak bir yere giden" ve "bir yerden çıkarak bir yere varan" ilişkisinden çıktığını hatırlayın!) İlkin, bedensel katılımlar vardır. Birtakım ses dalgaları kulağıma gelir, kulağımda birtakım değişiklikler olur. Duyu organlarımdan ve ayrıca sinir sistemimden bazı tepkiler ortaya çıkar. Bedenimin bu tepkileri üzerinde bütün bütün kontrolüm yoktur. Bu etkilerin orijinini izleyemem. *Bedensel işlemler* artyöredeki ilk ipuçlarıdır. İkinci olarak, yakın fizik çevreden gelen, müziğe eşlik eden başka sesler de vardır. Dahası, beraberce *epistemik ipucunu* ortaya çıkaran işitsel etkilenimlerin yanı sıra, görsel etkiler de (örneğin bir konser esnasında bir orkestranın görünüşü) olabilir. Bilenin önceden edindiği bilgileri ve tüm eski deneyimler de epistemik ipucu olarak sayılabilir. *Bedensel* ve *epistemik ipucu*nun ya-

* En yüksek noktasında olan şey.

nında üçüncü önemli ipucu sosyal, ekonomik ve kültürel karakterde olanıdır. Herhangi bir bilen, dil aracılığıyla eğitimi sırasında ait olduğu topluluğun yaşam biçimini kendi geleneği olarak alır. Özellikle bilenlerin iletişimi esnasında dil, toplumsal ve kültürel karakteriyle birlikte yardımcı ipuçları sağlar. *İletişimsel ve toplumsal ipuçları* bu örtük zeminin önemli bileşenini oluşturur. İletişimsiz bilgi yoktur. Toplum, kültür ve ekonomik yaşam olmadan iletişim de olmaz.

Bu üç tip ipucu artyörenin temel bileşenleridir. Kuşkusuz, bulunacak daha çok şey vardır. Amacımız bakımından bu kadarı yeterlidir. Bu faktörler hep beraber artyörenin ana yapısını şekillendirir. Aristoteles'in *hüle*'si gibi, artyörenin biçimsiz bir şey olmadığına dikkat edin. Ama artyöre sabit, önceden belirlenmiş bir yapı değildir. Bilenler olarak irade gücümüzün burada iş başında olmasının nedeni budur. Nasıl? Görelim, bakalım...

9.

Önyörede iken artyörenin sağladığı ipuçlarına *dayanırız*. Bu ipuçlarıyla birlikte evimizde olduğumuza *inanırız, fides quaerens intellectum*. Eğer anlama arayışına inancımız yok ise, ipuçlarını önyöreye taşıyamayız, *nisi crediteris, non intelligitis*.[32] Yani birinci* yöreden ikinciye bir taşımayı gerçekleştirmek için, güvene dayanan bir girişim, bir karar zorunludur.[33] Önyöreye götüren bir ana yol, belli, önceden kurulmuş, değişmez, kurallar yoktur. Bilim adamı, hakikat bulucu bir makina değildir.[34] Artyöreden önyöreye sıçrama eylemini gerçekleştirirken gücümüzün kaynağı inancımızdır. İşte bu ipuçlarını birleştirip onların işaret ettikleri şeye, yani önyöredeki yerlerine yollayan örtük gücümüzdür. Örtüktür; çünkü onları nasıl bir araya getirdiğimizi açıklayamayız.

İşte burası *örtük bütünleşmenin etik bileşeninin* tartışmaya başlanılacağı yerdir. Örtük gücün kullanımı, inancı gerektirir. Bu inanç

[32] *PK*, 266.

* Anlama arayışına güven.

[33] Bu konuda, eninde sonunda bilimsel akıl yürütmede, karar vermenin çıkarımdan daha önemli olduğuna inanan Giere ile hemfikirim. (*Explaining Science*, s. xvi)

[34] *SFS*, 266.

hiç de öznel değildir. Eğer bir şeye gerçekten inanıyorsak, inancımızın sağlamlığı için, taahhüt altına girmeye de hazırız demektir. Bağlanmakla ulaşılmış önyörede bizim dışımızda gerçekten bir şeylerin var olduğuna inanırız.[35] Bu anlamda, dışımızda bir otorite ya da inandıklarımızın doğru olup olmadıklarının tartışılacağı bir Arşimed noktası yoktur. Çünkü aynı otorite böylesi iddialarda bulunabilmek için o inanca ihtiyaç duymaktadır. Bu noktaya ileride "sorumluluk" tartışmalarımızda yeniden geri döneceğiz, şimdilik taahhüdün Polanyici anlamda evrensel olduğunu söylemekle yetinelim. Eğer evrensel ise, benzer bir taahhüt altına girmiş her insan için geçerlidir. Öyleyse eğer artyörede bütün ipuçlarını bile isteye bir araraya getiriyorsak *etik bir kişi*yizdir. Etik burada, hakikati keşfetmeye giden doğru yolda vermiş olduğumuz söze göre belirlenmiştir. Epistemik taahhüt bu anlamda her zaman etik bir unsur içerir. Aynı soruna kendilerini adamış bilen arkadaşlara söz vermezsek, hakikati topluca bulamazsak, taahhüdümüz sağlamlığını yitirecektir. Artyöreden sıçrayan herkes, örtük epistemik gücünü kullandığı gibi *örtük etik gücünü* de kullanmaktadır. (*Bilme edimi özünde ahlâkîdir.*)

Bir aracı beceriyle kullandığımızda bedenimiz her zaman artyörededir. Bilme bir araç kullanmaya benzer. Doğayı anlamak için bir kuramı uygularken doğayı içselleştiririz. Sözgelimi, bir matematik kuramı bir araç olarak kullanılmadan anlaşılmaz.[36] Bedenli varlık, âlet kullanarak dünyada bir varlık hâline gelir.[37] Önyörede, içinde barındığımız araç vardır ve bedenlerimiz onu *içlerine almak* için *genişler*. İşte burada iki yöre birbiriyle örtüşür. Bu noktada kendimi bir araca (ya da bir araç olarak kullanılan bilgime) katarım. Böylelikle, bilenin bildiği dünyaya katılımına tanık oluruz. Kendimizi bildiğimiz şeye katarız. İki yöre arasında bir köprü kurarız.[38] Barınma, köprü kurma, bedenlerimizin genişlemesi, benlerimizin bildiği

[35] *PK*, 202.

[36] SaMP, 63.

[37] Bu tümcede Heidegger'in ruhu, onun "in der Welt sein"ı, duyumsanabilir.

[38] Zihnin edimlerini artyörede tutup dış görünümlerinin içine yerleşerek onun amaçları, erekleri, anlamları anlaşılabilir. İçine yerleşilerek, bu ikisi arasında köprü kurularak, klâsik zihin-beden ayırımı sorunun üstesinde gelinebilir.

şeye katılımı, *bunların hepsinin de ahlâkî nitelikleri vardır*. Barınma, otomatik olarak gerçekleştirilemez, bir taahhüt gerektirir. Yukarıdaki aynı argümanı kullanarak, görünürde kendiliğinden olan ve etik olarak nötr bedensel edimlerin bile, içeriden bakıldığında, özlerinde etik bir taraflarının olduğu sonucuna varabiliriz.

10.

Polanyi epistemolojisinin etik yapısını buraya kadarki betimlememde, artyörenin ögeleri ile bilginin etik unsurları arasında karşılıklı bir etkileşim buluyorum. Epistemolojik ipuçlarının bir araya getirilmesi sırasında, bilen kişi, ipuçlarının gösterdiği şeye bağlanır. Bağlanma, etik bir tavır alış noktasını gerektirir (imâ eder). Bedensel ipuçları benimsemeleri aracılığıyla bilgimize etik bir boyut kazandırırlar. Şimdi en son tipteki ipuçlarına ve onların etik yönlerine geliyoruz.

Epistemik topluluğun, bilenler topluluğunun bir üyesi olarak ipuçlarına dayanarak inandığım şeyleri onaylamaktan başka bir şey yapamam. Bu ipuçları bir araya konabilir, bütünleştirilebilir ve linguistik olarak ifade edilebilir. Böylesi inançları desteklediğim için, topluluk karşısında başkası değil, ben sorumluyumdur. En azından iki tür sorumluluğum vardır. Birincisi, bilen arkadaşlarıma karşı, diğeri ise kendime, kendi taahhüdüme karşı sorumluluğum. Ayrıca bir *kişi* olduğum için, sorumlu olduğum anlamına gelmektedir. Etik olarak söyleyecek olursak, kişi olmak bir karakter özelliğidir, aslında, bir anlamda *erdem*'dir! Polanyi'nin çok bilinen "Ben böyle inandığım için"[39] ifadesini hatırlayın. Bu ifade der ki, "Ben", sıradan dilbilgisi adılı ya da işaret sözü değildir, yanılma *tehlikesine* karşın inançlarının bütün sorumluluğunu taşıyan bir kişiyi temsil eden, Türkçe bir sözcüktür. Bu açıdan, kişi olmak iki tür etik özelliği gerektirir. Birincisi, kişinin epistemik topluluğun üyelerine karşı *yükümlülükleridir*. İnançları ya da bulgularıyla ilgili olarak, olanlara güvenmeli ve onlarla iletişime geçmelidir. Diğer bilenlerle beraber hareket ederek, bağlılığı ve kanaatlerini paylaşmalı, topluluğun otoritelerini özgürce eleştirebildiği gibi, onlara özgürce itaat de etmeli-

[39] *LL*, 31.

dir.[40] Topluluktaki insanlar birbirlerini birer kişi olarak kabul etmelidir. İkincisi ise, hakikati aramanın inançlı bir izleyicisi olarak "ahlâkî duygusunu" yaşamaktır. O, yalnızca delillere karşı epistemik olarak saygılı değil, aynı zamanda kendi bilincinin emirlerine bağımsızca itaat eden bir kişi olmaya yükümlüdür. Unutmamalı ki, ahlâkî yükümlülükleri insan kendi kendine koyar. Son tahlilde insan, ancak kendine karşı sorumludur; eğer kişi olma erdemini taşıyorsa.

Burada ise bir soru ortaya çıkar: Etik (ahlâkî) sorumluluklar ile epistemik sorumluluklar arasında herhangi bir fark var mıdır? Polanyi'nin sisteminde böyle bir farkın peşine düşmek biraz zorlama olacaktır. Bir yere kadar, çözümlemek amacıyla, fark şu biçimde dile getirilebilir: Epistemik sorumluluk bilginin tamamını savunma sorumluluğudur. Etik sorumluluk ise, kişinin üyesi olduğu epistemik veya diğer türden topluluklara karşı bir sorumluluktur. Buna bağlı olarak, kişi olmaya çalışan taahhüt altına girmiş bir bilim adamı, epistemik olarak erdemli olsa da, etik olarak olmayabilir mi? Yani, epistemik sorumluluk sahibi iken etik sorumluluktan yoksun olabilir mi? Sanırım bu durumda, "bölünmüş kişilik"ten muzdarip olduğu düşünülebilir. Bu türden bir şizofreni, her dönemin bilim topluluklarında gözlemlenebilir. Acaba ne kadar dürüsttürler? Dürüstlük ne demektir? Eğer epistemik ve etik dürüstlük arasında benzer bir ayırımı kabul edecek olursam, hâlâ, daha dürüst bir kişi olabilir miyim? Daha söylenecek bir sürü şey olmasına karşın tartışmayı burada kesiyorum.[41]

Kişi niçin sorumludur? İlk bakışta soru "bir kişi neden bir kişidir?" sorusu gibi görünmekte; ancak, bu soruya bir yanıt aramaya girişmek hiç de saçma değildir.[42] Kişi kimdir? Kişi, bir inanandır; ama elbette gündelik anlamında bir inanan değil, inançlarının risklerini tahmin eden, gözleri açılmış bir inanan; çünkü bir insanın inançları-

[40] *PK*, 212.

[41] Bu konuda Polanyi benliğin zihinsel boyutlarının bütünlüğünü düşünür görünmekte: "Bir insan ... bir dahi ama hâlâ dalkavuk olabilir ... ahlâkî kurallar yeteneklerimizin kullanılmasını değil, bütün benliğimizi denetim altında tutar (*PK*, 215).

[42] Bildiğimizin içinde yaşarız. Bu, benliklerimizi, bir şekilde hakikate eklediğimiz anlamına gelir. Hakikatin bildiğimiz bölümü mülkümüz hâline gelir! İşte bu nedenden bilgimizden sorumluyuz. Bizim mülkümüzdür. Bilgimizin mülklenilmesi, bizi sorumlu kılar. Mülkümüze karşı nasıl ilgisiz olabiliriz!

nı dışarıdan güvence altına alan hiçbir şey yoktur. İnsan yukarıda açıklandığı gibi, taahhüt altına girmiş ve aynı zamanda tutkulu bir kişidir. İnsanın hakikati keşfetmek için zihinsel tutkuları vardır. İnsanın örtük gerçekliğe sevgisi, tutkularla bezenmiş "ateşten gömleği" vardır.[43] İnsan doğadaki ussallığı (düzeni) keşfetmeyi arzuladığından, bu arzu, kişinin anlama yetisinin ötesine geçer. İnsan, nihayetinde gerçekliğin keşfedilmemiş parçası karşısında yalnızdır. İnsanın savlarını destekleyen tek kaynak, insanın kendi içindeki inançtır. Böyle bir inanca dayanan sorumluluk, insan iddialarıyla hakikat arasında bir bağ görevi üstlenecektir. İnsanın hakikat ve nesnellik tutkusu, öznel olarak doyuma ulaştırılamaz. Kişisel ve evrensel olan, karşılıklı olarak birbirlerini gerektirir.[44] Burada, aslında insan, kendini ileri sürmektedir. İddia ettiklerinin kişisel arzu ve kapris, hüsnükuruntu üstüne kurulmuş olmadığını, tersine evrensel olduğunu savlamaktadır. Bu gerçekte çok riskli bir iddiadır. İnsanın büyük sorumluluğu vardır; bilen arkadaşlarına, temsilcisi olduğu geleneğe ve en önemlisi geleceğe karşı sorumluluğu vardır. İnsan, insan bilgisinin derinliklerindedir, orada barınır ve onunla yaşamını sürdürür. Öyle ki, bilgi, onun zihninin, bedeninin ve yaşamının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Etik bir soru olan "Nasıl yaşamalıyım?", "Nasıl bilmeliyim?" sorusuna dönüşmüştür. Etik ve epistemik boyutlar, taahhüt ile kişiliğin yitimi ve çağımızdaki şiddetli bölünmüşlükten şikâyetçi olan insan, böylece, yaşamının bütünlüğünü biçimlendirir olmuştur.

Bu noktada yepyeni bir çerçeve ve zihin gelişir. Hakikati arzulayan zihinsel tutkular, ancak düşünsel olarak doyurulabilir. Tutkulu bir bilen, bu noktadan itibaren hakikatin güzelliğini keşfetmeye itilecektir.

Sonsöz

Bu çalışma yalnızca Polanyi'nin etiğini ortaya serme denemesidir. Kaçınılmaz biçimde kusurlu bir çalışma olarak, yalnızca ilerki tartışmaların yolunu açmak adına bazı fikir ve tasarılar sunmaktadır.

[43] *PK*, 64.
[44] *PK*, 308.

Polanyi'nin "potansiyel etiği" hangi yönlerde izlenebilir ya da nasıl daha ileriye götürülebilir?

Tarihsel olarak, Polanyi'nin "iyi yaşam" kavramı ile bilim ve bilgi görüşünün etik yönleri, Aristoteles'in *Phronesis*'i ile Polanyi'nin kişisel sorumluluk ve seçim kavramları arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.[45] Kabaca söylersek, *Phronesis*, bir anlamda, pratik zekâ erdemi, genel ilkeleri tikel durumlara nasıl uygulanacağını bilme erdemidir. Polanyi, ahlâk kurallarını kabul eder;[46] ama "ahlâklı insan da, sanatçı ve bilim adamı gibi, evrensel geçerlilik yüklediği standartlarını gerçekleştirmek için mücadele etmektedir.[47]

Polanyi etiği son yıllarda Anglo-Sakson felsefe dünyasında A. MacIntyre ve P. Foot tarafından geliştirilen erdem etiğiyle benzeşmektedir.[48] Onlara göre, kısaca söyleyecek olursak, yararların azamiye çıkarılması ya da ahlâk yasalarına başvurulması yerine, karakter özellikleri önemlidir. Yukarıda kısaca tartışıldığı gibi, kişi olmak, bir erdemdir. Mesele, erdemin bileşenlerinin neler olduğunu anlamaktır. Bu da ileriki çalışmaların konusudur.

Ayrıca Polanyi'nin etiği, Jonas'ın "sorumluluk etiği"[49] ile, ilginç bir biçimde son yıllarda geliştirilen, çevre etiği çalışmalarıyla karşılaştırılabilir.[50]

Polanyi etiğinin gelişimiyle ilgili son sözlerim şöyle sıralanabilir:

1. Etik dizgesinin temel kavramlarını açık hâle getirmek için yorumlayıcı çalışmalar zorunludur. Yayımlanmış ve yayımlanmamış yapıtlarının etik bir bakış açısından eleştirilerek taranması bu açıdan yardımcı olacaktır.
2. Böylesi çalışmalar, onun etik düşünceleri ile diğer etik dizgeler arasında yapılacak karşılaştırmalarla desteklenebilir.

[45] *Nichomachean Ethics*, 1140a24-b30.

[46] *PK*, 214-5.

[47] *PK*, 214.

[48] MacIntyre, Alasdaire, *After Virtue*, 1981; *Where Justice? Which Rationality?*, 1988; Philippa Foot, *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*, 1978.

[49] H. Jonas, *The Imperative of Responsibility*, 1984.

[50] H. Skolomowski, *Eco-Philosophy*, 1981; *Environmental Ethics* dergisindeki tartışmalara da bakınız.

3. Dizgesinin tutarlı yapısının yanında fark edilmemiş dayanak noktalarını ortaya çıkaracak eleştirel bir çözümleme gerçekleştirilmelidir.
4. Polanyi'nin değerli deneyimleri ve bir bilim adamı olarak ahlâkî duyarlılığı takdire şayandır. Etik görüşünden öğrenilecek olanlar, felsefî olarak irdelenmelidir.
5. Etik dizgesindeki, eğer varsa, yetersiz, eksik ve kusurlu noktaları ortaya çıkarmaya çalışmalıyız.
6. Bu konulardaki düzeltici çalışmalar teşvik edilmelidir.
7. Onun etiğinin ilhamıyla kendimizi farklı etikler geliştirmeye hazırlamalıyız.

Son olarak, Polanyici *On Emir* denilebilecek, Polanyi'nin etik düşüncesinde çıkarılmış bir ilkeler listesi ekliyorum.

1. HAKİKATİ SEV VE ONA SAYGI GÖSTER.
2. İFADELERİ ZORUNLU OLMADIKÇA ÇOĞALTMA.[51]
3. ÖRTÜK GÜCÜNÜ KULLAN.
4. İÇİNDEKİ KİŞİYİ HAREKETE GEÇİR.
5. ZİHİNSEL TUTKULARINI GELİŞTİR.
6. USTANI ÖZGÜRCE SEÇ; YARATICI DÜRTÜN VE BAĞIMSIZLIK DUYGUN İZİN VERDİĞİ SÜRECE ONA SADIK OL.
7. İKTİDARA KÖRÜ KÖRÜNE İTAAT ETME.
8. BAŞKALARININ DEĞİL, KENDİNİN OLUŞTURABİLECEĞİ STANDARTLARA GÖRE YAŞA.
9. BİLGİNİN ETİK BOYUTLARINI ORTAYA KOY.
10. BÜTÜN BİLGİNİN İYİ BİR YAŞAM İÇİN OLDUĞUNU AKLINDAN ÇIKARMA.

Doğu Batı Dergisi, Sayı: 2, Doğu Ne? Batı Ne?,
Şubat-Mart-Nisan 1998

[51] Bu Ocham'ın Usturasını andırmaktadır: "Entia non sunt multilicanda praeter necessitatem" (Varlıkları gerekmedikçe çoğaltmayın).

BİBLİYOGRAFYA

ARISTOTELES, *Ethica Nichomachea,* ed. Bywater, Oxford Classical Texts, (1984).

FOOT, P., *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy,* University of California Press, Berkeley, 1978.

HUSSERL, E., *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge,* ed. S. Strasser, Haag, 1958.

HUSSERL, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophic,* Hallle a.d. S. Max Niemayer, 1928.

HUSSERL, E., *Logische Untersuchungen,* Hallle a.d. S. Max Niemayer, 1928, cilt II.

HUSSERL, E., "Philosophie als strenge Wissenschaft", *Logos,* cilt I, 1911, s. 289-341.

JONAS, H., *The Imperative of Responsibility,* The University of Chicago Press, Chicago, 1984. Bu eser, yazarın, *Das Prinzip Verantwortung* (1979), ile *Macht oder Ohnemacht der Subjektivität* (1981) adlı çalışmalarının çevirisidir.

MACINTYRE , A., *After Virtue,* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1981.

MACINTYRE, A., *Whose Justice? Which Rationality?* University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1988.

PEPPER, S. C., *World Hypothese,* University of California Press, Berkeley, 1970.

POLANYI , P., *Knowing and Being,* (KB) The University of Cahicago Press, Chicago 1969.

POLANYI , P., *The Logic Liberty,* (LL), The University of Cahicago Press, Chicago 1969 (1951).

POLANYI , P., "Logic and Psychology" (LP), *American Psychologist,* cilt 23, 1968., s. 27-43.

POLANYI , P., *Personal Knowledge,* (PK), Harper Torch Books, New York, 1964 (1958).

POLANYI , P., "Science and Man's Place in the Universe", (SaMP), *Science as a Cultural Force* adlı yapıtta, ed. H. Woolf, The John Hopkins Press, Baltimore, Maryland, 1964.

POLANYI, P., *Science, Faith and Society,* (SFS), The University of Chicago Press, Chicago, 1964 (1946).

SKOLIMOWSKI, H, *Eco-Philosophy,* Morison Boyars, Boston, Londra, 1981.

YOBAZ YARATAN DÜNYAYI ANLAMAYA DOĞRU...

Evren değişendir. Değişimi içinde onu anlamak, onunla yaşamak zorundayız. Değişen evrenin değişiminin ardında, değişmeyen bir yapısı var mı? Ama, biz insanların bu değişimi, "durdurmadan", felsefede yerleşmiş anlamıyla "logos"un, mantığın, anlama, kavrama çerçevesinin, kalıplarının katılımı olmadan anlama gücümüz yok.

Bu, değişimi anlama ve açıklama çabamızda, içinde bulunduğumuz yaşama biçimi, devraldığımız gelenek, inanç düzenleri, mitoloji, din, teknoloji (üretim biçimleri, ürünler...) insanlığın belli bir döneminde bilim adını alan etkinlikler, bu etkinlikler sonucu ortaya konan teoriler, yasalar, hipotezler, bir anlama birikimi olarak sonraki sorgulamalar, araştırmalar için önümüzde, düşüncemizde duruyor. Bir anlam birikimi ile donanmamış kültür olamaz. Sembollerden, şöyle ya da böyle gelişmiş bir dilden, bir iletişim dizgesinden, inanış düzeni ve mitolojiden, bunlara bağlı törelerden yoksun yaşam biçiminden söz etmek çok zor olsa gerek.

Yine, bireysel düzeyde, belli bir olgunluğa erişmiş bireylerin kültürel-toplumsal anlam birikimiyle oluşmuş, onunla yer yer örtüşüp, belki yer yer çatışan bireysel anlam birikiminden söz edebiliriz.

Eko-biyolojik anlamıyla, canlı bedeni, çevresindeki sorunlarla baş edebilmek için çevresini "anlamak" zorundadır. Bu anlayışı gerçekleştirebilmek amacıyla, gerekli uyum çabalarını göstermek zorundadır. Canlı, evrende var olabilmek için dönüşümler geçirir. İşte insanın anlama yetisi, zihni, değişimlere duyarlı olmalıdır. Değişim-

lere uygun değişimlerden geçmelidir. Heidegger'in yazılarında, kimi zaman imâ yoluyla, kimi zaman vurgulayarak dile getirdiği gibi, insan dönüşümler geçirmeden anlayamaz. Anlamadan dönüşemez. Anlamışsanız "aynı" kalamazsınız. Anlamanın bir dönüşüm gerektirdiği savının ardında, plânlamanın biyolojik, nörolojik, ekolojik, biyo-eko-genetik özelliklerinin olduğu görüşü yatar. Bu, Piaget ve o çizgide ilerleyen birçok araştırmacının vurguladığı bir noktadır. Bu yazımda, bu varsayımın olgusal temellerini tartışmayacağım. Şu aşamada, bana açık geldiğini, hesabının verilmesi için, merak eden okuyucunun bu savı kendi başına araştırmasını önereceğim.

Anlam birikimleri üstüne kuruyoruz anlam zeminlerimizi. Onlara her zaman dayanmamız gerekmiyor. Onları eleştirebiliriz de. Bir bölüğünü yadsıyabiliriz de. Ama birikimsiz zemin oluşturabilme olanağımız olmadığını düşünüyorum. Kimi Doğu öğretilerinin, varoluşçu felsefelerin "hiçlikten" başlamak ya da hiçliğe dönme beklentilerinin altında, kültürel anlam birikimiyle ilgili bir hesaplaşmanın yattığını söyleyebilirim. Sorun şuradadır: Anlam-küre (*Noo-sfer*!) hep oradadır. Ona yeni anlamlar aramak, anlam yüklemelerinde bulunmak, anlam-küremizi yeniden gözden geçirmek, tazelemek, yıkmak, yeniden inşa etmek denemeye kalkıştığımız insanî bir etkinliktir. Felsefe, bilim, sanat, inanç sistemleri, ideolojiler, dinler bunu denemişlerdir, denemektedirler, deneyeceklerdir. Hangi zorba, elinde anlamsavar silâhıyla: "Ey millet, ey insanlar, artık evrenin anlamı bellidir. Bundan böyle farklı anlam verenleri, arayanları vururum," diyebilir? Diyenler olsa da, anlam savaşında gazi ya da şehit olmayı göze almış insanlar hâlâ vardır dünyamızda. Umarım, hep olacaktır.

Değişen evren, değişen kâinat ve ruhumuz: Ruhumuz, değişenin içinde, onun anlayan "parçası". Her dem taze kalmak zorunda olan. Gerçek dediğimiz, her neyse, sürekli deviniyorsa, ruh bu devinimin titreşimlerini duyacak dönüşümler geçirmek zorundadır. İşte bu farkında olma işidir.

Yobaz yaratıcı topraklarda yaşayanlar, bu farkındalığı dert edinmemişlerdir. Bir yer olsun, ayrıcalıklı (imtiyazlı) bir yer, orada du-

ralım, değişeni anlayalım. Böylesi bir beklenti, ne denli tarih içinde denenmiş, insanî bir beklenti olsa da, yaşadığımız bu dönemde çok tehlikelidir. Değişmeden değişeni anlayamayız. Anlamak emek ister, gayret, cehd, acar bir insan olmayı ister bizden, çalışkanlığı, hamaratlığı. Bu gözlemlerden çıkarılabilecek iki temel sonuç:

a) Yobaz bilmeyendir. Değişimin anlaşılması için dönüşüm gerektirdiğinin farkında değildir.

b) Farkına varsa da, bunu gösterebilecek:

1. Niyet, 2. İstek, 3. Kararlılık, 4. İrade gücü, 5. Eyleme geçme cesareti ve donanımından yoksundur. Tembeldir, korkaktır.

Peki neden öyledir? Hangi "topraklar" yobaz yetiştirmektedir? İlle de kafasındaki anlam çerçevesi ve "ayaklarının altındaki" anlam zeminiyle anlamak isteyen, zeminin tek kurtarıcı olduğunu, diğer zeminlerin gaflet içinde olduğunu sanma duygusu, nereden kaynaklanmaktadır? Yobazlığın soykütüğünde neler yazılıdır?

Yobazlığın Soykütüğü: İç Seyir ve Dış Seyir Özürleri

Yobazlığın bireysel ve toplumsal boyutlarından söz etmiştik. Yobaz bireyler ve yobaz toplumlardan. Önce bireylerden başlayalım.

Birey, yaşantılarla (tecrübelerle) besler anlam zeminini. Yaşantılarla karşılaşmasının, kaynaşmasının yollarından biri de önümüzde olup bitenleri gözlememiz, öğrenmemiz, onların bilgisine sahip olmaya çabalamamızdır. Dışına çevrilmiş göz, öğrenmek ister. Anlamak ister. Denetlemek. Dış dünyada güvende olmak. Yalnız güvende olmak istemez, bildiğini aşmak, bilemediklerine ulaşmak da ister. Bildiğinde kalmaya, bildiğini tutmaya, bildiğine dayanmaya çabalar. Oluşturduğu anlam zeminine yapışmak, sıkı sıkıya sarılmak ister.

Çağımız insanının bir bölümünün, belki de çoğunluğunun zeminleriyle ilgisi yoktur. Zeminleriyle sorunları yoktur. Zeminsel sorunu yoktur. Dolayısıyla zeminsel rahatsızlığı da. Özne, dış dünyaya karşı yaptığı yolculuklarının, yaşantılarının farkında değildir. "Doğallığı" içinde yaşayıp gider yaşamlarını. "Dış seyir", öğrenme, uyum sağlama, yaşamı sürdürmedir onlar için. Çözemedikleri

sorunlarla karşılaştıklarında ya da başlarına bir iş geldiğinde, felaketler, âfetler, kazalar gibi, zeminle iletişime geçme gereksinimi duymadan onların üstesinden gelmeye gayret ederler. Bu insanlardan yobaz çıkar mı? Zemin gafili, zemin duyarsızı insanlar, yobaz sayılır mı? Başka türlü soralım: Zeminlerinin farkında olmayan; yine de sürekli öğrenme çabası içinde, bilgi sahibi insanlar olabilir mi? Onların çıkarları, toplumdaki konumları, farkına varıp bir zemin hâline getiremedikleri değerleri söz konusudur. Elbette değerlerini savunurlar. Ama ne adına, neden savunduklarını fark edemezler. Dış dünyadaki yolculukları onları zeminlerine götürmez. Yitirecekleri ya da kazanacakları, ellerinde tutacakları ya da yitirecekleri zeminlerinin derdi, kaygısı yoktur onlarda.

Dolayısıyla iç dünyalarına yapacakları yolculuklar, düşünceleri, duyguları, anlamlarıyla ilişkileri sis içindedir. Dış seyirleri yoktur ki iç seyirleri olsun. Onlar yolcu değildir bu dünyada. Kendilerine verilmiş yerlerde otururlar. Oturmuş insanlardır. Yaptıkları geziler, rehber eşliğinde turistik geziler olabilir, asla yolculuk değil!

Yolcular! Onlar zemin kaygısını nedense duymuş, duyarlı insanlardır. Kimi zeminlerin çekimi çok fazladır. Böylesi zeminlerde duranlar, bir türlü çıkamaz zeminlerinden. Dış yolculukları, zemin yoğundur. Bir girdap olur zeminleri, yutar onları! Çakılır kalırlar zeminlerine. Yobaz mıdır onlar? Muhafazakârlık, zemin duyarlılığına aşırı sahip olma, her zaman yobazlığa götürmez insanı. Zeminini taşımak, zemin sorumluluğu, zemin bağlılığı (bağımlılığı değil!) saygın bir yaşamdır.

Ama, zemin bağlılığı nasıl yaşanmalıdır? Dış seyir, dışımızdaki zeminleri fark etmeye götürmelidir bizi. Bildiğimiz, bizi zemin duyarlılığına götüren bilgi olmalıdır. Bu duyarlılıkla birleşmiş bilgi, anlamlı bilgidir. Böyle bir duyarlılık bizi, yaralanabilir, incinebilir bir insan kılar. Zeminimizi deneylerimizle, yaşantılarımızla sınarız. Düş kırıklıkları yaşarız. Beklentimiz vardır zeminimizden; kimileri gerçekleşir, kimileriyse boşa gider.

Yobazlık bu noktalarda çıkar ortaya. Öteki zeminler bir tehdit olarak görünür gözümüze. Korkarız. Bu tehdit ve korku duygusu, bi-

zi saldırgan kılar. İncinmek istemeyiz. Çünkü, beklentimiz çok fazla, haddinden fazla, gereğinden fazladır. Korkumuz bizi zeminimize çeker. Zeminimizi bir cephanelik, bir silâh gibi görürüz. Dış yolculuğumuz, sürekli bir meşrulaştırma çabasına dönüşmüştür. Neyi algılar, neyi öğrenirsek, onlarla zeminimizi korumaya çalışırız. Koruma duygumuz, savunma gereksinimimiz doruğa ulaşmıştır. Kimi yobaz, sahip olduğu yaşantısı ile dış yolculuğa karşı duyarsızlaşır. Öğrenmekten vazgeçer. Farklılıkları görmez olur. Zemin, dış yolculuklarla beslenmediği için, batmaya başlar. Battıkça korku artar. Korumak için çırpınır, gerekli savunma yollarını bulmak için uğraşır.

Dış yolculuğa boş vererek zemin korunamaz. Zemin ancak, öteki zeminleri fark ederek, onlarla birlikte korunabilir.

Dış yolculuklar, zemin keşiflerine de götürebilir bizi. Eski zemini, zeminleri terk edip, yenilikleri kurmak isteyebiliriz. Zemin değiştirmek çok sarsıntılıdır. Zordur. Seyrek yaşanır. Her zaman yobazlığı önleyen bir yol değildir. İlk zeminini yobazca savunanlar, sonraki zeminlerini de yobazca savunabilir.

Yobazın iç yolculuğu da koruma duygusunun yoğunluğu yüzünden, düşünce ve duyguların yaşanmasını zorlaştırır. Çünkü, yobaz, kendisiyle yüzleşemez. Hep haklı olmak zorundadır. Kendisini tanıyamaz, ötekinin gözüyle göremez. Korku, güvensizlik onu, *Şaman yaşantısı* diyebileceğimiz bir yaşantı biçimine götürür. Gerçekleri görmek, denemek, sınamak yerine, uydurur. İç seyir, o denli güçlenir ki, dış seyri ortadan kaldırır. Yaratılan iç dünya, dış dünyayı yutar. Artık, ayı, yıldızları gözlemek zorunda değildir. Oturduğu yerden, düşüncesiyle, ulaşabilir onlara. Modern teknolojinin diliyle söylersek, yaratılan sanal gerçeklik, gerçekliğin yerine geçer. Zemin yitimi korkusu, yapan olarak ortadan kaldırılmış olur. Böylesi bir durum, geri çekiliş, içe kapanış, yabancılıktır. Otistik yabancılık! Bu, saldırganlıkla da birleşebilir. Herkesi bu "gerçeği" yaşamaya, insanları kurtarmaya, "bilinçlendirmeye", doğru yola sokmaya çalışabilir, yobaz.

Dış ve iç seyrin birbirini bütünlediği yanları vardır. Dış seyir, gözlemdir, belgedir, deneydir, bilgidir. İç seyir, mantıksal tutarlı-

lık, çağımız felsefesinin deyimiyle rasyonellik, aklîlik, ussallık olmuştur. Seyirleri böyle anlamak, büyük bir tehlikedir. Çünkü, bilgi de, akıl da insanın yobazlığını önlemede yetersiz kalabilir. Önemli olan dış ve iç yolculuğun nasıl yapılacağını bilmektir.

Öteki görüşlere yönelmemiş, araştırma, serüven ruhu taşıyan eleştiri duyarlılığı olmayan dış yolculuk, zeminimizi fark etmeyi, zemin bakımını engelleyebilir. Öteki dünyalara, öteki zeminlere duyarsız, sürekli zırhlar ve kalkanlar içinde, incinmeyen zemin, ne denli bilgi açısından donanımlı olsa da, yobazlık tehlikesini atamaz üstünden. Bilgi ile insanları ezip, köleleştirebilirsiniz. Bilgi her zaman kötüye kullanılabilir. Akıl da.

Öyleyse, öteki zeminlere dayalı zeminlerimizin dış yolculuğu, incinmeye, değişmeye açıktır. Bakıma, düzeltilmeye, öğrenmeye duyarlıdır. Dış yolculuklardan öğrendiklerimiz, iç dünyamızdaki yolculukla birleşir. Kendimizi kabul etmeyi, kendimize olan özsaygısı, özeleştirimizi başarabilmemiz iç yolculuklarla gerçekleşir. Ötekinin farklılığını görmemizi engelleyen, bizi zeminimizde boğulup gitmekten alıkoyan duyarsız yanlarımızdan arınmayı öğreniriz. İç hesaplaşmaları başarmaya çabalarız.

Güvenlik isteğimiz, bir tehdit, bir korku olarak yaşanmaz artık. Saplanıp kalmayız zeminimize. Zeminimiz bizi taşırken, biz de zeminimizi taşırız. Onararak, geliştirerek, değiştirerek, dönüştürerek, öteki zeminlerle birlikte var olmaya çabalarız. Zeminimizin özürlü, eksik yanlarını görüp, kabul ederiz. Eksik ve özürlerimiz elbette bizi üzer, üzüntüyü taşırız, inciniriz. Acı çekeriz. Bunlar, yaşamakta olduğumuzun belirtisidir. Zeminimizi oluşturan ögeleri, örneğin, bilgiyi, duyguyu, inançlarımızı, güzellik anlayışımızı, mantığımızı... yeniden gözden geçirmeyi öğreniriz.

İç ve dış yolculuk açısından, kültürümüzde yobaz olmamak çok zor. Çağ, dış yolculuğa önem veriyor. Dış yolculuk, teknoloji ve bilim olmuş; iç yolculuksa mantık ve akıl. Bu hâliyle, iki yolculuk da bizi zeminimize çakabilir. Öteki zeminlere kör kılabilir.

Sorunu toplum düzeyinde ele aldığımızda, toplumların dış yolculukları, diğer toplumların yaşama biçimlerine, değerlerine, kül-

türlerine, kültür zeminlerine duyarlı olmayı öğretmeli bizi. Oysa, onları nasıl yöneteceğimizi, nasıl ele geçireceğimizi öğretiyor; iç yolculuklarsa, kültürün derinliklerine inip, onların köklerini zeminlerini keşfedip oluşturmak yerine, onların kendiliğinden, diğer kültürlere kayıtsız kalarak, haklılığını göstermeye çalışıyor. Böylece, toplumlar kendi kültürlerinin üstünlüğünü, yüceliğini abartılı bir savunmaya geçerek yobazlaşıyorlar.

Zamanı Yaşamak: Yobazlığı Aşma Çabası

Zamanı geçmişe yönelik yaşamak, karşımızda devineni, değişeni görmemizi engeller. Geçmiş, bitmiştir; yalnızca geçmişte kalır. Bitmiş olanı yaşayarak, şimdiyi algılayamazsınız. Hele hele geleceğe ulaşmamız olanaksız hâle gelir.

Zamanı üç boyutuyla yaşamak, bilinci, gelecek bilinci olarak yaşamak, bir önbilinç olarak yaşamak gerekir. Önbilinç, geleceği yaşama umudu, tavrıdır. Önbilinç, artbilinçle, geçmiş bilinciyle iletişim hâlindedir. Zemin geçmişte kalan zemin değildir. Bitmiş zemin değildir. Zemin, inşa hâlinde zemin olmadır. Açık bilinç budur. Geleceği yakalamak istemeyen bilinç. Şimdi bilinci, artbilinçle, önbilinç arasında bir köprüdür artık. Umudumuz, bizim artbilince takılıp kalmamızı engellemelidir. Gelecek korkusu, insanları artbilince doğru itiyor. Zeminimizi artbilinçle aramaya kalkıyoruz. İşte tehlike! Artbilinç o denli güçlü oluyor ki, önbilinci ele geçiriyor. Farklı yolları, farklı açılımları göremiyoruz. Onlardan korkuyoruz. Geçmişten geleni bir uçan halı gibi kullanıp, geleceğe ulaşmak istiyoruz.

Doğu Batı Dergisi, Sayı: 3, "Gericilik" Nedir?,
Mayıs-Haziran-Temmuz 1998

HÂNEMİZDEKİ SIR

Paylaşmadan yaşama olmaz. Canlılık, biyolojik anlamıyla etkileşim demektir; çevreyle, öteki canlılarla. Paylaşan bir varlık olarak insan, nelerle, kimlerle, neleri, kimleri, nasıl paylaştığını, paylaşması gerektiğini, bu paylaşımın anlamını sorguluyor: *Hâne hayatımız, ev içi* düzenimiz, Batılıların kullandığı deyimle "özel" yaşamımız, birey olarak bana, *birlikte yaşayan* bireyler olarak bize ait olan, *sınırlı sayıda* insanla, *duvarların ardında* yaşadığımız bu hayat, sorgulamanın içinde, meydandaki hayatımız, *ev dışı* düzenimiz, Batılıların deyimiyle "kamu" yaşamımız, taşıdığı onca sorunla tartışılırken, bu sorunlara ufuk açabilir umuduyla, "duvarların ardındaki" hâne hayatımızı, tarihi içinde geldiği bu noktada gözden geçirmeye çalışacağım. (Duvar, ne kadar duvardır. Bunca güçlü elektronik araçların "duvar delici", duvarın ardını görücü, hattâ duvarın ardını yönlendirici etkileri karşısında, incelmiş apartman duvarlarıyla, "tıkıldığımız" hânemiz, ne kadar hânedir?) Önce meydandaki hayatımızın işleyişine kısa bir yolculuk yapalım. Sorunlarına kısaca bakalım. Ardından hânemize döneriz (hâlâ oradaysa, yaşanabiliyorsa!), sonra meydandaki hâneyi yorumlamaya çabalayarak bitireceğiz gezimizi.

Meydanda Yaşanan

Meydanda diğer insanlarla birlikte, onların *gözü önünde* yaşıyorum. Hâneme çekildiğimde, böyle bir hânem varsa, gözlerden ırak,

kendime ait hayata dönüyorum. Meydan-hâne ilişkisi, tarih boyunca değişikliğe uğruyor, ama, ilk insanın hânesi diyebileceğimiz mağarası, mağarasından çıkarak yaşadığı ev ortamı, savaş ortamı, konuşma, tartışma, yönetme ortamı arasındaki karmaşık ilişkiler ağının yapısında değişmeyen ögeler pek bulunmuyor.

Meydân, buluştuğum, tartıştığım, konuştuğum, öbür insanlarla birlikteliğimizin göz önünde olduğu bir dünya. Meydan bir *iletişim* yeri, *üleşim* yeri, (hâne de bu özellikleri taşıyor ama, duvarlar arasında!) *yönetim* yeri. Doğrusu, yönetimin çağımız toplum düzenlerinin çoğunda duvarlar arasında yürütüldüğünü, meydana çıkmadığını düşündüğümüzde, meydanın değerini daha iyi anlayabiliriz. Çağımız, "globalleşme" özelliği taşımasıyla, "bilgi" çağı oluşuyla övünen bir çağ. Meydanda olması gereken, gerçekten meydanda mıdır? Örneğin Batı'da, özellikle Habermas'la önemi yeniden sorgulanan *öffentlichkeit* (sanat ve bilimsel yaşamın da dahil olduğu kamusal yaşam) ne kadar *öffentlich*'dir, açıktır? Kamu meydanı, kamusal alan (*public space*), kamusal olan (*res publica*), köklerini politik yaşamdan alan bu meydan, ne kadar *herkese* açıktır? Kimler neden dolayı meydana alınmamaktadır? Meydandaki herkes "eşit" midir, meydandaki yaşamı paylaşmada? Meydan, meydanı çevreleyen güçler tarafından baskı altında mıdır? Meydandakilerin kendi başlarına tartışabilecek, kendilerini yönetebilecek güçleri, iradeleri var mıdır? Meydan, meydansa, oraya çıkanların "gönüllerince hareket etme olanağı" olmalıdır. Bunun için de a) meydanın dış özerkliği, bağımsızlığı (istiklâli); b) meydandaki insanların iç özerkliği olmalıdır. Meydan, kendi başlarına, kendileri hakkında, meydan ve meydandaki hânelerin yönetimi hakkında karar verebilen insanlardan oluşmalıdır. Meydan bir karar ortamı olarak baskılardan arınmış (dış özerklik), kararı veren insanlar da kendi başlarına karar verebilme bilgisine, becerisine, gücüne sahip (iç özerklik) olmalıdır.

Meydan, öyleyse, herkesin gözü önünde, ait olduğu toplumun karar gücüne sahip tüm bireylerini kapsayan, bu bireylerin buluştuğu, karşılaştığı, tartıştığı, zaman zaman kavga ettiği, birlikte karar verebildikleri, meydan dışı baskılardan arınmış bir karar, hareket, yönetim, iletişim, etkileşim, paylaşım ortamı.

Hâne hayatının güvencesi, meydanın sağlıklı işlemesine, diğer bir deyişle, meydanın meydan olabilmesine bağlı; görünüşte meydan, meydana egemen olan güçlerce yönlendirilen "meydan"dır. Böyle bir "meydan", kapalı "meydan"dır; karanlık meydandır. Kısaca, artık, meydan değildir. Çünkü, hânelerinden meydana çıkanlar, kendileri için *düzenlenmiş* rolleri, hareket alanları (*spielraum*) belirlenmiş bir meydanla karşılaşıyorlar. Politika, meydanlığını yitirmiş bu meydanda yapılmaktadır. Meydanı ekonomik ilişkiler ağı kaplamıştır; meydanı, teknolojik yaklaşımların çerçevelediği kafa yapılarıyla insanlar sarmıştır; meydanı, birbirleriyle tartışamayan, komşuluk, dostluk kuramayan, birbirlerini anlayamayan, daha doğrusu meydandaki dayatılan ortak yaşayışı ortak kalıplar içinde anlayan insanlar kaplamıştır.

Meydan nasıl olmalıydı? Nasıl böyle oldu? Toplumun meydanı o toplumdaki bireylerin kendi kendilerini yönetebilecekleri meydan olmalıydı. Bunun için bireyler bir araya gelip tartışabilmeli, birbirleriyle sağlıklı iletişim kurabilip, birlikte karar alabilmeliydiler. Sağlıklı iletişim, iletişime girenlerin birbirlerine gönderdikleri iletilerin (mesajın, sözlerin, davranışların...) çarpıtılmadan ulaştırılabildiği iletişimdir. Bireyler bağımsız, kendi başlarına karar verebiliyorlar; ortak karar, bireylerin kararlarının *bileşkesini* yansıtabiliyordu. Yönetim, yönetilenler ve yönetenler arasında sıkı bir bağ vardı; bireylerden kopuk bir "devlet" düzeni yoktu. Meydandaki halk, devletti.

Bu meydan, hâne hayatının güvencesini sağlıyordu. Hâneye müdahale çok azdı; bireylerin hayatta kalabilmesi için gerekli geçim kaynaklarını sağlamaya yardımcıydı. Bu meydandakiler bir dayanışma ruhu içindeydiler. Meydan, benim duygularımı ifade edip, duygularımı yaşamaya olanak sağlayacak donanımla donatılmıştır. Kendimi meydana ait hissederim; meydanda olmak bana güven verir; gelecek beklentimi bu güven ve umut içinde oluştururum; duygularımı dile getirecek, onu sanat yapıtlarına dönüştürecek ortam vardır meydanda; meydanda bilimsel çalışmalara izin vardır; saygı ve destek vardır. Meydanda yalnızca bireylerin bedenleri (yeme, içme, çoğalma), duyguları değil, akılları da geliştirilecek; geçmişi

yeniden yorumlama, yeniden anlamalarını sağlayacak felsefe ortamı oluşturulacaktı.

Böyle meydan şimdi yok; geçmişte de tam olmadı. Çıkarlarını kollayan, sınıflara, etnik gruplara ayrılmış, ekonomik ilişkilerin büyük ölçüde toplumsal konumları, durumları belirlediği dünyada, meydan, gönüllü paylaşımın, katılımın, dayanışmanın yeri olamıyor. Meydan, hep egemen ideolojilerin baskısı altında düzenlendi; onların çizdiği plân içinde manevî hayatlarını yaşadı meydanda insanlar. Kaba güç, savaş, meydanda kol gezdi. Sömürü, haksızlık, zulüm, meydanlarda cirit attı. Belli sınıflar, ırklar, azınlıklar, kadınlar, çocuklar, hayvanlar ezildi.

Meydan, hâne hayatını olanaklı kılmak için gereklidir. Hânemizdeki hayatın altyapısını, toplumsal, siyasal, hukuksal düzenini sağlamaya çalışır. Hâne meydan için değil, meydân hâne içindir.

Hânemizdeki Duvar

Hâne, meydandan geldiğimizde içinde olduğumuz yerdir. Yaşamak için hâneye de, meydana da ihtiyacımız var. Meydana karşılaşmak, konuşmak, dayanışmak, bir arada olmak, paylaşmak için çıkıyoruz.

Düzenlenmiş, ayarlanmış hareket alanlarımızın belirlenip, sınırlandırıldığı bir meydanda geçiyor hayatımız; oradan hâneye gidiyoruz. Hâneden meydana çıkıyoruz. Bu geçiş, *bir sır geçişidir*. Meydanda insanlarla oluşturduğumuz kümeler, topluluklar, kurumlar olabilir; meydandaki sırlar, meydanın *kapalı* yaşam alanlarında ortaya çıkar. Oysa, biraz önce de dediğimiz gibi, meydanda "sır" olamaz; açıklığın, apaçıklığın alanı olmalıydı meydan. Meydandan hâneye geçiş, bir sır dönüşümünün yaşanmasıyla olur. Bu yazımda hâneyi "sır paylaşımı", "sır hayatı" açısından ele alacağım. Sırrın yaşanmadığı hâne, hâne değildir. Oradaki ortak yaşamın, sır olan yanıyla ortak anlam vermenin bir sınırla çevrildiğini, meydana çıkmadığını söyleyebiliriz. Hânenin duvarları bu çıkışı önler. Kim örmüştür bu duvarları?

Elbette toplumsal yaşayışın tarihi içinde örülmüştür; çocuk yetiştirme, düzen tarafından meşrulaştırılmış cinselliği yaşayabilme,

yaşamı sürdürmek, yaşam zorluklarına direnebilmek için gereksinmeleri karşılama amacıyla oluşturulmuş. Hâne duvarı nasıl bir duvardır? Ne zaman, hangi toplumsal koşullarda, hangi ekonomik, politik ortamda oluştu? Örneğin, ilkel-komünal toplumda var mıydı? Hâne-âile ilişkisi nedir? Hâne aile midir? Özellikle çağımız Batı toplumlarında değişen aile yapısında duvar, bir başına, "iki başına", "birçok başına" yaşayan "çizgi dışı" yaşam biçimlerinin de duvarı değil mi? Ne gizler hâne duvarı? Neleri nelerden ayırır? Hangi sırların tanığıdır? *Bir yüzü meydanda, bir yüzü hâneye bakar; duvar, senin kalbine saplı ne çığlıklar var!*

Duvarın toplumsal, ekonomik, kültürel tarihi, insanın insan olma yolunda yürüyüşünün tarihidir. Elbette insanın *iç-insan* olmasının tarihidir. İç-insan olma, "mistik" denilen etkinlik ve düşüncelerden geçmiş. Büyü, tılsım, kehânet gibi doğaüstü güçlere sığınarak, "gerçeğin duvarını" yarıp geçme çabaları, bana öyle geliyor ki, insanın tarihinde "çok erken", olgunlaşmamış atılımlardır. Gerçeği yok sayarak, gerçeği hiçleyerek yenmeye kalkmanın altta gerçekçi temelleri olmalı. Bu konularda yüzyıllardan beri düşünen insan emeğine saygısızlık etmek istemem, ama ben, iç, "dış"la, gerçekle, toplumla, ekonomik süreçle, politik kavgalarla bir arada ele alınmadıkça, insan bütünlüğünde anlamını bulamaz diye düşünüyorum.

Bu anlamda, aklıma hemen geliveren, insanın iç seyrini yaşayıp kendini rotaya koymasında, hânenin koruyuculuğuna sarılmış Batılı düşünür (ben onu düşünür sayıyorum!) ve yazar Virginia Woolf şöyle diyor bir yerde: "Biz hâne hayatı olanlar ve ona en kıymetli hazinemiz olarak sonsuzca sarılanlar" (We, who have a private life and hold it infinitely the dearest of our possessions...)[1] Hâne, burada, odadır! Woolf'un hânesi, meydanın, baskıların, acıların, korkuların istilâ ettiği hânedir. Duvarları yıkık, hoyrat insanların, hoyrat ayaklarıyla girdiği, kaba elleriyle darmadağın ettiği hânedir. Kaçımızın hânesi böyle değil ki? Kaçımızın hânesi kendine ait, kaçımız hânesinde bir sığıntı gibi yaşıyor? Woolf kadar bu acıyı içinde duy-

[1] *A Woman's Essays*, London: Penguin, 1992, s. 60.

muş, kadınların, çocukların, erkeklerin çığlıkları hâne duvarlarına saplı; Woolf, hâneye tıkılmış kadının kendini yaşaması için bir *iç hâneye* geçmesi gerektiğini düşünüyordu. Bir odaya geçmesi gerektiğini. Kendimize ait odada, virân olası hânedeki gürültü, meydandaki gürültü, sokaktaki gürültü kulaklarımızı sağır etmeyecekti.[2]

Burada, odaya "kapanan" insanın, sorunu oldukça çapraşık hâle getirdiğini görüyoruz. Hânede yapılacak işler vardır, girerler. Hânenin "reisi", "reis"in yönetiminde tayfalar, forsalar ya da dostlar, arkadaşlar. Hâne hayatı kotarılacaktır, insanların iç dünyalarını yok etmeden. Oysa, hânenin mahremiyeti, hâneyi ören zindan duvarları, hâne içindeki şiddeti dayanılmaz hâle getirebilmektedir. Duvarın iç yanında dayak yiyen, sömürülen, ezilen, acı çeken insanlar vardır: Burada Hegel anlamında kimin kimi dövdüğü, ezdiği bir açıdan önemli de değildir. Ezen varsa ezilen de vardır ve ezme işinde, kimin ezen, kimin ezilen olduğunun sınırı çekilemez.

Hâne duvarı! Bunun için mi varsın? İçindekiler ezilsin, birlikte yaşayamasın, cehennemi dünyada yaşasın diye mi? Neden oradasın sen? Zindan duvarı olasın diye mi dikildin hâne duvarı? Yıkılası hâne duvarı!

Yanlış! Duvara ilenmeye gerek yok. Woolf odasını aradı durdu. Tam da bulamadı. Hânenin içinde de duvarlar olmalı mı? Duvarlarla bir mekân parçası oluşturup, "burada yaşayın" deniyor; insanlar orada boğazlaşıyorlar, didişiyorlar. Üstelik, meydana çıkınca hiç de belli etmiyorlar, hânedeki acılarını, ayıplarını.

Anlar ki verir lâf ile dünyaya nizâmât
Bin türlü teseyyüb bulunur hânelerinde

diye buyurmuş Ziyâ Paşa. Bin türlü teseyyüb (ayıp) elbette vardır. Evde farklı, dışarıda farklı insanlar çıkıyor ortaya; evimizin misafir odası meydandır, oturma odası ise mahremiyetimiz! Şunu demek istemiyorum; meydan hayatı ile hâne hayatı aynı olsun! Elbette *sır* farkı var! Bu fark benim bölünmüş benliğim anlamına gelmemeli, hânelerinde teseyyüb olanlar, kendileriyle yüzleşebilme cesaretine sahip olmalı.

[2] *A Room of One's Own*, New York: Harcourt Jovanivich, Publishers, 1989.

Bu ayıp, dünyaya düzen vererek yok edilemez. İnsanlar arası "küçük ilişkilerin" (*micro-relations!*), yaşadığımız cehennemin önemli bir göstergesi olduğunu, "dış" ilişkilerin (toplumsal, ekonomik) sözde düzeltilmesiyle tüm sorunlardan arındırılamayacağını, üzerlerinde *ayrıca* çalışılmasının gerektiğini yıllardan beri savunmaktayım. Hânesiz meydan yaşanamaz. Hâneye ise, Foucault haklıdır, meydan sızmıştır.

İtirazımız yoktur; bir olgudur bu; dünyada meydan, meydanda hâne, hânede insan var, insanda dünya var! İnsan, iç-insan olmadan insan olma olanağını gerçekleştiremez, ona yazık olur!

Hânedekiler, birbirlerinin içlerindeki dünyaların gelişmelerine izin verecekler, yardım edecekler. Hânem odam olacak, odam iç dünyam! Woolf'un hânesi oda değildi; o kendine özgü, kendinin olan bir oda istiyordu. Yani, hâne duvarının içinde duvar! Hânedeki duvar! Meydanda sır paylaşılmıyor, hâneye gidiliyordu; hânede sırrımızı anlayacak, içimizdeki dünyayı fehmedecek, sezecek, anlayacak, paylaşacak, etkileyecek, eleştirecek, düzeltecek, bozacak, onunla iletişime geçecek hâne halkı olmayınca, hâne içinde duvar örüp, odama geçiyorum (Woolf'un sorunu böyle değil; biraz karikatürleştirdiğimi biliyorum. Woolf'tan özür dilerim, okurlardan da!) Odam iç dünyamın muhafazası, koruyucusu oluyor. Dağılıp gitmemek, ezilmemek, bir diğer insan olmamak, "kendim" olmak için! Elbette "kendi olmak" sözünün iflâhını kesmiş filozoflar vardır; ama onlar da meydanın ortalık yerinde, gelen gidenin tekme attığı iğreti bir çadırda yazmaktalar yazılarını!

İç-Ülkemden Evrene

Tüm meydan yaşamı, politik, toplumsal, ekonomik etkinlikler, iç-evimin, iç-ülkemin oluşabilmesi, orada yaşayabilmem, orayı diğer iç-evlerle, iç-ülkelerle paylaşabilmek içindir. Meydandaki zulüm, hânemi darmadağın ediyor. Eğitimi, ideolojisiyle canevime, içime, evime, iç-ülkeme giriyor. Beni bana bırakmıyor. "Kafamı sokacak ev bulayım" diye koşuşturup, ölüp gidiyorum. Kafamı soktuğum ev, hânem olmuyor. Hânem odam, odam iç dünyam olmuyor.

İç-evimi evdekilerle paylaşamıyorum. Dostlarımla paylaşamıyorum. Dünyasını görüp, içinizin titrediği bir dostun evine, bahçe-

sine hoyratın biri giriyor. (Elbette bu hoyratı, kendi evinin değerini bilemeyen dostum çağırmıştır.)

Dostun bahçesine bir hoyrat girmiş
Gülünü dererken dalını kırmış

Hoyrat, üleştiklerimizin adı. Hâneyi. Hâneler arası hayatı. Komşuluğu, Hû, komşu! Neye hû? Komşum bir fincan kahve veya bir tutam tuza muhtaç olduğumda kapısını çaldığım biri mi? Hastalıkta, felakette yanımda olan? Ama hep içimdeki evi nasıl taşıyacağımı, nasıl paylaşacağımı bilemiyorum komşumla. Selâmlar esirgemiştir. Hesaplar yapılıyor. "Hû komşu", "yuh komşu" oluveriyor.

İç-evim içimde kalıyor. İçimin duvarlarına saplı hıçkırık olarak. (Bu sözlerimi çok duygusal bulup, canı sıkılan ya da içten içe gülen dostların evlerinde patlamış mısırlı, biralı televizyon maçı seyirleri ya da ciddî "ilmî mevzular" mı yaşanıyor?) Evleriyle derdi olmayanlar, hânesini meydanda yaşayanlar yiğit midir? Yiğitin malı meydanda mıdır, bu anlamıyla? İç-ev yoksunu olup da bunun farkında olmayanlar, elbette iç-evimizin duvarları dışındadır!? İç-evimi, iç-ülkemi üleşeceğim yâr, elbette ayıpsız değildir:

"Yârsuz kalır cihânda ayubsuz yâr isteyen" denmiştir. İç-evim, iç-ülkem, odamdır; odam dostlara açıktır; içeri girdiğinde, yıllarca özenle üstüne titrediğimiz duygu sırçalarını kırıp geçiren fillere değil. Odam, hânemdir; hâne odamın kapısı, girmesini bilene açıktır. İç-evim, iç-hânem, hânemdir. Hânem, hânemin duvarlarını ayırsa da, meydana açıktır! Her biri kendi içinde sırlar taşıyarak, sır erbâbına sırlarını açmak için hazırdır. Sır bir anlamda hep açıktır: Anlayabilene, anlaşabilene.

Kâinatın sırrı, dünyanın sırrı, meydanların sırrı, meydanın sırrı, hânenin sırrı, içimin sırrı. Heidegger amcam belki tam böyle demiyordu, bu sırrın bir paylaşım, bir okuyabilme gücüyle ilintili olduğunu düşünüyorum. Yoksa, Wittgenstein ağabeyim haklıydı: Her şey gözümüzün önünde. Her şey meydanda değil. Her şeyin meydanda olduğunu görmek, meydanı oluşturan meydanlara, hânelere, oradaki insanların iç-evlerine gitmekle olur. Ama "dil" hepimizde ortak değil mi? Dilin sırrı mı olur? Kendi uydurduğumuz "özel dil" (*private*

language) yok. Dil, dil oyunlarında (*Sprachspiel*) yaşayanların anlayabileceği sırlar taşır; o oyunun *içine* girmek gerekir. Dışarıdan gözlemlerle, oyuna katılmadan anlaşılamayan sırlar vardır. Tersi de doğru: Ancak dışarıdan bakıldığında anlaşılabilecek sırlar vardır.

İçimdeki kâinatı keşfedebilmem, dışımdaki dünyanın anlaşılabilmesine, yorumlanabilmesine bağlı; oradaki koşulların uygunluğuna bağlı. İçimdeki kâinat, içinde kâinat olduğunu anlayabilmiş dostların *sırlarıyla* oluşur. Bu üleşim ne hânede ne meydandadır; bu üleşim "meclis"tedir, bu üleşim cemdedir, "bezm"dedir! İçindeki kâinatı dışındaki kâinatla arayan dostlar için Bâkî dost buyurmuş:

Müheyyâ oldu meclis sâkıyâ peymâneler dönsün
Bu bezm-i ruh-bahşın şevkine mestâneler dönsün
Bu bezm-i dil-güşâya mahrem olmaz Bâkıyâ herkes
Di gelsün ehl-i diller, gelmesün bi-gâneler, dönsün

Çağımızda meclis henüz müheyyâ (hazır) değildir. Çünkü, Bâkî'nin bu sözlerinin meyhane meclisi hakkında olduğunu sananlar çoğunluktadır. Çünkü, hâne ile meyhane arasındaki ilişkiyi bilemeyecek denli iç-ev yoksunudurlar. Peymâne sırdır. Sır, bir emektir, sonsuz insan emeği ile anlaşılabilecek çabadır. Sanattır, bilimdir, inançtır. Bu meclis, ruh bahşeden meclistir, gaflet uykusundaki ruhlarımıza can verir: Kör algoritmaların, 'sığ *know-how*'ların, basmakalıp düşünce biçimlerinin budalası olmuşların düşleyemeyeceği bir meclistir; onlar için "meclis" sözü yalnızca Büyük Millet Meclisi'nin çağrıştırır; mestâne, serhoş, saldırgandır. Bir matematik problemi üzerinde kafa yoran cân insanların meclisi bundan farklı mıdır? Bir sanat yapıtını oluşturmaya çalışan, bir ince duyguyu, düşünceyi incelikleriyle yaşamaya, anlamaya, geliştirmeye çabalayanların meclisi böyle değil midir? Hiç bilim *şevksiz* olur mu? Hele felsefe şevksiz olur mu? (*Erôs* diyordu, Eski Yunanlı, içinde yanan *Daimôn*'un ateşiyle!)

Böyle bir meclis herkese açık olabilir mi? Sakın burada "elitist" yargısını yapıştırmayın bana. Teknik bir konuyu çalıştığınız laboratuvara "ipini koparan herkes" girebilir mi? Elbette, fırsat eşitliği olmalı. Girme becerisi, yeteneği olan, gerekli çileyi çekmiş, emek har-

camış herkes girebilmeli. Bu engelleme, belli bir sınıfa, belli bir ırka, cinsiyete, yaşa, mesleğe karşı engelleme değildir. Gönül açan (dilgüşâ) bu topluluğa herkes "mahrem" olamaz; duvarları içine giremez. (Gizli tarikat ya da kime hizmet ettiği bilinmeyen "localar" gibi değil!) Ehl-i diller girebilir! Kimdir onlar? İçlerindeki kâinatı fark etmiş olanlar. Ve bu zulüm dünyasının hâlâ (binlerce yıldır) insanın içindeki kâinatı yaşamasını engellediğini görüp, bu çilenin çok uzun süreceğini bilenler. İç-evinin değerini bilip, onu insanların geleceğine anlatmak isteyenler. Hâlâ meydanın, hânenin, iç dünyamızı yaşayacak dünyayı kurmak için düzenlenemeyişinden acı çekip, geleceğin güzel iç dünyalarla sağlanabileceğini anlayanlar; umudu hiç kesilmeyenler. İç-evlerinize misafirliğe gidip, meydanlarınızda özgürce dolaşarak, tartışıp, gönlümüzce hânemizi, meydan düzenimizi kurabileceğimiz bir dünya, iç-evlerimizde hep özenle bakılmalı ki, dışımızdaki dünya daha fazla çirkinleşmesin.

Doğu Batı Dergisi, Sayı 5: Kamusal Alan,
Kasım-Aralık-Ocak 1998-99

KAYGI GÜLÜ AÇARKEN

Hiçlik kaygısı, kaygıların hasıdır. Boşluğu, sallantıda olmayı yaşamaktan kaynaklanır. İnsan mânâ zeminlerine dayanarak yaşıyor. İnançları, doğru diye belledikleri görüşleri, düşünme biçimleri var. Dayandıkları zemin onlara ruhsal, toplumsal, kültürel, ahlâkî destek sağlıyor. Zemin bize emniyet veriyor. Yuvamız, barınağımız güvencemiz oluyor.

Mânâ yitimi ayağımızın altından bu zemini alıyor, kaydırıyor. Bunun verdiği acı, boşluk duygusu, sendeleme, bedence, duyguca, düşünce olarak varlığımızı sürdürmemizi, çevremizle sağlıklı bir biçimde yaşamayı engelliyor. Mânâ yitimi, günlük yaşam içinde çoğunlukla istenen bir durum değildir. Yaşamın "olağan", "alışılagelen" akışını çarpıtır. Dengeleri altüst eder. Toplumsal yaşamı bozar; kültürel uyumu zedeler; ruhsal yaşamı sarsar. Bu yüzden mânâ yitimi "hastalık" olarak görülür: Hekimler, danışmanlar, dostlar, yitirilen mânâ zeminimizi "yeniden" yerine koymaya çalışır. Zemin yerine oturtulacak; yaşam olağanlığına kavuşturulacaktır. Zemin, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel, hukuksal, ahlâkî, ruhsal boyutlarıyla altımıza konulmuştur. Gelenekten, eğitim düzenimizden, yaşama biçimimizden destek alır: Zeminler altımıza çatılmış, biz de üstüne konulmuşuzdur. Mânâ hazırdır; zemin yaşayışımızın altına serilmiştir. Zeminlere sahip çıkılmalıdır: Sıkı sıkı sarılmalıdır. Ruh "sağlığımız" için, inançlarımız, değerlerimiz, dünya görüşümüz için. Böyle denir, böyle öğretilir.

Mânâ zemini, bizimle yaşamalıdır. Yaşayışımıza "oturmalı", yaşayışımızı bütünlemelidir. Öyleyse, sürekli dönüşen yaşam içinde mânâ zeminimiz, zeminlerimiz (birden çok "dayanak" noktamız, değerler düzenimiz olabilir!) bu değişimden etkilenmeksizin varlıklarını sürdüremez. Değerler alanında yaşayışımızın temel zorluklarından biri de bu: Yaşayışımızdaki hızlı değişime (bilimde, teknolojide, sanat ve düşüncede...) açıklama getiremeyen, destek sağlayamayan değerlerimizin, değer düzenimizin, bir anlamıyla mânâ zeminimizin yarattığı sorunlar... Yaşamla beslenemeyen, tazelenemeyen mânâ zeminlerimizin kokuşması... Hayatımızın tatsız, tuzsuz bir hâle gelmesi.

Kokuşan yaşamın dönüştürülmesinde kaygıların hası hiçlik kaygısının katkısı olabilir. Önce, bu kaygıyı, günlük dildeki anlamlarıyla, farklı "kaygılar"dan nelerin ayırdığını görelim.

Vıdı Vıdı Dünyasında Sıradan Kaygılar

Sağlamlığını güvence altına almak istediğimiz mânâ zeminimizde kaygılardan âzâde bir hayat sürmek isteriz. Kim kaygılı bir hayatı ister ki?

Geçim sıkıntımız olmasın isteriz. Yaşamımızı sürdürürken, ayakta kalmamızı sağlayacak, karnımızın doymasını, bedensel gereksinmelerimizin karşılanmasını destekleyecek maddesel zeminin sarsıntısı bizde *hayat gâilesini* doğurur. Geçim sıkıntısının yarattığı bu *vıdı vıdı* kaygıya hayat gâilesi ya da kısaca gâile diyebiliriz. Burada "vıdı vıdı" sözü, bu kaygıyı küçümsemek için söylenmedi. Gâile, *zemin koruyucu, zemine yapıştırıcı* bir kaygıdır. Bu tip kaygılar, vıdı vıdı dünyasında yaşanır. Bu dünyada hiçlik kaygısı yoktur. İnsanlar körü körüne bağlandıkları inançlarının, bu inançların dayandığı zeminin ya da zeminlerin farkında değildir. "Yaşamak"la, "yaşayıp gitmek" arasındaki ayırımda ikinci tarafta dururlar.

Başarısızlık korkusu, sıkıntısı, beklentisi; geçmiş başarısızlıkların yarattığı çöküntüyle, gelecekten umudumuzun kesilmesi; bu yaşantılar öbeğine de *tasa* diyorum. Tasa, bir eyleme geçmeden önce, bu eylemi başaramayacağımız korkusudur.

Bu korku, baş dönmesi, mide bulantısı, hareket edememe, kısaca, bedensel işlevlerde çeşitli bozukluklar olarak kendini belli edebilir. Tasa, hayatımızı karartır. Yaşama sevincimizi, umutlarımızı öldürür. *Tasa kumkuması* insanların, çekilir insan olmadıklarını gözlemleyebiliriz. Tasa, yaşadığımız çevreyi, bir düşman çevre hâline dönüştürür. Düşmanlık duyulmasa da bir yılgınlık, bıkkınlık, tasanın görünümlerini oluşturur. Yakınmacı biridir, tasa kumkuması, sürekli yakınır. Beğenmez, sevemez. Ruh tembelidir. Ruh devinimi çok yavaşlamıştır.

Vıdı vıdı dünyasında gâile ve tasanın yanında *tedirginlik*ten de söz etmek gerekir: Mânâ zeminiyle diyaloğu olamayan insanlarda, çatışmalar yaşayan, fırsatlar kaçırdığını düşünen, yaptıklarından pişmanlık duyan, suçluluk, günah duygusu yaşayan; kendi özsaygısını yitirmişlerde tedirginlik gözlemlenebilir: Seslerden, görüntülerden, ilgiden, ilgisizlikten... hep rahatsızdırlar. Sürekli rahatsız olmaya hazır hâlleri vardır.

Öfke, vıdı vıdı dünyadaki kaygılarla bir açıdan ilgili olabilecek bir duygu. Kaygısız da öfke olabilir. Yapılan bir haksızlığa karşı tepkiniz öfkeyle ortaya çıkabilir. Öfke, bir *eğilim,* bir karakter özelliği olmaya başlamışsa, arkasındaki kaygıların bir belirtisi olabilir.

Vesvese... Bizi anlam zeminimizin dehlizlerine itebilecek vıdı vıdı dünyanın, vıdı vıdı kaygılarından biri. Gerçeklikten kopmuş, sağlıklı yaşantılara dayanmayan, ruh estetiğimizi bozucu, çevremizdekileri incitici, beceriksizce yaşamaya itici bir olumsuz kaygı. Günlük yaşamın *kaygı çukuruna* düşmüş insanların yardıma ihtiyacı elbette vardır. Hepimiz bu çukurlara kolayca düşebiliriz. Bu çukurlara düşüşümüzde, çıkma çabamızda, kaygının olumlu anlamda dönüştürücü etkisi olabileceğini çoğu kez unutuyoruz. Vıdı vıdı kaygıların mânâ zeminimize, bu zeminimizin yaşanmasına yaptığı "zararlı" etkileri görmek gerekir. Vesvese, mânâ zeminini aşındıran, çürüten bir kaygıdır. Duygu yaşamının bir özelliği olarak, bu "olumsuz" durum, mânâ zeminimizin değişmeden, kokuşarak sürmesine yardım eder. Vesvese, mânâ zeminini besler; çirkinlikleriyle, bozukluklarıyla besler.

Kuruntu, vesveseden daha "gelişmiş", bir vıdı vıdı kaygıdır. Tedirginlik, çevreden olumsuz yönde çabuk etkilenmeyle kendini gösteriyordu. Bu anlamda, kendiliğindenliği fazla bir kaygı. Vesvese, tedirginliğe göre biraz daha düşünce ve düş gücüyle beslenmiş durumdadır. Kuruntu ise, vesveseden daha ileride, daha fazla "kurgu" ve "uydurma"lardan, yakıştırmalardan oluşmuştur. *Hüsnükuruntu* da bir kaygıdır, ilk bakışta öyle görülmese de. Kendimiz hakkında yarattığımız "olumlu" özellikler taşıyan bir masaldır; bu masala ihtiyacımız vardır; bu masalı yitirmekten korkarız; kaygımız buradan kaynaklanır: Uydururuz ve uydurduğumuzun gerçeklik karşısında yıkılacağı kaygısını yaşarız.

Elbette, bu yazımda, ne kaygının ne de burada kendimce betimlemeye çalıştığım türevlerinin "tanımlarını" verebilirim. Amacım ipuçları vermek yalnızca. Türkçedeki kullanışlarından yola çıkarak, *kendimce* anlamlar vererek, ayırımlar üzerine düşünmeye çalışmak. Bunun için, ne psikolojide ne ruh hekimliğinde ne de felsefede herhangi bir kurama yaslanmıyorum. (Doğrusu, günlük dil düzeyinde tartışılan psikolojinin *–folk psychology–* sınırları içindeyim. Bir okurum, yazılarımda hiç dipnot olmadığını söyleyerek kendimden önceki, kendimin dışındaki birikimi yadsıyıp yadsımadığımı sormuştu! Yazılarımdaki görünmeyen dipnotlarını elbette erbâbı bilir. Bu söz bir hüsnükuruntu mudur? Mânâ zemini işçiliğine kalkışmış birini yargılama, hem bir ömür boyu süren tüm çalışmalarını görme *kaygısıyla* yürütülmeyi gerektirir hem de temel kaygılarının ve dayanaklarının anlaşılmasını. Bir insanı yargılamak, onun kaygılarını anlama kaygısı taşıyarak gerçekleştirilmeli!)

Günlük yaşam, vıdı vıdı dünyası içinde sürüyorsa (çağımızda çoğunlukla öyledir!) kaygı, bu dünyada vıdı vıdı kaygı adını almakta, çeşitli *türev kaygılar* oluşturmaktadır: Gâile, tasa, tedirginlik, vesvese, kuruntu... gibi. Bu türev kaygılar, bedenimizin sağlıklı işleyişini, duygu dünyamızın düzenini, düşünce yapımızı, çevreyle olan ilişkimizi bozmakta, çarpıtmaktadır. İşte vıdı vıdı dünyanın kaygı çukuruna düşmüş insanları yönetmek, bir iktidar için ne kolaydır! (Yoksa, bu türev kaygılar yaşayanlar âsi mi olur? Teröre mi başvururlar?)

Kaygı Çukuru Düşücüleri

Kaygının biyolojik kökeni unutulmamalı. Canlıyı çevresine bağlar; onun çevresiyle başetmesine katkıda bulunur. Kaygı çukuruna düşenlerin yaşama kavgasında başarısız olmaları, kaygı gücünü, kendi "yararlarına", varlıklarını sürdürme çabasında kullanamamalarından kaynaklanır. Buradan çıkarak, kaygı çukuruna düşenlerin "yaşama savaşında" tümüyle başarısız olduklarını da söyleyemeyiz. Kaygı çukurundakiler, yaşayıp giderler, ama bir çukur yaşamıdır onlarınki.

Nedir kaygı çukuru? Kaygının bizi vıdı vıdı dünyasında koyması sonucu, kaygının "yaşayıp gitme"den "yaşamaya" dönüştürülemeyişiyle çakılıp kaldığımız yaşama alanıdır. Çukur, yaşamaya açılamaz; yaşamaya çıkış, sıçrama gerektirir, zor bir sıçrama. Çukurda kaygı, kaygı için çalışmaya başlar; hayatın değerlerinden, amaçlarından, yaşama sevincinden, sevgiden, dostluktan, yaratma heyecanından kopmuştur. Kaygı kendi başına çalışmakta, boşlukta dönüp durmaktadır; yaşamayla olan bağı kopmuştur; bizi atılımlar yapmaya, kendimizi gözden geçirmeye götürmemektedir.

Neden çukura "düşenler"den değil de, düşücülerden söz ediyorum? Zaman zaman hepimiz düşeriz kaygı çukuruna, içimiz yanar, yüreğimiz burkulur; rahatımız kaçar, huzurumuz uçar gider; bir biçimde çukura çakılıp kalmayız, çukurun devamlı "oturucularından", sakinlerinden olmayız; çukur bir tünele dönüşür, umut ışığı yanar, çıkar gideriz. Düşenler, çıkma şansı olanlardır. Düşücülerse, zaman zaman çıksalar da çukurdan, sık sık ziyaret ederler çukuru; onların yaşayıp gitme biçimlerinde çukura kendini kapatma da vardır: Çukur, hep onların yollarının üzerindedir; içine düşecek düşücülerini aramakta, beklemektedir. *Fenâ fi'l-hufre* (çukurda yok olma), çukurlaşma bu düşücülerin işi değildir çünkü, düşücü, belki *Sisifos* efsanesinde olduğu gibi, çıkıp çıkıp düşendir; bir ucu "yaşayıp gitme"dedir, vıdı vıdı dünyasındadır, çukurda yok olmaz, çukurda iken yaşamada "bulunma" anlamında var da değildir: Kaygı, onu yokla-var arası tuhaf bir hâle sokmuştur. Çukurdan çıktığında kendini yaşam karşısında savunmasız hisseder, kaygıdan kurtulmak için kaygıya dönmek zorundadır! Bir koza gibi örmüştür ruhu-

na kaygısını, düşücü. Ne kaygıyla ne de kaygısız yaşayabilir. Belki bu durum doğanın bir oyunudur insan türünün özellikle bu yüzyıldaki ruhsal serüvenine: Kaygı, yaşamayla bağını yitirince, kendi üzerine dönmüştür. Ruhun gerçeklikle bağında bir "çarpıklık" söz konusudur. Kaygı enerjisi, yaşamaya "tutunmaya" değil de, boşlukta sallanmak için kullanılmaktadır. Bu sallanış, vıdı vıdı dünyasının boşluğunda olup bitmektedir; bu dünyadan ne bir çıkış isteği, niyeti, ne de bu dünyanın rahatsızlığını yorumlama kaygısı taşır.

"Hafriyat", kazı işlemi doğar doğmaz başlamıştır: İlk "haffâr"lar (kazıcılar) anamız, babamız, yakın çevremizdir. "Öcüler", "doktor, polis amcalar" ilk korkutucularımızdır. Bunlar yaratılır ve biz içimizde öcülerle kaygı balçığında yürümeye başlarız. Yarışma dünyasında, iyi okullarda okuyup, iyi başarılar elde etme, toplumda saygın bir yer edinme kaygıları bize aşılanır; doğrusu bu kaygıların çukuruna itiliriz. Dişimizi sıkarak okullarda okur; dişimizi sıkarak işimizi yaparız. Yaşam bir işkenceye dönüşmüştür artık; lanet olası hayatın tadı tuzu elimizden alınmıştır: Sürekli yapacağımız işler vardır, bitirilmesi gereken işler. Oysa işler hiç bitmez. Bitsin de istemeyiz. Çukur yaşamı kaygı içinde kaygısızlığı öğretir bize. Alışkanlıklar ediniriz, işimize tümüyle kendimizi verir, kaygılardan uzak bir yaşam sürdürmeyi bekleriz.

Çukura düşücülerin yardımına nasıl gidilir? Dostlarımıza sık sık, olur olmaz şeyleri kendilerine *dert edinmemeleri*ni, kaygıdan uzak bir yaşam sürmelerini öneririz. Bu tutumu yanlış buluyorum. Kaygıdan uzak bir yaşam, yaşamaya değmez. Çukura düşücülerin öncelikle *aynaya* gereksinimi vardır. Kaygıdan kaçılmaz. Kaygı tüketilemez. Çukura düşücülerin kendi içlerine tuttukları ışık önemlidir. Çukura düşücülerin kendileriyle yüz yüze bir ilişkiye gereksinimleri vardır. Ruh, çukura düşmüş, çukurda kendi yüzünü unutmuştur. Çukurda, çukurun dışını, insanları, evreni unutmuştur. Çukurda kendi ruh dünyasının çamuruna batmıştır; dünyası küçülmüş, ruhu küçülmüş, yaşama enerjisi "boşuna" akmaya başlamıştır.

Çukura düşücülerin yardımına, kendileriyle, duygularıyla, düşünceleriyle, çevresiyle hesaplaşabilenler koşabilir. Onlara kendi içlerin-

deki sesi dinlemeleri söylenebilir. Vıdı vıdı insanın içindeki ses, ona yol gösteremez; içindeki ses ona, para kazanmayı, ünlü olmayı, dünyada başarılı olmayı söyleyebilir. Doğrusu kaygı çukuru düşücülerinin vıdı vıdı dünyası dışına taşıyabilecekleri dünyaları yoktur.

Çukur, onları kendileriyle muhabbetten alıkoyar; dünyayı ve evreni bütünlüğü içinde görmelerini engeller. Çukur insanı, sürekli olarak kendisinin birileri tarafından yönetildiğini, kendisine buyruklar verildiğini hisseder. Çukur insanının bu anlamda, bir iç özgürlüğe sahip olmadığını görüyoruz. İtilip kakılan, bir türlü içselleştirilemeyen, sürekli diğer insanlara göre yaşanan bir yaşamdır, çukur yaşamı. Kaygı, belimizi büker, "ihtiyâr"ımızı, karar verme gücümüzü elimizden alır. Üzerimizde sürekli insan bakışı hissederiz. Hep bakanlara, baktığını düşündüğümüz insanlara göre yaşamaya çalışırız.

Kaygı, özerkliğimizi, özgürlüğümüzü, diğer insanlara yönelmiş ahlâksal yanımızı, sevgi dünyamızı, dayanışma duygusunu, öteki insanları dinleme, anlama isteğini elimizden alır. Ruhumuzu güdükleştirir.

Vıdı vıdı dünyasının çukurlara savuran bitmek tükenmek bilmeyen kaygıları, bizi yaşamaya, sağlıklı bir biçimde gerçekliğe bakışa götüremediği için, gaflet içinde bırakabilir. Kaygısız insanların, vurdumduymaz tavırları, davranışları, eylemleri, gaflete çok yaklaştırır. İnsan, dünyayı kaygıyla araştırır. Tartışmalar, düşünce ileri sürmeler, varlığı tanıma, kaygımız olmaksızın gerçekleşmez. Dünya bizim kaygımızdır. Dünya umrumuzdadır. Kaygı, bir yaşama sorumluluğudur bu anlamda. Çukura düşürücü kaygılarla değil işimiz; çünkü biz, hem kendimizle yüzleşmekten korkmadık hem de öteki, ötedeki görüşlerle, düşüncelerle, insanlarla, canlılarla, varlıklarla iletişimimizi kesmedik. Ufkumuz, kendi iç dünyamızı taşıyacak denli derin; öbür ufuklarla birleşmeye, söyleşmeye, yüzleşmeye, tartışmaya, kavgaya hazır olacak kadar geniş; heyecanını, devingenliğini yitirmediği için hep yükseklerdedir.

Çukura düşücünün dünyası, küçük vıdı vıdı kaygıların yumağından oluşmuştur. Bu dünya kaygılarını kaygı tamircilerine bırakıp, bir başka âleme, endişe iklimine yönelelim.

Endişe İkliminde

Vıdı vıdı kaygılardan endişe iklimine çıkmak kolay değildir: Güçlüdür bu dünyada kaygı çukurunun çekimi. Bedenimizi düşünelim. Ağrımız var mı? Sağlıklı mıyız? Ya kansersek? Ya şimdiye dek tanısı konulamamış bir sayrılık bedenimizi kemiriyorsa? Bedenimiz böylesi sorularla yuvarlar bizi çukura: Belki de ağrımayacak olan beden, ağrımaya başlar; girdabına sürükleniriz kaygının. Bu kaygı bizi kaplar, mânâ zeminimizi daraltır; hapis düşeriz dar anlamlara. Kaygı tıkar bizi, kaygıya tıkılırız. Yıkılsak, yıkılmayız; körolası kaygı bizi ayakta tutar, olduğumuz yerde, battığımız yerde.

Duygularımızı düşünelim: Kuşkularımızı, güvensizliklerimizi. Ya dedikleri yalansa, ya beni aldatıyorsa? Onu seviyor muyum? Nefret mi ediyorum? Nedir duygum ona karşı? Bu duygu belirsizliği, vıdı vıdısı. Duygularımızın ikiyüzlülüğünden utanma vıdı vıdısı, kimi düşünürlerin (Kierkegaard!) derin bulduğu bir vıdı vıdı. Gizli suçluluk duyguları. Günah duygusu. Pişmanlık. Hep eksik, hep yanlış hep bir şeyleri kaçırıyor olmanın ağır yükü: Öyle olmasak da kendimizi öyleymiş gibi duyma. Kendimizden tiksinme. Değersiz bulma.

Korkularımız: Kayıyor kaygı ayaklarımızın altından, gerçek kayıyor: Soluk almaktan korkuyoruz, adım atmaktan; kırılıveririz, düşüveririz. Kaygı enerjisinin tersine işleyişi, insanı dünyaya, yaşamaya bağlayacak kaygı; gerisin geriye işliyor; bizi kendimize çakıyor.

Düşüncelerimizi düşünelim: İşleyişini onların. Öylesine işliyorlar ki, çukur açıyorlar önümüzde. Kuruyoruz boyuna, dahiyâne kurgular; kaygıların sırça sarayında kaygıların kör akışını, engelleyici gidişini, düşünce akışımız hünerle destekliyor: *Nous* (akıl) aşırı güçleniyor, aşıyor sınırlarını *para-noetik* alana giriyoruz, *paranoia*'ya. Akıl kendini kemirmeye başlıyor: Kaygı seli işgal ediyor aklı, akıl kaygıya teslim oluyor; kaygının forsası oluyor.

Çevremizle ilişkilerimizi düşünelim: Saçtığımız kaygılarla uzaklaştırıyoruz çevremizdeki insanları. Toplumsal bağlar çözülüyor. Kültürümüzle bağ kuramıyoruz. Türkü söyleyemiyoruz. Şiir okuyamıyoruz. Tavla oynayamıyoruz. Gülen insanlara kızıyoruz.

Mutlu insanlar canımızı sıkıyor. Herkes bizim gibi kaygılansın, herkesin kaygı çukurunda canı çıksın istiyoruz. Kaygı cehenneminde yanıyoruz.

Endişe iklimi, kaygıya olan bakışımızın, tutumumuzun değişmesiyle yaşanabilir. Bir zemin değişikliği gereklidir, psikolojinin deyimiyle bir çerçeve değişikliği (*Gestalt Switch*!). Kaygının, bizi batıran, kalakaldıran, yapıştıran etkisini dönüştürmeye hazırlık olacak bir değişiklik iş başındadır, iklimin yaşanabilmesi için.

Endişe iklimini anlamaya *Dîvân-ı Lügat-üt-Türk*'ten[1] yola çıkarak başlayalım. (Türkçemin kaygı gülü oralarda açıyor!)

Tiriğ erse turugsadı
Anğar sakınç küni togdı
(III. 333, 11-12)

"Yaşadıkça, durmak istedi, sağ kalmayı arzu etti; onun için *sakınç küni* (kaygılı günler) doğdu." Bu sözleri yer aldığı bağlamdan "koparark" yorumluyorum; elbette bu sakıncalıdır; amaç kaygı bahçesini anlamaktır; çiçekler yer değiştirebilir! Kaygılı günler niçin doğdu? Sakınç günün, sakıncalı günün, kuruntulu günün sebebi nedir? Sağ kalmak! Yaşamayı istemek! Burada, konumuz açısından, vıdı vıdıdan çıkış kapısını görebiliriz. Belli bir yaşam biçimi vardır ki bizi, bize sakınç günlerini hazırlar! Burada sakınç bizi esir almıyor: Sakıncın başımıza neden dolayı belâlar açabildiğini görüyoruz. Belli yaşama biçiminde "turugsamak", duraksamak, durmak dert kervanına katar bizi. Kaçmamız gereken şeydir bu yaşadıklarımız, sakınılacak bir şeydir. Kaygının endişe iklimindeki adı "sakınç"tır!

Kaçtı sakınç sewnelim
(I. 142-17)

Ne güzel bir söyleyiş: Kaygı bulutları dağıldı, hadi sevinelim. Kaygıya böyle bir bakış, çukura götürür mü insanı? Kaygı, istemeyerek gelendir, bir belâdır. Bir yazgıdır; bir yağmur gibidir örneğin, yağar ve biter. Güneş açar sonunda. Sevinç başlar. "Sakınç"ın kendisi dert edilmez. Kaygıya sığınılmaz. Kaygı uzağımızda durmalıdır.

[1] Türk Dil Kurumu Yayınları, çev. Besim Atalay, Ankara 1986.

Mende bulnur sewinç otı kadhgu atar
(III. 374-6)

Sevinç otu, doğadan gelir; insan tüm doğallığı içinde, kuşlarla, böceklerle, dağlarla, toprakla, ağaçlarla yaşar. Varsın, kadhgu (kaygı) buyursun gelsin! Otu yedik mi sevinçle dolar içimiz. Vıdı vıdı kaygıdan endişe iklimine geçişte doğanın farkına varırız. Çevreyi duyarız. Kaygıyı sevinçle ilişkiye sokabiliriz: Artık kaygı ruhumuza çökmez, tüm duygularımızı ele geçirmez! *Duygu çoğulluğunu*, farklı duygular yaşayabileceğimizi anlarız.

Üdhik mini komıttı
Sakınç manğa yumıttı
(I. 69, 8-9)

Sevgi beni coşturdu, sıkıntı başıma toplandı! Sevgi ve coşkunun yanında sakınç duruyor! Ne güzel kaygıdır şu sakınç: Entellerimize, çok bilmiş aydınlarımıza nasıl öğretmeli? Sakınç otu var mıdır acep, viskilerine koyalım içsinler! Sevinç otu bizim şerbetimizde bulunsun, sevinç otunu içip, sevinç atıyla dörtnala koşalım, çukur ötesi diyarlara. Sevinç otu, odumuz olsun, içimizde yansın bu od, çukurdaki psiko-analist arkadaşlara selâm verip yola koyulalım:

Sakınç kudhi kizleyü
Tün kün bile sewnelim
(I. 100, 7-8)

Sıkıntıyı, kaygıyı çukura, kuyuya gizleyip, gece gündüz sevinelim! Nereye gizleyeceğiz sıkıntıyı? Çukura, kuyuya. Hangi çukur o? Vıdı vıdı çukuru. Kaygı kalsın orada. Kimseler görmesin, kuyuya atalım kaygıyı. Kaygı kuyuda olsun. Biz olmayalım kuyuda. Kaygı, çukurunda kalsın. Yeri de orası. Dikkat edin: Kaygı ortadan kaldırılmıyor, yalnızca gizleniyor! Gizlenen kaygının ardından düğün bayram! Ne güzel kaygıyı gizledik! Oysa çağımız çukur aydının marifeti, kaygısını başımıza kakmaktır. Aydınım, kaygılıyım. Ancak, salaklar, geri zekâlılar kaygısızdır. Aydın, salak olmadığına göre, kaygılı olmak durumundadır. Sakıncı baş tacı edip üzüm üzüm üzülelim aydın kardeşlerim. İnsan suçluluk duygusuyla doğar. (Ba-

tılı insan her hâlde, 'ilk günah'ın suçuyla!) Hatırlayıp kahrolalım. Sevinç bize yakışmaz; çağımız aydını vıdı vıdı dünyasında yanmaktadır! Sevinç, endişe iklimine çeker bizi. Dikkat edin, cennet değil, bu iklim; endişeli iklim; kaygının güzelleşmeye, varlığımıza katkıda bulunmaya başladığı bir iklim. Kaygı, eski dilde *kadhgudur*, yani *katkı*dır: İnsana bir katkı. Bu katkıyı anlayamayanlar, onu belâ, lanet olarak görmüşlerdir! Kaygı, bizi endişe ikliminden de öteye taşıyacak bir güç olarak, bir *kayra*dır, bir lütuftur. Neden kayradır kaygı; çünkü, kaygıda *kaygurmak* vardır, kayırmak, korumak, gözetmek, sakınmak. (Bu konuyu sonra ele alacağız!) Kaygı, diğer insanların acısına, sıkıntısına duyulduğunda, paylaşmaya götürür. Yoksa bir başına acı, bizi endişe ikliminde tutar, durdudur:

Kadgu meni turgurur
(III. 295, 8)

Endişe ikliminin çukurdan farkı, ufuk farkıdır. Orada kaygının diğer duygularla ilişkiye geçtiğini, kendi içinde renklendiğini, deyim yerindeyse, bir *kaygı gökkuşağı* oluşturduğunu görebiliriz.

Kördi meni emleyü
Baktı manğa imleyü
Kaldım köngül tımlıyu
Kadgu meni turgurur
(III. 295, 5-8)

"Beni iyileştirerek, hastalığıma çare bularak gördü, işaret vererek baktı, gönlüm donarak baktım ona, ne yapacağımı şaşırdım; kaygım beni durdurdu." Tahmin edilebileceği gibi, sevgilinin çağrısı söz konusu burada, bakış, yaraları iyileştiriyor! Bakış kaygı çukurundan çıkarıyor bizi. Sevgilinin gözü, çukurdan alıyor; bakışlarındaki "im"i, işareti anlıyorum; vıdı vıdı dünyaya kaygı zincirleriyle bağlı ruhum kanat takmaya hazır; ama başaramıyorum, kuyudan çıkıyor, endişe iklimine takılıp kalıyorum: Gönlüm donuyor; kaygı, endişe ikliminde dönüşüyor, sevgilinin görüşüne, bakışına açılıyor; ama bakış gönlümü harekete geçiremiyor: Kalakalıyorum endişe ikliminde, kaygım durduruyor beni.

Vıdı vıdı dünyanın kaygısı batırıcı, düşürücü kaygı idi. Şimdiyse durdurucu. Olsun, bu da bir ilerlemedir. Sevgilinin beni görebildiği, *öteki*nin beni fark ettiği bir iklimdeyim. Kaygının zulmeti, ruhumu görünmez kılmıyor. Görülüyor ve görüyorum. Ama gidemiyorum sevgiliye. Durduruyor kaygım beni.

Endişe iklimi: Vıdı vıdı dünyasının ötesinde, sevgilinin, dostun, ötekinin bizi fark ettiği, bizim ötekini fark ettiğimiz yer. Bir "iyileşme"nin sonucu oradayız; çukurumuzdan bir dost bize "işaret" etmiştir. Bana "imleyü" bakan bir dostun sıcaklığını örtememiştir kaygım, beni tıktığı çukurda. Çıkmışımdır, "imleyü" bakanı görmüş, ona doğru yönelmişimdir: Yöneldim ve dondum kaldım. Neredeyim? Endişe ikliminde. Ne durdurdu beni? Kaygı. Yine yapacağını yaptı. Hâlâ etkili üzerimde. Endişeliyim. Endişe ikliminde-yim. Çukurun cehenneminden sonra, bu da bir ilerlemedir!

Neresi endişe iklimi? Neyleyeceğim buralarda? Bu dünyada bu dünyayı vıdı vıdı olarak yaşayan da var, endişe iklimi olarak da. Endişe iklimi bir bilinçlenme diyarıdır. Neden dolayı orada olduğunuzu bilirsiniz. Sevgiliye varamazsınız. Kendinize ve "ötekine" uzak düşmüşsünüzdür. Şimdi bu iklimin fenomenolojik betimlemelerini Yunus yapsın:

Aşkın zencîrini üzem
Deli olam dağa düşem
Sensin dünü gün endişem
Bana seni gerek seni

Aşkın zenciri kırılmalıdır, (üzmek: kırmak, ayırmak!). Nedir aşk? (Elbette, kendi bağlamımız açısından Yunus'un ilâhî aşkını *taşıyoruz*! Yunus'u çarpıttığımız söylenebilir. Yunus, endişe ikliminde yaşayan bizim gibileri anlar; onu farklı yorumlamamızı, arayan, seçenekli düşünmek isteyen birinin kaygısı olarak görür, bağışlardı. Yunus'un hoşgörüsüne saygımız vardır. Güveniyoruz.) Aşk beni kuyudan çıkaracak, ötekinin aşkıdır; kaygı beni durdurmuş, gönlümü dondurmuştur. Artık, bu âtıl, bu donmuş, durmuş hâlden kurtulup, zincirleri kırma zamanıdır. Deliliğim buradandır. Kaygının olumsuz enerjisini, deliliğin coşkusuyla yenmenin peşin-

deyim. "Vakt erişmiş", dağlara düşmüş, kaygının görmez kıldığı "seni", "ötekini", sevgiliyi görmeyi düşünmekteyimdir. Endişe ikliminde seni gördüm, seni gördüm vıdı vıdı kaygıdan uzaklaştım; seni gördüm, kaygı karanlığı, kaygının dondurucu soğuğu beni endişe iklimine götürdü; bu iklimde kaygımı endişeye dönüştürdüm; endişemi sana yönelttim. Tıpkı Diyarbakır yöresinde bir mezar taşında yazdığı gibi:

Vahdet-i fî yâ munîs

Seninle birleşmektir amacım ey sevgili! (Bu sözü bana iletip yorumlayan hocam sevgili Yasin Ceylan'dan özür dileyerek, kendi yorumumu yapıyorum!) Beni gören sevgili, "munîs"tir, dost canlısı, ötekine saygı duyan biridir. Onun işaretinden anladım ki "kesret" âlemindeyim; birliğim (Yalnız birliğim mi? Dirliğim de!) yok olmuştur. Seni arıyorum, sana ulaşmayı düşünüyorum. Mezar taşı söylüyor bunu. Endişe ikliminde yaşayan bir cân söylemiştir bu sözü. Ölmüş, ölerek, ölümden sonra kavuşmayı ummuştur. Sevgili uzaktadır. Uzletteyim. Vuslatım belirsiz bir zamana kalmıştır.

Sevgilinin sevgi dolu, sıcak yüzü bana endişe iklimini işaret etmektedir! (Levinas'ın Ötekisi, on emri işaret eder. Benim sevgilim, ötekim, sevgiyle bakar bana, beni çağırır! Bana kendini hatırlatır!)

Ben vıdı vıdı dünyasının, dünyevî kaygıların uzağına ulaştım artık. Karacaoğlan'ın sesini duyuyorum:

Bin kaygu bir borç ödemez
Gamlanma gönül gamlanma

Borcu ödemek gerek. Endişe iklimi insanlığa duyduğum borcu hatırlatır bana. Kaygıyla ödeyemem borcu. Eyleme geçmem gerekir; ahlâk alanındayımdır; artık. Gam kılığına girmiş, vıdı vıdı kaygıdan kurtulmalıyım bir an önce.

Dîvân şiiri, endişe ikliminde dolaşan, "gam esiri" şairlerin feryâdlarıyla doludur. Hicrân, firkât, ayrılık bir türlü bitmez. Dîvân şairlerinden çok azı aşk zincirini üzmüştür! (Belki Fuzûlî bile) Neden derseniz, gamı gönüllerinde hissederler; bu gamın kılık değiştirmiş vıdı vıdı kaygı olabilceğinden kuşku duymazlar. Gamla dost

olurlar. Gam onları feleğin çemberinden geçirir. Oysa feleğin çemberi vıdı vıdı dünya içinde hapsolmuştur. "Zaman-ı gerdiş" olmuştur; günlük yaşamın zamanı.

Zaman-ı gerdişe uymaz, zaman-ı aşk u muhabbed

denmiştir. Dîvân şiirleri zaman-ı aşk u muhabbeti endişe iklimine çekmeyi başarsalar da, garip duygu ve düşünce cambazlıkları yapmışlardır. Gam, sevgiliden gelir, sevgiliden geldiği için değerlidir; hattâ o da bir sevgilidir diye düşünmüşlerdir zaman zaman; gamın çaresini yine gamda aramışlardır! (Fuzûlî!) Murad mumu yanacak, sevgiliye kavuşulacaktır. Ama, sevgiliye ulaşamamanın gamı, sevgiliye dönüştürülmüştür. Gamı bir elbise gibi giyip dolaşmışlardır. Gamı, yakalarına yapışıp bırakmayan bir ele benzetmişlerdir. Cân bir buhurdan, içinde yanan tütsü de gam olmuştur. Gamı böylesine muhabbetle karşılama, mazoşist eğilimleri hatırlatmıyor değil; ama bana hep vıdı vıdı kaygının, edebiyat kılığında bir oyunu gibi geliyor. Endişe ikliminin endişesini gama, gamı da yaşama sevincine dönüştürmüşlerdir. Büyük bir *ruh zekâsı!* Munîs, mezar taşlarında bir yazı olarak hâlâ onları beklemektedir. Ebediyen bekleyecektir.

Endişe ikliminde olabilmek, vıdı vıdı dünyanın bilincinde olabilmeyi gerektirir; "şaşma", "sorgulama" endişe ikliminin yaşanan hâlleridir.

Bir elif tahsil eden münezzehtir âlemden
Endişe ikliminde niçin durup gezerim.

Yunus soruyor. İlginç bir sorgulama peşinde: Bir elif tahsil eden bu âlemden, endişe ikliminden arınmalı, kurtulmalı. "Elif tahsili" yeterli olmalı, bu "kurtuluş" için. Elif, kuyunun göğe açılan ağzında yazılıdır: Tanrı'dır. Gökyüzüdür, kaygıya katılmış kutsallıktır. Kaygıyı göğe çekmedir; elif'te göğe yükselme vardır. İncecikten yağan kar, "elif, elif" diye tozar. Karacaoğlan duymuş bu sesi. Elif'i Yunus görmüş, okumuş. Okuduğu için endişe iklimi okulundan mezun olması gerektiğini ileri sürüyor. Çünkü elif'i okuyabilmek kolay değildir; elif semavî dinlere "gönderilmiş" kitapların tümünün ortak anlamını, yorumunu içinde taşır:

Dört kitabın mânâsı tamamdır bir elifte
Be dedirtmen siz bana be diyecek azarım.

Elif yeter, evrenin gizini çözebilmek için; ikinci bir harfe ("be", harfine örneğin) gerek yoktur; be demeye ne gerek var, be diyerek kızgınlığımı göstermek niye? Elif tüm kitapların gizini taşır içinde. Yunus elif okumuştur ama, bu bilgisi onun endişe âleminden, endişe ikliminden kurtuluşuna yetmiyor. Bilgisi özeldir. Elif okuyabilmek, vıdı vıdı dünyanın dışında, kaygı çukurunun ötesinde yaşayabilmek demek. Yunus bu bilgisiyle endişe iklimine gelebilmiş ama, daha öteye geçememiştir. Gerçekten geçememiş midir?

Kaygı eli ermez idi gussa gözü görmez idi
Endişe şehrinden taşra bir ulu muhidde idim

Kaygı elinin boynumuza sarılamadığı, dert gözünün (gussa gözü!) göremediği, bir ulu ortamda bulunmuştur Yunus. Endişe ikliminde, endişe şehrinin uzağında, ulu bir "muhidde", çilesini çekmeye hazır; beklemektedir. "Bulunmuştur" yalnızca; ulu ortamda endişe şehrinin uzağı, ötesi, taşrası da endişe iklimindedir. "Ulu muhid" de endişe iklimindedir.

Yunus, vıdı vıdı dünyayı reddetmiş; endişe ikliminde yürümekte. Endişe ikliminden kurtulmaya çalışmakta, bu çabasında başarısı da var: İklimdeki şehirlerden birinden kurtulmuş, endişedeki elif'i, endişedeki ululuğu görebilmiştir. Nasıl mı? *Gussa gözünü,* vıdı vıdı kaygı gözünü kapatarak! Peki "ulu mekânda" olmak, endişe ikliminin *ötesine* götürmez mi bizi? Götürmüyor. Yunus'un sorguladığı da budur: "Neden endişe ikliminde durup, gezmektedir?" Elif tahsil etmiş, ulu mekâna varmış, yine de endişe ikliminin sınırlarını aşamamıştır. Belki de bir başına bilgiyle, tahsille endişeden âzâd olabilmenin yolu yoktur.

Öteye geçebilmek, ötedekini görebilmek, kavrayabilmek, yaşayabilmekle olanaklı:

Bunca uzun endişeler yoldaşımız idi bizim
Dost fikretinden artığı bilin ki küllî kıyl u kâl

Dost fikreti? Kimin düşünce âleminde dost fikreti var? Dost düşüncesi? Dost fikretinden farklı olanlar, boş sözlerdir artık. Dost, endişe ikliminde yerini almıştır. Doğrusu, biz dostun yanında yerimizi almışızdır. Dost fikreti, bir endişe âlemi olan düşünce âlemimizi dönüştürmeye başlamıştır. Ne vardır dost fikrinde? Elbette sevgi. Elbette dayanışma. "Vahdet-i fî yâ munîs"! Birlik sende sevgili! Tanrı olan sevgiliye söylenmiş, dünyadaki sevgiliye niye söylenmesin? Sevgili, neden cinsellik bağı olan birisi olsun? Sevgili, yalnızca sevgiyi başaramayan insanların, cinsellik torpiliyle yaşayabilecekleri bir beden midir? Vıdı vıdı dünyanın kaygısından sevgili nasıl oluşur? Hangi kaygılar, nasıl bir kaygı beni sevgiliye götürür?

Dost fikreti yüreğimizde duyulmadıkça, düşüncemizde dans etmedikçe sevgili, vıdı vıdı sevgili olacak, endişe iklimine taşınamayacaktır? Peki, kimin sevgilisi endişe ikliminde? Kaçımız bu iklimin insanlarıyız? Elitist mi düşünüyorum? Emek ister sevmek de, kaygı duymak da. "İpini koparan" vıdı vıdı dünyada gitmek istediği yere gider. Kalbini, beynini, kendini kaygı terbiyesinden geçirmemiş insana, endişe iklimi nasıl açılsın? Elitist değilim: Belli bir sınıfa, diplomaya, ırka, cinsiyete, yaşa, kültüre öncelik tanımadığım için. Yaşamak zor zenaat. İnsan olmak zor. Kaygı duymak gibi olağan, kendiliğinden bir yaşantının bir yaşama *kaygı*sıyla ilişkiye sokularak *ruhsal bir damıtmadan* geçirilmesi önerisi de, bu açıdan ilk bakışta anlaşılmaz gibi görünüyor.

Endişe ikliminin eşiğinde birçok sanatçı duruyor. Duygularını bir yanardağ patlaması, bir zelzele, bir felaket gibi yaşayan insanlar. Vıdı vıdı dünya ile endişe iklimi arasındaki *no man's land*'de (sınır bölgede) yalpayanlardan öğreneceklerimiz vardır. Örneğin, Lâtin şairlerinin bu yalpalamaları oldukça düşündürücüdür. Vergilius'un *Aeneis*'inden bir dize:

Sunt lacrimae rerum

Gerçeğin gözyaşları vardır: İyi bir saptama. "Kahpe felek" edebiyatı mı bu? "Gökten nur yağsa, benim başıma taş düşer" duygusu mu? Gerçeğin tanınması, gerçeğe çarpılma. Gerçeğin fark edilmesi. Gözü yaşlı gerçek: Gözü yaşlı dünya, eğip, bükemediğim,

hükmedemediğim, benden bağımsız olan şey (*res*!). Vıdı vıdı dünyanın laneti değil bu; gülmenin, ağlamanın, sevmenin, tiksinmenin yaşandığı dünyaya belli bir açıdan bakabilme yürekliliği.

Odi et amo: quare id faciam fortasse requiris
Nescio, sed fieri sentio et excrucior.

Catullus'un ünlü sözleri: Çatışan duyguların vıdı vıdı kaygıları kıran gücü. Biraz serbest çeviriyle: (Özür dileyerek!)

Nefret ediyor hem de seviyorum, ne oluyor bana yahu
Bilmiyorum. İliklerimde duyuyorum bunu. Kahroluyorum.

Biraz daha yenilerden Coleridge'in bu çatışmalı durum için yorumu şöyle:

To be wroth with one we love
Doth work like madness in the brain.

Hiddetle birleşen aşk, beyinde bir delilik gibi etki gösterir. Öfke, kızgınlık, nefretle aşk birleşemez, birleşirse delilik olur, buyruluyor. Türkçemizle:

Sevdiğimize gazabımız
İşte delilik azabımız

Delilik duygusu: Endişe ikliminin eşiğinde tutar bizi. Gereklidir. Acılıdır, ama güzeldir. Çatışmaların, tutarsızlık olarak görünen zıtlıkların yaşanması, insan olma çabasının gereklerindendir. Yine Catullus, hafif meşrep sevgilisi Lesbia'ya aşkını anlatırken, feleğin bu tür çemberlerinden geçmektedir:

... amantem iniuria talis cogit
amare magis...

"Zulmün böylesi, seveni daha çok sevmeye zorlar"mış. Catullus'un yalancısıyım. Şiddetli duygular, duygu çatışmaları fark edildikçe endişe ikliminin sınır kapılarına doğru yolculuk başlar. Girince içeri ölüm endişesi, olanca düşündürücülüğü ile bizi karşılar:

Yanar içim göyner özüm ben ölü(mü) anıcak
Ölüm endişesi ne hoş ululara danışacak.

Yunus bu: Endişe ikliminin saygın mihmândârı! Lâtin kapıya getirdi, girdik: Kapıda Yunus: İçin için yanan ruhuyla ölümü sorgulamaktadır. Ölümü anınca, içine ateş düşmektedir. Bu ateş elbette vıdı vıdı dünyanın ateşi değildir. Dünya hesabının, hesap dünyasının ateşi değildir. Buradaki kaygı, endişe ikliminin ufuklarını açacak, ruh zenginliğinin kaygısıdır. Ve tam da bu noktada endişenin, açıkça dönüşümünü gözlemekteyiz: Ölüm endişesi hoştur! Kaygı, vıdı vıdı dünyada bir belâ, bir çamur olan kaygı, burada hoş bir endişeye dönüşmektedir. (Hoş endişe? Hoş bir endişem var sevgilim: Seni seviyorum!) Yalnız olmadığı için, ululara danışılan endişeyi yaşadığı için, Yunus'un endişesi hoştur. Hoş endişe! Yüreğimize hoş geldin. Vıdı vıdı bucağından nice acılarla ulaştın, gönlümüze.

Ey yârenler, ey kardeşler, korkaram ben ölem diye
Öldüğümü kayırmazam ettiğimi bulam diye

Bir gün görünür gözüme aybım vurulur üzüme
Endişeden del olmuşum nidem ben ne kılam diye

Hoş endişe, danışacak ulular varsa, gerçekleşir. Böyle ulular var mı çağımızda? Hoş endişe olmadığına göre, yok. Ulular yok. Gazetelerde köşe yazarları, magazinciler, psikologlar, para göz psikiyatristler, vıdı vıdıcı felsefeciler, şaşkın sosyologlar, ipini koparmış sanatçılar var!

Yunus'un yârenleri var, endişe dostları, *endişedeşleri,* ölüm korkusunu, endişesini üleştiği. *Endişe üleşildikçe hoşlaşır.* (Ama hani endişemi üleşecek dostlar? Dost fikreti nerede, düşünce dünyamın?) Ölüm endişesi çok temel bir endişe, biz ölümlüler için (ölüm vıdı vıdısı değil!). Sarsıcı, ürkütücü bir duygu: Ahlâk endişesi, sorumluluk, hele hele adalet duygusu ölüm endişesini "tahvil ediyor", dönüştürüyor. Ölüm istenir oluyor, çünkü hakkın divanında hesap sorulacaktır, ettiğimi bulmam gerekir; bu aklıma gelince kaygımı "kayırmaz" oluyorum! Hatırlayalım: Kaygı dönüşümü, danışacak dostlarla, ululara ve ahlâk duygusuyla gerçekleşiyor. Mutsuzluğun, vıdı vıdı kaygıcılığın, kaygı pazarlamanın ahlâksızlık olduğunu söylerken, bunu demek istiyordum: Kaygıyı ve mutsuzluğu sakın ola ki sömürmeyelim! Dünyanın değişmesi için ikisi de gerekli, zaten hep vardılar hayatımızda, hep de

olacaklar. Mutsuzluğun sömürüsü ancak bu kötü dünyayı sömürmeye çalışanlara hizmet eder. Devrimi mutlu insanlar yapacaktır. Mutluluk bir duygu değildir çünkü; bir "karakter"dir, bir "huy"dur! Mutlu insan da kaygılanır, acı çeker. Ama onun hayatına baktığımızda, çilelerle, acılarla başetmeye çalışan dünyasının ardında, enerjisini kullanmaya açık bir cesaret, bir heyecan; yılgınlığın, mutsuzluğun tembelliğini ortadan kaldıracak bir yaşama coşkusu olduğunu görürüz.

Ahlâk duygusu, eksikliğin, özrün ortaya konması, endişe dünyasında bir arada yaşamaya karşı duyulan sorumluluğun belirginleştirildiği *ahlâk endişesi*nden gelir. Yunus endişeden "del olmuştur", ne yapacağını sormaktadır. Bu sorusu onun temel bir derde götürür: *Dert derdine!*

Dert gerektir dert gerektir dert gerek
Kim gerek derde verem dermânımı

Yunus'un bu sözleri dertlerimizi depreştiriyor. Bizdeki korkaklığı, yılgınlığı, çirkinliği yüzümüze vuruyor: Bir meydan okuyuştur bu, ne büyük cesarettir! Endişe ikliminde dert aramaktır. Derman verebilsin diye. Dert yoksa, derman nasıl verilecektir? Kaygı yoksa, kaygıya şifâ nasıl bulunacaktır?

Kaygı bende var, niçin? Derman vereyim diye var. Kaygılar yenme kaygısı var bende. Kaygıları kayırma var. Kaygılara özen gösterme. Kaygı gölünü onun için sulamıyor muyuz ruhumuzun? Kaygımız ölürse biz de ölmez miyiz? Dert yoksa, bir lâle olan, bir sümbül olan, bir kardelen olan, hattâ boynu bükük bir gelincik olan dermanımız nasıl olup da açacaktır? Kaygı hoşgeldin. Hoş kaygı, hoş geldin. Vıdı vıdı âleminden de olsan, endişe ikliminin kapısında durmuşsun. Hoş geldin, dermanımla buluşun hadi. Dermanımla dost olun.

Nereden gelir dermanım? İnsan olmanın, endişe ikliminin uçsuz bucaksız sınırlarını yaşamanın bilincinden, dostlarından, sevgiliden, ululardan, ahlâk duygumdan. Kaygı kozası içinde bir dermanım ben. Onu sevince dönüştürüp uçacağım!

(Bütün bu söylediklerimi "dolduruşa getirmek", "uyutmak" olarak gören okura, verecek dermanımız yoktur, onun da bizi anlamaya dermanı yoktur!)

Eşkere kıldım bugün pinhânımı
Cân verüben buldum ol cânanımı

Bende derman var; çünkü gizlerimi meydana çıkardım, ortaya koydum. Kaygı beni tüketmedi! (Vıdı vıdı kaygı öldürücüdür. Tüketici, yok edicidir.) Gizlerim hep vardı. Gizlerim, gizil gücümdür. Meydana çıkardım onları, onlardan güç aldım, cânımı verip cânanımı buldum. Sevgimi, ruhumu endişe iklimine, o iklimin ötesine adayıp cânanımı, sevgiliyi, ötedekini, ötekini, kaygıdaşımı buldum. (Yunus Tanrı'ya sesleniyor. Bu buluş, bulma, insana da erişebilir!)

Endişe iklimindeki keşif gezimiz bize, çağımız insanının kaygısıyla nasıl yanlış yaşadığını gösterdi. Bize hoş endişeleri duyuracak, içimizdeki gizleri özgürce yaşamaya, geliştirmeye olanak sağlayacak dünyaya gereksinimiz var.

Dönüşümün Eşiğinde

Endişe ikliminin ötesi var mı? Elbette var. Bu da, yazımızın başında sözünü ettiğimiz *hiçlik kaygısı*nın anlaşılması, yaşanması, anlamlandırılmasıyla olanaklı.

Vıdı vıdı dünyadan endişe ikliminin sınırlarına doğru yolculuğa yine bir Lâtin şairiyle çıkalım. Ovidius'la. *Dönüşümler* diye çevirebileceğimiz *Metamorfôseis*'in hemen girişiyle:

In nova fert animus mutatas dicere formas
corpora; di, coeptis (nam vos mutastis et illias)
adspirate meis primaque ab origine mundi ad
mea perpetuum deducite tempora carmen.

Ovidius'un dönüşüm düşüncesi ilginç; neden, nereye bizi ilgilendirmiyor. Biz endişe iklimi yolcularıyız, her han bize uygundur; yolculuk arkadaşlarımıza razıyız; Ovidius'un çağrısı kulağımıza çalınır, ilgimizi çeker, hoş kaygılar uyandırır. Ovidius'un *Metamorfôseis*'i (ya da *Metamorphoses*'i) düşlerle dolu, belki de pek ciddiye alınmayacak bir yapıt: Yine de dönüşüm düşüncesine, dönüşüm düşüncesinin dönüşümüne, onun sözlerinden esinlenerek başlayabiliriz.

Hangi dönüşümlerle, değişimlerle, cisimlerin yeni biçimler aldığının türküsünü söylemek istiyor Ovidius; "ey tanrılar" diyor, bu

değişimler sizin eserinizdir; başladığım bu işi başarmam için bana ilham verin, söylemeye çalıştığım bu türküyü dünyanın yaratılışından zamanımıza kadar durmadan, kesintisiz biçimde götürün.

Dönüşümün türküsünü mitolojiye uygulayacaktır, dönüşümler bir sihirbaz sopasının değişimiyle gerçekleşecek gibidir. Dönüşümün şiirini kültüründen yansıtacaktır.

Ovidius, özellikle yaşamının sonlarına doğru sürgüne gönderildiği için acı çekmiş bir şair; kaygısı dünyevî görünüyor; türküsünün dünyada zamanın oluşumundan başlayarak şimdiyi kapsaması gerektiğini düşünüyor; bu kaygısı onu ölümsüz tanrılara yaklaştırıyor; onlardan esin göndermesini diliyor, yüreğine. Vıdı vıdı dünyanın çıkışında, endişe iklimine birkaç adım kala, soluğu kesiliyor bence: Dönüşümleri başlatıyor; Khaos'tan başlayarak, ama endişe iklimine girebilecek dönüşümü gerçekleştiremiyor. Dünyaya çakılıp kalıyor; ölümsüz olduğunu söylediği tanrıların dünyadaki yansımalarına.

Kaygı, Eski Yunancada *agkhô* fiiliyle ilgili, Lâtincede *Angô'*ya dönüşmüş: Boğaza sıkıca bastırmak, boğazlamak, boğmak anlamlarından çıkıp geliyor. Türkçede "boğuntu" sözü, bu anlama yakışıyor; yalnız "boğuntuya getirmek", bir kandırmacayı gösterdiği için, çağrışımlarıyla *angô'*yu tam vermiyor. Bir açıdan ilginç: Bir kaygı olarak boğuntu, çağımızda boğuntuya getiriliyor; değeri anlaşılamıyor. Bu, boğazımızı sıkan, bizi daraltan, gönlümüzü, içimizi sıkan *yaşama hâline* gark olmuş (boğulmuş!) insanlar, kaygıyı tanımıyorlar. Hekimlerin inceleme alanında, farmakolojik araştırmaların deney hayvanı olmuş. Ovidius, sevgili Ovidius, dönüşümleri görüyor musun? *Angô*, Almancaya geçiyor, örneğin *eng* olarak. *Eng*, dar demek, "das Kleid ist sehr eng", elbise çok dar: Elbise değil, gönül çok dar, ufuk çok dar. Kaygı, endişe ikliminde dostlara uzanıyordu, *eng* olarak da, dostlar arasındaki yakınlığı, sıkılığı gösteriyor bize: *enge Freunde* (sıkı fıkı olmuş dostlar!) *Enge Freunde* endişe ikliminde mi, vıdı vıdı dünyasında mı? Vıdı vıdı dünyasının Almancası *die Enge* olmalıydı: Dar yer. Dar yerdeki, dar gönül, dar gönüldeki sıkıntı. Ovidius, gör bak, *angô* fiili nelere dönüşmüş. Nasıl dönüşümler geçirmiş? Endişe iklimi yaşayanlarını köşeye sıkıştırmış

(*in die enge treiben*!), iklimin dağ havasını, ruh açıcı soluğunu soluyamaz olmuşlar; tık nefes (*engbrüstig*!) insanlara dönüşmüşler. Dar gönüllü (*engherzig*!) olmaya zorlanmışlar. Bir geçit var, oysa endişe ikliminden, bir dar geçit (*Engpass*!). Dar kafalı (*engstirnig*) bakışlar için belki bir açılma olanağı.

Kaygıların hası hiçlik kaygısıdır. Endişe ikliminin ötesindedir, hiçlik, bir şoktur; bir travma, bir anlam yitimi: Dipten gelen bir sarsıntı. Kirlenen dünyayı, pas tutmuş, yılışmış, cıvımış, tavsamış ruhu diriltme fırsatı: Muallakta bir keşif; bir bomboş oluş; hiç bilmediğiniz, tanımadığınız bir yerde, yerçekiminin gökçekiminin, herhangi bir sesin, ışığın olmadığı bir yerde, sallanıp durma: Boğulma, boğuntu, iç daralması: Kierkegaard'ın *Angst*'ı, Heidegger'e başka bir düzlemde ulaşıyor; sıradan alışkanlıklar dünyasından kopma, dayanılmaz bir özgürlük duygusu, Sartre'da *angoisse*, bir var olma kaygısı çok derinde: Hiçbir şey "verilmemiş" bize, geçmiş yok; gelecek açık; "seçmelerle" oluşturacağız kendimizi, boşluktan oluşacağız, hiçlikten. "Korku, belli bir nesneden korku değildir; psikolojik bir durum da değil. Korku, Kierkegaard'da *Frygt*, belirlenmişliklerin, beden hazzının, ahlâk kurallarının ötesine geçip, varlıkla, Tanrı'yla karşı karşıya gelebilmektir. Hiçlikte, hiçbir dünya desteği, dünyevî dayanak olmadan durabilmektir. Vıdı vıdı dünyadan, ne yapacağımızı bilemediğimiz endişe ikliminden fırlayıp boşlukta durabilmek: Bütün yalancı desteklere karşı çıktığımız, destekleri yok saydığımız için. Boşluktan çıkmayı denemek istediğimizden. "Uzlet", hiçliğe ulaşır. Ayrılık, vıdı vıdı dünyadan, bir ara yer alan endişe ikliminden dir. Kaygı bizi alır hiçliğe bırakır; doğrusu biz kaygıyı dönüştürürüz, dönüştürebiliriz, hoş endişe açabilir kaygı ağacından, kaygı ağacının uzak dalları bizi hiçliğe bırakır, bu dallardan hiçliğe bırakabiliriz kendimizi, hiçliğe çıkabiliriz.

Elbette zor. Elbette korkulu. Neden vıdı vıdı kaygıdan hiçlik kaygısına? Hiçlikte yok olmak için mi? Kaygıdan kayıp hiçliğe varmak, kaygıyı araştırmak için; kaygıyı çepeçevre sarmak için, kaygıyı en geniş ufku içinde görebilmek için. Özgürlüğü yaşamak için. Hiçlik kaygısı özgür olanın kaygısıdır, özgürleşme kaygısıdır:

Zincirleri kırma kaygısı. Bu kaygı kayırma kaygısıdır: Güzel bir dünyayı, güzel insanı kayırma, insan olarak var olmaya özen gösterme kaygısı. Kaygıya açık olma kaygısı: Yunus'ta görmüştük, "dert gerektir bana" diyen kaygı, dermanını vermeye hazır olma kaygısı. Derde, zamana açık biçimde yaklaşma. Hiçliğe yürüyüş, dünyaya sıkı sıkı tutunmamak için, tutunarak kokuşmamak için. Dert, bize gelmeyecektir artık; biz derde gideceğiz. Derdi hiçliğe süreceğiz. Hiçlikten korkmayarak.

Dönecek miyiz bir gün hiçlikten? Elbette! Kaygıyla yitmeyeceğiz, kaygıya yitmeyeceğiz. Hiçlikten dönüş, tazelenmiş, canlanmış, yenilenmiş bir hayatadır. Hiçliğe yolculuk kolay değil; gerekli de değil; gidebilecekler için söylüyorum. Benlik aşılacak, senlik de; bizliğin de ötesine geçilecek, hiçlikten şenliğe geçilecek! Hiçliğe hazırlık, hiçlik yolculuğu, yumuşaklığını yine dostluk sıcaklığı ve mizah duygusuyla kazanacak. Sevgili, dost, hiçlik ateşiyle renklenecek (Yanacak demiyorum; anlamları hiçliğin prizmasından gelen ışınla farklı aydınlanmalara kavuşacak, diyorum).

İşte endişe ikliminin dar geçidinden hiçliğe çıkış, nasıl ve nereye dönüşle biteceğini bilemediğimiz; ama dönülürse kaygının yaşamımıza kattığı gücü görebileceğimiz bir oluş. Bu çıkış, aşkla oluyor. Aşk, yaşam enerjisidir; Batı'da, *erôs*'tur. Oysa aşk, hem yaşam hem ölümdür, sevgiyi ve kaygıyı içerir: Bizim kaygımız, Heideggerci anlamıyla, hem *Sorge* (Carel, hem de *Angst*'tır; hem yaşama bağlar bizi, ötekine bağlar, ötedekine), hem de tozumuzu atar; boğar bizi, sarsar. Kısaca kaygı, bizi insan gibi insan kılmada bir olanaktır. Kaygıların hası aşktır.

Cihanı hiçe satmaktır adı aşk
Döküp varlığı gitmekdür adı aşk

Elindeki sükkeri ayruğa sunup
Ağuyı kendü yutmakdur adı aşk

Belâ yağmur gibi gökten yağarsa
Başını ana tutmakdur adı aşk

Bu âlem sanki oddan bir denizdür
Ana kendüyi atmakdur adı aşk

Var Eşrefoğlu Rumi bil hakikat
Vucudi fâni itmekdür adı aşk

Neden hiçliğe gittiğimiz anlaşıldı mı? Kaygıyı aşkta eritmek için. "Fenâ fi'l-aşk". Bencilliği ortadan kaldırdık, şekeri ötekine uzattık, "ayruk" bizdendir artık, mübarektir; zehiri biz içebiliriz; derdi konuk eden hancılarız biz; dert gerektir bize; belâ gökten yağsa, çıkar başımızı uzatırız; hiçliğe gitmekteyiz; hiçlikten dönmekte; vıdı vıdı dünyayı da geçtik, endişe iklimini de; hiçlik âlemine geldik; ateşten bir denize attık kendimizi. Hiçlikte yaşadık, gördük ki varlık geçicidir; gidicidir; bizse ölmeyecekmiş gibi yaşıyoruz: Bu da bizi sonlu olana bağımlı kılıyor: İçimizdeki sonsuzluk, sonlu olduğumuzu anlayınca çıkıyor: Sonlu kılıyoruz varlığı, varlığımızı, sonsuza aşkımızdan dolayı.

Kaygı aşkı yorumluyor; aşk kaygıyı; kaygı gülü açıyor. Bahçesi olanlar düşünsün.

Doğu Batı Dergisi, Sayı 6: Kaygı,
Şubat-Mart-Nisan 1999

AKADEMİSYEN Mİ
AK-ADAM-İSYAN MI?

Akademik Yaşamı Çatan Çatı: Noetik Çatı

Akademik yaşam *noetik* çatı altında sürer. Noetik çatı elbette *gökyüzüne* açılır. Noetik çatı, öğrenmenin, araştırmanın, sorgulamanın, bütün bu etkinliklerin genç kuşaklara aktarıldığı çatıdır. Noetik çatı gökyüzüne açılır: Dünyadan, yeryüzünden, yeryüzündeki *bahçeden*. Dünyayı, dünyadaki yaşamı araştırır, göğe karşı araştırır; dünyadaki dar alanda kalmadan.

Bu saptamalar, Platon'un Akademia'sından (*Akadêmeîa*). Aradan aşağı yukarı 2500 yıl geçmiş. Batı kültürünün pınarında yatan önemli bir oluşum *Akademia*. Üç çarpıcı ögesiyle...

Başladım konuşmaya: *Noetik çatı*, *Gökyüzü* ve *Bahçe*. Bunlar 2500 yıl sonrasından benim yorumum. Yaşadığımız akademik yaşamı yeniden gözden geçirmek için girişiyorum böyle bir yorum çabasına. Bu çabam bir *yazı* biçiminde dile getirilmiş bir çaba değil, bir *konuşma* çabası: Akademia'nın noetik çatısı altındaki *hâdise*; *akademik oluşum*, konuşma ipliği ile dokunmuştu: Konuşma, akademik çatıyı gökyüzüne doğru yönlendiriyordu: Yazı sonradan geldi.

Unuttuk: Başlangıçtaki çatıyı, çatıyı tutan *sütunları*, çatının *topraktan*, topraktaki *bahçeden gökyüzüne* yükseldiğini.

Başa dönerek, doğrusu, kendime bir *yorum başı* seçerek, yaşadığımız akademik dünyayı anlamlandırmaya, değerlendirmeye uğraşacağım. Neydi? Ne oldu? Ne olmalı? Sorularım bunlar.

Önce, çatıyı açıklamayla yola çıkayım. Çatı, anlama, kavrama, yorumlama, açıklama, önceden görme kirişlerinden oluşur. Çatı, noetik çatıdır, Eski Yunanca sıfatıyla. Araştırmayı ve araştırmayı aktarmayı taşır yapısında. *Öğrenme* ve *öğretmeyi*. Yapılmış olanı aktarma, yapılmamışı araştırma: Geçmişten geleceğe bir yolculuktur, çatıdaki hâdise! Arama, aratma; öğrenme, öğretme. Verilmişi, basmakalıp olanı değil; henüz bilinmeyeni, biraz sonra bilinecek olanı, hiçbir zaman bilinmeyecek olanı sorgulama. Çatı, o nedenle göğe açılır. Göğün sonsuzluğuna, gökyüzünden dünyaya bakmak için. Noetik çaba bitimsiz bir çabadır; dünyayla sınırlı değildir. Topraktan yükselmiştir, yeryüzünde oluşturulmuştur; gökten inmemiştir. Noetik çatı yeryüzünden göğe uzanmaya çabalar: sınırlı olanın sınırsıza açılımıdır.

*Bahçe*nin içindedir noetik çatı: Belli *bir yerde*, bir kültürde, bir topluluk olarak yaşanan bahçede. Noetik çatı, akademik yaşamın çatısıdır: Eğitimi ve araştırmayı oluşturur.

Topraktan, *işlenmiş topraktan* belli bir kültür içinde yükselir göğe: İnsan emeğinden, insanın düşünme, anlama, yorumlama çabasından oluşur.

Çağımızda noetik çatı, enformasyon çatısı olmuş! Gökyüzü ve bahçe, anlamını yitirmiş. Nasıl? Neden? Göreceğiz.

Noetik çatısı olmayan bir yaşam, akademik değildir! Çağımızda çatısız yüksekokullar çatılmaktadır. Adına üniversite denilen meslek okullarının çoğunun noetik çatısı yoktur; gökyüzüne kendilerine verilmiş asansörlerle çıkmaya kalkarlar. *Bahçe tabanları*, bahçede atılmış temelleri yoktur: Belli bir kültürden, belli bir düşünme, araştırma, üretme, yaratma ortamından yükselmezler. Ne içinde yer aldıkları toprakla, kültürle, coğrafya ile ne de bunları çepeçevre görüp yorumlamaya olanak sağlayacak bir yüksekliğe erişme, gökyüzüne yükselme çabasıyla ilgileri vardır.

Akademik Yaşamın Ögeleri: Noetik Çatıyı Taşıyan Sütunlar ve Bahçe

Akademik yaşam bir yaşamdır! Canlılıktır. Heyecandır. Tazelenmedir. Akademik yaşam, kokuşmakta olan bir yaşam değildir. *Yalnız*

bir yaşam değildir. Bir topluluk içinde, iletişimle sürdürülen araştırma yaşamıdır. Öğrenebilen, öğrenmeye açık insanların yaşamıdır.

Öğrenmenin, öğrenebilmenin öğretildiği bu ortam, bir bahçedir. Kendine özgü *yerel* özellikler taşır; toprağın, iklimin, toprağı işleme biçimlerinin, geçmişten, gelenekten devralındığı kültür ortamının adıdır bahçe. Akademia böyle bir bahçeydi. (Üniversitelerin ya da araştırma kurumlarının yerleşkeleri (*campus*) ne denli bahçe özelliği taşıyor ki?) Noetik çatı bir bahçede yükselir; belli bir kültürde. Noetik çatının evrenselliğini bu bahçe besler. Çatı, kültürler üstü değildir; bir *deus ex machina* değildir, gökten zembille inmiş. Noetik çatı, eğitim ve araştırma çatısı herhangi bir *arsaya* ya da *uzaya,* "prefabrik" yöntemlerle çatılamaz.

Bahçe, çağımızda seralara dönüşmüş! Çatı, "pratik" sorun çözümüne yönelik kaygılarla çatılmaya çalışılıyor. Üniversitelerin çoğu, tabansız (bahçesiz) ve tavansız (çatısız!).

Bahçe, insanların yaşadığı bir bahçe: Robotların, iç özgürlüklerini yitirmiş, taklitçi, memur akademisyenlerin sığındığı bir sırça saray değil. Hayattan kaçılan bir yer değil; hayatı yönlendirmeye kalkışılan bir yer de değil. Bahçe öğrenenlerin, öğrenme coşkusu yaşayanların, araştıran, arayan, dur durak bilmeden sorgulayanların; bu etkinliklerini birbirleriyle paylaşmaya hazır insanların bahçesidir. Bu açıdan bakıldığında *noetik* çatıyı tutan sütunlardan birinin adı *koinônik* sütun olmalı. (*Koinônia*, topluluk, dostluk anlamında.) Koinônik boyut, akademik yaşamda, usta-çırak ilişkisinin, araştırma aşkının, noetik çatı altında dünyaya ve gökyüzüne bakma şevkinin, coşkusunun gücüyle anlam kazanır. Yazık ki, çağımızda büyük ölçüde anlamını yitirmiştir.

Birlikte araştırma: Etkileşim, iletişim demektir. Çağımız koinônik boyuta getirdiği soğukluğu, *koinônêmatik* (*koinônêma*: iletişim!) boyuta da getirmiştir. Sayısız dergiler, dergilerde bir örnek makaleler; araştırma raporları "uzman uzaklığı", soğukluğu! Çatı buz kesmiş iki sütunla desteklenmeye çalışılıyor. Noetik etkinliğin kendisi bir sıcaklıktır, bir aşktır; nasıl desteklenebilir buzdan sütunlarla?

Bahçede söyleşen, bahçede buluşan insanların çatmaya çabaladığı çatı: Bu bahçe oraya gelenlerin güvenlik içinde yaşadıklarını

düşündükleri, ait olmaktan mutluluk duydukları, oradaki insanlarla birlikte olmaktan mutluluk duydukları, oradaki insanlarla araştırmalarına *zemin* sağlayacak inanç birliktelikleri hazırlayan bir ortamdı. Noetik çatı, çatılabilmesi için *pistik* (*pistis*: inanç!) sütuna gereksinme duyar. Araştırmanıza, izlediğiniz yola, birlikte olduğunuz insanlara inanmak, güvenmek zorundasınız. Bilimde kuşkunun önemini yadsımış olmuyoruz *pistik* sütuna ağırlık verdiğimizde: Sağlıklı kuşku için, kuşku duymadığımız inançlarımız olmalı. Pistik ögesini yitirmiş bir noetik çatı gökyüzüne yükselemez; bahçesiyle bütünleşemez; kolayca çöker gider. Pistik sütun, bahçedeki iletişimi, topluluk yaşamını olanaklı kılar. Akademisyenin, ustaların, öğrencilerine, araştırmasını, eğitimini dayandırdığı temel ilkelere güveni sağlar, ona bir *emniyet* duygusu verir.

Bahçe bir yaşam biçimi sunar bize. Bahçede yalnızca düşünülmez, tartışılmaz; orada duygularımız, beklentilerimiz iş başındadır: Bahçede yaşanır. Bahçe insan olarak, araştırırken, ruhumuzun da *bakım* gördüğü bir yerdir. İşte noetik çatıyı taşıyan sütunlardan birinin therapik sütun adını alması bundan dolayıdır. Öğrendiklerimizle, öğreneceklerimizle bütünleşme çabamızın sonucu, bilgimizle giriştiğimiz olumlu iletişim, bize *therapi* olanağını sunar. Noetik çatının *pistik* ve *therapik* sütunlarının anlaşılmayışı, çağımız akademisyenlerinde ilginç patolojiler ortaya çıkarmış, topluluk yaşamına çeşitli sorunlar getirmiştir.

Bahçe, bir kentte, kent bir yönetimdedir. Çatı, *politik* bir sütun tarafından da taşınır.

Yönetimle akademisyen ilişkisi tarih boyunca ilginç aşamalar geçirmiştir. Noetik etkinliğin politik boyutu, kimi zaman ortaya konan araştırma sonuçlarını etkilemiş, belirlemeye çalışmıştır. Noetik etkinliğin yalnızca bir boyutu, noetik çatının bir sütunu politiktir. Çatının diğer sütunlarının güçsüzlüğü, bahçenin bakımsızlığı, politik sütunu önemli, etkin kılabilir.

Noetik çatıyla öğrenilen, öğrenildikten sonra öğretilen bilgilerin, yaşamdaki tutumlarımızı, niyetlerimizi, eylemlerimizi belirlediğini biliyoruz: *Ethik* sütun, çatının onsuz olunamaz bir destekçisidir. Araştırmanın, bilginin, topluluk olarak bahçede yaşayan insanlar arası ilişkilerin bir ahlâkı vardır.

Elbette sütun sayıları daha da artırılabilir. Bu saptamamda, son olarak *poiêtik* boyuttan söz edeceğim. Böylece yedi sütunlu bir çatıyla karşı karşıya kalacağız. (*Koinônik, koinônêmatik, pistik, therapik, politik, ethik, poiêtik*) Burada *poiêsis* Eski Yunancada, özellikle Aristo'nun vurguladığı anlamda bir üretimi, meydana getirmeyi dile getiren bir sözcük. Ben bir beceriyi, tekniği, hüneri dile getiren bir kavram olarak kullanmayı öneriyorum, *poiêsis*'i. Noetik çatı, salt kavramsal bilgiler sunmaz bize, teknikler, beceriler de sağlayabilir. Özellikle çağımızda poiêtik boyut, tıpta, mühendislikte, işletmecilikte, politikada, *iletişim*de, *ticaret*te, *toplum mühendisliğ*inde önem kazanmıştır. Teknoloji ile bilimin sıkı işbirliği poiêtik sütunun gücünü arttırmıştır.

Bütün bu sütunların dayandığı temelde, çatıyı ayakta tutmaya elverişli toprak bulunur. Bu temel, sosyo-ekonomik yapıdır. Noetik çatının yükselmesi, ancak uygun toplumsal ve ekonomik koşullarda gerçekleşebilir.

Birçok kültür, değişik nedenlerle noetik çatısını çatamıyor. Bu gün dünyada Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri merkezli noetik çatının (Bu çatının taşıdığı sorunları tartışacağım!) dünyada diğer kültürlerin bilgikürelerini (*gnoso-sfer*!) kapladığını görüyoruz. Her kültür, değişik kürelerde yaşar. (Tıpkı, havaküre, suküre, yerkürede yaşadığımız gibi!) Her kültürün geçmiş deneyimlerinin birikimlerinden oluşan "bilgi"si, "görgü"sü, yaşam deneyimleri bilgiküresi içindedir. Bilgiküre, her zaman noetik çatı oluşturacak koşulları taşıyamadığı için, akademik yaşamı kendi içinden, kendiliğinden başlatamaz. Diğer kültürlerden bilgiler, kavrama, anlama, yorumlama, tartışma yolları edinir. Bu edinmeler her zaman noetik çatının oluşacağı anlamına gelmez. Bugün, dünyada farklı toplumlarda, dünyaya egemen çatının gölgesi altında sürdürülen akademik yaşam, bu toplumlarda noetik çatının olduğu anlamına gelmez. Korkarım Türkiye'de de noetik çatı henüz oluşmamıştır.

Çatısız, Çatısı Uçmuş Akademik Yaşamlar

Kültürümüzün *gnososferinde* (bilgiküresinde), birçok "akademik" olma savında çatısız kuruluşlar görebilirsiniz. Dünyanın he-

men her ülkesinde, çatısız akademik yaşam görme olasılığı vardır. Çatı, başka bir kültürden kopya edilip, bilgiküredeki etkinlikler üstüne, "yukarıdan" getirilerek konulamaz. Çatı topraktan, belli bir "yerden", ortamdan, kültürden yukarı doğrudur. Yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıyadır. Bugün dünyadaki binlerce "akademik" kurum, devşirme bilgilerle çalıştıkları için "çatısız" kurumlardır.

Çatının çatılması, daha önceden de söylediğimiz gibi, *bahçe* ister. Birçok kültürün gnososferinde *bahçe* yoktur! Bahçeye, bahçelere "yer" yoktur. Her şey, plânlanmış, düzenlenmiş, uygulamaya konulmuştur. Parklar vardır. ("Tekno" parklar da!) Ama bahçe yoktur. Bahçeler *hudâyî-nâbit* (kendiliğinden biten) bitkilerden, çiçeklerden oluşur çünkü. Bahçe ithal edilemez. İhraç da edilemez. O kültürün kültür yaşamını belirleyen "dinamikler" sonucu, kültürün toprağında oluşur. "İyi niyetle", "beklentiyle", "duayla", "boş böbürlenmelerle", dışarıdaki bahçelerden kopya çekmekle bahçe oluşturamazsınız. Eski Mısır'da, Mezopotamya'da, bilgiküre elbette hareketliydi, zengindi; ama noetik çatı Eski Yunan'da çatılabildi. Temel ve temel üstüne yükselen sütunlar için, sosyo-ekonomik koşullar uygundu. Sorgulamaya, bilgiküredeki inançlara, egemen görüşlere karşı çıkmaya uygun ortam vardı. Bu kültür, bahçelere yer açabildi kendi içinde. Bağımsız araştırma kurumlarının oluşmasına olanak sağladı. (Polis yaşamı içinde, açılan "bahçe"lerin, örneğin *Akademia*'nın, *Stoa Okulu*'nun, Epikuros bahçelerinin bağımsızlığı, sorgulanmaya hep açıktır!) Çatının varlığı, bahçenin varlığını gösterir. Bahçenin varlığı ise bağımsız olabilen, olmaya çalışan düşünme etkinliğinin sürmekte oluşu demektir. Çatısız akademik yaşam, bahçesizliği, bağımsız olamayan düşünme etkinliğini işaret eder. Çatının uçmuşluğu ise, bir zamanlar özerk olan, bahçesi olan araştırma, sorgulama, düşünme çabasının artık orada bulunmadığının bir göstergesidir. Bahçesi olan bilgiküreler, bahçesi olan kültürler, bahçesi olan insanlar... İşte çatılı akademik yaşamın özledikleri sizlersiniz.

Bahçe, "toprağa", sosyo-ekonomik koşullara bağlıdır. Bu koşulların oluşumuyla *hudâyî-nâbit* bitkilerin ortaya çıkışı, bahçenin ortaya çıkışı gerçekleşir. Bahçe, çatı için gerekli olmakla birlikte

yeterli değildir. Bahçedekilerin "gökyüzü"nü "yerden" görme istekleri, beklentileri, umutları, çabaları, güçleri olmalıdır. Yoksa bahçe kolaylıkla *fiedistik lav* altında kalıp yok olabilir. "Fiedistik lav", kültürdeki "pistik" (güven, inanma anlamında Eski Yunanca bir sözcük olan "pistis"ten) ögenin, püskürmesiyle ortaya çıkan bir inanma katılığına neden olabilecek bir kavramdır. Toplum, toplumun yaşam biçimi anlamındaki kültürü, güvensizliğin, karmaşanın içinde çalkalanırken (bu durum, bahçelere olanak sağlayan bir ortam oluşturabilir: Helenistik dönemde olduğu gibi!) pistik zayıflık, *pistik çatlak, pistik yarık* bir patlamaya yol açabilir. O kültürün, o toplumun ya da benzer koşullar altındaki kültürlerin ya da toplumların birazdan donarak inanç katılığına yol açacak, fanatik iman püskürmesi sonucu, *fideistik lavla* kaplanması söz konusu olabilir. Böyle bir patlamada, lav altında gökyüzü artık görülmez olur; başımızın üstü dumanlarla kaplıdır; ateşle kuşatılmıştır.

Arşimed gibi, söyleyelim öyleyse: Bana bir bahçe, bahçeden *gönlümce* görebileceğim bir gökyüzü verin, noetik çatıyı kurayım oraya.

Şimdiki üniversitelerin "campus"leri var (hepsinin değil elbet; sokak aralarına sıkışmış, sıkıştırılmış niceleri var!), bahçeleri yok; teleskopları var, gökleri yok.

Çatıda Araştırılanın Bazı Unutulan Özellikleri

Bilimsel araştırmanın en önemli ögelerinden birinin eleştiri olduğu söylenir. Bilim eleştiriye, denetlenmeye açık çalışmalar üretir, kendi kendini düzeltmeye, yanlışlarından arınmaya hazır olma tutumu içindedir.

Aynı tutum, bir anlamıyla felsefe araştırmalarında, tartışmalarında da geçerlidir, diyebiliriz. Noetik çatı bu eleştirel bakışı çekirdeğinde taşır.

Eleştirel bakışın "sofizme" dönüştüğü durumlarda; görüşsüzlüğün, renksizliğin; "tarafsızlık", "bilimsellik" sayıldığı ortamlarda, noetik çatıdan söz edilemez, görünürde eleştirel bakış olsa bile!

Çatı yokluğu, eleştirel bakışı, bir eleştirel memurluk hâline dönüştürmüştür. Çatı anlaşılmadığı için, bir yığın kurnaz insan akade-

mik yaşamın üyeleri olmuş, bu yaşam bir ticarî şirket yaşamına dönüşmüştür. Eleştirel tutum, "taklit" edilerek, çatıyı tutan sütunlara yakışan bir tutum içine girmeden, onları anlamadan, tek başına bir anlam taşımaz.

Çatıda araştırılan üç temel ögeye, başka türlü söylersek, çatıyı tutan üç temel sütuna dikkat çekmek isterim.

Çatı bir araştırma alanıdır: *Özgür* araştırma alanı. Burada "özgürlük"le çatışıyormuş gibi görünen "gelenek" üzerinde durmak gerek. Araştırma bir topluluk içinde yapılır. O topluluğun bir geçmişi, kendine özgü değerleri, bu değerler ışığında, topluluğa yeni gelenlere yol gösteren *otoriteleri* vardır. Toplulukta insanlar birbirlerine *güvenmek* durumundadır. Güven, dayanışma araştırmanın yöntemine, hedefine inanma *pistik* sütunu oluşturur demiştik. Özgür düşünme, özgür olabilmesi için dayanacağı bir zemine gereksinim duyar. Bu zemin, mantıksal, bilgisel açıdan bizim önkabullerimiz, inançlarımız olabileceği gibi, içinde bulunduğumuz bilim topluluğunca üleşilen değerlerde zemini oluşturabilir.

Pistik öge yokluğu, araştırmayı iki yöne iter: *Memurluk* ve *kurnazlık*. Pistik öge, özgüvenimizi, özsaygımızı sağlar. Beklentilerimizi ortaya çıkarır. Çağımızda pistik ögeyi Türkçedeki "pislik"le karıştıranlar var: İnanmaktan utananlar ve inançlarını saklayanlar. Pistik ögeyi, Batılının *bias*'ıyla karıştıranlar. Biz memur akademisyenler, kırmızı kalemlerimizle öğrencilerimizin pistik dayanaklarını yıkmayı eğiticilik sanıyoruz! Elbette fanatikleşen basmakalıp düşüncelere darbe vurmak görevimiz; ama burada ölçüyü fazla kaçırdığımızda darbe kendimizi de ortadan kaldırabilir.

Pistik ögenin canlandırılmaması, eleştiri ruhunun yitimi anlamına gelir: Sanılır ki, ütopyası, düşleri, gelecekten beklentisi olan eleştirel düşünemez, yanlışlarından öğrenemez, yanlışlarını düzeltemez. Pistik ögeyi öldürmekle insanları eleştirel bakışlı yapamazsınız. Eleştirel bakış, sağlıklı kuşku, ancak sağlıklı inanç tabanıyla gerçekleşir. Hakikat aşkıyla yanan bir fizikçinin bu aşkıyla dalga geçerek, aklınız sıra onu "dünyaya" döndürerek, gerçekçi kılamazsınız. Hakikatin bir "ideal" olduğunu bilmesi, ama idealin ardında

yürümesi, pistik bir güçlülüktür. Pistik güç, özgürlüğü ortadan kaldırmaz. İnanmak, güvenmek ama sınırları bilebilmek. Yanılmaya, yanlışlanmaya, eleştirilmeye hazır ve âşık olabilmek. Fanatik, sahtekâr, çıkarcı olanların hakikate saygıları var mıdır? Ütopyalar sağlıklı araştırmalar için birer itici güç oluşturabilir. Pistik gücünü gerçekleri görmek, yorumlayabilmek için kullanabilmek, noetik çatının oluşumuna katkıda bulunmak demektir.

Pistik destek, yüreklendirici, güven verici bir destektir. Bu pistik güç, ancak bir topluluk içinde etkinlik kazanır. *Koinônik* sütun, araştırmacıların topluluk yaşamı için önemli oluyor. *Bir arada* yaşayabilme, araştırmacılar topluluğu için görüşlerini paylaşıp tartışabileceği, gerektiğinde ya da her zaman boyun eğmelerle, otoritelerle dolu yaşayabilmeyi gerektirir. Bir arada yaşayabilme, üretilen bilgilerin tartışılabilmesiyle otoritelerin kılavuzluğunda *örnekler* görerek gerçekleştirilebilir. Akademi, yalnızca sınıfta, laboratuvarda, bahçede, kitaplarda yaşanmaz. Akademi, insan ilişkileriyle de yaşanır. Tembel, korkak, pistik ögesi eksik insanlarla ilişkilerinizde, bilgi ve düşünce insanı olarak, yalnız kaldığınızı, yalıtıldığınızı hissedersiniz. Oysa akademik yaşamı oluşturan temel çıkış olarak noetik çatı, inanma gibi, araştırmaların yürümesini sağlayan bir ögenin yanında, topluluk içindeki akademisyenler arasındaki ilişkilerden de etkilenir. Noetik çatının uçup gittiği birçok "akademide", akademisyenlerin birbirleriyle uğraştıklarını, boş yere didiştiklerini görürsünüz. Araştırdığı alana, alanın sorunlarına kendini *adamamış* (pistik boyut eksikliği) insanların işidir didişmek: Bilgi, kendine yaşamını adamış insanlara kendini verir. Bu insanların da pistik ve koinônik ögelerinde araştırmayı engelleyici ciddî sorunları yoktur.

Koinônêmatik öge, iletişim ögesi, araştırıcının karşısındaki insanı dinlemeye, anlamaya, ondan öğrenmeye hazır olmasıyla ortaya çıkar. Koinônêmatik öge, sağlıklı eleştirinin olanağını sağlar. Bilgiler yalnızca kitaplardan, makalelerden, derslerden, raporlardan öğrenilmez: Açıkça dile dökülmemiş bilgi, insan ilişkileriyle öğrenilir. Ustanızla ya da bir arkadaşınızla yaptığınız tartışmadan yüzlerce sayfa okuyarak öğrenemediğiniz şeyi öğreniverirsiniz. İşte, çatı bu *araştır-*

ma hayatının gerçekleşebildiği çatıdır. Orada, güven, bağlanma, umut, düşler (pistik ögeler); eleştiri, tartışma, anlama, anlaşma, anlaşamama, kabul etmeme (koinônik ve koinônêmatik ögeler), kendi dinamik yapıları içinde araştırmayı ve eğitimi oluştururlar.

Akademik Yaşamın Çatısız Anlamından Geleceğin Akademisyenine

Akademik hayat bugün, kırık, dökük çatısıyla *poiêtik* sütun üstünde durmaya çalışıyor: Teknik sorunların çözümüne, meslek vermeye yönelik bir araştırma ve eğitim çabası içinde. Piyasayla bütünleşmiş, oradan gelen sorunları çözmeye, talepleri yerine getirmeye uğraşıyor. *Epistemê*, güvenilir, hesabı verilebilir bilgi; çıkarsız, günlük kaygıların uzağında araştırma konusu yapılmıyor. *Tekhnê*, beceri, meslek edinmeye yönelik bir etkinliğe dönüşünce akademik hayat; diğer bir söyleyişle bilgi satıp pazarlayan şirketlere dönüşünce; akademisyen de, şirkette çalışan memura benzemeye başlıyor. Sorunların gündemi, şirket patronları, piyasa koşulları, talepleriyle belirleniyor. Nelerin araştırılıp, çalışılacağı büyük ölçüde "dışarıdan" belirleniyor. Akademide bağımsızlık, özerklik çok azalmıştır. Noetik çatı yerini, tekhnê çatısına bırakmak üzeredir: Bilimin teknoloji ile iç içeliği, hiçbir çağda böyle yoğun yaşanmadı; akademi şirketler arasında bir AR-GE (Araştırma-Geliştirme) şirketi olarak, ürünlerini pazarlama yolunda, mezunlarının ne denli saygın meslek insanları olduğu, onun değerinin bir göstergesi olarak sayılıyor. Araştırma ürünleri sınıflara ayrılmış; yayın yapma belli formatlar içinde, belli kalıplarla yürütüldüğü için, bir yığın forma uygun, içeriği değersiz *sözde araştırma, sözde çalışma*, akademik etkinlik olarak sayılıyor.

İşadamına, memura dönüşen akademisyen, kendisine verilen ev ödevlerini yapan, sıkıştığı dar alanın dışına çıkabilecek bakış, anlayış genişliğinden yoksun, uğraştığı; örneğin, mühendislik, tıp alanındaki sorunları, bilimin "has", "temel" sorunları sanan, çoğu zaman sığlığından, ufuksuzluğundan kaynaklanan, özeleştiri yoksunluğunun bir göstergesi sayılabilecek, kibir sahibi biri olma yolunda.

Uzman olmanın, "az bulunur olmanın" kasıntısının yanında; "pistik" boyut yetersizliği, yaşama deneyiminin sığlığı, "kitaplara", "laboratuvarlara" tıkılmış bir yaşam; bürolarında iş takip edip, muayenehanelerde hasta beklerken gördükleri ilginin sarhoşluğu, bu kibirlerini pekiştiriyor. Ne bahçeleri var bu insanların, ne gökleri! Masaları, kitapları, aygıtları, sınıfları, kürsüleri var! İçinde özgürce, korkmadan kendileriyle karşı karşıya gelebilecekleri, yüzleşebilecekleri bahçeleri yok! Bu boşluklarını kibirleriyle kapatmaya çalışıyorlar. Bahçesizlik ve göksüzlük onları karamsar, yılgın, mutsuz kılıyor. Bir yığın ayrıntı ve vıdı vıdıyla uğraşarak boşluklarını kapatmaya çalışıyorlar. Noetik çatı altında, üstünde çalışmak bir *aşk* işidir. Gönüllerinde akademisyenlik ateşi yanmayan bir yığın *yanlış* adam, *kurnaz* adam, kendilerine uygun bir meslek şirketi bulamadıkları için, akademik hayatın içinde serseri mayınlar gibi dolaşıyor. Ne coşkuları var yaptıkları işe, ne büyük hedefleri, amaçları... Akademik postun sağlayabileceği, sözde toplumsal, varsa, ekonomik olanaklardan faydalanmak istiyorlar. Bilgi alanında araştırmacılık, sanatçılık gibidir: Vasatlığı kaldırmaz! İçinizden gelmiyorsa kurnazlıkla akademisyen olamazsınız. Ama oluyorsunuz. Akademik kibrin yanında, bu akademik *kurnazlık*, akademisyen insanın ahlâkî karakterini belirleyen en önemli ögelerden biri oluyor.

Kibir ve kurnazlıkla sürdürülen yaşam, 'usûle' uygun çalışmalar, göze girmelerle, akademik şirkette yükselme sağlanabiliyor. Sonra bir "yılgınlık", "tembellik" dönemi başlıyor. Profesör olunmuş ve iş bitmiştir. Bundan sonra, ya çevrenizdekilerin yaşamını zindan edeceksiniz, ya da ortadan kaybolup farklı işlerin, kazancın ardına düşeceksinizdir. Çabuk bıkılır akademik yaşamdan, çabuk yaşlanılır. Heyecansız, ruhsuz insanların gençliklerindeki zoraki çalışmaları çabucak tükenir. Yaşlanıp, palazlanıp; sürekli tazelenme, yenilenme, canlanma, gençleşme olan, olması gereken akademik yaşamın noetik çatısına dinamit koyarlar. (Olmayan çatılara da!)

Ülkemizde ortaya çıkan sorunlardan biri de, zaten çatısı çökmüş akademik yaşamı, iyiden iyiye düzeysiz duruma getirmekte: Siyasî kamplaşmalar, dünya görüşünden dolayı adam kayırmalar, akraba-

lık ilişkileri, olur olmaz yerlere çoğu zaman politik kaygılar yüzünden açılan sözde üniversitelerdeki düzeysizlik, sığlık... Kurnaz, iş bitirici, "uyanık" insanların istilâ ettiği akademik alanda, "ebleh" insanların da şeflerinden emir bekleyerek dolaşmaları, ilginç bir biraradalık tablosu çiziyor!

Kurnaz, memur, şaşkın... Öğrenme, öğretme aşkı olan; araştırmayı, sorgulamayı kendine bir yaşama biçimi olarak seçmiş; kendini noetik çatıyı oluşturmaya adamış; merak ve heyecanını hiçbir zaman yitirmeyen, eleştirmekten, eleştirilmekten korkmayan; kendisini, bilgisini sürekli gözden geçirip, kendisiyle yüzleşmekten çekinmeyen, tazelenme, yenilenme gücüne sahip; ince düşünmeye, ayrıntılara özen göstermeye, konusuyla ilgili araştırma çilesini bütün yüküyle çekmeye hazır akademisyen, bu sen misin?

İşte isyan bu noktadadır: Mevcut duruma isyan, noetik çatının çatılması için, adam gibi adam olabilen *ak-adam*ın işidir. (Burada "adam" erkek anlamında değil, *insan* anlamındadır. Feminist adamlara saygıyla duyurulur!) Nerede senin özgürce dolanıp, çalışıp, araştıracağın, araştırmalarını aktaracağın bahçen? İtildiğin odalardan çıkma gücün yok. Neyi, neden araştırıyorsun? Hiç araştırdın mı? Nerelerde ödün verdin? Ne adına? Akademisyen, eleştirirdi, bol bol eleştirdin. "Falanca yasa eksik, filanca kural uygulanmıyor," dedin. Ne kadar yenisin? Ne kadar yeniliyorsun kendini? Noetik çatının uçmuşluğu, yokluğu seni rahatsız etmiyor mu? Farkında değil misin? İsyanı hep siyasî bir eylem olarak mı görürsün? Tuttuğun partinin, yeterince irdeleyemediğin sözde insanlık değerlerinin adına mı isyanın? Hiç sordun mu, insanın bilgisi, bilgisiyle yaşayışı ne durumdadır? Böyle araştırma mı olur? Böyle değerlendirme? Yalnızca "bilgi" için, bilginin kendisi için kaygılandın mı? Hep *bâyîlik* mi yaptın yoksa? Bir yerlerde okuyup okuyup sattın mı?

İsyan, yeni bir akademik yaşamın, noetik çatının sütunlarıyla oturtulacağı bir yaşamı aramak, oluşturmak için, kokuşmuşluğa olan isyandır. Kokuşmuşluğun karasından kendini sıyırmaya çabalayan bir ak-insan, ak-adam olan akademisyenin isyanıdır.

Paradoks da burada: Akademi çatısı salt isyanla, zorla kurulamaz. O, kültürün kurumları arasındaki ilişkinin *kendiliğinden* ortaya çıkar-

dığı bir çatıdır. Siyasal, toplumsal, kültürel, ahlâksal, duygusal, hukuksal ilişkiler, birbirleriyle öylesine bir *bağlantı ağıyla* bağlanmalı ki, akademik hayatın çatısı çıksın ortaya. Öyleyse bir kültürde ya da ülkede akademik çatının yokluğu, salt "eğitim özrü" olarak görülemez. Bu bir bütünlük işidir; sanata, okumaya, kuramsal düşünmeye, şiire, araştırmaya önem vermeyen, emek harcamayan, örneğin siyasal yaşamında, bilginin, kavramların önemsenmediği, toplumsal ilişkilerin sığ, kültürel yaratmaların düzeysiz; ahlâk düzenin kokuştuğu bir ortamda noetik çatının yükselmesini beklemeye hakkımız olabilir mi? İçinde bulunduğum toplum bana bahçemi vermeli, beni bahçemde göğe bakmak için özgür bırakmalı, bu amaçla beni desteklemeli ki, akademisyen olarak çatının oluşumuna katkıda bulunabileyim. Toplumun değişik alanlarında bir *noetik birlik*, bütünlük olmalı ki, akademik yaşam çiçek açabilsin. Çatı kurulabilsin.

Bu bütünlüğün kendiliğindenliğine bir kere daha dikkat çekmek isterim

Geleceğin noetik çatısı, "dışarıdan", piyasadan, toplumdan, insan sağlığından, konforundan gelen sorunlarla zorlanmaması gerektiğini düşünüyorum. Akademi, meslek yüksekokulu olmamalı. Teknik insanları, meslek sahiplerini, doktor ve mühendisleri, hayatın her türlü problemini çözdüreceğiniz insanları, *meslek okullarına, hayat okullarına* (Pratik yaşam sorunlarını öğreten okullara bu ad verilebilir.) yollayabilirsiniz. Ekonomik, psikolojik sorunlar, enerji, üretim, çevre, sağlık, toplum, teknoloji sorunları, araştırma enstitülerinde yapılan çalışmalarla, eğitimle çözülmeye çalışılacaktır.

Akademik yaşamsa, bu kaygı ve sorunlara uzak kalmayarak, ama onlardan gelen "kurnaz" çözüm beklentilerini diğer araştırma kurumlarına bırakarak, özgür bir *bahçede* göğe, dünyaya bakmayı deneyecektir. Farklı modellerin, alternatif düşüncelerin tartışıldığı, üretildiği, sınandığı bir yer olacaktır. Uygulama kaygısı taşımayan çalışmalar, diğer araştırma kurumları tarafından uygulama alanları için kullanılabilecektir. Akademi artık, teknoloji şirketlerine, silâh tüccarlarına, klinikteki sorunlarını çözmeye çalışan hekimlere çalışmayacaktır. Böyle bir ayırımın getirdiği rahatlık, özgürlük, ortaya çıkan ürünlerin daha yoğun hayal gücüyle beslenmesini sağlayacaktır.

Böyle bir akademiyi kim ne adına destekleyecek, ona bahçe sağlayacaktır? Yoksa akademik çatı bir daha gelmemek üzere uçup gitmiş midir?

Acaba ak-adamların tümü kararmış da, özeleştiri oyunu oynayıp, "ak-adam-isyan" sloganıyla kafa mı bulmaktalar?

Doğu Batı Dergisi, Sayı 7: Akademi ve İktidar,
Mayıs-Haziran-Temmuz 1999

SÖYLEM KAFESİNDE MUHABBET DENEN KUŞ

Bir anlamıyla var olmak, etkileşim içinde olmaktır. Varlığın her zerresi, şu ya da bu biçimde birbirleriyle etkileşim içindedir. İletişim, böylesi varlıksal, varoluşsal bir etkileşim üzerinde gerçekleşir. İnsanı iletişimi içinde düşündüğümüzde, o, beden olarak, mekân ve zaman içinde kendi ayrılığını, farklılığını yaşayan bir varlıktır. Doğuşu, ölümü, uzayda kapladığı yer, yalnız kendine özgüdür. Hiçbir insan bireyi bir diğerinin yerine doğamaz, bir diğerini ölemez, aynı anda aynı mekânı (koordinat sisteminde, aynı koordinatları) kapyalamaz. (Tartışmalı örnekleri, şimdilik bir yana bırakalım.) Hiç kimse, bir diğerinin diş ağrısını duyamaz. Düşüncesini düşünemez. Bu açılardan, her *insan teki* ayrıdır. Bir anlamıyla, *ayrıktır*. Yalıtılmıştır. Bu ayrılığı, fiziksel (kendi bedenini taşır), biyolojik (yalnız kendine özgü canlı yapısını taşır!), psikolojik (kendi duygularını duyar!), kültürel (fiziksel, biyolojik, psikolojik varlığı ile kültürel geçmişini, eğitimini, yaşam biçimini kendine özgü biçimde gerçekleştirir), sosyolojik (varlığını oluşturan bedensel, ruhsal, kültürel boyutlarla toplumda bir "yere" sahiptir) özellikleriyle yaşar.

Birey olarak insan, insan teki, *biricik*tir, bu biricikliği ile diğer insan teklerinden ayrıdır. İki temel özelliğiyle yaşar bu ayrılığı: *Eksikli* bir varlıktır. Kendi kendine yetemez. Fiziksel, biyolojik, psikolojik, kültürel, sosyolojik anlamlarıyla. Eksiktir, eksik bir varlık değil de "eksikli" bir varlık sözü, Türkçedeki çağrışımlarıyla daha anlamlı geliyor bana. Eksikli duyuyoruz kendimizi, bunu içimizde-

ki insanların bir bölüğü (çoğunluğu mu?) büyük bir aymazlık içinde gizlemeye çalışsalar da, varlığın kendisine, birbirimize, düşüncelere, tarihe, değerlere, sanata... karşı kendimizi eksikli duyuyoruz. Eksiklilikte takılıp kalmıyoruz; batmıyoruz, eksiklilik batağına, *etkileşiyoruz*. İşte bu *eksikliğimiz* ve *etkileşebilme* özelliğimiz, olanağımız, bizi iletişime, iletişim yoluyla *ötemize*, *ötedekine*, ötekine götürüyor. Kendi kendine yeten, kendi kendine dayalı, tam, bağımsız, bir "özümüz" yok. Doğrudan ulaşacağımız kartezyen bir düşünce, bilinç alanımız yok. Hegelsi bir bütünün parçası olarak, parçada bütünü tecrübe edebilme olanağımız yok. Leibniz'in *monad*'ları gibi değiliz. Eksiğiz, ontolojik olarak. Eksikliğiz, ahlâk olarak. Evrendeki titreşimlere açığız, eksikliğimizin yarattığı bir *eksiklilikler alanında*, (Bir elektrik yükünün çevresindeki elektrik alanı gibi!) alanımıza giren diğer eksikli varlıklarla, örneğin insanlarla, etkileşime geçiyoruz.

Çağımız *iletişimzede* bir çağ. Teknolojik olarak iletişim olanaklarının doruğuna ulaştığı bir dönemde, iletişim sorunları şiddetle yaşanıyor. *İletişim âfetine* uğramışlığımız pek anlaşılmıyor; bu âfet gizli, örtük, bâtinî bir âfet. Bireysel ilişkilerimizde iletişim kazaları yaşıyoruz: Anlam etkileşimleri, hani iletişim dediğimiz; dar alanlarda, *gerçekleştirebilecekleri olanakları gerçekleştiremeden* yaşanıyor. Hastalıklı, çarpıtılmış, bozuk, haksız, yanlış gibi sözlerin iletişim âfetini anlatmada uygun olmadığını düşünüyorum. Belki *iletişimin yoksulluğunu* yaşıyoruz. Medya bombardımanına rağmen! İletişim kısırlığı, bereketsizliği, cılızlığı, cansızlığı: Bir örnek, yüzeysel, kalıplarla yaşanan kültürel bir çaresizlik. Âfetten önce nasıldı iletişim? Âfetten önce, iletişimin, iletişim sorunu yoktu! İletişim "dert" değildi. Dert, "akıl"daydı, toplumdaydı, insanın zayıflıklarındaydı. Dilin farkına varılması, etkin, yaygın bir biçimde verilmesinin tarihi eski değil. (Konfüçyüs'e, Platon'a dek geri gitme olanağı olsa da!) Dilin düşünmemizi etkilediği, dünyayı "dil" gözlüğüyle kavradığımız, dilin tuzaklarından kurtulursak, düşünmenin, anlaşmanın daha sağlıklı biçimlerde gerçekleşebileceği görüşleri, giderek dille siyasal güç arasında, iletişimle iktidar arasındaki ba-

ğın fark edilmesine yardım etti. İletişimi fark etti insan! Varlığın özündeki, etkileşimin, eksikliğinin bir görünüşü olan iletişimi. Âfetin başlangıcı buradadır. İletişim, olağan etkileşim sürecinin dışında, nasıl nükleer enerji bomba olarak kullanılıyorsa, güç elde etme aracı yapıldı! Satıcılar, reklâmcılar, siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel güç sahipleri, iletişime geçmek yerine, *iletişimi sömürdüler*. Sömürüyorlar. Yalnız siyasal, ekonomik, toplumsal alanlarda değil; kültürel alanlarda da, dinsel alanlarda da, iletişim kullanılıyor: güç elde etmeye yarayan bir silâh olarak.

İşte, bu yazımda, iletişim âfetine uğramış bir söylem olarak, iletişim söylemini, sorunlarını, unutulmakta olan iletişim biçimlerinden biri olarak muhabbeti, bazı özellikleriyle kısaca irdeleyeceğim.

Söylenenlere İsyan Olarak Söyleyeceği Olmak

Söylenenlerden başlayalım. Sözlerden değil. Çağı anlamak için, deneyelim bunu. Öyleyse, önce söz yok, önce söylenenler var. Söz, söylenene dönüşmüştür. Kelâm, Logos, söylenene kapatılmıştır; söylenecek kapatılmıştır.

Şu mantığı terk etmeye çalışacağım bu yazıda: Söylenen vardı, öyleyse söyleyen var, öyleyse söyleten var. Söylenen olduğuna göre söylenenin bir nesnesi var.

Söylenen kulağımızda. Önümüzde. Dilimizde söylenenler öbeklendiriliyor: Söylem söylem söyleniyor. Söylem kravat takmış bir sözcük, devşirilmiş. Devşirme. Şimdilerde "söylem söylem" diye diye söyleniliyor. Dünya küçülüyor, daha önce tabak gibi olduğunu sandığımız dünya birden bire Batı'dan gelen işaretle, küreselleşiveriyor. Düşünceler küresel, duygular küresel, yaşayıp gitme biçimleri küresel. Yuvarlanıyoruz, bu kadar küresellik içinde. Söylem de küreselleşiyor. Her küreselleşen metâ gibi bizi cendereye sokuyor: Söylemlere tıkıyorlar bizi. Söylemlere tıktılar bizi, gönlümüzde kanayan yara, söylemlere söylenmez oldu. Bâkî:

Söylemez küsmüş bana, cânâne söylen söylesün
Neyledüm ol yâr-î âlişâne söylen söylesün

diyor. Söz gitti, söylenen var. Söz, yârimizdi küstürdük, konuşmuyor artık, söyleyelim de o da bize söylesin. Söylemin cenderesinden, kemendinden, söyleşinin ferahlığına, özgürlüğüne, bağımsızlığına erişelim. Söz susmuş! Söylenen var. Neyledük ol yâre? Söylem eyledik. Söylem, söven oldu. (Söven: Büyük sopa!) Sözü küstürdük. Ne söyleyelim ki söylesin bize? Söz, söylesin; söz, sözlesin.

Söylenen yoğun toplumdayız. Söylenen sürüdedir. Sürü, güvence arayan, kavgayı sevmeyen, yenilikten korkandır. Arapların *imma'a* dediği, ilkesiz, görüşsüz, oradan oraya amaçsız, anlamsız koşturandır. (*İmma'a, ene ma'ke*: "seninleyim"in kısa söylenişiymiş. Yasin Ceylan Hocama teşekkürlerimle.) Söylenen nedir? Söylenen kimdir? Söylenen a) Rivayet eden, b) Dedikodu eden, c) Mırıldanıp, homurdanıp yakınan, d) İddia eden, e) Azarlayandır. Böyle bir insandır. Doğruluk savıyla çıkarır savlarını, (iddia) temellendiremez, haklı kılamaz (rivayet, dedikodu), eksikliğini itiraf etmek yerine, eksikli olmak yerine, yakınır, rahatsız eder; tepki gösterince de azarlar. İşte, Türkçede söylenenin sözlük anlamlarından ortaya çıkan söylenen insan tipi!

Yazımın başında iletişimin, *eksikli etkileşmeye* dayandığını söylemiştim. Bir uyarıyla sürdüreyim: Burada "eksikli", "muhtaç" anlamında, âciz anlamında değildir. "Kendimi, size karşı eksikli hissediyorum" tümcesinde, "size karşı mahcubum, gereği gibi, olmasını istediğim, düşündüğüm gibi sizi ağırlayamadım," anlamında kullanıyorum, "eksikli"yi. (Feministler düşünsün: Eksikli'nin anlamlarından biri kadın demekmiş! Söylenen erkeklerin gafleti olsa gerek!) İşte, bir insan olarak, bir "özne" olarak söylenen, *iletişim engelli* bir varlıktır. Söylenen etkilenir, etkiler ama etkileşemez! "Söylenen kimdir?"in bir yanıt denemesinden "söylenen nedir?"e geçelim.

Söylenen "söz" değildir. Sözü küstürdük. Logos, Kelâm söylemi terk etti. ("Terk edemez" diyor, içimdeki Derrida, onu da söyleme karıştırırız!) Söylenen, türkü değildir. Kahve ya da çay da değil. Söylenen, dille bütünleşmiş, dil olmuş ("dillenmiş" demiyorum, bu başka anlama gelir!) yaşamımızdır.

Yaşamıyoruz, söyleniyoruz. Söylenenler gerçek olmuş, gerçeğin yerine geçmiş, değiş tokuş edilmiş, ukala çevirmenlerin diliyle,

gerçekle "ikâme" edilmiştir. Dünya söylenen olmuştur. Söylenende câmid olmuş, donmuştur. Söylenende, yaşamanın önü kesilmiştir. Söylenen Husserl, Heidegger, Habermas anlamında *Lebenswelt*'i, yaşama dünyasını istilâ etmiştir. Has dünyamızı, hâlis dünyamızı hasbîliğimizi sömürmektedir. Söylenenin giysilerine, kalıplarına söylem diyoruz. Söylenmek, durumu kabul anlamına geliyor. Teslim olma, uyuma, uyuşma (uzlaşma!) anlamına geliyor. Söyleyeceği olmamak anlamına.

Söylenenin söze dönüşmesi *ihtilâf*ın değerini bilerek oluyor. Çatışmasını bilmiyoruz. Bilinç boğazlaşmayı, öfkeyle saldırmayı, kinle beslenen karşı çıkmaları çatışma sanıyoruz. İhtilâf, *khalafe* kökünden geliyor. (Halife, muhalefet sözcükleri dilimize buradan geliyor.) Ardından gelme, ardılı olma, arkada durma anlamlarının yanında, çelişme, çelişik olma, karşıt olma, çatışma, farklı görüşte olma gibi anlamları var. İhtilâftan korkuyoruz. Ardımızdan geleceklerin bizden farklı olmasından! Sanıyoruz ki, arkamızı sağlama bağlamazsak, almazsak (arkadaş!) arkamızdan bizim yerimize düşmanlarımız gelir. İhtilâf terbiyesi olmayan bir kültürde "özgürlükten", neyse o, "demokrasiden" söz ediyoruz. *İmma'a* insanlar (ben seninleyim, ben de sendenim arkadaş!) yetiştiriyoruz. Söylenende kaldığımız için, ellerimizde damgalar, herkesi damgalamaya hazırız. "Özgürlük ve demokrasi adına seni damgalıyorum." Damgalayalım ki ihtilâf olmasın. İhtilâftan mârâz doğar. Hangi yüce gönül ihtilâfları kaldırabilecek güçtedir? Söylenene söylenmekle karşı çıkılabilir mi? Sövgüyle. Övgüyle? Nasıl başedebiliriz söylenenle?

Söylenenin yeniden yorumlamasına girişmekle, önce. Söylenen nedir?

1) Anlatılan, 2) Düşünce olarak ortaya konan, 3) Ismarlanan, 4) Türkü, şarkı, 5) Öten, şakıyan, 6) Önceden bildirilen, tahmin edilen, 7) Bilgi verilen, 8) Yazılan...

Söylenen: Söyleşilendir. Söylemlerin katı kabuğu, deli gömleği başka nasıl ortadan kaldırılabilir ki? Söyletme, söylev yok: Söyleyişe istekli olmak, dinlemeye gönüllülük var. Hazır oluş, farklılığa.

Farklılığa hazır değilseniz, eksikli olmayı bilmiyorsunuz demektir. Eksikli değilseniz, öyle duymuyorsanız kendinizi, iletişim özür-

lüsünüz. İletişim özürlü söylenenlerle birlikte nasıl yaşanabilir? Cehennemin tarihidir, iletişim yokluğunun tarihi. Cehennem, iletişimsizliktedir. Söylenenlerin tıkıldığı yerdir. Sanal gerçekliğe dönüşmüş söylenen, iç dünyamıza, farklı olabilme olanağımıza, kendimizi, yetilerimizi geliştirebilme gücümüze girmiş, oraları zapt etmiştir.

İşte, bu duruma karşı söyleyeceklerimiz olmalıdır. Söylenenlerin söylenişine söyleyeceğimiz olmalıdır. Söylediklerimiz, dinlediklerimiz, söyleştiklerimizle söyleneni söze eriştirebiliriz belki.

Söz, söyleneni tıkıldığı söylemlerin yıkılıp yeniden kurulmasıyla, söylem kelepçelerinin ayırdına varılıp ortadan kaldırılmaya çalışmasıyla ortaya çıkabilir. Söylemlerin anlaşılması, çözümlenmesi, yorumlanıp değerlendirilmesi, söylem üstü söylemlerle çalışarak söze ulaşmak, zincirlerinden koparılmış söylemlerde söylenenleri söze dönüştürmeye çabalamak, özgür yaşam alanlarının (Habermas'ın deyişiyle *Freiröume*) oluşturmada yürünecek yollardandır. Habermas gibi düşünürler [örneğin 1983'de yayımladığı, *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt, Suhrkamp adlı yapıtında tartıştığı *Diskursethik*, (söylem ahlâkı) ile] söylemde yalnızca evrensel kuralları olan ussal tartışmanın etkin olmasını, söylemin zorlamalardan (siyasal, kültürel, ahlâksal, toplumsal...) arınmışlığın (*Zwangslosigkeit*), söylemlerdeki insan yaşamına ilişkin kararların özgürce, dayanışma içinde, katılımcıların eşitliği ile evrensel kurallara dayalı uygulamalar ışığında alınmasını öneriyor. Aklın tüm insanlarda ortak olduğunu, kendi yasalarını bağımsız ve özgür bir biçimde ortaya koyabileceğini, nasıl bilim ve matematik alanında evrensel yasalar ortaya konabiliyorsa, ahlâk alanında da böyle yasalara aklın kılavuzunda, açık uçlu, değişimlere, dönüşümlere açık bir tutumla (*Unabgeschlossenheit*) ulaşabileceğimize inanan böyle bir bakışa karşı olmadığımı, ancak yanında da, izleyicisi de olmadığımı söylemeliyim. Habermas sözü böyle arıyor. Arayışın haklılığı, hele hele nihaî haklılığı (*Letztbegründung*) tartışmadan uzak değildir. Habermas bunu kabul eder. Onu en fazla rahatsız eden, "görecelik" (*relativusmus*) sorunudur. *Der Philosophische Diskurs* (felsefî söylem), bu göreceliği ortadan kaldıracak, ileti-

şime dayalı, çıkarsız, yansız, dayanışma içinde, içten ve sorumlu tutumla yürütülecek tartışmalarda genel geçer kuralların, ilkelerin bulunacağı bir söylem olacaktır. Görecelik beni bir açıdan bakılınca rahatsız etmiyor. Söylenenin sıkıştırılmışlığı, söylemin daraltılmışlığı, *bakış çokluğu ile* kırılabilir. Bu çokluğun içindeki görüşler, geçerliliklerini nereden alacaklardır? Yıkacakları duvarlardan, açacakları ufuklardan, özgürleştirecekleri söylemlerden, söylenenlerin eriyip söze dönüşmesinden.

Bu dönüşümün önündeki en büyük iki engel: Sosyo-politiko-ekonomik yapı ve buna bağlı teknolojik gelişmelerdir. Bilgisayarların, internet ağının, sanal gerçekliğin tehdit ettiği gerçekliğin (bu ikisini ayırmadaki zorluklardan söz eder olduk!) dünyadaki piyasa ekonomisinin; askerî, siyasal çekişmelerin, enerji kaynaklarının üleşilmesinde, egemenlik alanlarının belirlenmesindeki belirsizliklerin bizi tıktığı söylemlerden çıkış, pek kolay görünmüyor. Bilim, teknolojiyle bütünleştiği için, bu söylemleri parçalayacak düşgücünün ardında görünmüyor, sanatın özgürlüğü, görece olarak, diğer alanlarla karşılaştırıldığında hâlâ bir umut gibi ortaya çıkıyor. İnsana ilişkin akademik araştırmalar, akademik felsefe, söyleneni kıramıyor, söylemleri sarsamıyor. Sözü aramıyor. Söz, Lyotard'ın *meta-narrative*'i değil. Söz, söyleyeceği olanların, söyleyeceklerini söyleyebilecekleri bir olanak. Bir üstünlüğü, bir kutsallığı, anlaşılmaz, mistik bir yanı yok. Sözü söyleyeceği olanların bulacağını düşünüyorum. Önemli bir tehlike de söyleyeceği olanların yitip gitmesi. Söyleyeceklerinin söylemlerin soğuk duvarlarında parçalanarak yok olması.

Söylenenden Söze

Söylenecek sözü olan, bir kalıp, bir kafes, bir tutukevi, bir zindan olan söylemi *dışarıdan, yukarıdan* zorlamayacak; söylem içinde konuşacak, söylemi içten bozacak, onaracak, yeniden kuracak; ona ferahlık sağlayacak, canlılık. Bozuk, kokuşmuş, söylemlere karşı, *söylemsavar*lık yapacak. *Muhibbu'l-kelâm* olacak, söyleme revnâk getirecek. Söz, söylenene dönüşüp, söylem sandıklarına, bilgisayarlarına, malumat bankalarına, ders kitaplarına, el kitaplarına tıkıştırılma-

yacak. Söylem dönüştürümü, söylem duvarları yıkımı, *zor*la gerçekleştirilmeyecek, söylemler *çekiştirilmeyecek*, bastırılmayacak.

Bu dönüşümü amaçlanan söylemler nedir? Söylem nedir? Betimlemelerimizi sürdürelim.

Söylemler dil kalıpları, söylenen topluluklarıdır; dil bu kalıplar içinde yönlendirilir: Düşünceler, duygular, dünyaya bakışlar da.

Söylemler, dile getirilmiş düşüncelerin, mantıksal bir yapı içinde birbirleriyle ilişkilendirilip, bir konu çevresinde oluşturdukları bütünlüklerdir. Siyasal düşünceler, bir siyasal düşünceler söylemi oluşturur. Bu söylem içinde, daha küçük söylemler olabilir. Demokrasi söylemi, insan hakları söylemi gibi.

Söylem, eski bir kullanışıyla, Anglo-Amerikan kültürde dile getirilmiş düşünceleri düzenleme yetisi anlamına geliyor, ussallık, aklîlik. Bu, söyleme aykırıdır; bu, akla aykırıdır, "aklın düzenli düşünmesine uymaz" anlamlarını taşıyabiliyor.

Örneğin Descartes'in *Yöntem Üstüne Söylem* yapıtında "söylem", bir araştırma, inceleme, deneme, tutarlı düşüncelerin dile getirildiği bütünselliği olan bir çalışma olarak yorumlanabilir.

Söylemin ilginç anlamlarından biri, toplumsal yakınlık, âşinalık anlamlarını taşıması. Eski dille söylem, bir *mükâleme* (kelâm'dan!) bir görüşme, karşılıklı konuşma, söyleşme demek. Söylemin bir diğer karşılığı ise *ülfet*! Alışma, kaynaşma, dostluk, görüşme, konuşma *Germ ülfet*, içli dışlı, sıkı fıkı konuşan. Söylemin "mükâleme"si ve "ülfeti" unutulmuştur. Söz unutulmuştur.

Söylem, günlük yaşamda, eğitimin, dünya görüşümüzün, medyanın, egemen siyasal, kültürel güçlerin etkisiyle oluşan, oluşturulan söyleyiş, konuşma, düşünme, algılama, kavrama, yorumlama kalıpları olarak ortaya çıkıyor. Sözün küskünlüğü, unutuluşu kalıpların giderek söz yerine söylenen üretmesi. Söylenenler öbeklenip, alanlar oluşturuyor. Söylenenler, söyleyiş tarzları, biçimleri, söylemlerde bir araya geliyor.

Söylem çözümlemeleri, 1940'lardan sonra Yeni Retorik Araştırmaları, Dilbilimde Yapısalcılık sonrası çalışmalarla geliştirildi. Örneğin, bir siyasal partinin dünyayı algılayışı, beklentileri, o partinin

yayın organlarının, partililerin yaptığı konuşmaların, yazdıkları yazı ve kitapların oluşturduğu söylemleri incelenerek ortaya çıkarılabilir. Söylem çözümlemeleri önemli bir çalışma alanı oluşturuyor. İnsanı, onun dünyaya verdiği anlamı, ilişkilerini, yaşam biçimini, görüş ve düşüncelerini anlamada sözlü ya da yazılı söylemler, araştırmacılara araştırma malzemesi sağlıyor. Söylem çözümleme teknikleri, dilbilimde, psikolojide, sosyal psikolojide, dil felsefesinde, bilişim alanındaki çalışmalarda, matematik ve mantıktaki modelleme çalışmalarının geliştirilmesiyle yeni boyutlar kazanabilir. İletişim kuramlarının, somut durum çözümlemelerinin (*case-studies*) zenginleştirilmesiyle, söylemler, çağın "bilimsel", akademik ortamında, işleyişi, etkileri, yönlendir(il)meleri açısından daha iyi anlaşılabilir.

Bütün bu söyleme yönelmiş, kendileri de ayrı söylemler oluşturan etkinlikler, söylenenin üzerimizdeki ağır etkisini ortadan kaldıracağa benzemiyor. Söylem sözü, örneğin felsefede, nicedir kullanıldığı hâlde, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak, dilde odaklanmaya çalışan düşünme çabası, Frankofon etkilerle çağımız kültürüne giderek yerleşti. Gerçekliğe söylemler gözlüğü ile bakmaya başladık. Dilin, düşünme, kavrama, değerler oluşturma, duygularımızı yaşamada ne denli etkili olduğu...

Whorf-Sapir hipoteziyle iyice vurgulandı. Formal dil oluşturmaya çalışan felsefecilerle birlikte, sonraki Wittgenstein'ın önemli bir etkisiyle doğal dil çözümlemeleri yapan düşünürler, Anglo-Amerikan felsefede etkili oldu.

Giderek, yeni arayışlarla söylem kırıcılık, söylem baskılarından arınma çabaları, hangi söylemler içinde tutsak olduğumuzu araştırma –doğrudan "söylem" adını kullanmasalar da–, Nietzsche, Kierkegaard, Schopenhauer, Marx, Husserl, Sartre, Wittgenstein, Foucault, Habermas, Rorty, Lyotard gibi düşünürlerin yapıtlarında gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Biz elbette söylem üstüne söylemimizi Batı'dan devşirdik. Ülfeti, mükâlemeyi, yârenliği, sohbeti, muhabbeti, ihtilâfı anlayamadık. Kendi hayatımıza mahsus, yaşamımıza, yaşayışımıza özgü, *yaşama bağrımızdan* kopup gelen söylemlerimiz olmadı. Olsa da on-

ları anlayıp, değerlendiremedik. Söylemler oluşturamadığımız gibi, yaşamımıza giydirilen söylemlerle de dalga geçemedik. Geçtiğimiz dalgalar hafif kaldı. "Söylem, yetti artık, söyletme beni" diyemedik. "Demokrasi", "laiklik", "insan hakları", "kayırmacılık" söylemlerinin altında ezildik. Söylem kırıcılar etkili olmadı. Medya, değişik *söylemler estirerek* söylemimizi oluşturan gündemi belirledi. Medyayı hangi söylemler belirledi?

Hangi söylemlerin enayisi olduk, oluyoruz? Neden gündemimiz de bu söylemler var da diğerleri yok? Kim belirliyor, söylem gündemini?

Metafizik açıdan önemli bir sorun, insanı inceleyen sözde bilimler açısından da, nedir bu "söylem" fırtınası? "Söylem" var mı gerçekten, "söylem", "söylem" denerek, yaşadığımız gerçekliği kavramada oyuna mı getiriliyoruz? Yaşama, söyleyişlerimize, iletişimimize "söylemler" gözlüğü ile bakmak, elbette öğretici, elbette bulucu. Söylemden öte bir anlama, düşünme yolu yok mu? Söylemden öte söylem yok mu? Sıkışıp kaldık mı söylemin cenderesine?

Söylem, Batı dillerine, Lâtinceden geçmiş. Gerek Yunan, gerek Roma dönemin retorik çalışmalarında önemli bir ağırlığı olan terim değil. *Dis-cursus*, *discurrô*, fiilinden. Koşmak, koşuşmak, koşarak dolanmak anlamları var. *Cursus*, koşma. *Carrus* (çoğulu *carra*) dört tekerlekli araba. Türkçeye "diskur çekme" olarak girmiş. "Adam iki saat diskur çekti" diyoruz, örneğin.

Bir konu çevresinde koşma, dolanma, o konu içinde gezinme. *Discursus* üzerine şakalar yapabiliriz, gerekli de. Ben söylem eğlenmelerine *söyleni* diyorum, *ironi*yi çağrıştırdığı için belki, ses olarak, işte birkaç söyleni örneği:

Dis, yeraltı tanrısı Hades'in (*hades* "görünmeyen" demek) Roma mitolojisindeki adı. Hades hem tanrının adı, hem de yeraltı ülkesinin. *Hadou domos* Hades'in evi demek. Hızlı söylenince Hades sözüne dönüşmüş. Diğer iki adı Aidoneus ve Pluton (zengin, demek!) Pluton'un bir başlığı var (*Tarnkappe*, kuzey mitolojilerinde!) onu görünmez kılıyor. Öyleyse, söylem (*discursus*), Dis + cursus'tan geliyor. Yeraltı dünyasına koşuş. Söylemin neden kokuştuğu, ölüm koktuğu, bayatladığı şimdi anlaşıldı mı? Bakın ne diyor Seneca: *Ta-*

lis hominibus fuit, oratio qualis vita (İnsanın yaşamı neyse konuşması da odur). Söylemi de Ölümdür. Hades'tir. Karanlıktır. Söylemler hayatımızı yansıtıyor. Yüzyıllar öncesinden 16. yüzyıl dîvân şiirimizden Yahyâ Bey'in bir dizesi:

Sözünde hîle vü efsûn gözünde fitneler zâhir
Yüzünde gün gibi âyine-i âlem-nümâ peydâ.

Burada "söz"ü, söylenen olarak alalım. Söylenenler hile, büyü (uyutma, yanıltma, aldatma anlamında yorumlayalım), gözünde fitneler var. "Söz", gözü yansıtıyor. Yüz, gözü ve âlemi yansıtıyor. Yüz apaçık biçimde, cihanı gösteren aynaya benziyor. Söylenene bak, gözümdeki azgınlığı, karışıklığı gör; söylenene bak, yüzümü gör: İç yüzümü gör. Söylemime bak, beni, bendeki âlemi, âlemdeki beni gör.

Çünkü, tasavvufun deyimleriyle, söylem bizi kâl ehli yapmıştır. Zâhir bilgini, kitabî bilgin. Söze erişemedik, ulaşamadık, gidemedik. Hâl ehli olamadık. Oysa, şu güzel Kars türküsünün sözlerinde söz kendini, ne içten duyuruyor bize:

Şirin şirin sözle beni
Özüm dedim özle beni
Gözledim gelmedi yâr

Yâr sözlenemiyor. Sözleyemiyoruz. Söze katamıyoruz. Yâri söze katmak kolay mı? Söylenenlerden oluşmuş, yapma çiçeğimizi uzatmakla *söz bağrımızdan* nasıl varabiliriz ona? Türkiye'de yâr, sözlemiyor, özlemiyor, gelmiyor. Belki de sözdür. Söylenen canavarlarıyla dolu söylem sokaklarına çıkmayacaktır. Lâtin'in canavarlarıyla dolu söylem sokaklarına çıkmayacaktır. Lâtin'in *Bene dicendi scientia*'sı (iyi konuşma bilgisi), sözün gönlünü almamızda, yardımcı olamıyor. Oysa, Batı düşüncesinde şöyle çığlıklar da atılmıştır.

Panta filôn plêrê

Her yer dostla dolu. Oysa şimdi söylemle. Sözü arıyoruz, keşfimiz, belki biraz icâdımız, söz üstünedir. Mısır'daki Apis-Osiris rakiplerinin sevinç çığlığına benzer çığlıklar atalım, bulursak sözü:

Evrsêkamen, sünkhayrômen

Bulduk, sevinelim. Sevinemiyoruz. Söz, gitmiş, yitmiştir. Yine Yahyâ Bey:

Çektügüm derdi bilürdi nâlemi gûş eylese
Halüme vâkıf olurdı okusa dildâr şi'r

diyor. Söz, sevgiliyse, şiirimi okuduğunda, hâlimi anlayacaktır. Söylenenler dünyasında çektiğim sıkıntıyı görecektir. İniltimi dinlemiyor, şiirimi okumuyor. Nedeni açık: Ne inlemesini biliyorum, ne de şiirim şiire benzemiyor. Söz, bu dünyayı söylemlere bırakmıştır. Şiiri beklemektedir, şairini: Söze, sözlenecek şairini. Söylem mânî oluyor.

Söylem (*discursus*), belki de Türkçeden geliyor, söyleniye bakılırsa: Diz+kır'dır, aslı o Dizimiz kırılmıştır. Yürüyemiyoruz. Bir diğer anlamıyla yürüyoruz, oynuyoruz da Bitlis türküsünde söylendiği gibi:

El vurma, diz kırma yüreğim yaralı
Beni baştan çıkartan o göz karalı.

Diz kırıp oynuyor, söylem. Türkümüz isyan ediyor. Burada "göz"ü, "söz" olarak okursak (söyleni bu, ya!) Söz, karalar bağlamıştır, diz kırıp oynama, "diskur", söylem dese gerek.

Söylenenlerin, söyleneceklerin toplandığı "yer" Batı retoriğinde *topos* (çoğulu: *topoi*; Eski Yunancada), *locus* (çoğulu: *loci*; Lâtincede) yer anlamlarına geliyor. Farsça, Türkçe karışımı söylenişiyle *discursus*'un bizim kültürümüzde de "yer" olduğunu çıkarabiliriz. "Diz", Farsçada kale anlamına geliyor. "Kûr" da bir ya da iki gözü görmeyen insan. Öyleyse Diz+kûr, kale körü demek. Söylemin yeri kaledir, kaleye sıkışmış, kalede darlaşmış, kalede körleşmiştir.

Söyleninin tadını kaçırmadan, sonuncusu: Tiz (Türkçede "tez"den) "çabuk" anlamında, gûr ise mezar demek. Tiz + gûr, çabuk mezar demek. Bunları uydurduğumu sanan okurlarıma karşı, ben söylemlerin yalancısıyım. Söylem kırıcısıyım. Yoksa farkına varmadan söylem oyuncusu, söylem onaycısı mı?

Muhabbete Doğru, Zor Bir Yolda

Muhabbet, sözlü, sözle gerçekleştirilen bir iletişim. Söylenenin, söze dönüşebildiği, bir *dokunma* biçimi. Muhabbet, herhangi bir iletişim değil, çağımın iletişim kurumlarıyla açıklanamıyor. Muhabbet, bir temas. Bir anlam teması. Söz teması.

Muhabbetin nasıl bir etkileşim olduğu, söylenenlerden oluşan söylemlerin çözülüp, dağılmasındaki etkisinin önemini şimdilik irdelemiyorum. İrdelemeyi geciktiriyorum.

Muhabbete doğru yürüyen düşünme gemisinde, önceden çizilmiş haritalar yok. Pusula yok. Güneşin izlediği yörüngelere, yıldızlara bakarak yürüyen gemi. Muhabbet okyanusuna girmeden, ötekilerin muhabbete nasıl eriştiğini anlamadan, kendimize özgü sözlerle söyleyeceğimizi sözlendirmeden muhabbet limanına yanaşamayız.

Muhabbete giden yolda, deneyeceğim düşünme yollarından birini *arayış arkadaşı olarak metin yorumlaması* diyeceğim. Önceden yorumlanıp, araştırma yollarını belirleyen metin okumasından yana değilim. Muhabbete dost metinlerle yürüyorum; arayış yolculuğum sırasında, bu metinler bana yol gösteriyor. (Yolumu da kesebilirler!) İşaret veriyor. Hep olumlu yönde değil: Nasıl düşünülmemesi, nasıl anlaşılmaması gerektiğini de bu metinlerden öğreniyorum. Özgürüm, onlarla yürümeyi, onlardan öğrenmeyi, onları eleştirmeyi deniyorum.

Bu metinler, araştırılan konuyla ne denli ilgilidir; aralarında nasıl bir bağ vardır? İlk bakışta görülecek, önceden plânlanmış bir bağ olması gerekmiyor. Metin tesadüfen seçilebilir. Rasgele, aramadan, eskilerin deyimiyle *bittesâdüf*, seçtiğim metin, Sâdî'nin –ünlü *Gülistân* ve *Bostan* gibi yapıtlara imzasını atmış bir şairin– ilk yapıtlarından seçmeler. Yapıt: *Rubâ'iyyat*, *Gazeliyât-ı Kadîm* (*Rubâîler ve İlk Gazeller*). Sâdî'nin bu metniyle yürüyeceğiz.

Metnin bittesâdüf seçilmesi çok tartışmalı olabilir. Yola çıktığımız metinle araştırma konumuz arasında, *metin okuma gücümüzle* bir köprü oluşturuyoruz. Bir yanıyla şair Hölderlin'le Hölderlin'in şiirleriyle Heidegger arasındaki köprü gibi. Farkımız, dikkatli bir okur tarafından görülebilir.

Gazeliyât-ı Kadîm'in 10. Gazelinden[1]

Güzel yüzlere yüzünü kapayan duygusuza öğüt verme,
Onda cehalet pek sağlam yerleşmiştir.

Muhabbet yüz yüzedir. Güzel yüzedir. Güzeledir. Duyguyadır. Yüz yüze gelemeyen, ruh ruha, iç içe, düşünce düşünceye, duygu duyguya muhabbet cahilidir. Güzelliğe açılma, yönelmedir. Güzel yüze. Güzel yaşama. Güzel söyleyişle. Sözle.

Güzel: Estetik anlamıyla değil. Güzele yönelme, güzellik *duygusunu* yaşantılamak (tecrübe etmek) amacıyla yapılmıyor. Güzele yönelme bir *bilgi* işidir; bir ahlâk sorumluluğudur; bir özgürlük olanağıdır. Güzele açık olana öğüt verilir: Söz verilir. Sözü hak etmek, güzellik duyarlığı, güzele açıklık, güzel yüzle, insanla, yüz yüze gelmeyi gerektirir.

Muhabbet, bir yüzleşmedir; şu anlamıyla da: Yüzlerimizi üleşiyoruz. Yüzleşme cesarettir, sorumluluk gerektirir. Tehlike taşır. Göze almadır bu tehlikeyi, muhabbet. Bilgi, deneyim, görgü işidir.

Güzele açılmanın yöntemi, plânı, tasarımı olamaz. Güzele açılma, yaşamın güzel olanla örtüştüğü alana kendini bırakmaktır. Rasgele olmaktır, kendiliğinden, doğaçlama!

26. Gazelden

İki âşığın sevişmesi ne hoş tesadüflerdendir.
Tıpkı bir kabuk içinde iki bâdem gibi.

Muhabbet rastlantısına rasladınız mı? Elbette raslayamazsınız, bu kadar düzenlemeyeydiniz hayatınızı. Zaman mühendisliği muhabbeti yok eder. Rastlantının hesabı yapılamaz. Neden?

15. Gazelden

Lâle yanaklılar diyarında aşk oyunu oynayanlar, ümit edilir mi ki, tekrar akıl yoluna döneler?
Yuvasına bir daha dönmek istemeyen güvercini kazâ, doğan pençesine düşürür.

Hesaplayan aklı bırakmak gerekiyor: Rastlantı ufkunu açmak için. Hesapla muhabbet olmaz. (Bu söz bir hesap mıdır? "Hesapla-

[1] Çeviriler, Hicrî 1301-Miladî 1875'te Bombay'da bastırılmış metinden yapılmıştır.

mayayım öyleyse" bir hesap mıdır? İçimdeki Derrida soruyor!) Peki muhabbet hesap olur mu? Hesabın muhabbeti olur. Yüzler birbirine dönük, hesap üzerine yüzleşilir. Artık lâle yanaklılar diyarındayızdır. Aşk oyununda. Muhabbet etkileşiminde. Akıl yolu, hesap yolu, yönetme, yönlendirme, egemenlik kurma, denetleme yolu, bırakılmıştır. (Muhabbet akılsızların işi mi? Akılsız, akıl yolunda yürüyemeyen demektir. Muhabbet, akıl yoluna girmemektir. Girip, çıkmaktır. Şiirde ise (düzyazı olarak çevrilmiş, bütün şiirler!) çıkıp, girmekten; ayrılıp dönmekten söz ediliyor. Dönmezsek, akıl güvencesinden, desteğinden yararlanamadığımız için parçalanır ölürüz. Muhabbet bitimlidir. "Lâle yanıklılarla aşk oyunu" muhabbet bu mu? Muhabbetin bir yanı, bir bileşeni yalnızca. Akıldan çıkılınca, akıl yolundan, aklı bırakarak değil, herkesin akıl yolu diye yürüdüğü yoldan ayrılarak.

Sâdî, akla dönmek gereğini vurguluyor. Yoksa doğan pençesine düşer, ölürüz. Bense doğan pençesinden çıkarak, akıl yoluna girip, bu yolu tanıyıncaya dek yürümeyi öneriyorum. Sonra muhabbet sokağının girişinde bulabiliriz kendimizi. Belki girebiliriz, belki kalakalırız yolun başında.

25. Gazelden

Şimdi sus ey Sâdi; iş işten geçti. Dost ile bir dem sürmek istedim, amma o demi asla bulamadım.

Dem sürmek kolay mı? "Dem a dem" (sık sık) dem sürülebilir mi? Dem: Bir söz burada, nefes, soluk, içki, zaman, vakit gibi zengin çağrışımları olan bir söz, söylenen değil, söz. Sevgiliye kavuşamadığını itiraf. Bu bir yüzleşmedir. Muhabbet, her zaman olumluluğun, uyumun olduğu bir etkileşim değil. Muhabbette, zaman zaman duyarsızlıklar, kabalıklar, başarısızlıklar olabilir. Dem sürme, gerçek dünyada oluşamazsa, oluşturulamamışsa, düş dünyasına geçebiliriz.

Rubâîler'den 10. Rubâî

O yâr dostluk andını bozup gitti. Yapıştığım eteği elimde elimde kaldı. Bundan böyle artık beni rüyada görürsün diyordu. Sanıyordu ki bundan sonra gözlerime uyku girecek.

Muhabbetin düşe yönelmesi, düşle örtünüp, düşe saklanması, düşe kaçması, düşe sıvışması demek değil. Ne gündüz düşüdür muhabbet ne de gece. *Mahbûb* (muhabbete girdiğimiz varlık!), yârenimiz, bizi düşe itebilir. Düşlemeye. Sâdî'nin söyleyişiyle, gözümüze uyku girmediği için, sevgiliyi rüyamızda göremeyiz. Gerçekte mahbûbla aramızdaki sorun, düşle kapatılamaz. Düşe gidebilir. Dönmek koşuluyla. Düş, gerçeğin sınırında, onun farkında, onu değiştirmek içindir. *Düş hânı*, gerçeğin yolunda yürüyenlerin soluklanmak için uğradıkları bir yerdir. Muhabbette kaçış yoktur: Açış vardır. Yüreği, zorlukları.

Gerçekten kaçış yok, gerçeği istilâ etmiş söylenenlerle nasıl yaşanacaktır öyleyse?

55. Rubâî

Sana karşı sabırlı olduğumu yahut sevgi ve hasretine katlandığımı söylersem inanma. Fakat sabır ve tahammül etmiyeyim de ne yapayım? Âşıklar için kanaat ve tevekkül zarurîdir.

Kaçılmak istenecek kaçılamayacak, gerçeği akışı içinde yaşayabilme, görebilme, anlayabilme tutumuna girilecektir. (Bir anlamda Heidegger'in *Gelassenheit*'ı!) Tevekkül istemiyorum bir bakıma, ama tevekküle zorunluyum! İnsan hiç zorla, istemeye istemeye tevekkül yolunu seçer mi? Tevekkül, bir yorumuyla teslimiyet, zorla olur mu? Gönülsüz gönüllülük nasıl bir şeydir? Böyle durumlar muhabbet denen iletişimde mahbûbun yaşadığı, *muhabbet çıkmaz*larıdır. Muhabbet çıkmazları, iletişimde, önemli sorunlar, bir anlamda paradokslardır.

Sanki şu örneğe yakınmış gibi görünüyor, bu muhabbet çıkmazı, *gönülsüz gönüllülük:*

Niels Bohr, kapısına uğur getirsin diye at nalı çakmış. Niçin böyle yaptığını soranlara, "at nalı inanmayanlara da uğur getiriyormuş"[2] demiş. Şimdi, ünlü fizikçi Bohr, at nalının uğruna inanıyor mu, inanmıyor mu? Sabırsız olup da sabırlı olmam gerekir diye düşünen, içinde yanan ateşi, sabrın itfaiyesine bırakan sabırlı mıdır? Neye göre ka-

[2] Jon Elster, *Sour Gapes*, Cambridge: University Press, 1983, s. 5.

rar verilecek, kafamızdaki, içimizdeki duygulara, düşüncelere göre mi, onunla bir anlamda çatıştığını düşündüğümüz eylemlerimize göre mi? Muhabbetin zorluklarından yalnızca birisi. İçimiz –dışımız, niyetlerimiz– davranışlarımız, eylemlerimiz arasındaki bağlar. Çatışmalar yumağı insan. Muhabbete taşıması, taşıyabilmesi olağan. Çatışmaların yaşanmasının muhabbeti bozmaması. Muhabbet genişliğinin çatışmaları sindirmesi, özümsemesi, ama bastırıp, yok etmemesi.

Muhabbet iletişiminde dünya, madde, haz ile tinsellik, maneviyat, değerlerin yaşanması bağı nasıl görünüyor?

15. Gazelden

Bilmem ki o şûh kaşın nasıl bir mihraptır? Zındık bile görse hemen namaza kalkar.

Bedensel güzelliğin manevî olana dönüşümü: Bu örnekte, ilk bakışta kutsallığı bir saygısızlık (*blasphemy*, Eski Yunancada *blasphemein*, "profan" biçimde konuşma anlamında) var gibi görülüyor. Oysa, tam tersini düşünüyorum: Mahbûbun kaşına haşâ tapılmıyor. Kaş, Allah'ın bir işaretidir. Sevgili, bedeniyle, manevî güzellikleri görmemiz için bir vesiledir. Muhabbetin çıkışı oradan değil miydi? Güzellikten. Güzele açık olmaktan. Beden bizi göğe götürür. İbn-i Arabî'de de buna benzer düşünceler yoğun biçimde bulunur. Hele Mevlânâ da!

26. Gazelden

Fakat Sâdî' nin gönül yoldaşı ruhanî âhenktir. Bülbül nağmelerinin hemen safalarının ne yeri var? Bir semâ ve âhenk âleminde bütün güzel yüzlü sâkîler toplanmıştır. Bu manevî şarap derneğinde tortu içen sufiler dolaşır.

Muhabbet, manevî şarap derneğinde gerçekleşir. Maddî şarap, maddî şarap olarak kaldıkça, hele kör kütük sarhoşluğa götürdükçe muhabbet perdesi açılamaz. Burada da ikircikli, belirsiz, madde ile maneviyat arasında, tenle tin arasında gidip gelen titreşimler var. Buna *muhabbet salıncağı* diyelim. Salıncağın salınması önemlidir: Ten ve cân arasında. Duran salıncak, üzerinden düşülen salıncak muhabbet kapısını açamaz.

57. Rubâî

Sevgiliyle bir gün hamam hâlvetinde idik. Gül yüzüne hamam kili sürmüştü. Artık bu yüzü kim sever diyordu. Cevap verdim. Güneş balçıkla sıvanmaz.

Hamam hâlveti muhabbet değildir. Balçıkla sıvanmayan güneşse mahbûb, hâlvet muhabbete dönüşebilir. "Hâlvet" dilimizde "çok sıcak yer", "tenha, boş yer", "hamamın tek kişilik bölmesi" anlamlarına gelebildiği gibi, çile çekmek için hücreye kapanma, ibadet, zikir, riyâzet ve murakabe ile uğraşma anlamlarında tasavvufta geçiyor. Yunus Emre:

Dün gün riyâzat çekûp hâlvetlerde diz çöküp
Sohbetlerde baş çatup yanmayan âşık mıdır?

diyor. Muhabbet salıncağının kültürümüzde kökleri var: Hamamdan çile hücresine. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu'nda saray kadınlarının gezip dolaşması için yapılmış bahçelerin adı da hâlvet.

Sevgiliyle dostlarla, bir yere kapanıp, başkasını, diğeri kişileri, "öteki"leri dışta bırakmaya "hâlvet olmak", "hâlvet kılmak" deniyor.

Muhabbet kültürümüzdeki *yaşama salıncağı*ndan geliyor: Tenla cân, tenle tin arasındaki salınımlardan. Manevî yalnızlıkla, bedeni yıkama için bulunduğumuz yalnızlıktan geliyor.

27. Gazelden

Ey nefis, senin dileğin namus ve riyâdır. Ben ancak senin bağlarından kurtuldum da hoş kaldım. Halkla bundan fazla ne düşüp kalkayım. Dostu görünce yabancılar kapısını kapadım. Senin sevimli yüzünü görmekten ıstırap çekiyorsam seni gördükten sonra başkalarının yüzüne bakamadığım içindir.

Şu var, sanki, kültürümüzün derinliklerinde: Sevgili, hâlvet olunacak biridir. Muhabbet iki kişiliktir. Ne demek, "dostu görünce yabancıların kapısını kapadım"; yanlıştır bu. Muhabbet iki kişilik olmaz. Levinas, üçüncüden dem vurur hep. Hep, ötekiler vardır. İnsan olarak, genel açıdan Varlık olarak. Dışımız hep vardır. Samanlık seyran değildir! İki gönül bir olsa da! Muhabbet engelli toplum olmamızın ardında bu var. Duran dışını göremeyen ikili ilişki, muhabbet ka-

pısının kilitini açamaz. İki kişinin kafalarını toprağa gömmesi değildir, muhabbet! Dışımızın görülememesi, üçüncü kişilerin, dışımızdaki gerçekliğin, bizi sevgilimizle birbirimize düşürür.

106. Rubâî:

Ey hasretiyle geniş dünyayı bize dar eden sevgili, bizim için seninle birlikte bulunmak bir kıvançtır. Fakat sen bizden sıkılıyorsun. Biz seninle barışık, sen bizimle kavgalısın. Nihayet sendeki kalb mi, yoksa taş mı olduğunu söyleyecek misin?

Muhabbet, hâlvet değildir. Sevgiliyle birlikte olmaktan duyulan kıvanç, dışımızdaki insanların farkında olmaktan duyulan kıvanca, üzüntüyle birlikte gerçekleştirilmelidir. Hâlvetin, dışında öncelikle yüce güç var, doğa, Varlık, Tanrı, Allah! Hâlvette yitmek yok. Üçüncü unutulursa, sevgili sıkılır bizden, muhabbet çarpıtılır, oluşamaz. Sevgili neden bizden sıkılmaktadır? Çünkü, biz, bizdeki sonsuzluğu, derinliği ona açamamışızdır. Sevgilinin bizle kavgası, bizim ona sevgili olmayışımızdandır. Sevgilinin yüreği neden "taş" olsun ki? O taşı eritecek ateş bizde yoksa, sevgiliyi suçlamak yanlış. Sitem ayrı bir şey. Muhabbette sitem olabilir ama, suçlama olamaz. Sitem bir iletişim biçimidir; iletişimi sürdürme, geliştirme niyetini taşır. Suçlama ise büyük darbedir. İki kişinin iletişimi, hep dışındakileri göz önüne almak zorundadır.

71. Rubâî:

Hiçbir düşman seninle savaşamaz, çünkü kemendine takılır. Düşmanın ne seninle cenkleşmeye gönül bağlar, ne de senden yüz çevirmeye tahammül edebilir.

Mahbûbun bir betimlemesi. Muhabbete girenler birbirine düşman olabilirler mi? Birbirlerini karşılarına alırlar. Yüz yüze kalırlar. Birbirleriyle didişebilirler. Didişme, geçici düşmanlıklar taşıyabilir. Düşmanlıklar savaşa yol açmaz. Muhabbette ne savaş ne de sürekli barış vardır. Mahbûblar arasındaki ilişki, canlı, heyecanlı birbirlerine duyarlılıkların sürekli dalgalandığı, karşılıklı titreşimlerin yaşandığı bir ilişkidir.

15. Gazelden

O, ne yüce makamlı ne bahtiyar sevgilidir ki kaygısından her an senin gibi dostlar geri döner. Yüz acı söz söylesen de yine elem vermez. Çünkü, senin ağzından çıkan her cevap tatlı ve gönül okşayıcıdır.

Mahbûb ötemdedir. "Üstüm"dedir. Muhabbette yüz yüze olduğum, eşitim değildir. Kimse kimsenin eşiti değildir. İlişki ne toplumsal ne sınıfsal ne de ekonomiktir. Çıkarların, birbirine dönük yüzleri etkilemediği bir ilişkidir. Elbette, "ideal"leştirilmiş bir durumdur bu: Çıkarların yok edilmesinin olanaksızlığı söz konusudur. Muhabbet, mahbûbların ötesindeki etkilerin bilincine varılmaya çalışıldığı bir insan ilişkisi. Bir ahlâk ilişkisi. Ahlâksal bir varlık ilişkisi. Ethiko-ontolojik bir bağlantı. Mahbûb, benden farklı olan, bana benzemeyen, "yüce makamlı" biridir. Karşımda, güzele açılmamla yaklaşmaya çabaladığım, kendisine eksiklilik duyduğum, yadsınmaya, kabul edilmemeye hazır olduğum biridir. Mahbûbum; oyuncağım, sömürü aracım, kullandığım biri değildir. Ötemde, yükseğimdedir. Acı sözleri bile bana tatlı gelir. Söz gelir ondan bana; söylenen gelmez. Sözü onda bulurum. Muhabbet "mahbûb"ların sözleriyle canlılığını sürdürür.

Yine 15. Gazelden

Gel sararmış rengimi gör de, ondaki nakışları oku. Derdimi sana anlatırsam hikâyesi uzun sürer. Coşup köpürdüğüm içindeki ateşten, inlediğim dert elindendir.

Muhabbet cânların karşılıklı olarak birbirlerini okumalarıyla renklenir. Cânına okuma yoktur, cânı okuma vardır. Nakışlarımı okur mahbûb, rengimin değil yalnızca, ruhumun nakışlarını. Uzatmadan okur. Sesli ya da sessizlik içinde. İçimdeki ateş, muhabbete karışır. Muhabbete güç verir. Karşımdakinin ateşi de. Ateşleşmedir muhabbet, ateşlerin birbirine değmesidir; mahbûbun ateşiyle ateşlenme, mahbûbu ateşlemedir. Muhabbette sevinç, acı, dert sözlerle üleşilendir. Mahbûbun bize, bizim ona verdiğimiz dert üleşilir. Dertleşilir. Dert aktarımı yapılır.

17. Gazelden

Bir kez gönül kulağını Sâdî'ye aç da istekle dinle, çünkü aşk ateşini gönül okşayıcı sözler yaratır.

Muhabbet gönüllülerindir. Gönüldedir. Dinlemeye istekli olması gerek mahbûbların. Söylemeye. Söz ustası, gönül okşamayı biliyorsa aşk ateşini de yakmış olur. "Mahbûb"lar gönülleriyle okşar muhabbet erbâbını. Karşısında olana sevgiyle, sevgi talebinde bulunur. Gönül kulağı açılır, sözle mahbûbun kulağına varılır, kulağın açık olması istenir. Açıksa kulak kulağa başlar sözlenen muhabbet. Gönüller okşanır. Uyuşmak, uyuşturmak için değil elbet.

16. Gazelden

Sâdî, içindeki yaranın sızısını hiç kimse anlayamaz. Derdini ancak acısı olanlara söyle.

"Sevgilim; cennet uygun gönüllü dostların derneğidir. Uygunsuz dostların meclisi ise cehennemdir... Hayatta uysal ve kafa dengi bir dosttan başka hiçbir şeye hasret ve kıskançlık çekmedim. Baharda sahraya çıkmayanlara bu mevsimin zevk ve sefası yabancıdır."

Muhabbetin anlaşılması için gerekli "koşul"lardan biri: Mahbûbların yaralarıdır. Yarasızın muhabbeti ancak bir yaralıyla olabilir. Yarasızların sızlayacak yaraları olmadığı için, söze ulaşmaları zor görünüyor. Acı kapısından giriliyor, yıkılmışların, yıkılabilirlerin, aramış bulunmamışların, bulmuş da aramışların kapısından. Muhabbet karşılıklı sırt sıvazlama, birbirini avutma değil. Muhabbet, yaraların karşı karşıya getirilmesi çabası.

"Uygun gönüllü dostlar"ın muhabbeti oluyor. Birbirleriyle ortak titreşime girebilenlerin. Sâdî "uysal", "kafa dengi" dostlardan sözediyor. Uygun gönüllülerin kafa dengi olmaları gerekmiyor. Hele hele "uysal olmaları" hiç gerekmiyor. Uygun gönül, dalgalıdır, çatışkandır. Muhabbet kurur, kokuşur yoksa. "Üçüncü"lerden, dıştan, dışta olup bitenden beslenemez. Muhabbet baharda sahraya çıkmaktır. Sahra, hazır yaşam biçimlerinin, yerleşik, alışılmış, sağlam desteği olan yaşama kalıplarında kalıp var olduğumuz bir yer değildir. Boşluk. Hiçlik. Ama baharda. Tanıyanlar için, hiçliği, baharda. Ba-

harda sahra, bir iletişim çeşnisi. Adı muhabbet. Yaşayanı şimdilik yok. Belki çok az. Kalıplarda kalıp yaşamanın bedeli: *Muhibbu'l-fesâd* insanların yaşadığı cehennem. Sığlaşan insanların tıkış tıkış tıkıldığı iletişim ağlarında devinen çağıma bir çığlık olamıyor muhabbetim, onda bir söylemcik bile olamıyor.

Muhabbet erbâbı, yârenler, yaralı, yıkık, yıkılmaya hazır ama kendi ayrımlarının ayırdında olan, bu ayrı yapılarının bir ayrıcalık olduğunu savlamaktan korkmayan, kendilerini zaman zaman abartmaktan çekinmeyen, öteki, ötedeki insana duyarlılıklarından ötürü "narcisismin" uzağında cânlardır. Sâdî "sözleri" için 15. gazelinde şöyle der: "Bunlar mecaz yoluyla söylenen başka sözlere benzemez." Belki, "benim sözlerim, herhangi bir şair sözü değildir," demek istiyor, belki de "benim mecazlarla konuştuğuma bakmayın, mecazım farklıdır, gerçekle sözümün irtibatı, birbirine değişi, birbiriyle ilintisi farklıdır," savını ileri sürüyor.

36. Gazelden

Zavallı Sâdî'nin toprağından aşk kokusu tüter. Ölümünden bin yıl sonra bile koklasan yine bu kokuyu duyarsın.

Mahbûb zavallı, mahbûb fakir, yaralı, nâkıs, eksiklidir. Gücü de buradadır. Aşk kokusu, muhabbet cereyanı, bir *batî-üc-cereyân*, ağır işleyen ağır akışlıdır. Zamana direnir. Bitimlidir. Yaşatılmayı bekler. Sözünü bekler. İnsanını. Belki bizim şarkılarımızdan birinde farkına varmadan geçip giden muhabbet sözü gibi: (Kadri Şençalar'ın, Hüzzâm makamından)

Adını andıkça titrerim hâlâ
Var mı benim gibi aşka müptelâ
Muhabbet denilen püsküllü belâ
Sanmayın başımdan az geldi geçti.

Burada da *mahbûb böbürlenmesi*ni görüyoruz. Hakkıysa böbürlensin. Muhabbete yakıştırılan "püsküllü belâ" sözü yerinde, "içdinamiklerini" göstermesi açısından. Ayrıca: Bu sözler, bence ancak hüzzâm makamına yakışırdı.

Muhabbet neden "püsküllü belâ"dır? Yaşayamayan, önemini anlayıp, kokusunu duyup da yaşayamayan için bir hasrettir, rahat-

sız edici bir kavuşma isteğidir. Yaşayıp başaramayan içinse (bu olasılık çok yüksektir) belânın kendisidir.

Muhabbet bir musibettir. Musibet sözü, "değen", "dokunan" anlamlarındadır. Dokunaklı bir âfettir, muhabbet. İşte öyle.

Muhabbet ve Sorunları

Muhabbet yalnızca bir iletişim biçimi değil, bir arada yaşama biçimi de. İkisi de dünyanın gündeminde olan sorunlar, iletişim kuramları son elli yılda sayıca artmakta, bir arada yaşama sorunu ise, düşünen, araştıran kültürlerin hep sorunu olmuş. Muhabbetin nasıl gerçekleştirilebileceğinin araştırılması, çağımın gündeminde değil.

Muhabbet bir iletişim. Nasıl bir iletişim? İletişimi nasıl anlamalı ki, bir iletişim olarak muhabbeti anlayabilelim. İletişimle "haberleşme" arasındaki ayrım önemli, bu konuya girişte. Haberleşme, iletişimin bir türüdür. İletişim, haberleşmeyi de içine alan daha geniş bir kavram. Batı düşüncesinde, klâsikleşmiş iletişim kuramlarından Shannon ve Weaver'in kuramı oldukça eleştirilmiş bir kuram olsa da, mühendis bakışıyla ortaya atılmış, tartıştığımız konuya açıklık getirmesi açısından ilginç bir kuramdır.[3] Bu kuramda, "ileti kaynağı", "iletici" "kanal", "alıcı" ve "hedef" olmak üzere beş temel öge bulunmaktadır. Kanalı etkileyen "gürültü kaynağı"nı saymazsak. Örneğin, ileti kaynağı telefonda konuşan kişi; iletici, telefon aygıtı, bağlı olduğu "telekomünikasyon sitemi"; kanal, "telefon hatları"; alıcı, konuştuğumuz kişinin telefonu; hedef, konuştuğumuz kişi. Telefonla yapılan, teknolojinin olanağıyla karşılıklı konuşmadır. Her karşılıklı konuşma iletişimdir ama, bu iletişimde "etkileşim"in, birbirini anlamanın, birbiriyle paylaşmanın yeri nedir? İletişim bu modele göre, daha telefon başına gitmeden başlamıştır. Konuşulanların konuşmadan önceki, birbirlerinin seslerini içlerinde duymaları, yaşatmaları "teknik" anlamda haberleşme değildir ama, iletişimdir. İnsan hem ileti gönderir hem de iletinin kendisi olabilir. İletici ve alıcı birbirlerini etkiliyorlarsa sürekli değişim içindedirler; ileti, alıcı, iletici, ka-

[3] Shannon, C. E. ve Weaver, W., *The Mathematical Theory of Communication*, The University of Illinois Press, Urbana, IL, 1949.

nallar sürekli değişir; kültürel, ruhsal, toplumsal ortama bağlı olarak yorumlama, anlama biçimleri değişir. Elbette iletişim kurumları da iletici, bedeniyle ileti olabilir, bakışıyla, duruşla, susuşuyla.

Kısaca, haberleşmiyorsak, örneğin, aramızda bir "enformasyon alışverişi" varsa, iletişim gerçekleşiyor, diyoruz. Oysa, haberleşerek, birbirimizden haberli olmayabiliriz. Görünüşte yürüyen, işleyen ama insan bütünlüğü açısından, iç dünyalara girmeyen, yüzeyde haberleşmeler, söylenenler dünyası haberlemeleridir. Öte yandan, haberleşmeden de etkileşme, iletişim olabilir. Aramızda Shannon'un kuramına göre bir ileti akışı olmuyor gibi görünse de, birbirimizin sesini içimizde duymamız, ortak anılarımızı, kullandığımız eşyayı, eskiden gönderdiğimiz, aldığımız mektupları gördükçe etki içinde olmamız bir "iletişimin" sürdüğünü göstermez mi?

Elbette, bu konu, ayrı bir inceleme konusu; çağdaş iletişim kuramlarının muhabbet gözlüğüyle eleştirilmesi gerekir; bu konularda muhabbete dokunmadıklarını, en azından "söylenen" "söz" ayırımı açısından söyleyebiliriz. Konu, muhabbetin abartılması ya da gizemli bir kılığa büründürülerek, karanlıklaştırılmasıyla tartışılamaz. Batı "paradigması", özellikle iletişim kuramları, "self teorileri" (psikoloji ve psikiyatri de!) düzleminde, şu anda uzak durulması gereken bir alandır. Erken gelen bir hesaplaşma, sezgisel çalışmamızı, kendi kültürel zenginliğimizi görmemizi engelleyebilir. İletişim kuramlarının dayandığı dünya görüşü, düşünce kaynakları bilinmeli, kuramların genel yapısı, onlara getirilen eleştiriler, kuramların çıkış gerekçeleri, hedefleri yorumlanmalıdır. Bir süre bu kaygılarla "yarıparanteze" alınacak, bir süre "uzağa konulacak" kuramlara sonradan dönülebilir; bu dönüşte kimilerinin hesaplaşmaya bile değer olmadığını, kimilerininse kendi muhabbet görüşümüzü açmak, geliştirmek için gözden geçirilip, eleştirilmesi gerektiğini görebiliriz.

Muhabbet, adım adım, farklı kaynaklardan, alışılmış deyimlerle Doğu, Batı, Ortadoğu kaynaklarından devşirilecek görüşler ışığında gün ışığına çıkarılacak, yorumlanacaktır. Bu yorum, kültürümüzün felsefî dayanaklarına bakış kaygısı, anlama, yorumlama, dönüşme, dönüştürme amacı taşıdığı için, kültürler arası ortak dile yaslanmaya çalışacaktır.

İletişim, muhabbeti anlama açısından, bakıldığında, var olanlar arasındaki bir etkileşimdir. Bir enerji alışverişidir. *Birlikte titreşimdir*. Varlığın varoluşudur, devinimidir. Bu devinimin anlamlandırılması, yorumudur. Öyleyse iletişim insanla insan, insanla doğa, doğanın kendi içinde insan dışı varlıklar arasında da olabilir. (Anlam vermenin salt insana özgü olmadığını düşünürsek!) İnsanlar arası iletişimde anlamlaşma, anlamların karşı karşıya gelmesi, kendisi de bir anlam olan insanın bu karşı karşıya gelmeden etkilenerek, anlamlar oluşturması, anlamları yorumlaması, bir iletişim *tabanı* üstünde, iletişim *ortamında* gerçekleşir.

Muhabbet iletişimi, insanların bir arada yaşaması, muhabbetle yaşamasına yöneliktir. Bu anlamıyla anlamların aktarılıp, dönüştürülüp, yorumlandığı *ortamın* dışında bir iletişim *çevre*sinden söz edebiliriz. İletişim çevresi iletişimi etkileyen, fiziksel, biyolojik, psikolojik, sosyolojik, kültürel etkilerin oluşturduğu çevredir. Bir arada yaşama gönüllülüğü, *sözle* yürütülecek iletişimle, iletişim ortamının dayandığı taban (taban: Dil ve dille var olan kültür yapısı!), elverdiği ölçüde muhabbet dönüştürülecek. Her biri mânâ olan mahbûblar, eksikliklerini, aralarındaki muhabbet aralığını, muhabbet uçurumunu duyarak yaşamaya çalışacaklar. Muhabbet, bir yaşama biçimi. Keşfedilip, yaratılmayı bekleyen.

Öncelikle, muhabbetin gerçekleşebileceği, bunun insan olmanın getirdiği bir olanak gibi anlaşılması gerektiğini düşünüyorum. Habermas, "ideal" iletişime inandığı, akılla insanın bu iletişim durumuna erişebileceğini öngörüyor. Muhabbet de "farklı" bir ideal durum. Bu durumun özellikleri, nasıl oluşabileceği, oluşumundaki engeller, muhabbetin "imkânı", insanın, yaşamı anlama ve hayatı daha zengin yaşamada katkısına inandıktan sonra araştırılabilecek.

Teknolojinin gündemi, onunla birleşmiş bilimsel araştırmaların gelişimi ve yönelimleri, sosyo-ekonomik düzenin işleyişi, kazanç ardındaki kurumların, bu kurumlarda çalışan insanlar arasındaki ilişkileri muhabbete kapalı bir dünyada yaşadığımızı gösteriyor. Ulusların kendi yönetim biçimleri içinde siyaseti nasıl gerçekleştirdiklerine, uluslararası ilişkilere bakarsanız muhabbet yoksulluğunu hemen görürsünüz.

Muhabbeti artık, sevgi, aşk gibi, muhabbetin kendisi olması gereken insanlar arası etkileşimlerde bile bulamıyoruz. Geyiklere kalmıştır. Kıymeti hatırlanır, sözün değeri ortaya çıkarılabilirse, insanlık önümüzdeki bin yılda muhabbeti kendi derin varoluşu içinde, yaşama olanağını gerçekleştirebilir.

Doğu Batı Dergisi, Sayı 9: Söylem Üstüne Söylem,
Kasım, Aralık, Ocak 1999

EBEDÎYÂTINI YİTİRMİŞ EDEBİYAT: EDEBİYATIN EDEBİ YATIK MI?

Edebiyatın çağdaş dünyadaki, ülkemizdeki genel durumunun değerlendirmesi, içinde büyük zorluklar taşıyan bir çaba. Edebiyat, içinde şiirden günlüğe dek zengin bir çeşitlilik içeren, yoğun bir geçmiş mirasıyla yüklü bir kavram. Ortaya çıktığı dilin, kültürün olanca derinliğini, gizemini barındırıyor bağrında. Üstelik, kültürün, sanat, bilim, düşünce gibi alanlarıyla yoğun ilgisi; ekonomik, toplumsal, siyasal, ahlâk yaşamıyla olan karmaşık bağları, edebiyatın değerlendirilmesinde göz önüne alınması gerekli noktaların çokluğunu gösterdiği, bu çokluğun ve karmaşıklığın sağlıklı değerlendirme çabalarında zorlukları yarattığı açık.

Bu çalışma, edebiyat ürünlerinin nasıl olması gerektiği üstünde değil de, edebiyatın değerlendirilmesi, *edebiyatın yaşanması* ile ilgili çağımız insanının içine *düştüğü* durumun ele alınması üstünde duruyor. Edebiyatı yaşayışımızdaki sorun nedir? Temel sorum bu. Edebiyatın yaşanması, yaşantılanması (tecrübe edilmesi, anlaşılması, yorumlanması...), edebiyatın yaşamımızdaki yeriyle ilgili *sıkıntılarımızın* olduğunu düşünüyorum.

Belki de bu sıkıntı, yaşayışımızın kendisinden gelen bir sıkıntıdır. Çağdaş kültürün *sıkıştığı dar alanlar*, yaşadığı sorunlar yalnızca edebiyattan ibaret değil ki! Bilimde, sanatın değişik dallarında, felsefede sıkıntılar yok mu? Her çağda yok muydu? Çağımızda, özellikle ülkemizde, *edebiyat sıkıntısının*, edebiyata özgü sorunların kaynağı nedir? Sorun, bu gezegendeki yaşananların anlamlandı-

rılması sorunudur. Edebiyatta, edebiyatla, görülen, insanın anlamı sorunudur. Yeni bir yüzyılın başında yaşamakta olduğumuz yaşamın, edebiyat yorumlarında görülen derin *anlam dertleridir*. Yaşadığımız hayatın anlamından gelen, kültürün diğer alanlarında farklı biçimlerinde kendini ortaya çıkaran dert, edebiyatın yorum alanında kendini nasıl gösteriyor? Anlam sorunu bu yazının doğrudan konusu değilse de, insanın yaşamına anlam vermekte hep zorlukları olan bir varlık olduğunu söylemeliyim yalnızca; çağımın edebiyatıyla ilgili nicedir duyduğum sıkıntının köklerinde yaşayışımızdaki *anlam yoksulluğu* duruyor.

Edebiyatın Edebiyatlığı

Nedir edebiyat? Nasıl oluştu? Kültürün neresinde duruyordu? Farklı kültürlerde, tarih boyunca aynı kültürde, edebiyatın yeri ne olmuştur? Bu soruların yanıtları için yazılmış yazıların, kitapların anlamı nedir peki? Ne söyler edebiyat bana? Hayatımda yeri nedir? Ne olmalı? Sıradan bir edebiyat okuru olarak ne verir edebiyat bana? Edebiyatla ilişkim nedir? Ne bulurum edebiyatta? Neden okurum? Neden yazarım? Benimle ilişkisi bir yana, nedir içinden çıktığı kültürle, toplumla, ekonomik düzenle, siyasal yapıyla ilgisi edebiyatın? Nedir *sebebi hikmeti* edebiyatın? Ne arar hayatımızda? Olmasa nasıl olurdu hayatımız? İnsan, edebiyat *yapan* hayvan mıdır? Dili nasıl kullanırsak edebiyat olur? Dil, edebiyata nasıl olanak sağlar? İnsan ruhuyla ne ilgisi var, dilin ve edebiyatın? *Edebiyat sıkıntısı*, üstüme böyle sorularla geliyor. "Nedir şu edebiyat denilen?" diyorum kendi kendime. Yıllardır içinde yaşadığım, ürünler verdiğim, vermekte olduğum alana bunca yabancılaşmamın ardında ne var? Sanki edebiyat üstüne ilk kez düşünüyormuşum gibi geliyor bana. Başımı ağrıttığını, canımı sıktığını görüyorum.

Söz. Edebiyat bu mu? *Logos*'un dille estetik alanında kendini göstermesi? Sözlerden ibaret değil edebiyat. Sözle görünüyor, sözle gösteriyor kendini. Alışılagelen çağrışımlardan ürktüğüm için *Logos* ve *Kelâmla* anlamaya çalışıyorum edebiyatı. (Elbette böyle de anlaşılabilir. Ben o yolu seçmiyorum!) Nasıl ortaya çıktığı, için-

de yer aldığı kültürlerde nasıl bir işlevi olduğu sorusundan yola çıkarak arıyorum yanıtı.

Edebiyat, insanın kendindeki *sonsuzluğu* aramasının gerçekleştirmeye çabalamasının yollarından biri. Edebiyat, deyim yerindeyse bir *ebedî*liğin yolculuğu, bir *ebedîyât*. Sonsuzluğun ardındaki insan, bunu dinle, sanatla, bilimle, felsefeyle, düşüncenin kıvılcımları ardından koşmaya, yürümeye çalışarak başarmayı umuyor. *Ebedîyât* tarihi, edebiyat tarihinden daha eski insanın. Ebedîliğini arıyor, bilinç taşıyalı, dil kullanalı, kavramlarla düşüneli beri. Geceleri gökyüzüne attığı çığlıklarla, mağara duvarlarına işlediği resimlerle sonsuzluğu aradı. İnsan sonlu, bitimli, fâni bir varlık. *Sonlu-sonsuz* bir varlık. Sonluluğunun içinde aradığı sonsuzlukla. Konuştuğu dilin sağladığı olanaklarla da bu sonsuzluğa tutunmaya, bu sonsuz seyre, yolculuğa çıkmaya çabalıyor. Ebedîyâtını, edebiyatla gerçekleştirmeye uğraşıyor. Öyleyse, edebiyatın edebiyatlığında, iki olmazsa olmaz temel öge var. 1. Sonsuzluk 2. Dil. Nasıl bir dil? Sonsuzluğu taşıyabilen, taşımaya hazırlanmış bir dil. Sonsuzluğu taşımaya hazır bir dil. Sonsuzluğu *taşımaya hazır dille* meydana getirilmiş ürünlerden oluşmuyor yalnızca edebiyat. Edebiyat bir etkinlik. Sonsuzluk açısından dile bir *yönelme*, bir *tavır alma*, bir duruşla gerçekleşiyor. Buna edeb diyoruz! Edebiyat, öyleyse, ebedîyâtı, dili ve edebi içine alıyor en azından.

Edeb, kültürümüzde çok derin anlamları olan bir sözcük. Tâhirül Mevlevî[1], *Dîvân-ı Lûgât-üt-Türk*'te edeb karşılığının "erdem olarak" verildiğini söylüyor[2]; "öd"le ilgili olduğunu da biraz tereddütle belirtiyor. Edeb, ona göre, hem terbiye hem edebiyat demektir. Edebin kültürümüzdeki özellikle tasavvufî anlamlarına girmeden, edebiyattaki edebin sonsuzluk karşısında dille takındığımız bir tavır

[1] *Edebiyat Lügatı*, yayına Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitapevi, 1973, s. 39.

[2] Örneğin Cilt I, s. 107'de (Türk Dil Kurumu Yayınları No: 524. Ankara (Tarihsiz) çeviren Besim Atalay) *erdem başı tıl* deniyor. (Edebin başı dil!) Edebin dille başladığı edebin edebiyatla ilgili olduğu yüzyıllar öncesinde kültürümüzün köklerinde yok mu? *Erdem başı tıl*! Edebiyat başı edeb! Yine Cilt III, s. 303'de *Erdem eti tınçıdı / Yerge tegip sürtülür* deniyor. (Erdemin vücudu bozuldu, koktu; yere değip sürtülür!) Erdem terk mi etti edebiyatı?

olduğunu söyleyebilirim. *Sonsuzluğa dilimizle gönderdiğimiz bir selâmdır*, bir saygıdır, bir yönelmedir, edeb. Edebin geleneksel yorumlarına ters düşmeyecek yeni yorumlara açık olduğunu düşünüyorum. Edeb, dünyayı, evreni *edebiyatlama* tavrıdır. Sonsuzun ardında, *dilden geçirerek*, *dilden süzerek*. Sonsuz olan insan, sonsuz olan evren, sonsuz olan insanın inançları, düşünceleri, düşleri, dili, umutları, beklentileri, yorumlarıdır... Hayatımızı çepeçevre kuşatan (Jaspers!) sonsuza uğramamış, ufku içinde sonsuzu göremeyen, sonsuza çıkamayan, onunla yüzleşemeyen, hesaplaşamayan, korkup titremeyen, ondan bunalmayan, ondan dolayı acı çekmeyen ya da yaşama sevinci duymayan edebiyatın edebinden kuşku duyuyorum. Sonsuz, çok küçük nesnelerde, örneğin bir bardak suda, bir kelebeğin kanadında, bir ağacın kırık dalında, sevgilimizin sesinde görülebileceği gibi, gözlerini üzerimde hissettiğim insan yüzünün (Levinas!) derinliğinde de vardır. Sonsuzu dilde, dilden yansıyan dünyada, insanda yaşantılığımda çıkar önüme *edebiyat olarak edebiyat*. Orada sıradanlığın içinde kendimi, kendimdeki insanı, insandaki sonsuzu görürüm. Sonsuzun önünde durmayı bilebildiğim, sonsuzun edebine sahip olduğum için *edebiyatla görünürüm*. Sonsuz benim kalemimde gösterir kendini, sonsuz kalemimde tecellî eder. Kalemimin edebi, dilimin edebiyle sonsuza yönelir. Yaşadıklarımı edebiyatlama çabam başlamıştır.

Edebiyatın olmazsa olmaz bir diğer ögesini anmadım şimdiye dek: Güzel. Edebiyat, sonsuzluğun yaşandığı bir alan olarak güzele, edeble, dili kullanarak yürüme yoludur. Güzel, güzel olan, bir duygu değildir yalnızca; güzel, sonsuzun kendini gösterdiği bir alandır, bir boyutudur yaşayışımızın. Bir benzetmeyle anlatırsam, bir ülkedir sanki güzel, öyle bir ülke ki, oradan bakıldığında, yaşadığımız dünyanın içindeyken göremediğimiz boyutları, incelikleri, yüzleri ortaya çıkar. Bizdeki "estetik" sözcüğünün kökeni olan Eski Yunancadaki *Aisthesis* sözcüğünden yola çıkarak *Aisthesia* ya da Türkçe okunuşuyla *Ayistesya* diyorum, güzel ülkesine. ("Güzellik" sözünü kullanmaktan kaçınıyorum. Sıfat olan güzeli bir ad olarak kullanıyorum. Platoncu çağrışımları önlemek için belki. –Boşuna bir çaba mı dersiniz?–).

Güzelden görülen: Edebiyattan görülen. Güzelden görülen insan, güzelden görülen çirkin, iğrenç. Güzelde yaşar edebiyat sonsuzluğu. Bu güzelde varlığın görülebilen tüm yüzleri vardır: Elbette çirkin de. Bu çirkin, güzelde görülen çirkindir. Örneğin, güzelde görülen insan ikiyüzlülüğü, yalancılığı, sahteciliği, sığlığı...

Edebiyatımızda ebedîyât olmalı ki güzel olsun. Sonsuzla çıkar güzel. Güzele varmak, yoğrulmuş, işlenmiş, dokunmuş, dilin uçan halısında edeble oturmayı bilerek başarılabilir. Peki soralım, hayatımızdaki edebiyatta sonsuz var mı? Güzel? Edeb? Edeble, güzel tezgâhında dokunmuş dil var mı edebiyatımızda? Hangi edebiyatta var? Sorular böyle sorulunca edebiyat sıkıntısı başlıyor. İyi ki başlıyor. Edebiyat sıkıntısı edebiyatın edebiyatlığını sorgulamaya götürüyor bizi. Sonra da "nasıl yaşanır edebiyat?" diyorum. Sahi, "nasıl yaşanır edebiyat?"

Edebiyatın Kendiliğindenliği

Bu sonsuzdaki güzele, güzeldeki sonsuza dilin patikalarından, edeble yürüdüğümüz edebiyat nasıl yaşanır? Nasıl yaşantılanır edebiyat? Onunla güzelin ülkesinden *Ayistesya*'dan dünyaya, hayata baktığımız edebiyat, nasıl yaşantılanır? Nasıl yaklaşılır ona? Neyle yaklaşılır? (Hem okur hem de yazar açısından soruyorum hem de yorumcu açısından!)

Edebiyatın kendiliğindenliği, çoğunlukla yanlış anlaşılan bir kavramdır. Edebiyatın kendi başına, bağımsız bir varlığı var mıdır, yoksa bir *araç mıdır o*? Örneğin, sahip olduğum inanç sistemimi (dinimi, ideolojimi, dünya görüşümü...) desteklemek için kullandığım bir *duygusal etkileme* aracı mıdır? Kendi duygularımı anlattığım bir ifade aracı mı?

Edebiyat dünyayı, hayatı, onlar karşısındaki duygu ve düşüncelerimi dile getirdiğim bir tasarımlar düzeni midir? Gerçekliğin bir tür resmi midir?

Bu sorulara yanıtım "hayır"dır. Edebiyat kavramındaki belirsizliği açmalı biraz: Edebiyat, en azından üç ayrı ögeyi kapsıyor: Ürünü, yani edebiyat yapıtını; yapıtın ortaya çıkışını, yani yazar etkinliğini;

okurun ürünü okuyup değerlendirmesini. Ürün, yazma ve okuma. (Edebiyat sosyolojisi açısından ilginç olabilecek, yayımlama, dağıtım, satış gibi süreçleri şimdilik göz önüne almıyorum!) Edebiyat, temelde, bu üç temel yapıtaşıyla, insanın yaşamına anlam verdiği, anlam aradığı bir etkinliktir. İnsanın, dünyanın, evrenin ortaya çıktığı bir görünme alanı, kültürümüzün geleneksel deyimiyle bir *tecellî gâh*tır.

Edebiyatı anlatma biçimimden, mistik "saplantılar" içinde olduğumu düşünenler olabilir. Anlattıklarımda "karanlık", salt benim kendi öznelliğimle yaşantılayabileceğim özellikler yok. Edebiyatta görünen, görülen varlıktan, insandan söz ediyorum yalnızca.

Edebiyat kendini *edebiyatlayarak* ortaya koyar. Bu sözlerimde Heidegger etkisini görenler, yanılıyor. Edebiyatlama, temelinde bir *şiirleme* çabasıdır. Edebiyatın çekirdeği şiirdir çünkü. Edebiyat şiirden doğmuştur. Şiirleme eyleminden.

Şiirleme, şiirleyen aklımızın bir başarısıdır. İnsan, aklıyla yalnızca sorunlarını çözmez, teknoloji ve bilim yapmaz, aklın şiirleyen bir özelliği vardır. Şiirleme, aklın *sınır ötesi* bir atılımdır. Burada kuram (teori) yapan, kontrol eden bir akıl değil de, *bilinmeze* anlam veren, sonluluktan sonsuza açılan kapıdan çıkıp, yorum yapan, kendini dile getiren aklın işleyişini görüyoruz. Şiirleme, gerçeklikle bir karşılaşma biçimidir. Aklı, bilimsel olarak açıklama, anlama, denetleme çabasının dışında kalan bir *eyleminde* görüyoruz: Akıl, türkü söylüyor gerçeklik karşısında.

Şiirleme eyleminde olağan ortam ve çevrenin *öte*sine taşma, öteye aşma çabası var. İnsan geceleri mağarasında yıldızlara bakarken, artık çevresinden bir korku, bir beklenti içinde değil, şiirleme çabasında. Yıldızlarla karşılaşmaya hazır, onlara sığınma amacıyla, yazgısını denetleme kaygısıyla gerçekleşmiyor şiirleme, *içindeki sözler öyle yorumlansa da.* Şiirleme, dönüşen anlamları içinde[3] yaşamsal tutunmaların dışında, yaşamda kalma çabalarından geldiği hâlde, bu çabalardan fazla olan bir eylem. Gerçeklikle, içimizdeki ve düşüncelerimizdeki varlıkla farklı bir ilişkiye girme biçimi: Var-

[3] Bu konuda bkz. "Şiirden Doğan Şiirle Taşınan Bir Etkinlik Olarak Bilim", *Cogito*, Sayı 31, 2002, s. 312-322. (Bkz. kitabın 133 ile 140. sayfaları)

lığa öteleyici anlamlar yükleme çabası. Bilimsel, kuramsal, metafizik, teknolojik yaklaşımlardan farkı ne? *Logos* temelli, denetleme, ele geçirme, sorun çözme amacı taşıyan bir *akıl eylemi* değil! Daha özgür. İçinde edebiyatın edebiyatlığını sağlayan, sonsuzu, güzeli, edebi taşıyor. Şiirleme mutlaka dille yapılmıyor: Müzik, heykel, seramik, resim, mimarlık ürünleri de şiirlemeyle oluşuyor.

Ne var ki, edebiyatta "şiir" olarak ortaya çıkan, aslında edebiyattan ve edebiyattaki şiirden *önce* gelen, bütün sanatların kaynağı olan *şiirleme*, denetleyen aklımızca çok kolay *taklit* edilebilen, sömürülen, yönlendirilmeye açık özelliklere sahip. Bu açığı, para, unvan, makam karşılığı şiirleme taklidi yapan, bundan çıkar sağlayan insanlar, tarih boyunca bol bol sömürmüşler, hâlâ sömürüyorlar!

İnsan aklının şiirleyen boyutunun yanında, teori yapan denetleyen, anlayan, erotik, bağlanan, eleştiren boyutları da var.[4] Edebiyatın devingenliğinde aklımızın anlayan, erotik, bağlanan, eleştiren boyutları da yerlerini alırlar. Anlayan aklımız, varlığın anlamına nüfuz etmeyi; erotik aklımız, edebî yaratmalarda ve yorumlardaki aşkı, coşkuyu; bağlanan aklımız inançlarımızı, güvenimizi; eleştiren aklımızsa dünyayı yeniden yorumlamaya, dönüştürmeye, değiştirmeye götürecek eleştiri tohumlarının canlanmasını sağlar. Edebiyat, varlığını aklımızın en azından bu beş yanıyla ortaya koyar.

Edebiyat karşısında, onu oluşturan şiirleme gücümüz karşısında nasıl bir duruş içinde olmalıyız? Okur olarak bir edebî metin önünde, yazar olarak yazacaklarınıza, yazdıklarınıza karşı tutumumuz nasıl olmalıdır? *Aklımızın, özellikle denetleyen boyutu, şiirleyen yanına her zaman müdahalede bulunabilir.*

Şiirlemenin, ondan kaynaklanan edebiyatlamanın kendiliğindenliği belki şu örnekle açıklanabilir: Saz çalan, acemi ya da yeteneksizse ya da salt denetleyen aklıyla çalıyorsa, sazıyla arasında hep uzaklık kalır. Ustaysa çalan, çok çalışmış şiirleme gücüne erişmişse, artık sazı denetleme kaygısı, notaların tek tek ayırdına vararak, tüm dikkatini saza ve parmaklarına yöneltme telaşı ortadan

[4] Bu konunun kısa bir açıklaması için bkz. *Gönülden Bilime Yolculuklar Kitabı*, Ankara: Hece Yayınları, 2002.

kalkmıştır; *artık o sazı değil, saz onu çalmaktadır*. Şair, şiire doğru yürür, bu şiire ulaşabileceği anlamına gelmez, edebiyat yolcusu edebiyata doğru yürür, edebiyata doğru gider. Ama *şiir şaire edebiyat, edebiyat yolcusuna doğru gelmiyorsa, ulaşma, vuslat gerçekleşmez*. Edebiyata gitmekle ulaşılamaz, bir yere kadar yürüyebilirsiniz, yürümelisiniz de, *orası* sizin emeğinizle, donanımınız, bilginiz, yeteneğinizle vardığınız noktadır, orası edebiyat değildir, orası edebiyatın size sunduğu yer değildir; *o da size gelmelidir*. Size gelmesine izin vermeniz, kendinizi edebiyata *bırakmanız*, edebiyata *teslim* etmeniz gerek. Sorun basit bir "esin (ilham) mı, çalışma mı" sorunu değil. Edebiyat, denetimle, denetleyen aklımızla, kurnazlıkla, belli kalıplar ve tekniklerle ulaşılabilecek bir özellik taşımıyor. Edeb, edebiyatın size gelmesini bekleme, kendinizi edebiyata (şairseniz şiire, öykücüyseniz öyküye, denemeci iseniz denemeye) bırakabilme demektir. *İşte çağımızda edebiyatın edebi yatık* (eskimiş, yıpranmış, kokuşmuş ve doğru değil de eğri anlamlarında!) olmasının ardında, edebiyatı kullanma tavrı yatıyor. Edebi yatmış, edebi doğru olmayan, yatık, eğri olan edebiyat. *Edebiyatın edebiyatlamasına* izin verilmeyen bir dünya. Denemenin denemesine, romanın romanlamasına, güncenin güncelemesine, şiirin şiirlemesine.... (Belki edebiyat eleştirisi, yapılış tarzıyla, edebiyatın dışında sayılabilir. O, kuramsal, denetleyen, teknik bilgiler kullanan, uygulayan akılla gerçekleşebilir...) Edebiyatın kendini gerçekleştirmesine izin verilmeyen bir dünya.

Edebiyatın Yaşam Tanıklığı

Edebiyatın tanıklığına izin veriyor muyuz? Neden vermeyelim ki! Edebiyat içinden çıktığı kültürün ve çağın tanığı değil mi? Belki kimi edebiyat ürünleri öyledir, onlarda çağın, kültürün karakterleri çok belirgindir; kimilerinin tanıklığını anlamak, daha çaba gerektiren yorumlarla ortaya çıkarılabilir. Evet, edebiyat çağın, kültürün, o çağ ve kültürdeki insanın, o insandaki *evrensel insanın* tanığıdır elbette. Bu, edebiyatın tanıklığına ilişkin bir yorum. Edebiyat tanıktır, önemli bir tanık. Örneğin, Homeros'la tanımıyor muyuz Eski Yu-

nan'daki yaşamı? Orada görünen *Ayistesya*'yı! Güzeli. Birçok, tarihsel, sosyolojik, psikolojik incelemelerde yakalanamayacak insan zenginliğini, derinliğini edebiyat yapıtlarında bulmuyor muyuz?

Hangi edebiyatın tanıklığı anlamlı? Edebiyata, örneğin tarih, sosyoloji, psikoloji, psikiyatri, ekonomi, antropoloji, felsefe bilgilerini sokuşturmaya çalışan, edebiyata doğru yürümüş de onun kendine doğru gelmesine izin vermemiş insanların, edebiyata "dışarıdan" güç uygulayanların, sıkıştıranların, mıncıklayanların *zorlama* edebiyatının tanıklığı, edebiyatın tanıklığı olamaz ki! Edebiyatın *edebiyatlayamadığı* bir yerde edebiyatın tanıklığı mı olur? *Edebiyatımsı* ürünlerin, edebiyatçımsı tanığının, tanıklığı edebiyatın değil de, başka bir şeyin, bir şeylerin tanıklığı olur, olsa olsa.

Nasıl tanık olur edebiyat yaşama? Yaşamı resmederek değil elbette. Söylemiştim: Edebiyat yaşamın resmi değil, onun parçasıdır. Yaşamı kendi edebiyle yöneldiği sonsuzluk olanağıyla tanır, ortaya koyar edebiyat. Edebiyatın edebiyatlaması, onu yaşayan insana, kendisiyle, yazarla, edebiyat metniyle ortaya çıkan yaşamı anlatmasıdır. Edebiyat ürünü, zorlama olmayan edebiyat ürünü, ne yazarının ne okurunun ne yayıncısının ne de içinde bulunduğu toplumsal-ekonomik-siyasal koşulların *tümüyle* denetimi altındadır. Edebiyatın kendisi, yaşamın kendisi gibidir; kimse denetimi altına alamaz onu, taşıdığı sonsuzluk tüm sınırları, engelleri, belirlemeleri, kuramları aşar. (Elbette bu söylediklerimi de!) Edebiyatın tanıklığı, yaşananın kendi kendine tanıklığıdır: Yaşamın yaşama tanıklığı. Yaşamın kendi kendini anlatması, kendini dile getirmesidir. Yazar ve okur sadece tanıktırlar. Edebiyatın edebiyatlamasının tanıkları!

Edebiyat ve Pazar

Edebiyat metâ olunca, ona sanki kendisi olmayan, kendisi olarak ortaya çıkmasını engelleyen bir deli gömleği giydirilmiş oluyor. Sözlerimin aşırılığının farkındayım, ama haddimi bilmeye çalışıyorum: "Pazarı olmayınca yapıt, okura nasıl ulaşacak?" diyeceksiniz. "Yazarla okur arasında kapitalist düzenin kurduğu köprü olmaksızın, senin edebiyat dediğin nasıl edebiyatlayacak?" diye-

ceksiniz. Haklısınız. Yazar, yapıtı ve okuru. Okur, yapıtı ve yazarı. Edebiyat nerede nasıl edebiyatlayacak? Yazar, yapıt ve okur, edebiyatın onlarla, onlarda kendini var ettiği edebiyat damarları, aralarındaki iletişimi pazarsız kurabilir mi? Yapıt yazarsız, yazar okursuz olmayacağına göre. (Elbette bu nokta da tartışılmıştır, tartışılmaktadır, edebiyat metni de kendi başına, okursuz ve yazarsız kendini var edebilir mi? Deyim yerindeyse, "metin metinler mi?", "yapıt yapıtlar mı?" Onları yaşayacak, yaşatacak insanlar olmaksızın?) İnsansız edebiyat olmayacağına göre, insanla, insanda edebiyatın ortaya çıkması, toplumsal, siyasal, ekonomik düzenin sınırları içinde pazarla gerçekleşeceğine göre, bu düzende edebiyat pazarsız edebiyatlayamayacak.

Keşke pazarda edebiyat edebiyatlayabilse! Pazar, edebiyatı denetim altına alıyor. Pazar, edebiyatın pazarı değil. Edebiyat, pazarın edebiyatı! Edebiyat kullanılıyor burada; bir marka olarak. Burada edeb, edebin yöneldiği sonsuzluk yok. Burada edebiyatçılık oynanıyor. Pazar, edebiyatın pazarı olduğunda, olabildiğinde edebin pazar içinde bile olsa sonsuzu bulabileceğini düşünüyorum. Pazar köprü olacaktır yalnızca. Oysa pazar edebiyata değil, edebiyatı kullanarak kendine çalışmaktadır. Edebiyatın kendini gerçekleştirmesine neden izin verilmiyor? Pazarla edebiyat neden çatışma hâlinde? Pazar neden edebiyata karşı olsun ki? Pazarda edebiyata düşman olan ne var?

Pazarın edebiyatı kullanmasının ardında, edebiyat düşmanlığı yok. Edebiyat pazarının, pazarın edebiyatı hâline gelmesinde pazarı kuşatan toplumsal yapı, bu yapı içinde yaşanan değerlerin etkisi var.

Edebiyat ve Toplum

Toplum, kendi kültürünü geliştirirken, doğanın karşısına çıkardığı yaşama zorluklarını, yönetim sorunlarını çözmeye, diğer toplumlarla ilişkilerini düzenlemeye çalışırken, edebiyatı da bu sorunlarla başedebilmek için bir "araç" olarak kullanmalı mı? Nedir yeri edebiyatın toplumların yaşamında? Kendilerini *ifade etme* aracı mıdır yalnızca? Belki genel bir soru içinde sormalıyız edebiyatın

toplum içindeki yerini: Sanatın yeri ne olmalıdır toplumun yaşamında? Genel olarak sanat, özel olarak edebiyat neye yaramalıdır toplumda? Nasıl yaramalıdır?

Sanatı ve toplumu neden ayrı ayrı düşünürüz? Sanat ve onun içinde var olduğu toplum, *aynı yaşamın* içinde. Sanat o toplumla, o toplumda yaşıyor. Peki neden, bunları böyle ayrı ayrı düşünme eğilimine sahibiz? Toplumun yaşamı, sanatın yaşamından neden ayrı sayılıyor? Sanatı yaşamın içinde düşünmüyoruz; ne sanatın bir yaşam olduğu ne de yaşamın sanat olduğu aklımıza geliyor. Edebiyatın da kendine özgü bir yapısı, varlığı olduğu düşünülemiyor. Tartışma, "sanat sanat için midir, toplum için mi?" düzleminde sürüyor. Sanat toplumda, toplum da sanattadır. Sanat sanatlığını gerçekleştirir, sanat sanat olur; bu yazıdaki Heideggergil deyimle, sanat sanatlarsa toplumun yaşamında yer alır, *toplumu* anlatır, ortaya koyar, toplum da sanatı içinde taşır; sanatla toplum kendini anlatır.

Sanata, dolayısıyla edebiyata görev yüklemek, onu yönlendirmeye kalkmak, toplumu tümüyle öğretimiz, inanç düzenimiz çizgisinde yönetebileceğimiz sanısıyla gerçekleşiyor. Burada edebiyatın kendisine saygısızlık söz konusu. Edebiyatın kendini gerçekleştirmesine izin verilmiyor. Edebiyatın kendi varlığı, kendine özgü bir *ontik yapısı* olacağı göz önüne alınmıyor.

Toplumsal ilişkiler açısından, *bireylerdeki boşluk* bunun bir nedeni olabilir. Yaşadığımız çağda, dikkat çekici bir *benlik boşluğu* yaşanıyor. Bundan dolayı bireyler, bireyleyemiyor; kendilerini gerçekleştiremiyorlar. İçlerindeki boşluk, onları sürekli dışa yönelmeye, dışı denetlemeye itiyor. Aklı, bu denetim araçlarından biri olarak kullanmak istiyor. Akla uygun karar alma süreçleriyle, bilimin ve teknolojinin yardımıyla bu boşluğunu doldurmak, boşluğun yarattığı eksikliği denetleyerek yok etmek istiyor. Toplumdaki benlikler, içlerindeki boşluktan dolayı, kendi dışındaki varlıkların, diğer benliklerin okşamalarını beklemeyi, bu okşamaların oluşumlarına izin vermeyi başaramıyor. Çağımız toplumlarında, bireyler içlerindeki boşluğu, "dışlarında ne bulurlarsa onunla", alışkanlıklarla, modalarla, toplumsal *sürüklenmelerin* esrikliğine kapılıp "pılı

pırtı"yla, tüketim malzemelerinin hurdalığıyla kapamaya çalışıyor. *Benliği benliklenemiyor*! Benliği ortaya çalışıyor. Sürekli "dıştan desteğe", "dıştan dolduruşa" gerek duyuyor. Benlikler, ilişkilerde kendilerini gerçekleştiremedikleri için, birbirlerine ve kendi kendilerine kuvvet uygulayarak kendilerini ve birbirlerini şekillendirmek istiyor. Oysa boşluğun dolması için benlik olarak içten doğan bir güçle kendi kendini ortaya koyması, *benliğin benliklemesi* gerekiyor. Birbirimizin gerçekleşmesine izin veren, saygı duyan bir toplumsal ilişkiler ağı içinde olmamız, bundan dolayı, bu gereklilik yerine getirilmediği için, sağlanamıyor. *Benlik boşluğu* acımasız savaşların, sömürünün, zulmün, bir arada yaşama zorluklarının kaynağı olmaya devam ediyor.

Benlik boşluğunun ayırdına varma, bir başka doluluktur. Boşluğun acısını duyma, boşluğun boşluk olarak ortaya çıkmasına çabalama *boşluğun boşluklamasını* yaşama (Heidegger'in "hiç hiçliyor" sözünü anlamsızlık örneği sayanların boşluklarını boşluklamadığını düşünüyorum!). İşte burada edebiyatın, genel anlamda sanatın kendini gösterebileceği, açabileceği bir toprak, bir bahçe var demektir. Benliklerindeki boşluğu sürekli dış denetimlerle kapamaya çalışanların çoğunlukta olduğu bir toplumda, ne kendilerinin ne öteki insanların "kendi olmasına" izin verilmediği için, edebiyat kolay kolay edebiyatlayamıyor. Pazar, boşluk kapatmak amacıyla *pılı pırtı edebiyatıyla* dolduruyor tezgâhlarını. Toplum, edebiyatı, bireylerinin boşluklarını kapatacak araç-gereç gibi görebiliyor. Bireyler kendi içlerindeki boşlukları fark ettiklerinde, boşluklarını birbirleriyle paylaşmaya çabalayabilir. Edebiyat, kendisi olmaya çabalayan insanların oluşturduğu bir toplulukta, toplumda kendini gerçekleştirebilecek ortamı bulur. Edebiyatın edebiyatlamasını ideolojilerle, inanç sistemleriyle engellemek, edebiyattan beslenerek kendi boşluklarını doldurmaya çalışan insanlara büyük bir kötülük olur.

Benlik boşluklarının nedeni ne olabilir? Bu boşlukların sağlıksız doldurulmaya çabalanmasının ardında tarihsel, kültürel, siyasal, ruhsal etmenler olabilir. Boşluğun, boşluklanarak kapatılması; bilgeliğin, bilimin ortaya çıkmasına, boşlukla karşılaşmaya izin veren

bir tutumla boşluklamak: Buradan, edebiyatın edebiyatlamasıyla kesiştiğinde edebiyat, toplum içindeki yerini alacak, bireylerle buluşması gerçekleşecektir. Ancak, bireyin bireyleyebildiği bir toplum, toplumlayabilir ve ancak orada edebiyat edebiyatlığını gerçekleştirebilir. Boşluğunu görebilen, kendi içindeki ve dışındaki, kendisindeki, kendisiyle öteki insanların ilişkilerindeki, toplum düzenindeki, siyasal-ekonomik düzendeki boşlukları kavrayıp, bu *içten başlayan*, bu içten gerçekleşmeyi sağlayabilen bireylerin, etkileştiği, konuştuğu, söyleştiği, tartıştığı, çatıştığı, ama kendilerini oluşturmaya uğraştıkları bir toplumda açar edebiyat kendini. Edebiyat kendindeki toplumu açar. Yazarının zorlamadığı, dünya görüşünü sıkıştıra sıkıştıra giydirmediği bir edebiyat ürünü, açar, yazarına rağmen. Yazara da, okura da fark etmedikleri yüzlerini göstererek. Edebiyat okurun ve yazarın ona verdiklerinden daima fazla olandır. O nedenle, ne yazar, ne okur, ne yayıncı, ne eleştirmen onu tümüyle ele geçirebilir. Ele geçirmeye çalışanları da yazar edebiyat. Burada edebiyatı idealleştirip, tüm ilişkilerinden soyutladığımı söyleyenlerin saldırısıyla karşılaşacağımı biliyorum. Tümüyle tersini yaptığımı, edebiyatı önemli bir yanıyla gördüğümü düşünüyorum. Bunu, varlığı kendinden menkul "edebiyat" sözcüğünün boş bir edebiyatıyla yaptığımı, "edebiyatın edebiyatlaması" diye bir laf uydurup, yüzeysel bir Heidegger özentisiyle saçmaladığımı söyleyebilirsiniz. Elbette. Ben de kendime çok söylüyorum bunu. Bir yanım, edebiyatın edebiyatlamasını anlayamayışımızın altında bu, alışkanlıkla yürüttüğümüz tutumumuzun bulunduğunu söylüyor. Edebiyat, bu kafadan, bu tutumdan dolayı edebiyatlayamıyor kendini. Bir metâ oluyor. Eşya oluyor. Sahte değerlerin çıkmasına yataklık ediyor.

Edebiyatın Değersiz Değerlere Verdiği Omuz

Benlik boşluğu, zamanı yaşamada sorunlar yaratıyor. Boş benlik zamanı durdurmak, ele geçirmek, akışını kesip, onu bütünlüğünden koparmak istiyor. Farkındalığını yaşayamayan boş benlik, zamanı üç boyutuyla, geçmiş, şimdi, gelecek birlikteliğiyle; ânı, geçmişle derin bağları içinde, gelecek beklentisiyle yaşantılamıyor. Bir şeyin

o şey olarak kendini göstermesi, bir şeyin, "bir şeylemesi", örneğin ağacın ağaçlaması, derenin derelemesi, kalemin kalemlemesi ancak *zaman içinde* bir oluşumla ortaya çıkar. Değişmeyen, önceden plânlanmış bir "öz"ün kendini ortaya koyması değildir söz konusu olan. Örneğin, Ayşe'nin Ayşe'lemesi, bir Ayşe özünün, tohumunun kendini gerçekleştirmesiyle sağlan(a)maz. Ayşe'nin Ayşe'lemesi, açık uçlu bir oluşumdur. Boşluğu içine düşmüş, düşmekte olan benlik, zamanı bu oluşumu gerçekleştirecek biçimde yaşamak yerine, kafasında tasarladığı, yarattığı, uydurduğu bir görüntüye, imgeye göre yaşar. Oluşumun kendiliğindenliğine izin vermeyen bir yaşamdır bu. Kendini plânlar bu benlik, çevresini, ilişkilerini.... Plânlananın gerçekleşmesi için sürekli olarak plânın uygulama gerilimini duyması, tedirginlik içinde, hedefini kollayıp, gözetip, denetleyerek hayatını sürdürmesi gerekecektir. Bu gerginliğin, denetim kaygısının, gücü elde tutup, olup bitenleri yönlendirme gayretinin yürümesi, boş benliğin sarıldığı değerlerin işlerliğiyle olanaklı olacaktır.

Oluşumunu yaşayamayan boş benlik için edebiyat, denetlenmesi gerekli bir etkinliktir. Ben denetlemesem, ben yönetmesem, ele geçirmesem, bir başkası bunu yapabilir diye düşünür. Her varlığın kendini gerçekleştirme hakkı olduğunu aklıma getirmez.

Denetim, ele geçirme, gücü elde bulundurma gibi temel tasalarla yaşanan bir dünyada, güvensizlik, *boşluk arttırıcı kaygı*, yaşamın anlamını yitirmesi, yaşanan değerleri belirliyor. İnsanlar "değerleri" yaşayamıyor. Çıkara, zorlamaya, denetime, kurnazlığa dayalı bir anlayış, "değerlerin" değerini düşürüyor. Edeb, sonsuzluk, güzellik, dil sevinci, dil saygısı giderek zayıfladığı için, edebiyat toplumda "yüksek değerler"in oluşumunu sağlayamıyor. Edebiyat, çağımızda, sonsuzluğunu ve edebini yitirmiş sıradan dünyanın meşrulaştırılmasına yarıyor. İnsanlar, edebiyat okuyarak yaşadıkları dünya içinde kalıyorlar, bu dünyanın çirkinliklerini onaylıyorlar. "Dayanılmaz hafifliği" içindeki hayata edebiyat "evet" diyor. Edebiyat hayatın çirkinliklerine, değersiz değerlerine itiraz edemiyor. Ediyor gibi görünse de, bu itiraz, düzenin değersiz değerlerini yaşamasını sağlıyor yalnızca.

Edebiyatın Kapattığı Hakikat

Eski Yunan'ın anladığı gibi anladığımızda, hakikat, bir örtünün, perdenin ortadan kalkmasıyla kendini gösterendir. Edebiyat edebiyatladığında, kendini açmış, ortaya koymuş, göz önüne sermiş oluyor: Kendini, kendisindeki insanı, kendisindeki toplumu, değerleri ortaya koyuyor. *Hakikat, açıyor kendini edebiyatla.* Edebiyatın hakikat açması, ona önceden plânlayarak, zorlayarak koyduğumuzu görmek değildir! "Bir roman yazayım da kahramanlarıma şunları şunları söyleteyim, şunları şunları eleştireyim" düşüncesi, salt bu düşünceyle yazılmış roman, edebiyatın uzağındadır. Romana belli bir plânla başlayabilirsiniz bir ölçüde; ama, roman romanlıyorsa, kahramanlar alır başını gider, olaylar romancının belki de şaşkın bakışları içinde olup biter. Yerli yersiz karışırsınız olaylara; roman, romanlamaz olur. Aynı durum şiir için de, edebiyatın diğer türleri için de söz konusudur. Karışırsanız, şiir şiirlemez ve yaşadığımız kötü şiir olur. Manzume olur. Hakikatin edebiyatta kendini göstermesi, edebiyatın edebiyatçıya rağmen alıp başını gitmesiyle gerçekleşir. O kendi kendine işleyişin de farkına varmadığımızı görürüz: Romancı roman öncesi tasarlamadıklarını görür romanda, yazdığını romandan öğrenir. Şair şiirinden, öykücü öyküsünden, denemeci denemesinden. Hakikat, edebiyat sık boğaz edilmediğinde kendini gösterir edebiyatta. "Ben okura gerçekleri anlatacağım" savıyla, kafanızdaki gerçekler kadar edebiyat yapıtı oluşturmuşsanız orada edebiyat edebiyatlamamış, hakikat kendini açmamıştır. Hakikat ya da sizin hakikat sandığınız, edebiyattan önce zaten sizde vardı: Önceden plânladığınızdan fazlası görünmüyorsa bitimde, o edebiyat yapıtında hakikat, kendini açma olanağı bulamamış demektir.

Günümüz edebiyatı, onu evcilleştirip, terbiye etmeye çabaladığı, vitrinlere yerleştirip, bu durumdan kendine çıkar sağlamaya çalışan insanların elinde. Kimse edebiyatla, ortaya çıkabilecek hakikatin farkında değil. Heidegger'in şiirde yakalamaya çalıştığı hakikatin, çağımız edebiyat düşünürlerince yeterince anlaşılmadığını düşünüyorum.

Edebiyatın İnanç Sistemleriyle Bağı

Dünya görüşümüz, dinsel, siyasal, kültürel, metafizik inançlarımızın oluşturduğu bütünlüğe inanç sistemi diyorum. İnanç sistemlerimizin yaşamımızı yönlendirdiği, aldığımız kararlarda, bu kararların sonucu ortaya çıkan eylemlerimizde etkili olduğu açık. Edebiyat, inançlarımızın oluşturduğu çerçevede gösteriyor kendini. İnançlarımızın *içinde, bağlamında* yaşıyoruz onu.

İnançlarımızı nasıl yaşadığımız, edebiyatı inançlarımızla yaşama biçimimizi etkiliyor. İnançlarımız, içimizdeki boşlukla, bu boşlukla giriştiğimiz zamansal ilişkiyle nitelik kazanıyor. Neye inandığımız değil, nasıl inandığımız; boşluk ve boşluk-zaman etmenleri bizi belirlemeye başlıyor. Boşluğumuz bizi, çevreye karşı demirden sağlam olmasına çalıştığımız inanç duvarları örmeye götürebilir. İnancımız bizi boşluğa çekebilir, boşluğa çektikçe çırpınıp inanç merdivenleriyle çıkmaya çalışabiliriz. İnanç merdivenlerine bakışımızdaki sorunlar, merdiven çıkışımızı, boşluğa düşmeye dönüştürebilir. Çıkmaya çalıştıkça batarız: İnanç duvarlarımızı katılaştırmaya çabaladıkça duvarlar yıkılır, perişan oluruz. Ya da güvenli bir inanç kalesi kurup, içinde pek de rahatsız olmadan yaşar gideriz. İnançlarımızla ilişkilerimiz, edebiyatı, inançlarımızın dokuduğu iç dünyamıza buyur etmemizdeki tutumumuzu belirler. İnançlarımızın güvenliği için kendimizi bir sığınağa kapatmışsak, bu sığınaktan, bir sığınağı yaşamanın psikolojisiyle edebiyatı yaşarız. Belki yine bir sığınak, bir silâh, bir kaçış, bir yüreklendirme kaynağı olarak.

İnanç sistemimizin dünyayı dönüştürme kaygıları varsa, edebiyat da bu kaygıların bir parçası olur: Bir savaş aracı. Dergi çıkarılacak ve edebiyat yoluyla inançlarımız, dünyayı dönüştürmek için savaşa gireceklerdir. Elbette bu nokta da edebiyat edebiyatlayabilir; kavga edebiyatın özgünlüğünü, özgüllüğünü (kendine özgülüğünü!) bozmayabilir; kavga sırasında, edebiyatın edebiyatlamasına izin verirsek. Yazar olarak, savaşçılar olarak, kavga erbâbı olarak, edebiyatın bu kavgada kendini gerçekleştirmesine izin verirsek. (Mıncıklamadan, ellemeden, sokup sokuşturmadan, kesip biçme-

den!) Edebiyat, işte o zaman, kavganın tanığı olan edebiyat olarak çıkar ortaya. "Bu kavgada böyle roman yazılır mı? Hiç yazdığın şiirin kavgayla ilgisi var mı" gibi sorularla baskı uygulamadan, edebiyatın boğazına halkalar bağlamadan, eli kolu prangalı tutsak bir karikatürünü "işte bizim kavga edebiyatımız" demeden. Edebiyat senin savaş sırasında söylediğin marş değildir, slogan da! Marşlar ve sloganlar *yönlendirmeye* yönelik kültürel ürünlerdir. Belki tek bir slogan gerekli edebiyata: "Lütfen edebiyatı rahat bırakınız!" Yanıt şu olabilir: Ben bırakayım da karşı taraf eline geçirsin değil mi? Bırakmam, edebiyat benim kavgamın, yazarlar benim kavgamın. ("Bu yazar benim, bu kitabı ben basmalıyım, diğer yayınevinden önce" diyen; yazarlara da "şöyle şöyle bir roman yaz, bunlar şimdi peynir ekmek gibi satılıyor" sözleriyle yapıt ısmarlayan yayıncının da buna yakın bir tutumu yok mu?)

İnançlarını boşluklarının boşluklaması doğrultusunda, boşluğunun farkına varıp onun zaman içinde oluşumuna yön verebilecek bir *gönül açıklığına, gönül zenginliğine ve enginliğine* sahip insanların yaşadığı kültürlerde, edebiyat sıkıştırılamaz, zorlanamaz, tornadan geçirilemez. Kendine özgü oluşumuyla edebiyat ortaya çıkar; bize bizi, bize inançlarımızı, toplumumuzu, yüreğimizi, aklımızı anlatır.

Akıl, Teknik, Kurnazlık Karşısında Edebiyat

İçindeki boşluğun anlamını keşfetmeyi düşünmeden, boşluğun üstünü örtüp, onu görmezlikten gelerek, "dışarı dışarı" haykırışlarıyla dış dünyaya yönelerek, onu denetim altında tuttuğunda, içindeki boşluktan gelen, anlayamadığı korku ve kaygılarından uzaklaşacağını sanan insanın edebiyatından söz ediyoruz. Aklına güveniyor bu *boşluk taşıyıcı benlik*: "Aklım bana teknikler bul! Beni mutlu et! Can sıkıntımdan kurtar! Beni rahatlat! İlâçlarla, bir makine gibi, öğrenebileceğim mutlu olma teknikleriyle: Meditasyon öğret! Soluklarımı denetlemeyi! Kendimi denetlemeyi öğret bana! Edebiyat sen de gel! Bana insanı, insanın duygularını, insan ilişkilerini, sevgiyi, nefreti, aşkı öğret!" Boşlukzedelerin edebiyata bakışlarında yatan: "Edebiyat beni boşluğumdan kurtar. Boşluğumu anlata-

rak değil, boşluğumu unutturarak! Bana avutucu hazlar sağla! Bu hazların sarhoşluğunda boşluğumu örteyim. Gözümün önünden silinsin boşluğum."

"Yazarım ben: Aklım benim çok yetenekli bir yazar olduğumu söylüyor. Öyle şeyler yazmalıyım ki, edebiyat tarihinde yeni olsun. Ne yapmalıyım bunun gerçekleşmesi için?" İşte bu soruyu soran *edebiyat mühendisi* yazar, edebiyat mühendisliği yapacaktır artık. Yazar olacak, yazar olmak için en uygun araçları, en akılcı biçimde kullanacaktır. Kafanı çalıştır yazar ol!

Şair mi olmak istiyorsun? Bak bakalım şiir ne âlemde? *Piyasa* nasıl? "Hüzün" mü iyi satılıyor? Dîvân edebiyatı tarzıyla duygu yoklamaları? Acaba Heidegger'den, diğer metafizik erbâbından, edebiyat kuramcılarından, bizden tasavvuftan falan bir iki şeyi potaya atsak da yoğursak mı? Edebiyatın seni gidi *Frankestein*'ı seni! Açtığın atölyende, dünyaya Türk edebiyatını, Türk kültürünü pazarlayan ürünler satıyorsun. Edebiyata boşlukzede ruhlarıyla bakanlara *edebiyat mühendisi, edebiyat cerrahı* gerek. Yazar da okur da buluveriyor birbirlerini. Kalıbını döktüğünüz ürünlerin satışıyla, sıkıştırılmış, canı çıkarılmış edebiyatımsılar. Almanların deyimiyle *ersatz*'lar, aslının yerine konmuş kötü kopyalar. Boşlukçu edebiyat! Alanın ve satanın memnun gözüktüğü bir edebiyat tezgâhı. Aklımızın, tekniğimizin, kurnazlığımızın tezgâhında.

Edebiyatın "bilimini" yapanlar, edebiyat eleştirisi üstüne çalışanlar da, denetleyen akıllarıyla kavramaya çabaladıkları edebiyatın içine düştüğü durumu desteklemeye uğraşıyorlar sanki. Yaptıkları incelemelerle, dilbilim destekli bilgisayar teknikleriyle geliştirdikleri çözümleme, anlama, yorumlama çabalarıyla, edebiyatın kendiliğindenliğini gerçekleştirebileceği toprağı, bahçeyi kurutuyorlar. Bilimsel bakış görüntüsüyle, edebiyatın içini, yaşamını, dilin güzelle olan bağlantısını, sonsuzu, edebi anlayamamış bu bilimci dostlarımız (bir zamanlar ben de aralarındaydım!) edebiyatın yeşereceği bahçelere attıkları yapay gübrelerle toprağı yakıyorlar! "Bilimsel" çalışmalara, sakın yanlış anlaşılmasın, hiçbir itirazım yok. Bu çalışmalar, edebiyatın edebiyatlamasını desteklediği oranda anlamlıdır. Birçok akade-

misyenin, edebiyat beğenisi eksikliği taşıdığını görüyorum. Kendi tekniklerini uygulayabilecekleri popüler yapıtlar seçip onlar üzerinde "akademik" çalışma yapıyorlar! Onlara göre, önemli olan edebiyat yapıtları, edebiyatın edebiyatlandığı ürünler değil de, kendilerine inceleme olanağı verecek "kurban" yapıtlardır. Edebiyatı kullanıyorlar. Edebiyat bahçesinin çiçek açmasına, yeşermesine izin verecek, edebiyatın kendini gerçekleştirmesine yol açacak bir ortamın yaratılması kaygısı, galiba çok az akademisyende var. Akademisyen memur çünkü. Onun işi var. İşini yapacak. İşi, edebiyat incelemelerini kalıplamak, düzenlemek. Peki ne adına? Terfi ve maaş için mi? Unvan için mi? Edebiyatın kendisi ne oluyor, ellerinde? Yatırdıkları teşrih masasında nelere ama nelere dönüşüyor edebiyat? Revâ mı? Edebiyatı bu hâllere düşürmeye ne hakkımız var arkadaşlar? (Muzip bir akademisyen arkadaşım, bu yazıyı okuyunca bana şöyle seslendi: "Edebiyata bir şey olduğu yok! Edebiyata bu zulmü revâ gören sensin. Kendin uydurma bir sorun yaratıyor, bu sorundan dolayı kahroluyorsun. Tipik bir entelektüel mazoşizmi!")

Edebiyatın Sonu mu?

Mıncıklıya mıncıklıya edebiyatı bu dünyadan kaçırıyor muyuz yoksa? Edebiyat bizi terk mi etti? Etti edecek gibi mi duruyor yoksa? Hırslanan insanların hırsla sanata, hırsla bilime, hırsla teknolojiye, felsefeye yürüyenlerin dünyasında, *boşluk özürlü* benlikle, edebiyatı duyup ona yetişmeye çalışan binlerce, milyonlarca insan var. Okuyup yazarak ruhlarını doyurmanın ardına düşmüşler. Çok satan kitapların, afişlerde, reklâmlarda görülen yüzleriyle yazarları, edebiyat panayırlarında mallarını satıyorlar. "Hiç şiir okumadın mı hayatında? Öldün öyleyse!" "Roman oku hadi, öykü oku, deneme oku, anı, mektup, gezi notları, günlük, edebiyat eleştirisi oku! Oku be, güzel okur, oku da öğren hayatı! Öğren de insan ol! Sana açtığım kapılardan geç, bak kitaplarımda neler sunuyorum sana!" Okur, kışkırtılıyor. Okuma seferberliği başlatmalı! Okusunlar, öğrensinler, gelişsinler. Otobüste, metroda, iş yerinde; çay, kahve, yemek molalarında oku! Okuyan dünya ne güzel bir dünyadır!

Yaz, yazar kardeşim! Dilinin, kültürünün, yaşayışının hakkını vererek! Şaşırtıcı, ürkütücü şeyler yaz! Karanlık bulmacalar söyle! Okuyan feleğini şaşırsın. Yazarsın sen, endersin, eşin menendin yok! Hadi insanlar edebiyata! Haydin edebiyata! Kurtuluş oradadır. Salâh!

Herkes edebiyata koşsun. Ne savaş kalsın, ne açlık, ne zulüm! Herkes şiir okusun, öykü, roman! Kurtuluşun edebiyatta olduğunu bilmiyorlar. Edebiyat ihtiyaçlarının farkında değiller! Her insanın edebiyat ihtiyacı var oysa. Bu ihtiyacı giderecek yazarlar, yayıncılar ve onların oluşturduğu pazar var. Bu pazardan haydin edebiyata!

Peki, edebiyata gideceğiz de, edebiyat nerede?

Doğu Batı Dergisi, Sayı 22: Edebiyat Üstüne,
Şubat-Mart-Nisan 2003

ŞİİRDEN DOĞAN, ŞİİRLE TAŞINAN BİR ETKİNLİK OLARAK BİLİM

Önce şiir vardı. Şiir, sözle bilinçlenmenin başladığı *kaynak.* Şiirin iki temel öğesi: Bilinç ve söz. Şiir, bilinçli, bilinçle sözdür; sözlü, sözle bilinç.

Önce "kelâm"ın olduğu söylenir, o kelâm şiirden doğmuş, "neşet" etmiştir. *Logos,* asla bir başına olmamıştır: *Logo-poiêsis*'tir hep. Logos, söz, düşünce, akıl, mantık... her zaman devingen, her zaman oluşum hâlinde, *yapımdır. Logos*'u zamandan bağımsız düşünmek, zaman zaman insanın büyük tutkusu olmuştur. *Logos, poiêsis*'ten ayrı düşünülemiyor, poiêsis onun doğurganlığını, yaratıcılığını verendir. (Eski Yunancada *ho Poiôn*, yaratıcı demektir! Örneğin, *paidon poiêsai*: Çocuk yapmak.)

Bu gezegendeki yaşamında insan, kendi varlığını sindirme çabasında, dilini kullandı. Dili, salt bedenine, fiziksel işaretlere, kokulara, maddesel izlere bağlı olmak zorunda değildi. Söz, dilinin hayvansal köklerinden kaynaklanarak, bu köklerin dayandığı, *çevre koşullarıyla sınırlı* dünyayı *aştı*. Elbette, sözler yardımıyla, anlaştı, çatıştı, haberleşti birbiriyle. Sözü, hayatta kalmak için *kullandı*. Bir araç, bir gereksinim, bir aygıt, kısaca bir *orgânon* olarak söz, üretime katkısıyla *poiêtik* bileşenini taşıdı içinde.

Pragma düzeyinde söz, bir var olma eylemiydi. Günlük yaşamın hay huyu içinde, karnını doyurmak, soyunu sürdürmek, hastalıklardan ve doğal âfetlerden korunmak için, sanki bedeninin bir uzantısı olarak sözü geliştirdi. Yaşamını sözledi. Dünyayla, çevre-

siyle sözlendi. İşte bu, "pratik yaşamın", *pragma'*nın içindeyken, insanın kendini var kılma olanağı, gezegendeki yaşamını sürdürme gücü olarak söz; henüz, o, felsefede, teolojideki anlamını kazanmamış *logos'*tu. O, yaşama dünyasının (*Lebenswelt*) taşıyıcısı, *poiêsis'*in yaratıcı, keşfedici, icât edici atılımlarıyla, *logos'*un bütünleyici ögesiydi.

Sözde, yaratıcı, üretici, ortaya koyucu, sorun çözücü özellik, ondaki şiirden gelir. Söz; *Logos*. Şiir: *Poêsis*. Binlerce yıl önce yaşamış insanla konuşulabilseydi, bu *anakronik* konuşma, şöyle gelişebilirdi: "Dilin var mı?" "Elbette, konuşuyoruz, ya!" "Öyleyse sözün var senin." "Ne demek söz?" "Dilinin eylem gücü, etki gücü." "Elbette, sözüm var, o hâlde!" "Sözünle, kendini, dünyayı, evreni yorumlamaya kalkıyor, sözünle düşünüyor, anlamaya çalışıyor, sözünle dönüşüyor, değiştiriyor, etkiliyor, üretiyor musun?" "Tersi, düşünülebilir mi, bu söylediklerinin? Sözümün penceresinden bakıyor, sözümün parmaklarıyla dokunuyor, oluşturuyor, imâl ediyor, yaşıyorum." "Öyleyse, şiirin var senin"

*Logos, logos-poiêsis'*tir. Gündelik yaşam içinde cân bulan insanda, *pragma* düzeyinde.

Bu, düzeydeki, düzlemdeki *logos-poiêsis*, Türkçemdeki yansıyışıyla, söz-şiir, insan edimlerinde yer ettikçe, onun deneyim birikimleriyle yorumlanıp, üzerinde düşünüldükçe (bu düşünme çabası yine insandaki söz-şiir gücüyle oldu!), söz-şiir, bir tomurcuğun çiçeğe dönüşmesi gibi, açıldı; kendini açtı.

(Okur, bu *anlatı* taslağımın Heidegger'den esinlenen bir anlatı çabası olduğunu görmektedir. Farkları ise, onun söz-şiirinin insafını beklemektedir.)

Bu açış aşamasına geçmeden, birkaç ipucu daha gerekiyor: Şiir, çoğumuzun sandığı gibi, cilâlı boş lakırdı değil, bu anlatıya inanırsak. Söz ve şiir, *eko-genetik* bir özelliği insanın: Kim bilir hangi mutasyonlarla ulaştığı aşamada, bir *cân bulma* etkinliği. Batı dillerinde bunun izi var, bizde "şuur"la yapışık, şiir; Batılı kökenini tamamlıyor böylelikle, hem bilinç, anlama, düşünme, hem üretme, meydana getirme, teknikler oluşturmada var şiir. Söz'de var. Sözün

içinde. Söz, gündelik düzlemde, tümüyle dünya içine gömülü. Tümüyle, pratik. Tümüyle beceri, hüner, maharet. Şimdilerde çok az insan, sözün ve şiirin bu anlamını anımsıyor. Unutmuşuz. Söz, "kelâm" olup "ilâhî"leşmiş, şiir "edebî" bir sanat olmuş, dizeler hâlinde yazılan, zaman zaman ölçülü, uyaklı, manzume! Sözün ve şiirin aslını unutmuşuz! Eski Yunanlı *Makroteron poiêsis* diyor, bir anlamıyla, "yavaştan alıyorsun" demek. Yavaştan almak ne kelime, şiirin bu anlamına gecikmişiz!

*Logos-poiêsis'*teki, söz-şiirdeki *açılma,* dönüşüm, bir *exodos,* Türkçe yazılışıyla, bir *eksodos'*tur. (İbrani *eksodos'*undan farklı!) *Eksodos, eisodos'*un zıt anlamlısıdır. (İkincisi, giriş, ilki çıkış anlamlarında) *Eksodos,* dışarıya, ileriye, öteye yürümektir. Söz-şiir'in öteye yürüyüşü. Ötelenmesi. Bu *pragma* dünyasının ötesine, *transcendent,* aşkın bir dünyaya geçiş. İşte, şiir, sözün bilinçlenip yürümesinin içinde bulunuyor, ötelenmenin, aşmanın içinde. Bu aşma atılımı, bu *eksodos'*la söz-şiir, (artık ona yalnızca *şiir* de diyebiliriz!), *hic etnunc'*un, burada ve şimdi olanın ötesine gidiyor. *Eksodos,* bir darlıktan, sıkışmışlıktan, "bu kadar oluş"tan kurtuluştur. Bir *ekbasis* (Eski Yunanlı, bu sözü denizden karaya *çıkış* olarak kullanırdı daha çok!), bir *metabasis,* bir *hicret*tir şiir. İnsanın aşma, öteleme, göçme, hicret etme çabalarının bir adıdır.

Sözün kutsallaşması, "kelâm" olması, *Logos'*un sanki işinde poiêsis yokmuş gibi ele alınması, bu çıkış sonrası olmuştur. Ünlü göçmen ve hicret adamı, tüm felsefelerin kendisine dipnot olduğu, tüm kavramlaştırmaların ciddî ya da pîri Platon, şiire sıcak bakmaz pek, tektanrılı din anlayışı da zaman zaman tehlikeli bulur şiiri. Oysa şiir, *eksodos'*a destek vermeseydi; çıkılmasıydı kavramlar göğüne, ne felsefe ne bilim olurdu. Pragma düzeyinde söz-şiirle yaşar dururduk.

Şimdi, sorun *eksodos'*u canlı biçimde yorumlayabilmek. Örneğin, *Herodot Tarihi* 9.19.'da, *eksodos* ve *poeiêsis* kavramlarının ilginç bir yakınlığını görebiliriz. *Poieô* fiili, aldığı gramatik değişikliklerle adak sunmak, Tanrı huzuruna çıkıp dua etmek anlamını da taşıyor. *Çıkış, eksodos* ardından, düşmana karşı zafer kazanabilmek için adak adanıyor, şiire başvuruluyor! Çıkış sonrası şiir bizi Tanrı'ya gö-

türüyor: Ölümsüz olanla yüzleşmeye. İnsan, kendi varoluşunun sınırlarında, aşkın olana hamle yapıyor: Bu şiirdir. İnsan varlığının kaynağındaki şiir. İnsanın kültürel yaratmalarının kaynağındaki şiir.

Eksodos, Lâtincedeki çağrışımlarıyla *ex-* fiilinden yola çıktığımızda, çekip gitmek, ölmek, son bulmak gibi anlamlarının yanında, çiçeklerin açmasını, dağların yükselmesini de anlatabiliyor.

Önce şiir vardı: Kültür, olarak açtı, efsaneler, edebiyat ürünleri, her türlü sanatsal yaratım, felsefe, bilim, teknoloji (tıp dahil! Strabon, *Coğrafya'*sında, bir bölgeden söz ederken (5.3.6) *lautra kallista poiounta pros nosous* diyor. Hastalıklara karşı çok şifalı banyolardan söz ederken kullandığı sözcük *poiêsis'*in akrabasıdır!) olarak.

Eksodos, dışarıya açılan yol da demek. Bilimin başarısında yatan "metot'la yakınlığı var: Metot, *metahodos, meta-odos*, yolda olmak demek: Araştırma, inceleme, soruşturma yolunda olmak. Bilim şarlatanlarının, sahtekârlarının kulağına gitmesin ama, *metahodos*, kurnazlık, hile, aldatma anlamlarını da taşıyor!

İnsan, şiirin hem *pragma* düzeyindeki anlamını hem de *eksodos* oluşturan anlamını unutmuşa benziyor. Şiir yalnız kültürü, felsefeyi doğurmakla kalmadı, onu, zamana karşı taşıdı da.

Nasıl taşıdı kültürü sırtında şiir? *Eksodos'*un ardından, söz "kelâmlaştı", şiir örselendi. Yine de şiir, sözün, insanın öteleme gücü, pragma düzeyinden başlayarak, bir *ritim* enerjisi, duygusu olarak (kökleri bedensel yapımızın çevreyle ilişkisine dayanır) ayinlerde, törenlerde, folklor kaynaklı danslarda kendini gösterdi. Sözün ilk aşamasında, insan bedeninden fışkıran bir çığlıktı, bir haykırma; belki geceleri, yıldızlara doğru, belki bir inlemeydi. İşte bu pınar, bu yerinde duramayan, kaynayan, akmak isteyen güç, tanrılardan ateşi çaldı. Bilgi Ağacı'nın meyvalarını yedi. Yazgısına meydan okudu; sözü, maddeyi, doğayı dönüştürdü. Felsefe oldu, bilim oldu, din oldu; şimdi onu insanlar bir edebiyat türü olarak biliyor. Söz, bilinç ve öteleme gücüydü oysa. Manzume biçimiyle bile felsefeyi, geometriyi, insan bilgisini uyaklı, ölçülü dizeler hâlinde taşıdı. Destanları, efsaneleri taşıdı. Manzume olarak ezberlenmesi kolaydı; türküye dönüştürülerek halk ozanlarınca çalınıp, zaman ötesine taşındı. Manzum "bilim" kitapları yazıldı.

Şiir, sözün, bilincin gücü olarak nasıl edebiyatın içinde sıkıştı? Daha hazini nasıl oldu da manzumeye, retoriğe dönüştü? (*Pragma* düzeyinde, toplumsal etkileme aracı olarak söz-şiir, *logo-poiêsis*'in böyle bir işlevi zaten vardı!) Daha sarsıcı görünümlü soruyla; "Nasıl oldu da insan köklerindeki şiiri unuttu?" Devinmenin, tazelenmenin, çatışmanın kaynağı olarak şiir, elbette *doğa kökenliydi. Eksodos* sonrası, *kavramsal hicrette, kaymada* (*metabasis*) sonsuza, ölümsüzlüğe açılma tutkusuyla *donduruldu.* Hakikatin *zaman dışı* (*atemporal*) olduğunu sanma, umma, insanı heyecanlandırmadı değil: Matematiksel formların büyüsüyle başı döndü insanın: Şiirin gücüyle *formlar, idealar* âlemine çıkmaya, tırmanmaya çabaladı: Küreyi, çemberi, doğal sayıları sevdi. Oysa, Platon baştan hiçbir matematiksel varlığın bu zaman-uzam dünyasında bulunmadığını biliyordu: İdealaştırma, "soyutlama"ydı hepsi. Bu *kevn-i fesâd* (fenomenler dünyasında), yalnızca ideaların "kopya"ları vardı. Biz bu dünyadakiler, fenomenler âleminin, zahirî dünyanın insanları bu ideaları taklit (*mimesis*) etmeye çalışacaktık. Şiir göğe çıkmış, bizlere ona benzeme çabası kalmıştı! Aristoteles yere indirmeye çabaladıysa da; buharlaşan, dumanlaşan şiiri yakalamak artık kolay değildi: Felsefede yoğun biçimde Parmenides'te, Herakleitos'ta ortaya çıkmıştı; Platon yaşadığı huzursuz toplumun etkisiyle şiiri göğe kaldırdı. Helenistik felsefe (Stoa, Epikuros, Skoptikler...) ardından Platinos, şiiri dünyaya çağırmadılar, dünyayı şiire, gökteki şiire götürmeyi denediler.

Oysa, matematik, astronomi gökyüzündeki şiirin yeryüzüne yansımalarını araştırmayı sürdürdü: Euklid'in başarısı, Batlamyus'un bulguları, gökteki şiiri dünyaya çekme çabalarıydı.

Galileo, Aristoteles'in matematiksiz fiziğini, matematikledi: Şiiri yeryüzüne indirmeye çabaladı. Bilim böyle başladı, modern anlamıyla. Doğa olaylarının, olguların matematiksel betimlenmesi: Değişen, uçucu olanın ardında değişmeyen matematik var, doğanın deviniminde matematik var, doğanın dili matematik (Dercartes!). Şu, sorulmadan kaldı oysa: Peki, matematiğin dili ne? Şiir!

Her form, her formül, her olguya uymaz; onun betimlemesi olmaz. Olgulara yakışan, olguları *açıklayan, öndeyi*de (*prediction*)

bulunan formların ardında bilim. Sanki, kabaca söylendiğinde, örneğin Dîvân edebiyatında "mehtab"ı anlatan her şiirin mehtaba uymayışı gibi. Edebiyata dönüşmüş şiirle, bilime dönüşmüş şiir arasında, anlattıklarına yakışma, uyma konusunda ortaklık vardır. Düşleri anlatıyorsa, düşlere yakışmalıdır şiir. Fiziksel olgulara ilişkinse, olgularca doğrulanmalıdır (*confirmation*!)

Şiirin ölçülü, uyaklı, duygusal etki yaratan bir söz "düzeni" olduğu yargısı; ısrarcı, duyarsız, sonuçlardan öte bir şey düşünmeyen pragmacı bir kafanın, şiirden mahrum, çıkarlarla malul bir bakışın ürünü olsa gerek. Bize, Diyojen örneği, yollara düşmüş insanlar gerek, elinde lamba ile güpegündüz: "Ne arıyorsun?" "Şiiri! Şiiri arıyorum, nereye kaçtı şiir?"

Şiiri edebiyata tıkıp, kurtulmuşuz ondan: "Yaşamak, 'gerçekçi' insanların işidir, şiirin ne âlemi var şimdi!" Şiir, edebiyata tıkılınca, edebiyatı "palavra", "cilâlı sözcükler yığını" olarak anlayan, *ruhlarının şiiri kaçmış*, sözde bilim, teknoloji çağı insanı, içindeki, varlığının kaynağındaki şiiri göremediği için, yaşamını anlamlandırmakta zorlanmış, zorlanmakta.

Poiêsis, eksodos öncesi hâliyle etkinliğini sürdürmekte: Şiir edebiyata sıkıştırılmış, şiir de bu dünyanın hay huyuna, vıdı vıdısına! Şiiri edebiyatın tekelinden, sultasından kurtarınca, şiire tarihindeki *eksodos*'u anımsatınca, yaşamda şiir açınca, bilimde şiir açmayacak mı?

Ne demek şiir açmak?

Şiiri kapamakla başlayalım. Şiirsizlikle. Şiirin kelâm olup göğe uçmasıyla. Dünyada kalan şiirinse, matematiğin "mekanik", "teknoloji hedefli", "çıkar amaçlı", sonuç alıcı algoritmalarla zorlanması sonucu, heyecanını, ateşini, erotik kaynağını (Eros, idealar dünyasına yolculukta, önemli bir taşıttı, Platon'da!) yitirdiğini görüyoruz. Sağ olsun, edebiyatçılar, ellerinden geleni yapıp, dünyada hâlâ şiirin var olduğunu duyurmaya çalışıyor. Aralarında, belki her çağda olduğu gibi, şiiri duymadığı hâlde, kurnazlıkla, şiirsizlikle, şiirimsiyle manzumeler yazanları var. Şiir, sanki bir ölçüde edebiyattan da çekilmekte. (Bir gün, uzaylılar yeryüzüne indiklerinde bizlere şöyle so-

racaklar: "Şiiriniz var mı?" Belki, bizler, "Şiirimiz kalmadı, taklitleri var, isterseniz teknolojimiz var, ondan verelim" diyeceğiz!)

Şiirsizlik, tıkılmışlık, tıkanmışlık, teknisyenlik, ayrıntı hünerciliği, can sıkıntısı, boşluk duygusu, gerçekle karşılaşmaktan korkma, yılgınlık, umutsuzluk, çökme, kokuşma... doğurur. Doğuruyor.

Bilimin teknolojisiyle iç içeliği, özündeki şiiri görmesini engelliyor. Akademik yaşamın ürünleri, birbirinin benzeri, üslûpsuz, uzmanca körlükle dolu. Felsefe de bu çarka kaptırmış kendini. Birbirlerine unvanlar, ödüller vererek, "ciddî" çalışmalarını sürdürüyorlar. "Ciddî"liği, şiirsizlik olarak anlıyorlar. Bilim adamı "haddini bilir"miş, "nesnel"miş. Elbette, öyle olmalı. Ama, bu sözleri, şiirsiz kalmış, şiirini yitirmiş, şiiri çekilmiş araştırmalarından duydukları rahatsızlığı örtmek için söylüyorlar. Bilimin şiir dolu bir cesaret istediğini unutuyorlar.

Şiirsizlik, bilimdeki şarlatanlığı, hırsızlığı, kopyacılığı, kolaycılığı, kalıpçılığı körüklüyor.

Elbette, çalışmalarının şiiri kaçmış bilim adamları, bol bol şiir okuyarak araştırmalarındaki şiirsel boyutu geliştiremezler. Bilimdeki şiir, edebiyattaki şiirden farklı özellikler de taşır. (Ortak yanları olabilirse de!) Araştırmanın şiiri, araştırma *aşkı,* tutkusu ile ilgilidir. Araştırma, bilinenin ötesine açılan bir pencere, bir kapıdır. Ondaki şiir, en az iki temel ögesiyle kendini belli eder. 1. Tehlike, 2. Cesaret. Elbette, bunların ardından, sürdürme gücü, cesaretin kaçınılmaz bir parçası olarak; uyanıklık, yaratıcılık, şiirin temel özellikleri olarak ortaya çıkar.

İhtiyat, temkinli olmak, attığın her adımın hesabını vermek, şiirsiz olunca, *otoritelere körü körüne boyun eğmeye* yol açıyor. Bilimin devingenliği azalıyor. Riskleri üstlenme cesaretiyle, serüvenlere atılma, bilim topluluklarının tutucu, baskıcı tutumlarından dolayı gerçekleşemiyor. Yapılan çalışmalar, bilimin dallanıp budaklanmasıyla, daha da daralan uzmanlık alanları içine sıkışıyor. Uzman, at gözlüklerini takınca, daha da "uzman" olacağını sanıyor. Bu tutumunun bedeli çok ağır oysa: Ağır bir şiir kaybı. Bilim şiirini kaybediyor.

Yaratıcı, cesur, meçhule, bilinmeyene pencere açan, şiirin öteleme gücüne sahip bilim adamları, şiirin unutulan anlamını anlatacaklar bize. Anlatmıyor değiller, şiir, örneğin Kaos teorisinde var. Şiir, fizikçilerin simetri arayışlarında var. Bir karınca çalışkanlığı ile şiiri yaşayarak, büyük bir aşkla bilineni öteleyen *ozan bilim insanları* elbette var.

Gönül, yine de, bilim insanlarına, tıp alanında, teknolojide araştırma yapanlara, onları heyecalandıranın, çıkarsız, hakikat aşkı ile dolu olduklarında içlerinde yananın, şiir olduğunu, kulaklarına tekrar tekrar fısıldamak istiyor.

Cogito, Sayı: 31, Entelektüeller Gerekli mi?,
Bahar 2002

ANDELÎB-İ GÛYÂNIN YOLCULUĞU OLARAK AŞK

Biz güzellersiz olmazız Ahmed
Bülbülüz gülsitânsız olamasız
Ahmet Paşa

Dede Efendi'nin güfte yazarını bilmediğim hicâz yörük semâisinin sözlerinin bir bölümü şöyle:

Yine neş'e-i muhabbet dil u cânım etti şeydâ
Yine bezm-i ayş u vuslât edip ehl-i aşkı ihyâ
Aman ey gül-i nihâlim beni eyle vasla şâyân
Sana cân ü dil fedâdır gönül andelib-i gûyâ

Muhabbet neş'esi, muhabbet gibi çok zor gerçekleşen bir iletişim ve sevgi paylaşımının neş'esidir. Bu sevinç, gönlü, cânın derinliklerindeki bir ateşe yakınlaştırır. Cânın başını döndürebilir. Muhabbet neş'esi aşk deliliğine yol açar. Demek ki sevinçtir, deliliğe yol açan; kavuşmanın, sevgilinin, paylaşmanın sevinci. Buluşma, kavuşma eğlencesini yaşayanların içinde bulunduğu ortam, kavuşanlar topluluğu, *aşk ehli*ne can veriyor. Kavuşanların bir meclisi vardır, bir topluluğu: *Bezm-i vuslât*. Kavuşma bireysel değildir; kavuşan, kavuşanlar topluluğunun üyesidir: Kavuşma topluluğu, aşk yolunda yürüyenlerin bir alt kümesidir, matematiksel dille söylersek. Kavuşanlar, aşk âlemine yürüyenlere can katar.

Çünkü aşk, on üçüncü yüzyılla on sekizinci yüzyıla dek, beş yüzyıllık süre içinde İran ve Osmanlı topraklarında, sevenden, sevilenden bağımsız olarak *yaşar*. En azından bu çalışmanın odaklandığı

on beş şairin dîvânlarında yaptığım geziden ulaştığım sonuç bu. Bu şairler saptayabildiğim *ölüm tarihlerine göre* eskiden yeniye doğru şöyle sıralanabilir. Sâdî (1292), Hâfız (1390), Şeyhî (1431), Nesîmî (1433), Mollâ Câmî (1492), Ahmet Paşa (1497), Necâtî (1509), Usûlî (1538), Üsküplü İshâk (1539), Hayâlî (1557), Yahyâ Bey (1582), Nef'î (1635), Şeyhülislâm Yahyâ (1644), Nâilî (1666), Nedîm (1730). Bu on beş *şairlik aşkı anlatanlar öbeği*, rasgele seçilmiştir. Bu öbeğe bir iki şair eklenmesiyle ya da ondan kimi şairlerin çıkarılmasıyla, yorum, elbette değişebilir.

Aşk, o dönem içinde (on üçüncü ve on sekizinci yüzyıllar arası) bir yaşam biçimi idi. Bu yaşam biçiminin tasavvufî gelenekten beslendiği açık. Bu çalışmada yorumlamaya çabalayacağım aşk, bu gelenekten beslenip, edebiyatın zenginliği içinde, dîvân şiirinin gözüyle görülen aşktır. Bu aşk, bir *aşküre* olarak kültürü sarar. Bu *aşküre* içindeki şairler, bu kürenin ulaşmaya çalıştığı, *ötedeki,* bu dünyayı aşan ideal bir aşk âleminin yolcularıdır. *Ehl-i aşka* mensupturlar. Bu âlem, Platon'un idealar dünyasına benzer. Ulaşılması olanaklı değildir. Giderek yaklaşabilirsiniz ancak.

Bu çalışmayı Dede Efendi'nin bir güftesiyle açışımın nedeni, dünyadaki *aşküre*de yaşanan vuslatın, kavuşmanın önemini vurgulayarak varlıklarını göstermeye çalışmaktır. Bu çalışmadaki yorumlarımız konunun uzmanları tarafından pek acemice, belki de ukalaca bulanabilir. *Andelîb-i gûyâ*nın yorumlarıdır, yanlışlarından öğrenmeye, gafletinden uyanmaya hazırdır.

*Aşküre*de, dünyada, yeryüzündeki aşk, dîvân şairlerinin deyimiyle *ayş u deh-rûz* (sözcük anlamı on günlük yaşam, dünya yaşamı!) içindeki aşk ile aşk âlemindeki yetkin aşk arasındaki uçurum, çalışma boyunca vurgulanmaya çalışılacaktır. Kavuşma, ihyâ eder, can verir, hayat verir, geliştirir, olgunlaştırır; ama ideal anlamıyla *yetkinleştirmez. Ayş u dehrûz* içindeki vuslat, hep nâkızdır (eksik!)

Gül fidanına kavuşulacaktır, bu *gül-i nihâl*, seveni, kavuşmaya yakışır hâle getirecektir. Her kavuşma "vuslat" değildir. Vuslatı hak etmiş olmak gerekir. Bundan dolayı, sevgili, "beni eyle vasla şâyân" diyor. Vasla, kavuşmaya değer bir insan yap beni. Vuslat, aşk âleminden "nasibini almamış", "vasl"ı hak etmemiş insanların işi değil-

dir. Sevgilisine, gül fidanına (*gül-i nihâl*ine), "beni eyle vasla şâyân" diyen sevgili, âşık, aşk âleminden nasip almış bir âşıktır. Nesine güvenerek yapmaktadır bu önerisini? Kendisini sevgilisine feda edebilme cesaretine güvenerek. Bu cesaretle. *Ehl-i dîl* olarak yaptığı yolculuğun çilesi ve cesaretiyle. Kendi gönlünün, söyleyen, konuşan, şiir söyleyen bülbül olduğunu bilerek: *Gönül, andelîb-i gûyâ.* Gönül, bülbül olmasaydı *aşkküre*ye giremez, aşkı duyamazdı:

Çünki bülbülsün gönül bir gülistân lâzım sana
Çünki dil koymuşlar adın dil-sitân lâzım sana
Nedîm

Andelîb-i gûyâsın ey gönül, madem ki söylüyor, konuşuyor, söz söylüyorsun, elbette bir gül bahçesi gerekecek sana. İşte, aşkta sözü olanlar, şairler, *şuarâ-yi aşk*, aşk âlemini duyup, dünyada *gülistân* yaratanlar, işte onlardır *aşk ehli*. Onlardır, aşk yolunda gönül taşıyanlar; onlardır, gönül çelenlere, gönül alanlara gerek duyanlar. Önce aşk âlemi. Sonra bu âlemi tanıyan, sezen, duyan, bülbül. Sonra bülbülün sözleri. Konuşması. Sonra gül bahçesi. Sonra da *dilsitân* olan, gönül çelen, gönül çeken, sevgili.

Bülbül gönüldür. Gönül aşk âlemine yapılan yolculukta, tadan, acı çeken, duyan, düşünen güçtür:

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkidir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül
Nef'î

Gönül, aşk ehlinin, dünyanın mânâ ve lezzetine sahip olduğu yerdir. *Ehl-i aşk* gönülle zevk sahibi olur, aşk âlemi ile irtibatı kurandır. Hem aşkı taşır, kadehtir, hem aşk âlemiyle bağlantıdır, şaraptır, hem de diğer gönüllere aşkı sunabilir, sâkidir.

Aşk gönülle yaşanır, gönül vuslatlarla kanmaz. Vuslatlara kanmaz. Aşkın uçsuz bucaksız çöl olduğunu bilir. Hiçbir konuşma doyurmaz onu. Hiçbir vahada duramaz.

Böyle bî-hâlet değildi gördüğüm sahrâ-yı aşk
Anda mecnûn bîdler dîvane cûlar var idi
Nedîm

Aşkküre, âşığa *bî-hâlet*, niteliksiz görünebilir, oysa o kürede mecnûn *bîdler (bîd-i mecnûn*, ağlayan söğüt, salkım söğüt!) ve deli gibi akan akarsular vardır. *Aşkküre* sürekli değişir, bülbül, çölün *bî-hâlet* hâline de tahammül edebilir; çöl, bir gül bahçesi olabilir ona, çölün ıssızlığı *dilsitân* olabilir. Aşk, bu yazıda, bu bülbülün gözüyle anlatılacaktır.

Aşk

Aşk bir âlem. Evrenin üstünde durduğu bir anlam ve sırdır. Aşk âlemi âşık ve mâşuktan önce var. Onlar bu âleme doğuyorlar.

Her dilde arasan bulunur aşkdan eser
Her toprağı ki kazsalar elbette mâ çıkar
Necâtî

Her gönülde aşkın izleri vardır. Her topraktan su çabileceği gibi, her kalpte aşk bulunabilir. Evren *aşkküre* içindedir. Aşk her gönülde vardır ama, onu bulup çıkaracak insana gerek vardır. Aşk bağımsızdır insandan, aşk öncedir insandan Önce aşk, sonra âşık, sonra mâşuk gelir.

Dünyada bir beden ki onun aşkı olmaya
Bir şehre benzer ol şeh-i âlem penâhsız
Yahyâ Bey

Âlemin düzenini koruyan padişahın bulunmadığı bir şehre benzer aşksız beden. Aşksız beden düzen tutmaz. Aşksız beden cansızdır, güçsüzdür. Yaşam biter, insan için aşk olmayınca. Aşk, tasavvufun çekirdeğinde büyüyen aşktır. Dünyevî renklere bürünse de, bedene, hazlara yönelse de.

Ey Nesîmî kâ'inâtın varına sen bakma kim
Çünkü cânın dâ'imâ dil-dâra döndürmüş yüzün
Nesîmî

Dünyada, dünyaya ait sevgili bile "kâ'inâtın varına" yönelmeyen bir gözle görülür. "Dildâr", kâinat ötesidir. Aşk oradan gelir. Aşk âleminin kaynağı odur. Her âşığın yüzü, aşk âleminin "menbaına", sevgiliye, aşka dönüktür. İster mutasavvıf olsun ister olmasın. On üçüncü

yüzyıldan on sekizinci yüzyıla uzanan zaman dilimi içinde, İslâm kültürü, aşkı, tasavvufî bakışın oluşturduğu bir ortam içinde yaşadı. Sevgiliye dönen yüz, kâinat ötesi aşk âleminden gelen ışıkla aydınlanır. Sevgilinin yüzü bu ışıkla görülür. Bu ışığın aydınlattığı aşk âleminde yaşanır aşk. Bu nedenle aşk âleminin etkileri ten toprağı ile gizlenemez. Aşk âleminden gelen okun açtığı yara, dünyevî şifâ ile kapanmaz.

Ahmed'in cânına zahm urdu ezelde tîr-i aşk
Bir avuç ten toprağıyla gizlenir mi yarası

Ahmet Paşa

Cânı olan, aşk yarasına açar kalbini. Aşk okundan korkmaz. "Merdâne" atılır, aşk meydanına.

Baş açuk yalın ayak girmişüz deryûze-i 'ışka
Cihan dervâzesinde cirmimüz mihr ü muhabbettir.

Üsküplü İshâk Çelebi

Bu mertlikte aşk ehli dilenciliğe bile razı olabilir. "Deryûze-i 'ışk" olmak, aşk âleminin kapısındaki dilenciliğimiz, muhabbet ışığına bürünmüşlüğümüzden gelir. Muhabbetin ışığıyla, aşk âleminden gelerek varırız dünyadaki sevgiliye. Aşk âleminin kapısındaki dilenciliğimiz, muhabbet ışığımız, bu dünyadaki garipliğimizi ortadan kaldırmaz. Garipliğimiz, aşk yarasıyla kanayan kalbimizden, aşk âlemini derinden duyuyor oluşumuzdandır. Dünyayı merak eder ama fırsatlarını da açgözlülükle değerlendirmek istemeyiz.

Bu şehrün çok didiler dilberini
Garibüz görmedük biz ekserini

Üsküplü İshâk Çelebi

Tüm dilberleri görmek, dünyaya gark olmak demek. Aşk yarasıyla kanayanlar, elbette aşk âleminden beslenir, garip olur, aşkı yaşamak için tüm dilberleri görmek zorunda değiller. Adını *dîvân-ı aşk*a yazdıranların ikinci adları "gussa"dır, kaygıdır. Kaygıyla yaşanan aşk büyük bir belâdır.

Gussadan mahlâs dilersen ey gönül
Adını dîvân-ı aşka yazdır

Necâtî

Bir belâdır aşk, yakıp kül eder insanı, bütün belâlardan üstün bir belâdır o:

Bir demûr tağı delüp boynına almak gibidür
Her kişi âşık olurdı eğer âsân olsa

Yahyâ Bey

Şulesine mumun bile güldüğü ateşe ateş demezler. Ateş, pervâneyi yakıp kül eden ateşe derler.

Hâfız, 127. Gazel

Demir dağı delen ateş, ona pervâne olanları yakar, aşk âlemi yakıcı bir âlemdir. Bir belâdır. Ama yaşayabilen, belâya bağışıklık kazanan için, bir varoluş biçimidir. Yaşamak yanmak demektir.

Aşk ateşine yanıcı pervâne değilsek
Billâhi Usûlî bize de yâ nelerîz biz

Usûlî

Aşk belâsının düşen belâsı yok sanarak düşer aşka:
Aşkın belâsı yoh deyüben aşka düşme var
Kim âşık oldu kim didi aşkın belâsı yoh

Nesîmî

Yanan pervâne *belâ-yı aşk*tan beslenir, ateşle yaşar. Aşk belâsı, âşığı dünyanın belâlarından korur.

Cân ile şöyle belâ dedin belâ-yı aşka kim
Her taraftan bin belâ gelse belâ gelmez sana

Usûlî

Aşk, yanma, yaralanma ile yaşanan bir belâdır ama, sevgilinin elinden bize evrenin yaratılış sırlarını da sunar:

Bûr kâse sundu sâki-i aşkın cihâna kim
Nûş eden anı kevn ü mekândan haber verir

Ahmet Paşa

Aşkın belâsı, aşk âleminden uzak düştükçe yaşanır. Mal-mülk dünyasına gömüldükçe aşk bir belâdır. Bu dünyada iken bu dünyadan uzak kalabilmek, aşk âlemine yaklaşabilmek, gönlü zenginleştirir, aşkın doruklarından birine ulaştırır insanı. Sevinçlerden ve acılardan uzaklaşır insan, ruh dinginliğine erer.

Ganîdir ışk ile gönlüm ne mâlûm ne menâlüm var
Ne vasl-ı yâre handânâm ne hicrandan melâlüm var

Yahyâ Bey

Aşk zengini, malı-mülkü bir kenara koyar. Aşk âlemine yakınlığından dolayı, ne sevgiliye kavuşmak sevinç verir ona ne de ondan uzaklaşmak acılıdır. Yunus'un *Ne varlığa sevinirim / Ne yokluğa yerinirim / Aşkın ile avunurum / Bana seni gerek seni* dediği aşk âlemi yaşantısıdır, bu. Aşk âlemi şarapla duyulur, şarapla bu âlemden pay alınır.

Mecnun gibi tolu içelim ışk şarâbın
Sohbetde gerek içile peymâne berâber

Üsküplü İshâk Çelebi

"Sohbet", "muhabbet" aşk âleminin görünüşleridir dünyada. Bu âlemi, âşık farklı yaşar, zâhid farklı.

Erbâb-ı aşk ah eder ashâb-ı zühd hû
Lâbüd cihânda her kişinin bir hevâsı var

Necâtî

Âşık din yoluna uzak değildir ama, aşk âlemini duymanın kişinin kendini vermesini gerektiren bir özelliği vardır. Her kişi bu âlemle kendi "hevâsı" ile ilişkiye geçer.

Âlem-i aşk, bir sırdır, bir belâdır, ama rasgele yaşanan, kendi düzeni, "iç yasaları" olmayan bir âlem değildir.

Ey dîde hûsn-i yâr harîminden özgeye
Zinhâr bakma hakîm-i ışkun yasağı var

Üsküplü İshâk Çelebi

"Hakîm-i ışk" aşk bilgesi, yâr güzelliğinin mahremiyeti dışına çıkmamamız gerektiğini söyler: Yâr ile ilişki, kapalı, özel bir ilişkidir. Öte yandan aşk âlemi bilgeleri bile dünyevî aşklara karışır.

Müşkül bu kim muhabbet iki baştan olmadı
Sevdirmedi sana beni illâ bana seni

Necâtî

Aşk âlemi bilgelerinin aşktaki bakışımlılığı (simetriyi) vurgulamaları ilginçtir. Gerçi, yukarıdaki dizelerde karşılıklılığın gözetil-

memesinden duyulan zorluk dile getiriliyorsa da, bu dizeler, *aşk ehlinin aşk âleminden* pay alarak yaşadıkları dünyevî aşklarda taşıdıkları kaygılardan birini vurgulaması açısından dikkat çekici.

Dünyadaki aşklardan çekilen ağır acılar karşısında tahammülden öte bir yol var mıdır?

> *Gönül, âşıklıkta tahammül gerek, ayağını dire. Bir elem olduysa oldu, bir hatâ yapıldıysa yapıldı.*
>
> Hâfız, 78. Gazel

Aşkta yapılan yanlışlar, beceriksizlikler, başarısızlıklar, aşk âleminden uzaklaştırır bizi. Oysa direnmek, bu âlemle bağlantıyı kesmemek gerekir. Hattâ, tahammül gücü bizi *aşk âlemi*ne yolculuğa, sefere, seferlere çıkarır...

> *Yâ seferdir yâ tahammül anla aşkın çâresi*
>
> Nedîm

Hayret Denizinde Bâlâdan Belâya

Tahammülden sefere geçiş, tahammülü içinde taşıyıp tahammül-sefer zıtlığını, "çelişkisini" Hegelgil bir *aufhebung*'la (aşmayla) başarılır. Sefere çıkılacaktır. Sefer, içinde tahammülü taşır. Âşık yolcudur. Âşık, *aşk âlemi*ne doğru hayretle yola çıkar. Karşılaşılan sevgililere sorulur:

> *Taştan yüreği ve gümüşten göğsü olan güzel çocuk! Senden başıma ne garip işler geldi benim. Sen benim sevgilimsin fakat bilmem neden? Ben senin sevgilinim; fakat bilmem niçin?*
>
> Mollâ Câmî, 12. Rubâî

Sonra, aşk âlemine yapılan bu hayret yolculuğu, tasavvufî renkler içinde bir makam olmasının ötesinde, aşkı yaşantısının kaçınılmaz ögesidir. Hâfız'ı dinleyelim:

> *Sevgili senin aşkın hayret fidanıdır. Vuslatın da hayretin kemâli. Nice vuslat dünyasına dalanlar, nihayet hayrete vardılar. Hayret hayâlinin geldiği yerde ne vuslat kalır ne vuslata eren. Bir gönül göster bana ki, onun yolunda, çehresinde hayret beni hâsıl olmamış olsun.*

Ne tarafı dinlediysem kulağıma "Hayret nedir?" suali geldi.
Hayret ululuğuna varan kişi, yüceliğinin kemâlinden mahvolur.
Hâfız'ın vücudu, baştan ayağa kadar aşk içinde bir hayret fidanı olup kaldı.

Hâfız, 149. Gazel

Kimdir *hayretzede?* Aşk yolundaki bu *mütehayyir* (hayrette kalmış), *mebhût* (şaşkın) insan? Hayret, *behteye uğramak*, şaşkınlıktan dona kalmak değildir. *Hayrân,* bir *hâir-i bâir*, aklını kaybederek yolunu şaşırmış biri değildir. Aşk seferi, hayret fidanında çiçek açar! Hayret fidanının meyveleri vuslatı oluşturur. Vuslat hayretle birleşirse vuslattır. Hayret, Aristoteles'in *thaumazein*i değildir, o felsefeyi başlatan hayret. Âşığın hayreti bir hayaldir. Vuslatı aşan bir hayal. *Aşk âlem*inin yolcularında, *aşk ehli*nde, yüzlerinde bir ben olarak bulunur. Hayret, yürüme gücüdür. Hayret olmasaydı yürüyüş olmazdı. Hayretle bütünleşerek, Hâfız, "hayret" hâline geliyor. Bir hayret fidanı olarak aşk âlemine yöneliyor. *Bahr-i hayret, vâdi-i hayret,* Hâfız'ın mekânıdır artık. *Ukûs-i hayret* (hayret akisleri, yansımaları) âşıktan âleme yayılmaktadır.

Dest-i taleb erişmedi dâmân-ı vahdete
Düşdük bu ızdırâb ile vâdî-î hayrete

Nâilî

Nâilî, hayreti, Tanrı'ya giden yolda bir erken aşama olarak görüyor. Hayret başarısız yolcuların bir ıstırabıdır. Nâilî'inin küçümsediği hayret ile Hâfız'ın yüceleştirdiği hayret ilişkisini belki şu beyitle anlayabiliriz:

Hayret denizi âlemi gark etdi Şeyhî'yâ
Kanı necât bulmağa hikmet sefînesi

Şeyhî

Hayret denizinde yaşanan aşk muhabbetinin sevincine kapılmak da doğru değildir. Hayret yaşantısında bile *bir intibah* (uyanıklık), bir dikkat, bir ihtiyat gerekir.

Garîb neşve-i idrâkdır muhabbet-i aşk
Ki hayretinde bile intibâh lâzımdır

Nâilî

Hayret denizi dünyayı kaplamıştır. Hâfız, bu denizin, bir katresi olarak aşk âlemine yürüyebilir. Nâilî ise bu denizde boğulabilir. Şeyhî, kurtuluş (*necât)* için bilgelik gemisini (hikmet sefînesini) arar. "Hani, hayret denizinde hikmet gemisi?" diye sorar. Hâfız, hayret fidanıdır, yalnız bir yolcudur o. Deniz hâlindeki hayret ise bilgelik gemisini gerektirir. Hayret denizine varan aşk gemileri, *hikmet sefînesiyle* yollarına devam ederken başlarına başka neler gelir?

Hikmet sefînesi hayret denizinde, *bahr-i hayretle* kolay yol alamaz. Aşkın yükü ağırdır çünkü;

Bileli kendim ben gönlümü âşık buldum
Bâr-ı gayri ten-î bîtâb ü tüvânım çekemez
Nef'î

Nef'î hep hayret denizinde bulmuştur kendini. Âşıktır. *Bâr-ı gayri*, bir diğer aşkı bu gücü tükenmiş yorgun beden çekemez. Gemi, aşk yükünü kolay kaldıramaz.

Aşkına ulaşa'ldan kevneynden kesildim
Bâlâsına dayanan kendi belâsın ister
Şeyhî

Aşkın, aşkla gelen sevgilisinin yüceliğine *(bâlâ)* dayanan, belânın içine düşmüştür. Belâya yönelmiştir. *Bâlâdan* belâya aşk, hayret denizinde. Çünkü aşk, hayret denizine ulaşınca, iki dünyadan da *(kevneyn*: Cismânî ve ruhânî dünya) eder âşığı. Hayret denizine varma vuslatı, maddî ve manevî dünyaları aşmak demektir. Bu aşma, âşığı boşlukta, muallakta bırakır. Boşluktan akıl yoluyla kurtulmaya çabalamak yanlıştır.

Aşkı koyup akla uymak bir belâdır ey hakîm
Bu belâyı vermesin Hak dini ayruk kâfire
Necâtî

Aşk bir belâdır ya, aşktan akla kaçış da kurtuluş değildir, o da bir başka belâdır, dini ayrı kâfirlere bile Hakkın vermesini dileyemeyeceğimiz bir belâdır.

Akıl ile aşk ikisi de belâdır ama uyuşmazlar birbirleriyle:

Alışmadı akl ile mizâcı yine ışkun
Sohbetde iken alışmaz mest ile ayık

Üsküplü İshâk Çelebi

Akıl ayık, aşk mesttir, nasıl uyuşsunlar birbirleriyle? (Yoksa, yukarıdaki beyitte anlatış sırasına göre, akıl mest, "ışk" ayık mıdır?)

Ey akıl defterinden aşk âyetini öğrenmeye çalışan! Korkarım bir ince mes'elenin künhüne eremeyeceksin.

Hâfız, 16. Gazel

Hayret denizindeki hikmet gemisinde akıl defteri açılmaz. Akıl, aşkı öğretemez. Çünkü, aşk aklın terk edilmesiyle yaşanabilir.

Ben ol hayrân-ı ışkam ki yitürdüm akl u idraki
Ne âlemden haberdâram ne kendümden hayâlüm var

Yahyâ Bey

Hayrân-ı aşk, hayret denizinde *hikmet sefînesinde*, aklını ve idrakını yitirmiştir. Sevgilinin perişan saçlarının gamı *(gam-ı gîsû-yı perişân)* zihnimizi paramparça eder, bizde *cem'iyyeti hâtır* (zihnimizin derli topluluğu) bırakmaz.

Cem'iyyet-i hâtır mı kalır âşık olunca
İllâ gam-ı gîsû-yı perişân ne belâdır

Şeyhülislâm Yahyâ

Aşkı anlamak için, hikmet gemisinde aşk ehline gelinir. Onların kapısına aklı başında gelinir ama akıl yitimi ve hayranlıkla dönülür. Aşk ehline akıllı gelinip, deli ve hayran dönülürse, nasiplenilmiş olur aşk âleminden.

Âşık-ı bî çâre erbâb-ı mahabbet bâbına
Âkıl ü dânâ gelür dîvanê vü hayrân gider

Yahyâ Bey

Akıl ne denli yitirilirse yitirilsin, kalanıyla sevgiliye çalışmalıdır.

Aklın eli, sevgilinin nakşından başka ne nakış yaparsa yapsın, hiçtir.

Hâfız, 230. Gazel

Akıl, aşkta sevgilinin hizmetçisidir. İşçisidir. Hikmet sefînesinin tayfasıdır.

Gülşen-i âlemde ey serv-i revânum bu gerek
Âşık olanlar delü mahbûblar uslu gerek

Yahyâ Bey

Akıl âşıktan ayrıldığı için âşıklar deli, sevgililerin (mahbûbların) yardımcısı olduğu için, sevgililer uslu, akıllıdır:

İkimiz de tıpkı gül gibi, süsen gibi tertemiz bir sevgiyle yaşardık. Duygularımız, düşüncelerimiz birdi, benim dilim senin kalbinden geçenleri söylerdi.
Gönül akıl pîrinden mânâlar nakleder, müşkil olanlarını, aşk, şerh edip söylerdi.

Hâfız, 140. Gazel

Akıl ve delilik hayret denizini aşınca, dünyadaki alışılmış anlamlarını yitirir. Duygular ve düşünceler birleşir, sevenle sevilenin uyumu artar. Birinin kalbinden geçeni diğerinin yüreği söyler.

Gönül, aklın ve aşkın bağlantısını kurarak, akıl ile aşkı konuşturabilir. Gönlün pîri akıl, gönüle aşk âlemi hakkında konuşunca, zor olanlarını gönül anlamayınca aşk, akıldan üstün olduğu için şerh ederek açıklar.

Peki nedir bu hayret denizinin kıyılarına vurmakta olan hikmet sefînesinde akılla aşkı buluşturan gönül?

Gönülden Göze, Gözden Sevgiliyi Gören Gönülcüğe

Gönül, göz penceresine gelendir. Sevgiliyi görmek, sevgilinin gözdeki görüntüsüne dokunmak için.

Yüzünün hayâli göz gülşenine uğrayınca gönül bakmak için göz penceresine gelir.

Hâfız, 349. Gazel

Gönül evinde kapalı kalmamak, evinden çıkıp göz penceresine ulaşmaktır. Sevgiliyi görmek, göz penceresine ulaşmış gönülle gerçekleşir.

Sevgilinin resmi, sevgilinin gözünün beyazına çizilmiştir. Göz hep onu görür, ondan görür, ondan geçerek görür, onun aracılığıyla görür:

Değildir gözlerinde sây-i müjgânı uşşâkın
Hattan resmin beyâz-ı dide-i giryâne yazmışlar.

Nef'î

Âşıkların gözlerindeki karalık, kirpiklerinin gölgesinden oluşmuyor. Sevgilinin resmi ağlayan gözlerdeki beyazlara çizilmiştir. Gönül gözle, gözdeki sevgiliyi görür. Sevgili uzakta değildir, gözdedir. Göze değmektedir. Pencerenin kendisidir. Gönül penceresinin kendisi. Gönül penceresidir sevgili. Gönlün camı, gönlün gözlüğü, gönlün gözüdür.

Nice nişâne ol gam taşına sırça gönül
Atar gözüm güheri hayırdır nişân ola mı

Şeyhî

Sevgili gönül penceresi ise, taş da, gam taşı da pencereye atılmaz. Pencerenin kendisi "gözün güheri", gözün cevheri, gözün özü atar taşı. Sırça gönül, gözün özünün attığı taşlara hedef olmuştur. Gözün özü sevgilidir. Sevgili gözün önünde değildir, ardında da. Gözün kendisidir. Göz gönüle taş atar. Sırça gönlü hedefler.

Gönlüm evi karanuyise gözlerime gel
Nur ile Ruşen eyle ki hoş tâbhânedir

Şeyhî

Gönül evi karanlık olabilir, gönüle giren sevgili, gözlere doğru yürümelidir. Işığı görmek için. Gözlerime gelen sevgili içinde bende duran sevgili değil, gözün ardında, gönülde duran sevgili değil de gözün önündeki sevgilidir. Sevgili, gözlerinin ışığı ile aydınlatır, gözlere gelir; çünkü, gözler bir *tâbhânedir.* Sıcak aydınlık bir şifâ evidir, bir *nekâhethâne,* bir hastahane, bir darüşşifâdır. Gözlerime buyur, gönlüm karanlıksa, gözümden gönlüme ışık gitmiyorsa, gözüne gel, gözüm sensin zaten, gözüm ol, ışıkla doldur gözümü, gözümden gönlüme ışık gönder.

Heves gönülde hevâ başta vü belî canda
Gözün kem olmasa bu hâl ile benim nem olur

Şeyhî

Gönül ışıklı; akıl kararlı, arzulu; cânda ise belâ var. Gönül, hikmet seffînesinin yolcusu akılla, belâyla iç içe. Göz de katılmalı bu-

na. Göz, gönülle, başımla, cânla, hemhâl olmalı, yoksa gözümün ne anlamı kalır?

Söyleyen bülbül, hem gönül, hem akıl, hem cândır, hem de göz. Göz sevgilidir. Bülbül, gözünün sevgili olduğunu anlamıştır bu yolculukta. Gönül yine de gözde kalmaz, gözdeki sevgiliden *aşkkü-redeki* sevgiliye yönelir, sevgilinin *ser-i kûyuna.* Sevgilinin oralarına. Sevgilinin olduğu yerlere. Sevgilinin civarına. Sevgilinin sokak başlarına. Sevgilinin yörelerine. Gönülden göze. Gözden sevgilinin sokağına.

Ânı hoş tut garibindir efendim işte biz gittik
Gönül derler ser-i kûyunda bir dîvanemiz kaldı

Hayâlî

Sevgilinin mahallesinde bir dîvanedir gönül. Biz gitmişiz, gönlümüz o mahallenin başında kalmıştır. Gariptir gönlümüz, garip gönül, bir dîvane olarak kalmıştır *sevgilistan*da. Gözden, sevgiliden gören gönül, sevgilinin sokağının başında kalakalmıştır. Gariptir, yalnızdır. Gönül akıldan, bedenden, benlikten de kopmuş, sevgilinin yöresinde bir dîvane olarak kalakalmıştır. Sevgiliye teslim olmuş bir gariptir artık gönül.

Gönlün temel özelliklerinden biri de *dalgalanma*sıdır. Dalgalanır gönül, bir uçtan bir uca. Sevgilinin sokağında bir dîvanedir ama sevenin gözüdür.

Hârab olmağa yüz dutmuşdur ol ma'mur olan gönlüm
Gamınla mübtelâdur şimdi ol mesrûr olan gönlüm

Hevâya uydı biz kalduk şeb-i tarîk-i fürkatde
Hemişe devletûn şem'i gibi pür-nûr olan gönlüm

Eline bir güzel girse girür meyhâneye çıkmaz
Cihanda ol salâh ve zûhd ile meşhur olan gönlüm

Eğer dünyayı virsen bir güzelsûz ihtiyar etmez
Benûm şol bi-vefâlar sevmede mecbûr olan gönlüm

Açıldı halk-ı âlem cümle bildi n'idûgîn İshâk
Hicab u uzlet ü hâlvetle ol mestûr olan gönlüm

Üsküplü İshâk Çelebi

Gönül dalgalanmalarını çarpıcı bir biçimde anlatan bu dizeler *ma'mur* olan sağlam gönlün harap olduğunu, sevinçliyken gamla bağımlılık ilişkisi içine girdiğini gösterirken, bir uçtan diğer bir uca geçişin örneklerini göz önüne seriyor. Pırıl pırıl olan gönül, ayrılık yolunun gecesini yaşamak zorunda kalmıştır. Sağlam iken harap, sevinçli iken üzüntülü, aydınlık iken karanlık oluveren gönül... Neden dalgalanır? "Hevâya uyar", gönül azularının ardındadır. Kendini olumlu, uyumlu, zühd içinde yaşarken meyhanede bulabilir. Gönül bu, ferman dinlemez. Vefâsız sevgilileri sevmeye zorunlu iken, sevgiyi zincirler içinde yaşarken, artık güzeller arasında seçimini yapma, kararını verme durumuna girivermiştir. Kapalı, utangaç, yalnız gönül birden bire cümle âleme açılıverir. Gönül, gidiş gelişleri çırpınışları ile meşhurdur.

Garipliğinin yanında, içinde tüm evreni taşıyabildiği için ulu bir yurttur gönül:

Ey gönül sana sığdı kevn-ü mekân
Ne ulu bârîgâh imişsin sen

Hayâlî

Gönül *aşk âleminde*, *aşk âlemi* gönüldedir. Elbette gönül, aşk âlemine hiçbir zaman erişemez, dünyada *aşkkürede* yaşar, ama içinde *aşk âlemi*ni duyar. Ona *aşk âlemi* sığabilir.

Çün senindir her ne kim var ey gönül
Kimden umarsan atâ var ey gönül

Çunkü yetersin sen sana yâr ey gönül
Yârini bil olma ağyâr ey gönül

Nesîmî

Bu tuyuğunda Nesîmî, gönlün yetkinliğe doğru gittikçe ne denli güçlü olabilceğini imâ ederek, bu güçlenmenin yârini bilmekle gerçekleşebilceğini belirtiyor. Gönül yârini bilirse, gözünü, kendini, gözünün önündeki *sevgilistanı*; kendine yabancılaşmadan kurtulur, güçlenir.

Ey nasihât eyleyen ben bî-dile dildâr için
Hey ne derdin var senin gönülcüğün yanındadır

Necâtî

Sevgili hakkında bize yol göstermeye çalışanlar olabilir. Oysa *bî-dil* olmuş, gönülsüz olmuş, gönlünü gönülsüzlükle bulmuş, âşık olmuş biri için, aşk derdinin çekilmesinde en güvenilir dayanağımız gönlümüzdür. *Gönülcüğümüz*dür. *Gönülcüğümüz* varsa aşkta, bize yakışan gönlümüz; işte bu *gönülcüğümüz* acımızı azaltır, sıkıntılara direncimizi güçlendirir.

Gönülcüğümüz, gönlümüzce yaşayabildiğimiz gönlümüz, dalgalanan, savrulan gönüldür ama özsaygısı olan, onurlu bir varlıktır.

> *Ne mutlu her gördüğünün ardına düşmeyen, her çağrıldığı kapıya habersizce varmayan gönüle.*
>
> Hâfız, 163. Gazel

Bu özsaygıyı, dalgalanmaları olanaklı kılan, sürekli yenilenmesi, tazelenmesidir. Gönül hep tazedir. Gönlün bayatı, köhnesi olmaz.

> *Gönlüm ki anda bir güzelûn tâze dağı var*
> *Bir köhne hânedir yenilenmiş ocağı var*
>
> Üsküplü İshâk Çelebi

Gönlü yine de dalgalanmaları içinde, *gönülcüğünü* yaşayarak bilebilen, yaşayabilenler gönül ehlidir. Gönül ehli, gönülden konuşur, söyledikleri, olgulardan uzak ve bağımsız olduğu için yanlış olmaz.

> *Gönül ehlinin sözünü duyunca yanlış deme. Söz anlamıyorsun cânım efendim... yanlış burada.*
>
> Hâfız, 87. Gazel

Berzâh Âleminde Bir Âyine-dâr Olarak Gönül

Aşk âlemi, kültürümüzün köklerinden besleniyor. Dîvân şairlerinin günlük yaşamdaki sevgiliyle ilgili anlattığı aşk, tasavvuf açısından mecazî aşktır. Hakikî aşk, Tanrı'ya duyulan aşktır. Bu yazıdaki andelîb-i gûyânın aşkı, bir anlamıyla *berzâhî* bir aşktır. *Berzâhın* farklı anlamları vardır. İki şey arasındaki aralık ya da engel (örneğin, iki deniz arasındaki kara parçası), ölüm ile tekrar dirilme arasında geçen zaman, çok sıkıntılı yer... bu anlamlardan bir kaçıdır. *Berzâh* arada olandır. İnsan *berzâh*tır, bu anlamıyla. Yaratanla yaratılmış arasında. Ölümlülük ile ölümsüzlük arasında.

Göz-gönül ilişkisi, İslâmî gelenekteki yoğun anlamlarının çerçevesi içinde görülmeden anlaşılmaz. Örneğin, *Aynu'llâh* (Allah'ın gözü), âlemde olan her şeyi Allah'la gören demektir. "Ben kulumun gören gözü olurum da, o kul benimle görür, " anlamını taşıyan bir kudsî hadisten söz edebiliriz.

Gönül-göz ilişkisi "ayna" kavramı olmadan anlaşılmaz.
"Gönül acayib bir aynadır," dediler; onda hodbin güzellerin yüzleri akseder. Garibi şu ki o aynada güzellerin yüzü yoktur.
O hem güzel hem aynadır.
İşte asıl acayib olan şey budur!

Mollâ Câmî, 9. Rubâî

Tasavvufta, Allah'ın insanı ayna olarak yarattığı savı vardır. İnsan, diğer yaratılmışlarla birlikte Tanrı'nın aynasıdır. İnsanın bağımsız bir varlığı yoktur. O, yansıtandır. Bir *gözgü,* bir *mir'at*tır. İnsan-ı kâmilin kalbi bir aynadır. Cilâlı, parlak, saf bir ayna. Gönlü temiz olmayanın aynası da tozludur.

Berzâhî bakışta sevgilinin aynasıdır seven. Gönül, hem kendine bakan güzelleri yansıtır hem de güzelleri görebildiği, *kendisi zaten güzel olduğu için görebildiğinden* dolayı, güzelin kendisidir. Mollâ Câmî buna şaşıyor, şaşmış görünüyor. Oysa gönül aynası güzel olmasa, güzeller kendilerini göremezler. Aynanın saflığı, güzelliği, bakanlardan *önce* gelir:

Gönül âyinesi safidir ammâ
Temâşâ bu ki sahib-nazar yok

Üsküplü İshâk Çelebi

Gönlün ayna oluşu gözle ilişkisindendir:

Gönül onun muhabbetinin haremidir, göz, yüzüne ayna tutmaktadır.

Hâfız, 16. Gazel

Gönül sevgilinin gizlerini içinde taşır, örter. Göz ise sevgilinin aynasıdır. Göz *berzâhtır*: Dış dünya ile gönlü ayıran. Göz yansıtır, sevgiliyi taşır, sevgili olur; ama gönül göze ya da göz gönüle ulaşamazsa aralarında boşluk kalır.

Eğer sevgilinin yüzünü görmek istiyorsan gönül aynasını cilâla. Yoksa demirden, taştan asla ne gül biter ne nesrin.

Hâfız, 478. Gazel

Aynayı cilâlamak güzelleşmek demektir. Eski zaman aynaları "demirden, tunçtan" yapılır, üzerleri cilâlanırmış. Cilâlanmayan gönül, sevgiliyi yansıtamaz. Güzelleşmeyen gönül sevgiliyi göremez.

Sanemâ gün yüzün âyine-i cândır bilirim
Dü cihân nakşı kamu anda âyandır bilirim

Şeyhî

Sevgilinin yüzü cân aynasıdır. Cân aynasından görülendir. Sevgili kendini cânımda, cânım kendini sevgilide görmektedir. *Berzâh âlem*inde, aşk âlemi ile *aşkküre* arasındaki uzun yolculuğun yer aldığı âlemde, sevenle sevilen aynalaşır, karşılıklı ayna olurlar birbirlerine. *Berzâh âlem*inde "Dü cihânın nakşı" görünür: *aşk âlemi ile aşkkürenin! Berzâh âlem*inde sevgilinin zulmü, aşkın belâsı yaşanır. Sevgilinin anlayışsızlığı gözümün aynasını da, gönlümün aynasını da kırar.

Gözüm âyinesine bas kademin
Ki gönül sırçası şikeste yatar

Şeyhî

Sevgili gözümün aynasına ayağıyla basınca, gönlümün aynası, gönül camım, gönül sırçam kırılıverir. Kırık bir aynada sevgili kendini göremez. Kendini görecek ağyar arar. Gönül sırçam kırıldığı için, gönlümle gözüm aynasına, penceresine ulaşamam (Göz hem ayna hem camdır. Gözlem odalarındaki aynalar gibi!). Sevgiliyi göremem. Oysa sokaklara, dükkânlara asılan aynalar sevgiliyi görmek için. Sevgilinin kendini, bizim sevgiliyi görmemiz için.

Sen olasın deyû yer yer asılıp âyineler
Gelen gider eyler nazarı dâne dâne

Necâtî

Eski dönemlerde sokaklarda, çarşı pazarlarda asılan aynalar, sevgilinin görüntüsünü yakalamak için döner durur. Ayna, sevgiliden önce vardır. Sevgiliyi arar. Tasavvuftaki bağımlılık, *berzâh âlem*inde tam işlemiyor gibidir. Ayna sevgiliden öncedir. Göz ve

gönül, öncedir. Ayna, sevgiliyi yansıtmasa da vardır. Önce ayna vardır ve sevgiliyi aramaktadır. Sevgilinin görüntüsünün ardına düşmüş aynalar.

Bu aynalar yok olup gidecektir bir gün. Ayna eski dönemlerde parlasın diye külle oğulur, cilâlanırmış. Gönül aynası da *cilâlı,* saf, temiz, güzel olmalıdır ki, güzeli yansıtabilsin. Oysa ayna gün gelir yokluk külü (*hâkister-i fenâ*) ile cilâlanır. O zaman ne gönül aynasının pası *(jeng)* ne de kırığı *(inkisâr)* kalır.

Olur musaykal-ı hâkister-i fenâ bir gün
Ne jeng-i âyine-î dil ne inkisâr kalır
Nâilî

Ayna bir anlamıyla iki yüzlüdür. Arkası karanlık, önü aydınlıktır. Tasavvufî anlamıyla "tecellî mahalli"dir. Aşk ehlinin gücü ne denli fazlaysa, aynanın saflığı o denli korunabilir. Ama, aynalar, insanın yazgısını taşır, ölümlüdür.

Bu ölümlü aynalar, ölüm döşeğinde yatanların sağ olup olmadığını anlamak için ağızlarına tutulurdu. Ayna buharlanırsa, bu, hastanın hâlâ yaşadığının işaretiydi. Bir ayna olarak sevgili, ruhunu, ölmekte olan sevenin ağzına tutabilirdi:

Hasretle çıktı cânım inanmazsa sözûme
Kosun dehânıma ruh u âyînesine yâr
Ahmet Paşa

Sevgili ruhunun aynasını ölmekte olan seveninin ağzına koyarak, ondaki özlemi görebilirdi. Seven olarak ben aynaydım. Sevgiliye, sevgilinin ölümüne tanıklık için bile olsa aynaydım ona. O, bende kendisini görebiliyordu. Ben onda kendimi göremiyordum. Bu, asimetrik durum, bu, karşılıksızlık, *berzâh âlemi*ni bir *berzâh-ı belâ*ya, içinden çıkılmaz belâya dönüştürüyordu!

Ânestü Nârâ

Güzel sevme, tüm belâlarına karşın göze alınır. Güzel, sevilmek içindir. Yola çıkan, söyleyen bülbül, dilli bülbül, yanık bülbül nasıl sevileceğini bilir, hem de çok iyi bilir. Çünkü güzel sevme fen-

ninde, ilminde ("ilminde" demek, "ilme" saygısızlık olmazsa) bülbül çok başarılıdır. Sevmeyi beceremeyen, aşk yoksunu sofu, zâhid, aşkı bülbülden sormalıdır. Güzel sevme denen fende çok çalışmış, çok yol katetmiş, bilgisini pekiştirip sağlamlaştırmıştır bülbül:

Güzel sevmekde zâhid müşkilin var ise benden sor
Bizim ol fende çok tahkîkimiz itkânımız vardır

Nedîm

Bülbül güzelsiz olmaz, güzeller gül bahçesinde bülbülü bekler çünkü. Yola çıkılıp, gülsitâna varılmalıdır.

Biz güzellersiz olmazız Ahmed
Bülbülüz gülsitânsız olamazız

Ahmet Paşa

Kitâb-ı aşk okunacak. Nasıl? Yanarak. Yanmayı öğrenerek. Yanmadan *kitâb-ı aşk* okunamaz. *Kitâb-ı aşk* okumak için içindeki "şem"i yakmak gerekir, bu mumun ışığı altında, bu mumun ışığında yanarak okunur *aşk kitabı*, bir *suhte* olunur sonunda, yanmış tutuşmuş bir fen sahibi.

Yakıp şem'in kitâb-ı aşk okur bir suhte var mı
Dilâ bî-hûde meşhur olmadı ol fenle pervâne

Şeyhülislâm Yahyâ

Yana yana yürüyen *suhte*ye rastlayıp hatırını sormaya görün: Sizden yâre ulaşmada yardımınızı dileyebilir, Tanrı'dan dilediği gibi. Ya yâre ulaşılacak ya yapayalnız kalınacaktır. Aşkta ya âşığa yardım edilecek ya âşık yapayalnız bırakılacak, ilişilmeyecektir ona:

Ey hâtırım soran göricek kaygılı beni
Yâ vasl-ı dilber ile sevindir yâ ko beni

Şeyhî

Âşık bülbül yanıp yanıp tekrar yandığı ateşe doğru yürüyecek, bu yürüyüşte kendisine *Ânestü nârâ* sözü eşlik edecektir; *Ânestü nârâ*: Bir ateşe yakınlaştım. Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda ilâhî ışığı ateş sandığında söylediği sözdür *ânestü nârâ*. Yanar ve *ânestü nârâ* dersiniz. Yanmanız bitmemiştir çünkü. Yandıkça ateşe yakınlaşırsınız. Sevgiliye yaklaşmak, ateşe yaklaşmaktır. Ateşin üstünde... durmak-

tır. Muradına ermek, sürekli aramayı gerektirir. Muradınıza erdikçe muradınıza eremezsiniz. Ten sevgiliye ulaşacaktır. Ten ulaşmadan cân ulaşmaz. Ten ulaşmazsa cân teni terk eder. Ne demişti Hâfız?

Muradımı erişinceye kadar aramaktan el çekmem... Ya ten sevgiliye ulaşır ya cân tenden çıkar!

Hâfız, 241. Gazel

Sevgilinin yürüyüşü insanı *suhte* kılar, yanmaktan korkmayan yiğit insanların işidir sevmek. *Mahbûbluk devrânı*, öyle bir devrandır ki, orada aşk, insandan yürek ister, kül olmaya hazır ruh ister. Ayıp değildir sevmek, ayıplık bir yana, kahramanlıktır.

Dostum sevmek sevilmek kişiye 'ayb olmaya
Çün yiğitlik devridir mahbûbluk devrânıdır

Üsküplü İshâk Çelebi

Nedir derdi bülbülün? Yolculuğu hiç biter mi? Ne kadar sürer? Âşık olmak, eksik olmak demektir. Yâr eksikliğidir her şeyden önce. Yâre duyulan eksikliktir belki de:

Hey ne müşkil kâr imiş âlemde yâr eksikliği
Cânıma kâr eyledi bî-ihtiyâr eksikliği

Hayâlî

Hayâlî, yâr eksikliğinin yanında tuhaf bir şeyin eksikliğini daha duyuyor. "İhtiyârı" (karar verme gücü diyelim kabaca buna) olmasından yakınıyor. Neden kararsız değilim, karar verme gücüm, irademneden var diye yakınıyor. Yâr yok, *bî-ihtiyâr* yok! Aşksızlık bu işte. Aşk yolunda düşen anlayabilir bunu. Neden yâr yoktur? Çünkü devran öyle bir devran, çağ, öyle bir çağdır ki rüzgâr yoktur. Rüzgâr olmayınca yâr olmaz.

Rûh-ı gamda ben gubârı hakden kaldırmayan
Rûzigâr eksikliğidir rûzigâr eksikliği

Hayâlî

Rüzgâr olmayınca bir toz *(gubâr)* olan âşık yerden kalkmaz. Sahralara savrulmaz.

Savrulsa hiçliğe savrulacaktır, yokluğa, "fenâ"ya. Âşık, sinesine düşen aşk yarası ile yok olmaktan zevk duyar. Bir gam akşamın-

da mumlar yakıp sevgiliyi arar. Belki sevgiliyi değil de, sevgilinin bıraktığı boşluğu, yokluğu arar.

Sine-i pûr dağ ile âşık fenâdan aldı zevk
Şâm-ı gamda şamlar yakıp arar eksikliği.
Hayâlî

Çağ, toplum, kültürel koşullar kısaca devran; devrandan korkusu yoktur âşığın. Devran sevgiliyi alıp uzağımıza götürebilir, ama dünyanın bir gül bahçesi yok mudur? Bir "gülzâr-ı dehr"i? Vardır. O, gül bahçesine bir bülbül gerekli değil midir? *Hezâr* eksikliği, bülbül eksikliği kötü bir eksikliktir. Dünyaya çok yazık olur hezârını yitirirse. Dünya aşkın, aşkı var kılacak âşığın, *hezâr*ın kıymetini bilmelidir:

Kûy-ı dilberden ne gam dûr etsen ey devrân beni
Çok mudur gülzâr-ı dehre bir hezâr eksikliği
Hayâlî

Eksikliği gidermek için bir tenha oda bulup sevgiliyle hâlvet olmak yeterli midir?

Ümid-i vasl ile dilden gidüpdûr sabr u a'kl u cân
Müşerref olmayalum mu begüm gel oda tenhâdur
Üsküplü İshâk Çelebi

Tenha odada acele geçiştirilecek bir şey midir acaba "vasl"? Güzel sevmeyi bilirsen cümle eksikler ortadan kalkar:

Vardur İshâkun begüm her nesnede eksikliği
Lîk dilber sevmede bir zerrece noksânı yok
Üsküplü İshâk Çelebi

Çapkın bir bülbül olan İshâk Çelebi öylesine yitirir ki *sabr u akl u cân*ını, gökyüzünden bir ses duyar, ses bütün güzellere, İshâk'a bûse lutfetmeyi buyurmaktadır.

Âsumandan bir nidâ gelmiş dimiş dilberlerün.
Cümlesi İshâka virsün bûsesi in'âmını
Üsküplü İshâk Çelebi

Bülbül, güzel sevmekte şanslıdır. Üstün talih sahibidir (*tâli-i fi-rûz*); çünkü gökyüzünün yapısı, güneş tutuşturan ayı vardır gökyü-

zünde. Sevgilisi, güneşi tutuşturan aydır. İşte bu ay, gökyüzündeki düzeni değiştirmiş güzel sevmede şanslı kılmıştır âşığı, bülbülü.

Felekde misli yok bir mâh-ı mihr-efrûzumuz vardır
Güzel sevmekde elhâk tâlî-i firûzumuz vardır.

Şeyhülislâm Yahyâ

Güzel sevme bir *âb-ı hayat*tır, insana can verir gençleştirir.

İhtiyarım ama bir gece sen beni adam akıllı bir sev de, seher çağında koynundan genç çıkayım.

Hâfız, 380. Gazel

Güzel sevmek belâlıdır, yakıcıdır, eksiklerle yoksunluklarla doludur, buna karşı "dilden sabr u akl u cân" gittiği için, tenha odalara davet edilen sevgili ile murad aranır. Bülbül ne denli "fünûn-ı ışkı tekmil eyle"se de, gamdan kurtulamaz. Sevmeyi bilen gamla ve gözyaşıyla bir sohbet meclisi kurabilir.

Gele ey gam bu gece sohbet-i hâs eyleyelim
Bir sen ol bir de hemân dide-i giryân olsun

Üsküplü İshâk Çelebi

Gam meclisinde aç, sussuz, nasiplerini alamamış gariban gibi kalakalırlar âşıklar, aşk bilgisine, hüncrine sahip olsalar da.

Fünun-ı ışk-ı tekmil eyleyenler bî-nevâlardır
Cihânda behremend olmaz kalur ehl-i hünerdirler

Üsküplü İshâk Çelebi

"Işktan Bigâne"lerin Zulmü

Bülbülün aşk âlemiyle zoru ne? Neden *ümid-i vasl* gerçekleşmiyor? Gerçekleşse de gerçekleşmiyor. Yâre ulaşılamıyor. Sevgili, bülbüle bırakılmıyor. Ne devran izin veriyor ne de ağyar. Devran neden izin vermiyor? Ne sorun var bu devranda, dünyada?

Cihân bir simyahâne felek hem sihr-saz ancak
Meh ile mihr çabük-dest bir iki hokka-bâz ancak

Hayâlî

Dünyanın içinde bulunduğu cihanı anlamak olanaklı değil; orası, bakırdan altın elde edilmeye çalışılan, büyülerin yapıldığı bir

yer. Dünya, devran, cihan içindedir; gökyüzü, gök halkaları, felekler, dünyadaki yaşamı etkiler. Ay ve güneş eli çabuk bir hokkabazdır. Gökte ve yerde birtakım anlaşılmaz oyunlar oynanmaktadır. Cihan aldatıcıdır, anlaşılmaz, kavranamazdır.

Böyle bir dünyada yaşarken insan, sürekli zarar eder:

Cihân bâzârına her ne getirdikse ziyân ettik
Metâ-ı sûdmend eydil hemân söz u güdâz ancak
Hayâlî

Cihan pazarında kârlı olan satış, ancak yanıp yakılma olabilir.

Bu aldatıcı hokkabaz dünya yâre kavuşmayı engelliyor. Derdimiz yâr değildir; yâr değildir bu sevdâ yürüyüşünde bize acı veren; yaşadığımız düzendir, zamanın isteği, âşığın yolunu engellemektir. Bülbül, engeli bilir.

Yârdan ben ne şikâyet edeyin çünkü beni
Nâ-murâd etmek imiş devr-i zamânın hevesi
Şeyhî

Yâre giden yolda âşığın önünü kesen en azından üç engel şunlardır: Yârin kendisi, ağyar ve düzen. Bu nedenle yapılacak şey, sürahiyle bir kitabı alıp, hayatın, dünyanın uzağına çekilmektir. Nereye? Meyhaneye. Meyhane, alışılagelen yaşamın dışında bulunuyor.

Sürahiyle bir kitapdan başka ne dostumuz olsun ne hemdemim.
Bu suretle de cihânın hilebâz ve gaddar adamlarını az göreyim.
Hâfız, 317. Gazel

Cihanın hilebaz ve gaddar adamlarının ayakları altında inleyen bir *aşkküre*de, yâr da, aşk da yok edilmekte, bozulmakta, çarpıtılmaktadır. Öyleyse cihanın görünürdeki nimetlerine, şana, şöhrete makama önem vermemek gerekmektedir:

Aldanmamaşız mansıb u câhına cihânın
Dervişleriz sâkin-i meyhâneleriz biz
Usûlî

Dünyadan aşk âlemine meyhanelerden geçilerek gidilecektir; çünkü mey, bu dünyada aşkların yaşandığı *aşkküre* ile *aşk âlemi* arasında yoldur, köprüdür.

Yürüyüşte engel bitmez: Sevgiliye giden yolda, ağyar (rakip, hasm, ayruk, düşman) iş başındadır. Ağyar, sevgiliyi seven, sevgimize engel olan, sevgilimizle ilişkimizde bize *tehdit* olanlardır. (Ağyar, "gayri"lerdir!) Ne özellikleri vardır, âşığın gözüyle görüldüğünde? Şeytandır, örneğin.

Yâr ile ağyârı gördüm oturur iken dedim
Ey melek sûret nedir yanında şeytânın mı var?
Hayâlî

Ağyar, melek olan sevgilinin yanında şeytan gibi durur. Sevgili abartıldıkça, ağyar aşağılanmaktadır. Şeytanın meleğin yanında ne işi vardır? Melek, kendisi de bir melek olan âşığın yanında olmalıdır. Bülbülün yanında. Hokka dudaklı melek, ağyarla, rakiple konuşurken, şeytana 'gayb sırrını' açmış bir melek gibidir. Şeytana bu bilinmeyenin gizini açmak, doğru değildir. Gayb sırrı melekte kalmalıdır. Sevgili paylaşılmayacak bir gayb sırrıdır çünkü. Onunla *hem-râz olmak*, sır ortağı olmak, ancak sevenin ulaşacağı bir durumdur. Bülbül *hem-râzdır*. Sevgili onundur. Sır onundur. "Söz gehveri" ağyara açılamaz. Sözün özü, sevgilide kalmalıdır. Söyleyen bülbülde, *andelîb-i gûyâ*da.

Ol hokka-leb rakîbe ki söz gehverin açar
Şeytânı gayb sırrına hem-râz eder diriğ
Ahmet Paşa

Ağyar kördür. Sevgilinin güzelliğini göremez. Sevgilinin yüzü bir aynadır, ağyarsa aynaya bakan bir kör. Oysa bu aynaya ancak güzel insan bakabilir; sevgilidir bu güzel insan. Sevgili aynadır, ancak güzeller onu görebilir. Sevgiliyle eş güzellikte olanlar. Rakipse, ağyarsa kör (*nâbîna*)dür.

Sakın ağyara gösterme cemâlün
Koma âyine nâbînaya karşı
Hayâlî

Ağyar eşek, sevgili ise göğe çıkan İsa'dır. Eşeğin İsa ile işi ne olabilir? İsa eşeği ile göğe çıkmadı ki!

Rakibin dilberâ kûyunda neyler
Ki İsâ ile göke çıkmadı har

Hayâlî

Köpektir ağyar. Yâr eşiğine vardığımda ürer, havlar bana.

Yâr eşiğine varmağı afv eylemez rakib
Söyletmen ol iti kerem eylen ki söz ürer

Necâtî

Deli bir köpektir rakip, kudurur ve âşıklara dilini çıkarır, söz söyler, havlar.

Yine uşşâka dilin çıktı kudurdun mu rakib
Biliriz böyle olur seg kim ola dîvane

Necâtî

Rakip ölürse, sevgilinin kapısından bir köpek eksilmiş olur. Sevgili zararlı değildir, rakibin ölmesinden.

İşittim kim rakib ölmüş habibin ömrü çoğ olsun
Kapıdan bir seg eksilmiş anı sanman ziyânlıdır

Necâtî

Bir köpek, it, seg olan ağyar, ne zaman sevgilinin yanına gidilse, sevene saldırır:

Kûyûna ölmeğe varsam eder ağyar hücûm
Eşiği itleri ben hastaya rahat mı verir?

Şeyhülislâm Yahyâ

Peki sevgilinin tutumu nedir? Ağyarı mı, âşığı mı sevmektedir? Sevgili ikisini de idare etmeye çalışmaktadır.

Bana bir yüz gösterir ağyara bir yüz dilberim
Kendüyi gülzâr-ı hüsn içre gül-i rânâ satar

Hayâlî

Güzellik bahçesinde hoş güller satan yâr, hem ağyara hem sevgiliye yanaşarak ortalığı kızıştırır.

Çünkü yâr ağyâr ile dem-sâzdır
Bana günde bin kez ölmek azdır

Necâtî

Ağyara yönelince sevgili, âşık, günde bin kez ölür, kahrolur.

Sevgiliye vurmak, eşiğine, kapısına, ayağına, ayağını öpmeye varmak demektir. Yolunda toprak olmaya hazırdır âşık. Ayağını öpmek umuduyla yola çıkarsınız ve bakarsınız ki sevgilinin ayağının altında bir el, bir yabancı, bir diğeri, bir ağyar olmuşsunuz.

Ümid-i pây-bûsiyle yolunda hâksâr oldum
Müyesser olmadı pâ-mâl-i ağyar olduğum kaldı

Şeyhülislâm Yahyâ

Sevgili sizi ağyara dönüştürebilir. Ben senin âşığınım diye varırsınız yanına, o sizi ayaklarının altına alıp, sizi kendine yabancı kılar, ağyar durumuna sokar. Siz ağyarı engellemek için varırsınız yanına, ulaşamaz ağyar olursunuz. Yâr olamazsınız. Yârin yâri olamazsınız. Sevgiliye güvenilmez çünkü, ben ona hayranken, o bana değil de bir başkasına hayrandır.

Bu cemâl-i bî-nazîr ü hûsn-i bî-hemtâ ile
Ben onun hayranıyam kim ol kimün hayrânıdır

Üsküplü İshâk Çelebi

Bu benzersiz güzellik, güzelliğini hayranları ile geliştirdiği için, hayranlarını çoğaltmak zorundadır. Sevgilinin hep sevenleri, hayranları olacaktır ki, o sevgili olsun. Sevgili ile onu sevenleri olmasa cihan güneşsiz ve aysız, anlamsız olurdu.

Sevdügûm ile sevdüğûmün sevdiği eğer
Olmasa kalur idi cihân mihr ü mahsuz

Yahyâ Bey

Sevgiliyi saklamak sır saklamak gibi idi. Yukarıda Ahmet Paşa'dan aldığım beyitte sevgilinin saklanması gereken bir sır gibi görüldüğünden söz etmiştik. Sevgilinin derdi bile rakipten saklanmalıdır. Çünkü dert, temiz kalpli insanlarla paylaşılır, oysa rakip kin gütmektedir.

Neden? Rakip niçin şeytan, eşek, it, kötü kalplidir? Sevgiliyi bizimle birlikte seviyor olmak neden onu aşağılamamıza yol açmaktadır? Âşık, ne yâri ne de ağyarı tanımak ister. Önceden kararını vermiştir o: Yâr melek, ağyar şeytandır.

Sevgilinin derdîni rakibin ağzına düşürmeyip gizlemek daha iyi. Çünki kin güdenlerin gönlü, sırra mahrem olmaz.

Hâfız, 263. Gazel

Benim sevgili için yanmam, ağyarın işine gelirse, benim yanmam yüzünden, yârime verdiğim ışıkla, yâr, ağyar meclisinde ışık kaynağı olursa, bu hiç de hoş olmaz. Benim yanmam yâr içindir, ağyar için değil. Ağyarın, yâri daha iyi görmesi için değil.

Sevgili, bana yâr olursa hoş, fakat ben yanar dururum da o, ağyar meclisine çırağ olursa hoş değil doğrusu....

Hâfız, 206. Gazel

Sevgili, ağyar meclisine çırağ olursa ne olur benim hâlim? Neler duyar, nasıl acı çekerim?

Dost düşmanlar ile sohbet-i hâs eyleyicek
Bana şem'in özü köynür kadehin içi acır

Necâtî

Dost, sevgili ağyar ile, düşmanlar ile sohbeti koyulaştırınca ben kahrolmam yalnızca, mumun özü dertlenir, kadehin içi de bana acır. Eşya benim hâlime üzülür. Eşya benim yanımdadır çünkü. Dünya zaman zaman düşmanım olsa da, yârim ağyar ile söyleşince bana acımaya başlar.

Sevgili, bana yâr olursa hoş, fakat ben yanar dururum da o, ağyar meclisine çırağ. Ama ben ağyara kızarsam, dünya bana acısa da öfkemi ağyardan fenâ hâlde çıkarır onu perişan edebilirim. Ağyara, duyduğum kıskançlıkla onları sevgiliye yaklaştırmam.

Ah ile komam dilleri zûlfunda huzûra
Cemiyette-i ağyar-ı perişân ederim ben

Nef'î

Sevgili bakış oklarını âşıktan ağyara, ayruğa, bir başkasına yöneltirse, içimden belki de sevgiliyi de ağyarı da yok etmek geçer. Belki ağyarı perişan etmek yâre dokunmamayı düşünebilirim.

Doğrulducak Necâtî'den ayruğa tirini
Allah bilir ki hasta gönülden neler geçer

Necâtî

Ağyar, yâri kandırıp, âşığın kendisini sevmediğine ikna etmeye çalışır. Âşık yeminler ederek sevdiğini sürekli olarak vurgular.

Düşman ne dîdügün beni bilmez mi sanursun
Sevmez diyenûn sözûnûne fi'l-hâl inanırsın
Üsküplü İshâk Çelebi

Ben senin düşmanın değilim denir sevgiliye, senin düşmanların ile dostluk etmiyorum. Ben senin yârinim, ağyarın değil. Benim açımdan bakılınca sen yârimsin. Ama yârim açısından bakılınca ben ağyar görünüyorum. Sevgilimin düşmanları ile dostluk yaptığım için, sevgiliyi sevmek, düşmanları ile dost olmamayı gerektirir. Yâr olmak tümüyle bağlanmayı gerektirir.

Dostum düşmenler ile yâr sanmışsın beni
Ey dîrigâ yâr iken ağyar sanmışsın beni
Usûlî

Oysa, aşk ehline yakınlaşırsan, aşktan habersiz olanlardan uzaklaşmış olursun. Aşka yakın olanlara yakın, aşktan uzakta olanlara uzakta durmam gerekir.

"Âşina-yı ışk"a aşina olanların rakiple sorunları olmaz.

Âşinâ-yı ışkdan bîgâne olup dôstum
Işktan bigânelerle âşinâ olmak neden
Üsküplü İshâk Çelebi

Rakibe aldırış etmemize gerek yoktur. Rakip ne derse desin onu anlamayarak, onun sitemlerine yanıt vermemek en iyisidir.

Ağyar elemin çekme gönül nâfile gamdır
Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir
Nef'î

Sonunda sevgiliyle anlaşmaya bile varılır. Sevgili, çünkü, hem âşığa, hem de ağyara eziyet etmektedir. Sevgilinin bakışı, cefa okudur. Bu bakışı, bu oku ise, ağyar kıskanır. Okun kıskanılacak nesi vardır? "Çok sevdinse oku" denir rakibe, al gözüne sok!

Tir-i cefâdır andan iren bana ey rakîb
Çok gördün al anı dahî gözîne sok
Ahmet Paşa

Ağyardan korkulmaz, onunla didişilir, ona değer verilmez, hakaret edilir. Ağyar bir tehdittir; ama aşk âlemine yürüyen bülbülümüz de az ceberut değildir! Kıyameti koparabilir, ağyar ile kavga edebilir.

Düşündürücü olan, bülbülün, âşığın, ne sevgilisinin ne de ağyarın kim olduğunu merak etmemesidir. Sevgili *aşkküre*de, aşk âleminin *gül-i ra'nası*dır. Melektir. Ağyar ise şeytan.

Gerçekten de kimdir sevgili *andelîb-i gûyâ* için? Söyleyen bülbülün gözü, ne kadar sevgiliyi, biricikliği, farklılığı, ayrıntısı içinde görebilme gücüne sahiptir?

Habîbun Asitân-ı Âsûmanı Olarak Dest-i Bigâne

Kimdir sevgili? Ben cân verirken, şarap için öpüşendir, ağyarla.

Ben iki bir demiyim cân virem ü karşıma sen
Çifte dolular içip öpüşesin iki de bir

Necâtî

Zâlim, bencil, keyfine düşkün biri. Âşığına söver ve âşık bülbüle bu sövgüler tatlı gelir.

Bana söğdüklerin hep tatlu geldi
Begüm sen sûkheri helvâ imişsin

Üsküplü İshâk Paşa

Sevgilinin sövmesi, zaten aşkından hasta olan sevene bir dua gibi gelir.

Lutfedip incinmesin söğdûm Usûlî'ye demiş
Her ne söğmek hasta câna ol dua'dır sevdiğim

Usûlî

Sevgili, durmadan eziyet eder? Neden sevgilinin zoru nedir? Âşığa çektirdiği acının ardında ne vardır?

Sen elinden geleni cevrden eksik komadın
Ne diyeyin sana ey yâr elimden ne gelir

Ahmet Paşa

Sevgilinin elinden gelen, eziyet etmektir, âşık ise bu eziyete karşı çaresizdir; seven ve sevilen arasındaki dengesizlik, sevgilinin do-

rukta, sevenin çukurda olması. Bu eşitsizlik, ikisi arasında sağlıklı iletişimin kurulmasını engeller. Bu çaresizlikten, sevgiliyle aradaki uçurumdan kurtulmanın tek yolunun ölüm olduğu düşünülür.

Dil ü cân derdine çun çâre hemân ölmek imiş
Öleyin derd ile nâ-çâr elimden ne gelir

Ahmet Paşa

Yanına varılır, bir ömür harcayarak, kapısında toprak olunur:

Ser-î kûyuna erdim nakd-î ömrü gerçi harc ettim
Cihanda bana da hâk-i der-i yâr olduğum kaldı

Şeyhülislâm Yahyâ

Sevgilinin eşiği o denli yüksektir; âşık, sevgilinin eşiğinin göğünü yuva edinir.

Huzurum şâhbâzını uçurdı dest-i bigâne
Habibün âsitan-ı âsumânın aşiyân itdûm

Yahyâ Bey

Yabancının, anlayışsızın eli, huzurumun doğanını uçurdu. Huzurum bir doğan gibi güçlüydü. Dengeliydim. Bir yabancı, bir uzak insan, bir anlayışsız, geldi huzurumu bozdu. Kim bu bigâne? Sevgili mi yoksa? Kimin elidir *dest-i bigâne*? Ağyar değildir. Ağyar huzurumuzu bozar ama, nerede? *Habibûn âsitan-ı âsumânın*da! Oysa henüz yârin eşiğinin göğüne varmadı ki seven! Huzur, yâr eşiğine varmadan kaçmıştır. Kimdir kaçıran? Sevgili hem yüksekte, âsumânda, hem de uzağımda, yabandadır. Sevgili eşiğin göğüne yuva kurmaya çalıştığım bir yabancıdır. Benden haberi yoktur çünkü. Bigânedir bana, ben sevene, ben bülbüle... O yabancının eşiğine varıp yuva kuruyorum. İşte benden bigâne olan sevgiliye, sevgiliden bigâne olan ben, varıp onun eşiğine yuva kuruyorum. İki bigâne arasında bir hâdise var. Buna aşk deniyor. *Aşkküre*, aşk âleminin kopyası, kötü, tozlu bir aynası olarak bigâneliği yaşatmaktadır; ancak, aşk adına! Aynanın cilâlanması için *saykala** gerek vardır.

* Saykal; perdahlamaya, cilâlamaya yarayan bir âlettir. Bülbül için saykal, şarap olarak yorumlanabilir: *Geldi meyhâneden ol gözleri mahmûr henüz / Oldu saykalzede ol âyine-i nûr henüz* (Nâilî). Şarap fazla kaçınca nur aynası olan sevgili; şarapzede, saykalzede oluyor.

Bu erişilmez sevgilinin varlığı bir silâhtır sanki, bakışları ok, gamzeleri hançerdir. Fitne çıkaran, ortalığı karıştırıcı, bir cadıdır. Bu cadılığı ile mest eder.

Göz ucuyla naz eder mestâne hem hançer çeker
Görmedim ol gamze-i câdu gibi fettân mest
Nef'î

Bu karıştırıcılığı, büyüleyiciliği içinde sevgilinin yüzünde tüm evreni gösteren ayna vardır.

Sözünde hile vü efsun gözünde fitneler zâhir
Yüzünde gün gibi âyine-i âlem-nümâ peydâ
Yahyâ Bey

Sevgilinin yüzünde neden evreni gösteren ayna vardır? Sevgiliye evren bakıyordur çünkü. Evren sevgilidedir. Âlem, seven açısından görüldüğünde *âlem-i aşktır*. Sevgili, evreni taşır içinde, evreni yansıtır. Oysa fitnecidir, yoldan çıkarıcıdır. Cihanı yansıtan birisi nasıl böyle hileci olabiliyor? Çünkü, sevgilinin yüzündeki aynayı görebilmek için, sevgilinin tuzağına düşmek, hilelerine kanmak gerekir. Hileye aldanmadan sevgiliyi göremezsiniz. Masumiyet içinde görülmez sevgili.

Sevgili, sevene, ağyarı severek de zulmeder. Onu sende iş yok diyerek kapısından kovar.

Gönlüm de gitti dinim de. Sevgili beni kınamaya kalkışıp, haydi git, benle düşüp kalma; gayri sende hayır kalmadı dedi.
Hâfız, 89. Gazel

Bu zulmüne karşılık seven, sevgiliye, sevdiğini söylemekten çekinir. Çünkü, sevgili, sevenin sevgisini öğrenince ona gücenir.

Bu hasta vü bî-çâre vü dermânde fakirün
Derdi dilini dirdi n'idem kim gücenürsün
Üsküplü İshâk Çelebi

Sevgili seveni paylar hemen, onun tarafından sevildiğini duyunca.

Ömrümün içinde bir kez yanılıp sevdim dedim
Kakıma kulun işi dayim hatâdır sevdiğüm
Usûlî

Sevgili *kakır,* azarlar. Öyle bir naz eder ki, onun nazı, naza bile naz edilmiş nazdır.

Ol serv-i nâz nâza dahi nâz eder dirig
Ehl-i niyâza merhametin âz eder dirig

Ahmet Paşa

Bu naza niyaz ede ede tahammül edebilen âşık, sevgiliden yıktığı gönlü, cân ilini, tamir etmesini diler.

Cân ilini cevrin ile nicesi kıldın harâb
Vaktidir ta'mire bûnyâd eyle kurban olduğum

Ahmet Paşa

Zaman zaman öylesine bilinçlenebilir ki, sevginin karşılıklı olması gerektiğini sevgiliye korkusuzca söyleyebilir.

Müşkül bu kim muhabbet iki baştan olmadı
Sevdirmedi sana beni illâ bana seni

Necâtî

Oysa o herkesi, her güzeli sevdiği hâlde onu kimse sevmez.

Sever her gördüğü mahbûbı dirler
Görün İshâkı aslâ sever yok

Üsküplü İshâk Çelebi

Bu yüzden artık çözüm, çözümsüzlükte; derman dermansızlıktadır.

Vasla dermân isteyenler derde dermân etmesin
Derde dermân eylesin kim derddir dermân-ı dost

Necâtî

Bu dermansızlık içinde seven, bülbül, *andelîb-i gûyâ*, sevenle sevileni, kendisiyle sevgilisini karıştırır birbirine. Sevgili, hiç anlaşılmayacak olan bir sırdır, kimdir sevgili?

Ben miyim, cân olarak, yoksa benden başkası mı? Sevgilinin aynası mıyım, sevgili benim aynam mı? Dünyanın zulmünden kaçarak sığınmaya çalıştığım sevgili, bana zulmeden bir yabancı mı?

Kimdir sevgili? Cân mı? Benden bağımsız cânan mı?

Sana kimisi cânım kimi cânânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle cân mısın cânan mısın kâfir

Nedîm

Seven Sevgili İlişkisi Üstüne Bazı Düşünceler

Nereye geldi *andelîb-i gûyâ?* Nereye ulaştı bu yolculuğunda? "Beni eyle vasla şâyân" diye diye yürüdü, uçtu. *Vasla şâyân* olabildi mi? Kolay mıydı? *Vasl* nasıl olanaklıdır?

Tüm bu soruların yanıtları bazı kavramları yeniden gözden geçirip, bir ölçüde belirgin kılmakla gerçekleştirilebilir. Elimde, çalışmanın buraya kadar gelen bölümünden yola çıkarak, bundan sonrasını açıklamaya yardımcı olacak on iki temel soru var. Bu soruların ardından kavram kurgusuna, inşasına girişebilirim.

1. Sevgili, neden sevene eziyet etmektedir? Neden hırsızdır, hilecidir; örneğin, sevenin gönlünü çeldiği için?
2. Seven, neden sevgili karşısında kendini aşağılıyor, değersizleştiriyor?
3. Neden "kavuşma" olmuyor? Olsa da "vuslat" ardı yaşam, neden sıkça konu edilmiyor? Bu konu bülbülün ilgisini çekmiyor? Hasret bitince vuslat nasıl oluyor? Vuslatla aşk bitiyor mu?
4. Dost, sevgili, neden bana, sevene daha yakın?
5. Sevgili, neden gizlenerek görünür?
6. Sevgilinin çevresi, civarı neden çöldür?
7. Sevenle sevilen arasındaki perde neden sevendir?
8. Neden ben ona muhtacım o bana *müştâk* (özlemli)?
9. Yâre ulaşmak için tutulan yol, neden cennet ümidiyle başlayıp cehennemle biter?
10. Sevgiliye ulaşmada engeller nelerdir?
11. Neden sevgili aradığımız yerde değildir?
12. *Âlem-i aşk* dalgalanır mı?

Bu sorulara verilecek yanıtlar için *andelîb-i gûyâ* kavram haritası şöyle çıkarılabilir.

a) Seven ve sevgiliden önce verilmiş bir *aşk âlemi, âlem-i aşk* vardır. Bu âlem, yaşanan olağan günlük dünyadan bağımsız, tümüyle ayrıdır.

b) Bu aşk âleminin yaşadığımız dünyadaki izi *(trace, spur) aşk*küredir. *Aşk küre* bu dünyada seven ve sevgilinin içinde bulunduğu düşünülen "sanal" bir ortamdır.

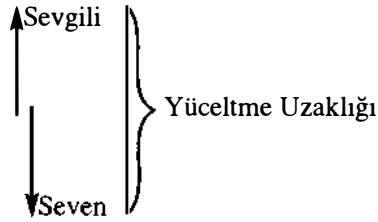
c) Seven, bülbüldür. Sevgiyi, sevgiliyi söyleyip, şiir diline döktüğünde *andelîb-i gûyâ*, söyleyen bülbül olur.
d) Sevgilinin ilgi gösterdiği, sevgisini paylaştığı diğer sevenleri *ağyar*dır. Ağyar, seven için bir tehdit oluşturur.
e) *Aşkküre* bir *şehr* içinde, *dehr'*de, *cihân'*da, *âlem'*de bulunur. *Şehr, dehr, cihân, âlem, devran* olarak da adlandırılabilir. Bülbülün, sevenin, yolculuğu *devran* içinde, *aşkküre*dedir. Sevgiliye doğrudur.

Bütün bu *aşk hâdisesi*, beş temel ögesiyle birlikte *tasavvuf iklimi*nde ceryan eder. *Hakikî aşk,* aşk âlemine doğru, *aşkküre*yi önemsemeden yaşanır. *Mecazî aşk, aşkküre*nin aşkıdır. *Aşkküre*nin aşkı, *âlem-i aşktan* beslenir. Bu nedenle tasavvufî bir yaşam sürmese de, söyleyen bülbül, tasavvufî iklimden uzak değildir. Tasavvufî yaşam içinde olanlar da *aşkküre* aşkını "mecaz" olarak dile getirir.

*Aşkküre*den aşk âlemine doğru yolculuk, aşk yolculuğu, bu iki âlemi ayıran *berzâh*ta gerçekleşir. Âleme hiçbir zaman varılamaz. Vuslat, *aşkküredeki* vuslattır. *Berzâhtaki* vuslattır. Dünyadaki yaşam, *ayş u deh-rûz* içindeki vuslattır.

Seven, aşk âlemini fark ettiğinde aşk başlar. Sevgiliyi görmeden başlar aşk. Asıl olan sevgili değil, aşk âlemidir. Fark edilince aşk âlemi, *aşkküreye* girilir. *Aşkkürede*, güzeller, sevilenler, sevgililer vardır. Sevgilinin yüzünde, bedeninde aşk âlemi yansır. Sevgili bir aynadır. *Cihân-nümâ*dır. Burada, cihan, aşk âlemidir. Âlem-i *aşk-nümâdır*. Sevgili, aşkkürede *görülen* ve *gösteren*dir. Seven, görendir.

Sevgili, cihanı gösteren, aşk âlemini gösterense, bunu hak etmeye çalışır. Ayna olmak kolay değildir, aynanın tozlu olmaması, âlemin ışığı içinde yansıtılması "sorumluluğu" altında ezilir. Sevgili gibi sevgili olamamaktan korkar. Yükselmesi, âlem-i aşka yaklaşması, onu yansıtması gerekir. Bunu *başaramadığı için* seveni aşağı itmeye başlar. Ona eziyet eder, onu aşağılar. Sevgilinin, hileciliği, hırsızlığı (gönül çalması) s*evenden güç alarak* yükselmeye kalkışmasındandır. Seven, aşk âlemini sevgilide gördüğü için, onu yüceltmek zorundadır. Bu yüceltmeyi ancak kendini aşağılayarak sağlayabilir. Durum bir çizelge ile gösterilirse:

Seven aşağı indikçe sevgili "yüksekte" görünür. Sevgili seveni "aşağıda" gördükçe, kendini yüksekte olarak algılar. Bu durumdan tam emin olamadığı için aşağılamalarını, eziyetlerini sürdürür, ağyarla ilişki kurarak sevenin hiçliğini, değersizliğini ona duyurur. Oysa kendini yüksekte görmek, kendinin yüksekte olduğunu sanmak için onu aşağılamaya, onun kendi kendini aşağılamasına ihtiyacı vardır. (Köle-efendi ilişkisine benzer bir durum!) Seven-sevgili ilişkisinin bir güçsüzlük, yetersizlik ilişkisi olduğu görülüyor. Sevgili, seveni aşağılayarak yükseliyor, seven kendini aşağılayarak sevgiliyi yüceltiyor. *İkisini birden yüceltecek durum aşkkürede yok!* Aşkküre *devran* içinde ezilmektedir. Ağyar, bu aşağılayarak yüceltmede bir hızlandırıcıdır, bu işleyişe yardımcıdır. *Aşkküre*yi saran, kültürel *ortam,* toplumsal, ekonomik, doğal *çevre* uygun olmadığı için, *yüceltme, yücelme enerjisi* kısıtlı olduğu için, birinin yücelmesi, öbürünün aşağı inmesiyle olanaklıdır.

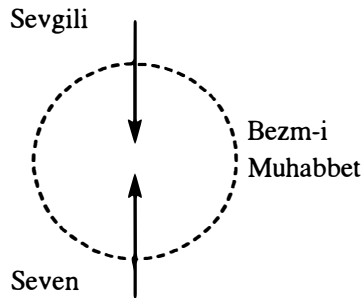
Seven sevilen arasındaki uzaklık kapanırsa, şekilden görülebileceği gibi yüceltme uzaklığı azalır. "Aşk" azalır. Aşk, yüceltme ile olanaklıdır.

Yüceltme kalkınca durum şöyle olur:

Birbirlerinin ayaklarını görmeye başlarlar. (Ok ucu başı gösteriyor!)

Bu açıklamalarla yukarıda sorulardan 1, 2, 8'e kısaca yanıt vermiş olduk. Neden kavuşma yok? (3. soru) Kavuşma yüceltmeyi ortadan kaldırıyor. *Ehl-i aşkın* yaşabildiği muhabbet belki de şöyledir:

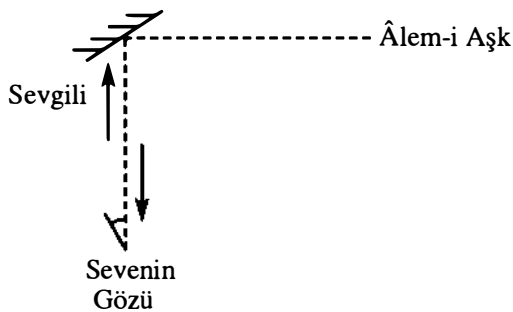

Sevgili lutfedecek aşığa doğru eğilip, seven yücelmeye çalışacaktır. Aşağıdaki gibi bir duruma pek rastlamıyoruz:

Hem sevgili hem seven "yücelecek"ler, "baş başa verip".

Aynaları, aynayı işin içine kattığımızda yücelme uzaklığında aşk:

Âlem-i aşk epey yukarıdan yansıyacaktır sevene.

Sevgiliyi yukarı çeken, hem sevenin yüceltmesi hem sevgilinin seveni aşağılaması hem de ağyarın ve şehrin sevgiliye verdiği destektir.

Vuslat, *aşkküre*de, sevgililerin bedenleri ve ruhları arasında olabilir. Oysa asıl yolculuk *aşk âlemine*dir, bu yolculuğun ise son durağı yoktur. Kavuşma söz konusu değildir.

Aşkküreye delilikle girilir. *Aşkküre*de "şeydâ"lar yaşar, aşk delileri. Gamla, dertle yaşanır. Delilik, *âlem-i aşkın* farkındalığıdır. Gam, dert, bu âleme varılmayacağının bulanık bilincindendir. Sevgililer "muhabbet" hâlini "hâlvet"i yaşabilirler, bu onlara *neş'e, sürûr* verebilir ama, bu muhabbet onları yeniden *şeydâ* eder. (*Yine neş'e-i muhabbet dil ü cânım etti şeydâ!*) Şeydâlık onları yeniden *aşkküre*ye, *aşkküre*nin daha derin katmanlarına sokar! *Âlem-i aşka* varabilme, onu nuruyla doya doya seyretme olanakları elden gider.

Sevgili ile seven arasında *yüceltme uzaklığı* ya da *eziyet uzaklığı, aşağılanma uzaklığı* diyebileceğimiz uzaklıklar olsa da, sevgili, sevene, sevenin kendisine uzaklığından daha yakındır! Sevgilim, bana, benden daha yakındır! Neden? Sevgili cândadır çünkü. (Tasavvufî anlamıyla, Kur'an'da zikredildiği gibi, Allah şahdamarımızdan daha yakındır! –50/Kâf, 16–) *Aşk*küre*ye* düşer düşmez, aynasını gördüğümüz sevgili içimize, cânımıza düşmüştür. Cân ise gizlidir, nihândır bize. Seven cânıyla söyleşemez. Sevgiliyi dışsallığı (*extéri-orité*) içinde göremediğimiz için, farkına varmadan sevgilinin içimize "kaçtığını" görüveririz. Sevgiliyi dışımızda gördüğümüz için âşık olmadık, *aşk âlemi*ni içimizde duyduğumuz için âşık olduk. Bu âlemi yansıtan güzeller aradık. Sevgili geldi. Önce aşk, sonra sevgili. Sevgili bir aynaydı âlemi gösteren. Âlemin yansıtmasıyla birlikte sevgili cânımıza, sevgili gönlümüze düştü. Câna düşen sevgili, orada sır oldu. Bize bizden yakındı; çünkü cânımızda idi. Cânımız sır olduğu için, oradaki sevgili de sırdı. Cânımızla söyleşemeyip, kendimizi sevgilimizde göremediğimiz için. Cânımız, kalbimiz, gönlümüz bir ayna. Cihanı, sevenler olarak biz de yansıtıyoruz. Sevgiliyi yüce bir varlık olarak, ondaki âlem görüntüsünü yücelterek yansıtıyoruz. Ama sevgilide kendimizi göremiyoruz. Biz nasıl sevgiliyle ilgili değil de *aşk âlemi* ile ilgiliysek, sevgili de bizle ilgili değildir. Sevgili dolaylı olarak ilgimizi çeker. *Aşk âlemini* görmek için. Sevgilide kendimizi göremediğimiz için, kendimizi öteki insanla tanıyabilme gereğini yerine getiremediğimizden, kendimizi seven olarak bilemeyiz. Cân bir sır, cândaki sevgili, sevgiliyle *aşkkürede* yaşadığımız aşk, bir sır olarak kalır.

Sevgilinin gizlenerek görünmesinin ardında ne vardır? Bunun bir sevgiliyle bir de bizimle ilgili yönü vardır. Sevgili, *âlem-i aşknümâ* oluşunu hak edip etmediğinden emin olmadığı için, eksiklikleri, özürleri belli olmasın, seven üzerindeki etkisi artsın diyerek gizlenir. Bizse sevgiliyi cânda gördüğümüz için, giz içinde görürüz.

Biz sevgiliye muhtacız, *aşkkürede* âlem-i aşkı ancak onunla gördüğümüz için. O bize *müştâk*tır. Çünkü biz olmazsak kendi gücünü göremez. Biz onun aynasıyızdır. Bize bakınca kendisini yücelmiş görür. Oysa biz ona bakınca kendimizi değil, *âlem-i aşkı* görürüz. Sevgilide biz yokuzdur, *aşk âlemi* vardır. Bizde ise yücelmiş sevgili, sevgilinin kendini gördüğü ayna vardır.

Sevgili, sevendeki aynaya özlemlidir (Seven-sevgili arasındaki karşılıklı ayna tutma, *aynalaşma,* üzerinde ayrıntılı, derinlemesine çalışılması gerekli bir konudur!).

Sevenle sevilen arasında en azından dört engel vardır. Sevilen, sevgili, eziyetiyle seveni kendinden *uzaklaştırarak, yüceltme* uzaklığını büyütür. Bundan dolayı seveni uzak tutmak için engel koyar. Ağyar, yâre, sevgiliye yaklaşımı engeller. Şehr, dehr, devran, *aşkküreden* rahatsız olunca, baskı uygular. En düşündürücü engel, sevenin engelidir. Seven kendisini sevgiliyle arasında bir perde, bir engel olarak anlar. Peki kendisi ortadan kalınca sevgiliye ulaşan kim olacaktır? Tasavvufî boyutta, benin ortadan kalkması "fenâfillâh"tır. Tanrı'da yok olma, Tanrı'yla birleşmedir.

Berzâh âleminde ise sevenin ortadan kalkması, sevgiliyi yüceltmek içindir. Seven nedenli küçülürse, sevgili o denli büyür. Ortadan kalkan seven, *aşkküreyi* tümüyle sevgiliye bırakır. Sevgili, aşk

âleminin nurunu daha parlak yansıtabilir. Şöyle bir matematiksel denklem yazılabilir:

Sevgilinin gücü x sevenin gücü= *aşkkürenin gücü*

Aşkkürenin gücü sınırlı olduğu, devranın etkisinde kaldığı için sınırlıdır. Sınırlı olunca, sevgilinin gücü ile sevenin gücü ters orantılı olmaktadır!

Sevgilinin çevresi neden çöldür? Sevgilinin çevresini bahçeye çevirmek için uğraşmaması, sevenin hedefinin sevgili olmayıp *aşk âlemi* olması, sevgili "civarının", "kûy"unun sahraya dönüşmesine yol açıyor.

Sevgili, sevenin beklediği yerde değildir. Bir *bîcâ* (yerinde olmayış) durumu, *aşkküredeki konumlarının karşıtlığı yüzündendir* (Biri yukarı, diğeri aşağı). Sevgilinin yeri bulanık, sır doludur. Gizlidir.

Âlem-i aşk değişir mi? Bunu bilebilmek olanağı yok. Aşk, *âlem-i aşkta* değil, *aşkkürede* yaşanır. *Visâl aşkküredeydir. Sûz-i firâk* (ayrılık ateşinde yanma) *aşkküredeydir. Âlem-i aşk, aşkküreye* yansıyabildiği ölçüde, aşk, derinliği, anlamı ve lezzeti ile yaşanır.

Andelîb-i gûyâ, söyleyen bülbül, şair, *şiirle aşkküreyi aşk âlemine yaklaştırmaya çalışır. Aşk âlemini* kelimelerle, *aşkküreye* yansıtır. Şairin yalan söylediği, şairin ikiyüzlülüğü *andelîb-i gûyâ*dan uzak savlardır. Şiirin sömürülmesi, *aşkküre*nin devran elinde kullanılması söz konusu olabilir. *Andelîb-i gûyâ, berzâh* âlemindeki yürüyüşünde sahtekâr şairlerden dolayı acı çekebilir. Yine de seven ile sevgilisi arasında *aşkküredeki* hâdisenin ("Bir hâdise var cân ile cânan arasında") şairlerden daha içten tanıkları yoktur.

Her kültürün yaşadığı aşk, *aşkküreyi* ne denli inşa edebildiğine, bu küreyi ne denli şiirleştirdiğine bağlı olarak değişiyor.

Şimdi bu düşüncelerden örneklere dönerek, ileri sürdüğümüz savların uygunluğuna bir bakalım. Bu arada baştan sormuş olduğum sorulara bir ölçüde yanıtlar verdiğimi, örnekler üzerinde yanıtlarımı daha belirgin kılmaya çalışacağımı belirtmeliyim.

Sûz-ı Firâk mı Yine, Yoksa Visâl Erdi mi?

Kendi çevresini çöl hâline getirir sevgili, seveni aşağıladığı, kendine kavuşanları karşılayanlara gül bahçesi hazırlanmadığı için.

Yalnızlığı seçen kişinin âlemi seyre ne ihtiyacı var? Sevgilinin civârı varken sahraya ne hâcet?

Hâfız, 32. Gazel

Sevgilinin zoru, sevenledir. Sevenin dışında tüm kentliyle iyi geçinir, herkese selâm verip, yaşadığı kenti bayram yerine, cennete çevirebilir.

Yâr bizden gayriye çok çok selâm etmiş yine
Şehr için baştan başa dâr-üs-selâm etmiş yine

Necâtî

Sevgili yaşadığı ortamda herkese ulaşabilir, ama sevgiliye ulaşılmaz. Öylesine ulaşılamaz ki, onun yanında bile onsuz kalmaktayız.

Sevgili yanlarında iken gene sevgiliyi ararlar. Irmağın kıyısında bulundukları hâlde dudakları susuzluktan kurumuştur. Su içmezler demiyorum, onlar Nil kenarında bile suya kanmazlar.

Sâdî, *Bostan*, 3/xcvı

Yâre ulaşma ümidi, bizi, dert isteyen insanlar hâline getirir. Yâre ulaşılamaz; çünkü, yâr ile biz karşıt yönlerde yürürüz. Bu yüzden, bu ümitle yola koyulup cennet sandığımız aşk, cehenneme döner.

Olduk ûmîd-i vuslat-ı yâr ile derd-hâl
Âhır bihişt-i aşkı bize dûzeh etdi âh

Nâilî

Sevgilinin çevresinden rezil olarak geçilir. Sevgiliyle eşdeğerde olamaz seven, ona karşı mahçuptur. Onu bir türlü aradığı yerde bulamaz. Attığı her adımda (*hatvede*) sevgilinin yerinde olmamasından yakınılır (*şekve-i bîcâ*).

Kûyûndan o şuhun dil-i rüsvâ ile geçdik
Her hatvede bin şekve-i bîcâ ile geçdik

Nâilî

Neden varılamaz sevgiliye? Neden karşısında mahçup olunur? Çünkü sevende yeterli güç yoktur, "devlet" yoktur. Bahtı, yazgısı yasaklamış kavuşmayı. Gam dağında dolaşırken, bu dağdan, kavuşma meyvaları toplamak ister. Oysa gam dağı, çıplak bir dağdır,

bağ değildir ki kavuşma meyvaları yetişsin! Gam dağı *aşkküredededir. Aşkküre,* kavuşma meyvasını (*mîve-i vaslı*) yetiştirecek bağa sahip değildir. Sevenin "devlet"i, talihi, mevkii, zenginliği yoktur. *Aşkkürenin mîve-i vaslı yoktur.*

Kûh-ı gamda mîve-i vaslın umarsın ey gönül
Sende ol devlet mi var k'ola sana dağ üstü bağ

Ahmet Paşa

Yine de *aşkkürede* arada bir vuslat olanağı yok değildir.

Her zamân sûz-ı firâk olmaz visâl erdi açıl
Âlem-i aşkın da Yahyâ kışı var hem yazı var

Şeyhülislâm Yahyâ

Nasıl olur kavuşma?

Bir müşrik-i muhabbet ider dayimâ seni
Dilber ki pür zerâfet ola şivekâr ola

Yahyâ Bey

İnce, cilveli, edâlı, nâzik, şiveli güzel, muhabbetine katabilir bizi. Muhabbet ortağı yapabilir. O isterse biz ona katılabiliriz, lutfederse.

Çoğu zaman bizden kaçar, muhabbetine bizi iştirak ettirmez. Derdimizi anlar anlamasına da, uygun görmez nedense. Hâfız, sevgiliyi anlayışsız bulmaz, anlaşılmaz bulur belki. Dileğimizi, *müşrik-i muhabbet* olma, muhabbete katılma isteğimizi yadsır.

Sevgili zevk ve huzura erişmeyi şimdilik münasip bulmadı; yoksa gönlümüzün dileğini anlamadı değil.

Hâfız, 25. Gazel

Sevgili o denli güçlüdür ki onun yanında benliğimizi silmek gerekir.

Eğer âşıksan kendinden bahsetme; sevgilinin yanında benlik satmak, Tanrı'ya ortak koşmak gibidir.

Sâdî, *Bostan,* 3/C

Yine de kendimizin değerini görmezlikten gelemeyiz. Sevgili bize özlem duyar. Seven, sevgilinin aynasıdır çünkü, kendi güzelliğini, yüceliğini sevende görmek zorundadır.

Mâşukun gölgesi, âşığın üstüne düştü de ne oldu ki? Elbette öyle olacaktı. Biz ona muhtaçtık, o bize müştâk!

Hâfız, 144. Gazel

Aynayız ama, sevenler olarak perdeyiz, engeliz de sevgiliye giden yolda:

Âşıkla mâşuk arasında hiçbir hâil yoktur. Sen perdesin... Hâfız oradan kalk!

Hâfız, 266. Gazel

Hâil, engel olmamalıdır sevenle sevilen arasında. Hâfız seven olarak kendini engel görür. Perde *(hicâb)* olarak da görür:

Hâfız, yolunun hicâbı sensin, sen, oradan kalk! Ne mutlu o kişiye ki bu yolu hicâpsız yürür gider.

Hâfız, 156. Gazel

Seven kendini sevene ulaşmada engel görüyor. Kendisi aradan kalkarsa sevgilinin yüzünde *aşk âlemini* gösteren ayna, tüm ışığıyla ortalığı aydınlatacaktır.

Sevgili bana benden yakındır. Bunca uzaklığına, kavuşma olanaksızlığına karşın:

Dost bana benden yakındır. Daha garip olan şey: Ben ondan uzağım! Ne yapayım, "o benim kucağımda iken ben ondan ayrıyım!" desem kim anlar?

Sâdî, *Gülistân,* 2/LII

Neden yakındır bana? Cândadır çünkü cânımın içindedir.

Cânâne gelir sohbete gelmez değil ammâ
Kendisini cân gibi nihân eylemek ister

Necâtî

Kendisini gizleyerek gelir sevgili; gizler, çünkü cândadır. Cân ise gizlidir.

Dehânın düzdidür var ise dil mülkin kalan yağma
Ki gelmez sûrete olur cân gibi nâ peydâ

Yahyâ Bey

Sevgilinin ağzı hırsızdır, çünkü gönül mülkünü yağma etmiştir. Bundan dolayı kaçar, görünmez cân gibi gizlenir. Sevgili birden bire girer cân içine gizlenir. Sevgili gizli olunca, aşk da *aşkküreyi* bir *nihânhâne*ye (gizlenme yerine) çevirir.

Derdiz ki devâ şifte-i sıhhatimizdir
Aşkız ki nihânhâne-i sevdâda nihânız

Nâilî

Derdimize çare, sağlığımıza aşırı düşkün olmaktan gelir. Aşk da gizlenirse, sevdânın gizlenme yerinde yurt tutarsa, oluşabilir. Cânan cânda gizli, aşk, aşkın gizliliğinde gizlidir. Çünkü, cân içindedir sevgili ve cân gizlidir. Cânan, sevgili, câna girerse, gizlenirse görünür:

Yanakları gül kokan sevgilimize: "İşveli güzellerin yaptığı gibi her an yüzünü örtmesen!" dedim. O gülümsedi: "Ben dünya güzellerinin aksine, örtü ile görünür ve örtüsüz gizlenirim" dedi.

Mollâ Câmî, 57. Rubâî

Sırrım, sevgilim cândadır; oysa, kamu, kent bu sırrı nasılsa bilir. Benim derinliğimin ayırdında değildir. Benim sır gibi cânımda sakladığım sevgilim, o ulu kişi (Server) kentin içinde, sırrı herkese duyurur. Belki de ben cânımda gizli olanı, cânımla söyleşim tam olmadığı, cânımı bir sır gibi yaşadığım için, farkına varmadan çevreme belli etmiş olabilirim.

Ben ağzım açmadım bu ne sırdır ki şehrde
Ben serveri sever diye her gün haber çıkar

Ahmet Paşa

Sevgili, cânımda olduğu için sır, cânımda olduğu için benden uzaktır! Bu inanılmaz paradoks tasavvufî iklimin yarattığı bir paradoks olmakla birlikte, *berzâh* âleminde olağan bir durumdur. Sevgili içimdedir. Ona ulaşamıyorum, çünkü içime uzağım. Sevgili dışımdadır. Aşkı yansıtması için yüksekte, çok yüksekte, çok uzakta olmak zorundadır, dışımdadır, uzaktadır. Çünkü, seven olarak ben hem içime hem dışıma uzağım! Ya sevgili? O bir aynadır sadece, ondan yansıyanı biliyorum, arkası ise bir sır aynanın! O da kendini bilmiyor, beni de bilmiyor. Yine de aşk var. *Ehl-i aşk* var. *Andelîb-i gûya,*

aşkküreden berzâh âleminde yaptığı yolculukta, aşkı yazan şairlerin dünyasına kısaca göz atıp, yolculuğu tamamlamak istiyor.

Birini Sevsem Dimek Lâzım Gelür Nâ-Çâr Şi'r

Kim bakardı kalbi sâfi olmasa âyîneye
Sûrete gelmezdi ger olmasa ma'nîdâr şi'r
Üsküplü İshâk Çelebi

Aşk âleminin habercileridir şairler. Her şairim diye ortaya çıkan öyle olmasa da. Kalbi saf olanların işidir şiir. Şiir bir aynadır, mânâ âlemini, aşk âlemini yansıtır. *Aşkkürede* yaşar şairler. Doğrusu, bu küredeki yaşamı anlatır.

Şi're tevbe nice olur çâr-ebrû dilberün
Birini sevsem dimek lâzım gelür nâ-çâr şi'r
Üsküplü İshâk Çelebi

Dört kaşlı dilber, bıyıkları yeni çıkmaya başlamış sevgilidir. Sevdânın olduğu yerde şiir vardır. Şiirden vazgeçilmez. Şiir, hem *aşkkürenin* yükünü çekmek, hem de sevgiliye dert anlatmak için gereklidir.

Çekdüğüm derdi bilürdi nâlemi gûş eylese
Halüme vâkıf olurdı okusa dildâr şi'r
Üsküplü İshâk Çelebi

Gerçekten şiir, sevenle sevilen arasında bir iletişim aracı olabilir, bir bağ oluşturabilir mi? Şiir sevenle sevgili arasında bir sevdâ dili oluşturabilir mi? Yanıt, pek olumlu değildir. Çünkü sevgili şiirin kaynağının kendisi olduğunu bilerek, şiirden çok kendini önemser.

Şi'ri cihânsûzımı hayli beğendi habib
Söyledeni gör beğüm söyleyeni ko dedi
Üsküplü İshâk Çelebi

Şairleri şiirlerini pek beğenirler, İshâk kendi şiirine *şi'ri cihânsûz* (cihan yakan şiir) diyor. Şiirinin yakıcılığını ileri süren şairlerden biri de Nedîm'dir.

Nedimâ şi'rimi tertib ederdim korkarım ammâ
Yaka nazmımdaki sûz u güdâz evrâk-ı dîvanım
Nedîm

Nedîm şiirlerinin yakmasından korktuğu için dîvânını hazırlayamamaktan yakınıyor. Şeyhülislâm Yahyâ içinse şiiri bir inci gerdanlığı (*ıkd-ı leâl*)dır.

Mecmû'larda şi'rim arar ehl-i tab' olan
Hâce gibi şehrde ıkd-ı leâl arar

Şeyhülislâm Yahyâ

Kendisinin dışındaki şairlerden kimileri çok değersizdir. Şiirleriyle *aşkküreyi* kirletmektedir.

Şular kî âdemidir halk içinde yeyip içip
Nihâni yerde tekâza gelirse def' eyler
Bu şimdi şaîr olanlar bir iki üç bed-baht
Nihâni yerde yiyip halk içinde s.çarlar

Necâtî

Şair, kendi dışındaki şairlere kızdığı gibi, şiirden anlamayana *hâr-ı lâyef-heme* (anlayışsız eşek) diyecek denli ileri gider.

Okuma nâdâna ey Yahyâ sakın eş'ârını
Şi'rden yekdir hâr-ı lâyefheme zirâ şair

Şeyhülislâm Yahyâ

Çünkü şiir yazan şairler değerli insanlardır, onlar olmasaydı dünyanın ileri gelenlerini tanıtan, duyuran olmayacaktı.

Kim bilirdi şu'arâ olmasa ger sabıkda
Dehre devletle gelip yine giden şahânı

Nef'î

Şuarâ, şiirin değeri konusunda, aşktaki yerinin önemiyle ilgili uzlaşacakları bir sonuca varamazlar. Yalnız şairlere değil, eli kalem tutan herkese ağır hakaretler edebilirler:

Bi-akl ü bî-sitâre vü meflüs û mendebûr
Yoktur cihânda bir dâhi ehl-i kalem gibi

Necâtî

Akılsız, yıldızsız (karanlık, boş), iflas etmiş, sünepe insanlardır. Üstelik şairler şiirleriyle yalan söylerler. Şiir bir kendi kendini tatmine benzer, bir "calk"tır. Şiir, bir sevişme değil.

Îçinde ne zûr var ne telbis
Şi're ne için yalan diye halk
Yalan ise de tefâvütü var
Hiç ola mı bir zinâ ile calk

Necâtî

Nedîm'se gayet incelikli biçimde, şiirle yalan söylenebileceğini imâ eder.

Ben şairim o kâmeti mevzûnu doğrusu
Sevmem desem de belki yalan söylerim sana

Nedîm

Öyle anlaşılıyor şairler, şiirin işlevi, değeri, aşktaki yeri, sevenle sevgili arasında bir iletişim olanağı olup olmayacağı konusunda bir açıklığa, bir uzlaşmaya varamıyorlar. *Andelîb-i gûyâ*, kendisi de söyleyen, sözü olan bir şair olarak yolculuğunda, perişan *aşkküredeki* aşkı, *âlem-i aşk*a yakışır biçimde söyleyemiyor. O da Hâfız gibi fikir kuşunu, *iştiyâk* (özlem) tuzağına düşürüyor. Özlem, aşk âleminedir. Özlem, fikirle yaşanırsa, şiir *cihânsûz*, cihan yakan şiir olabilir. Şiirin yaktığı cihanın ışığı ile, aşk âlemi daha farklı görünebilir.

Hâfız, bu perişân şiiri yazarken fikir kuşu, iştiyâk tuzağına düşmüştü.

Hâfız, 134. Gazel

Fikir kuşu özlem tuzağına değil de, özlem coşkusuna, heyecanına düşerse, *söyleyen bülbül*, bu heyecanla uçan kuşun ardından, aşk âlemini yansıtacak daha farklı *aşkkürelerin* yapımı için, yeniden yola koyulacaktır.

(Perişan elyazımı gün yüzüne çıkarmakta yardımcı olan Sevgili Selma Aydın'a teşekkür ederim.)

Doğu Batı Dergisi, Sayı 26: Aşk ve Doğu,
Şubat-Mart-Nisan 2004

KAYNAKÇA

Metinde yalnız Farsça yazan şairlerin gazel sayıları verilmiştir. Okur, diğer dîvânlardaki gazelleri dizelerin bitiş harflerine bakarak bulabilir.

DÎVÂNLAR

Ahmed Paşa Dîvânı, Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
Hâfız Dîvânı, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, *Şark İslâm Klâsikleri*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1985.
Hayâlî Dîvânı, Haz. Ali Nihât Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
Molla Câmî, Haz. Asaf Hâlet Çelebi, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
Naîlî Dîvânı, Haz. Haluk İpekten, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
Necâtî Bey Dîvânı, Haz. Ali Nihât Tarlan, Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
Nedîm Dîvânı, Haz. Muhsin Macit, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
Nef'î Dîvânı, Haz. Metin Akkuş, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
Nesimî Dîvânı, Haz. Muhsin Macit, Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
Bostân, Sâdî, çev. Hikmet İlaydın, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
Gülistân, Sâdî, çev. Hikmet İlaydın, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
Şeyhî Dîvânı, hazırlayanlar Mustafa İsen, Cemâl Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı, Haz. Rekin Ertem, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
Usûlî Dîvânı, Haz. Mustafa İsen, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
Üsküplü İshâk Çelebi Dîvânı, Hazırlayanlar Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1989.
Yahyâ Bey Dîvânı'ndan Örnekler, Haz. Mehmet Çavuşoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

BAŞVURU KİTAPLARI

Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Ahmet Talât Onay, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, İskender Pala, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1992.

ŞARKILAR UMMANINDA AŞK BATIKLARI

Geleneğimizin anlaşılabilmesi, sürekli yorumlanabilmesiyle olanaklı. Geçmişimizde, dilimizdeki zenginlik içinde gerçekleştirilen kültür ürünlerindeki insan ilişkilerini araştırmak, bu yorum çabalarından biridir. Bu çalışmada, Türk Sanat Mûsikîsi adıyla anılan ürünlerden beşini seçerek bunlardaki sevgi ilişkisini yorumlamaya uğraşacağım.
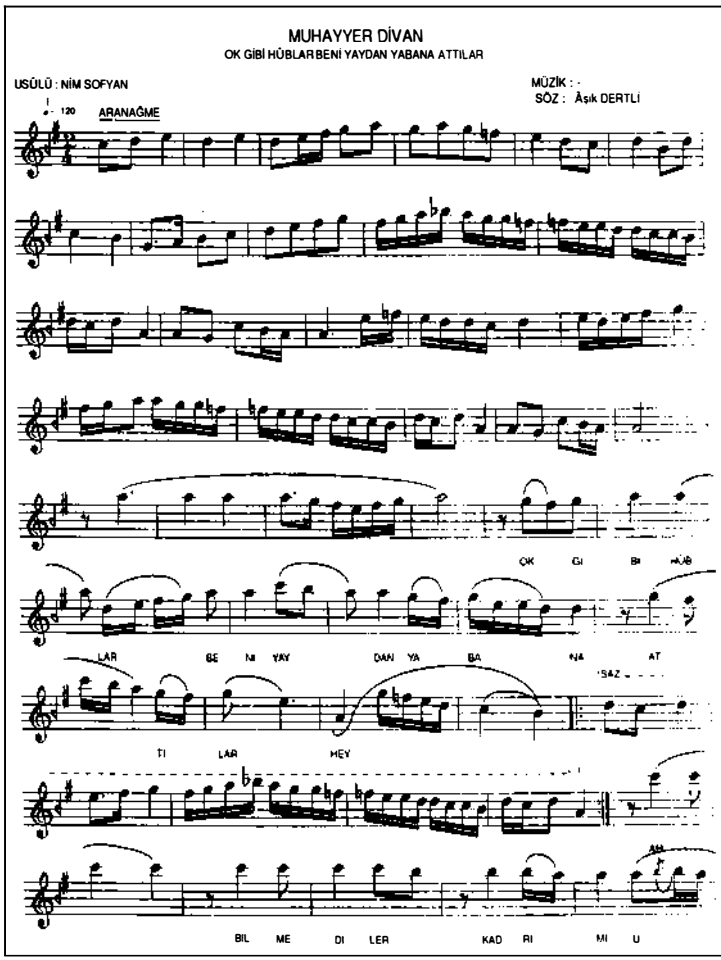
Şarkıları seçişimin ardında, önceden tasarlanmış bir niyet yok. Şarkıları "kullanarak", bir şeyler söylemeye çabalamıyorum. Nasıl bir dünyayı, nasıl bir insanı anlatıyorlar? Sorum bu. Nasıl bir aşkı anlatıyorlar?..
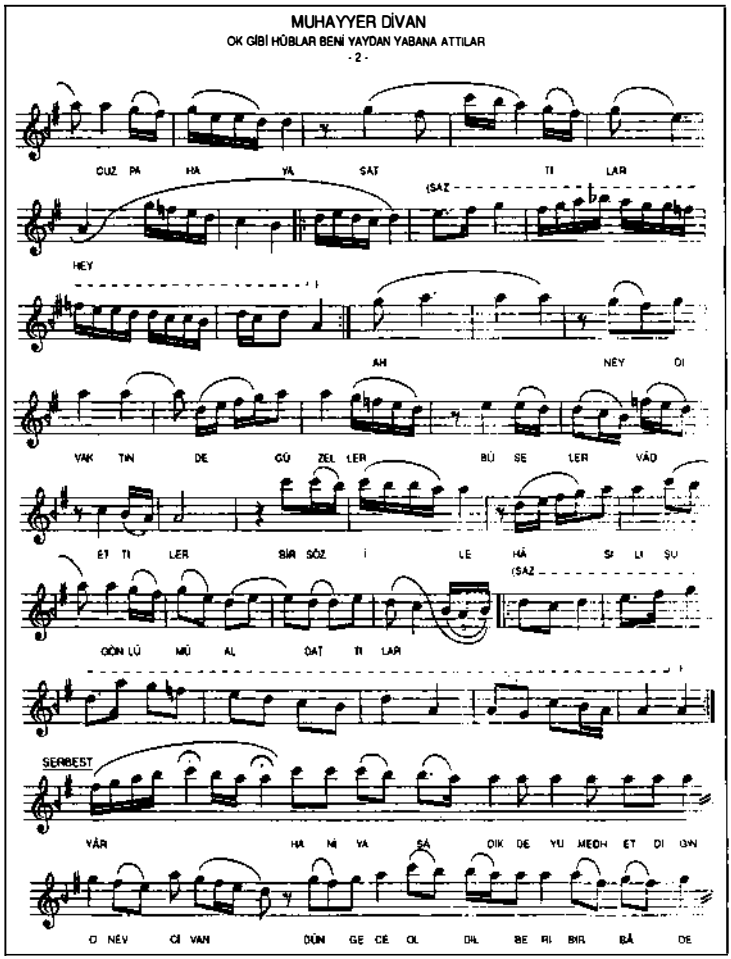
Yorumlarımda "akademik" bir cendereye girmeyi seçmedim. Şarkılar, söylediğim, çalmaya çalıştığım, yaşadığım şarkılardı. Yaşadıklarımı anlatmayı seçtim. Anlatımıma duygularımı, ölçüyü kaçırmamaya dikkat ederek, katmaktan çekinmedim. Şarkılarımızın bir hazine olduğuna inanıyorum. Ben bu hazinenin kapağını açmaya çalışıyorum. İnsanımıza dair nice üstü örtülmüş öykünün, şarkılarda dile getirildiğini görebiliriz. Şarkılarda, günlük yaşamın olağanlığı, baskısı, kaygısı içinde dizginlenen insan ortaya çıkar.
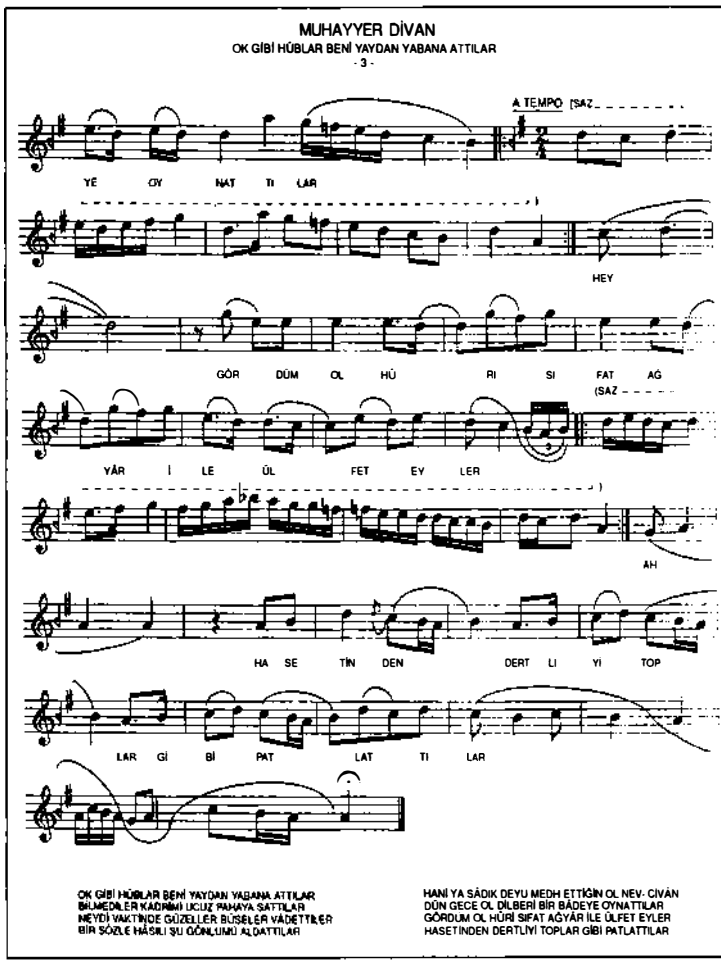
Yorum için önceden geliştirdiğim yöntemim yok. Böyle bir yöntemle yoruma da karşıyım: Şarkıyı duymayı, dolayısıyla anlamayı engellediği için. Anlattıklarım şarkı kulağı olanlara açık olacak, biliyorum. Kulağı olmayanlar farklı yorumlar arayabilir.

Beş şarkıyı tek tek gözden geçirdikten sonra genel bir değerlendirme yapacağım. Şarkı yorumu çalışmalarımı sürdürmeyi umuyorum.

Derdli'nin Oku

MUHAYYER DİVAN
OK GİBİ HÜBLAR BENİ YAYDAN YABANA ATTILAR
- 2 -
OUZ PA HA YA SAT TI LAR
(SAZ
HEY
AH
NEY Ol
VAK TIN DE GÜ ZEL LER BÜ SE LER VAD
ET TI LER BİR SÖZ İ LE HÂ SI LI ŞU
(SAZ
GÖN LÜ MÜ AL DAT TI LAR
SERBEST
VÂR HA Nİ YA SA DIK DE YU MEDH ET DI GİN
O NEV Cİ VAN DÜN GE CE OL DIL BE Rİ BİR BÂ DE

MUHAYYER DİVAN
OK GİBİ HÜBLAR BENİ YAYDAN YABANA ATTILAR
- 3 -
A TEMPO (SAZ
YE CİY NAT TI LAR
HEY
GÖR DÜM OL HÜ RI SI FAT AĞ
(SAZ
YÂR İ LE ÜL FET EY LER
AH
HA SE TİN DEN DERT LI Yİ TOP
LAR Gİ Bİ PAT LAT TI LAR
OK GİBİ HÜBLAR BENİ YAYDAN YABANA ATTILAR
BİLMEDİLER KADRİMİ UCUZ PAHAYA SATTILAR
NEYDİ VAKTİNDE GÜZELLER BÜSELER VADETTİLER
BİR SÖZLE HASILI ŞU GÖNLÜMÜ ALDATTILAR
HANİ YA SÂDIK DEYU MEDH ETTİĞİN OL NEV- CİVÂN
DÜN GECE OL DİLBERİ BİR BÂDEYE OYNATTILAR
GÖRDÜM OL HÛRİ SİFAT AĞYÂR İLE ÜLFET EYLER
HASETİNDEN DERTLİYİ TOPLAR GİBİ PATLATTILAR

İlk şarkımız, Derdli'nin Muhayyer Dîvânı, düyek usûlünde. (Nim sofyan da olabilir!) Sözleri şöyle:

Ok gibi hûblar beni yaydan yabana attılar
Bilmediler kadrimi ucuz pahaya sattılar
Neydi vaktinde güzeller bûseler vâdettiler
Bir sözle hâsılı şu gönlümü aldattılar

Haniyâ sâdık deyu medh ettiğin ol nevcivân
Dün gece ol dilberi bir bâdeye oynattılar.
Gördüm o hûri sıfat ağyâr ile ülfet eder
Hasetinden Derdliyi toplar gibi patlattılar.

Kimlerin arasındaydı Derdli? Hûblar, neredeydiler? Bu dünyada hûblar, güzeller, hoş olanlar, iyiler vardı. Derdli, yüreğiyle onları keşfetmiş, aralarında olmak istemişti. Hûbân, güzeller, "hûbân-ı aşk" aşkın güzelleridir. Derdli'nin bu güftesinin sınırları içinde, aşk anlayışı, kendisi 19. yüzyıl halk şairi (1772-1845) olmasına rağmen, 20. yüzyılın, giderek 21. yüzyılın başlarındaki anlayışı yansıtıyor sanki. Sevgili, bir topluluğun, bir kümenin içindedir. *Onlardan*dır. Önce *onlar,* hûbân, güzeller, akla gelir; sonra onlar*dan biri* seçilir. Kimdir sevgili? *...den biri*dir. Bir topluluğun üyesidir. Derdli önce topluluğu düşünür: Bir âlem-i hûbân vardır sanki, güzeller dünyası, sevgililer orada oturur. Burada vurgu sevgilinin *biricikliği* üzerine değildir, üyesi olduğu "kümeye"dir. Topluluğadır. Sevgililer bir dünya oluşturur, bir topluluk, bir âlem. Derdli'nin özlemi bu kümeyedir. Sosyolojik açıdan, küçük kentlerin çocuğu, köylü İbrahim (Derdli'nin asıl adı) İstanbul'a varmak, orada yurt tutmak istiyordur. "Koskoca İstanbul" acıları, kavgaları ve sorunlarıyla, bir anlamda âlem-i hûbân'dı Derdli'ye, belki.

"Sevgililer orada, güzeller orada, kızlar, erkekler orada, aralarından *birini* seçeyim" tavrıdır bu. "Onlardan biri" tavrında, önce onlar vardır. "Onlar" sorgulanamaz. Onlardaki *o*, sorgulanır. Sevgi ilişkisinde, sevgiliye böyle bir yönelmede, sevgili, ait olduğu grupla, toplulukla tanınan, neredeyse onunla özdeşleştirilen bir varlık konumuna getiriliyor. Burada sevgilinin yüzü, grubundan aldığı özellikleriyle belirlenmiş yüzdür.

Şarkının ilk mısraında, Türk mûsikîsindeki adıyla zeminde, Derdli'nin âlem-i hûbândan kovulmasına tanık oluyoruz. Neden kovulmuştur, kim kovmuştur? Sanki bir ok gibi, bir yaya koyarak, Derdli'yi "yabana", bir vahadan, bir çöle atıvermişlerdir. Sanki Hıristiyanların *düşüş* efsanesine ya da inancına benzeyen bir "ceza", bir "lanet", bir kovulma söz konusudur? "Ne halt yedin ki Derdli, garip Derdli seni atıverdiler güzeller âleminden, *âlem-i hûbân*dan? Âlem-i hûbândan, *âlem-i belâ*ya nedir bu yolculuk? Yüreğinin derinliklerinde yatan bu sürgünün anlamı ne?

Bu mısraı "ok gibi hûblar" olarak da okuyabiliriz, ok gibi olanların "hûb" olduklarını vurgulayarak. Güzeller "ok gibi"dirler, saplanırlar, saplandıklarında, kendi dünyalarına çekmezler saplandıklarını, "iterler". Derdli nasılsa aralarına düşmüştür bir kez. Âlem-i hûbânda, dolaşmıştır. Umut ve beklentiyle. Oraya ait olduğunu düşünerek. İçindeki sevgi ateşi almış onu oralara götürmüştür. Oraya nasıl ulaştığını şarkıda göremiyoruz. Umudun ateşiyle, belki de çileler çekerek güzeller arasına girmiştir. Güzeller: Gidilecek bir diyarın, uzak yerlerin insanları. Uzak bir menzilde, bu dünyaya benzemeyen bir yerde. Derdli'nin bir türlü sılası olmayan, içinde yurt tutamadığı gurbette, yuvasından ve kendinden uzak bir yerde. Sevgili neden yanı başımızda değildir ki? Neden uzak? Neden ulaşılamazdır? Bu sorunun yanıtı Derdli'de: "Sevgili güzeldir, güzeller 'ayrı' bir dünyada yaşarlar. Çağırırlar varırım yanlarına, sonra beni kovarlar" biçiminde verilebilir. Aşk uzakların aşkıdır. Yakınına varırız: Atıverirer, "Yaydan yabana". Oklarıyla, ok gibi güzeller. Savunmasız, zırhsız, içten, inanmaya, sevmeye hazır Derdli, sevdâya çatar. Belâdır çünkü, sevdâ. "Sılam sandım güzeller diyarını", vardım, atıverdiler yabana.

Aşktan geliyorum ben, Derdli'yim, güzeller arasındaydı geçmişim, köküm, kaynağım. Orada. Onlarla. Sevgilim yoktu, sevgililer vardı, söz veren sevgililer, çağıran, buyur eden, gel diyen. Derdli'yim, bir adım da İnanç, çağıranın ardına düşerim, güzelin ardındayım; güzele, bendeki güzelliği vermeye hazırım.

Derdliyim, inancım şu: Sevgilinin oturduğu bir diyar vardır. Oraya gidilir. Sevgililer oradadır. "Bu" ya da "şu" sevgili olmaz, "sevgili" olur, bu sevgililerin ortak özelliği güzelliktir; artık hangi-

si "kısmetimize" düşerse, onunla vuslat düşünülür. Oysa sevgili "bir kişi" değildir; bir kişide toplanmış *çok kişi*dir; sevgili "sen" değildir, "onlar"dır. Hûbândır sevgili, onlardır ve güçlüdür, sevenle "eşit" değildir, hiçbir bakımdan: Uzaktır, ok ve yay sahibidir; seveni fırlatıp atabilecek güce sahiptir.

İçten, zırhsız, silâhsız, "gurbette", duygulu, sevmeye hazır, Derdli, elbette sevilmeyecektir. Sevgi, *ben* ile *sen* arasında değil de, "onlarla", "onlar" arasında kurulmaya kalkılınca, sevgi ilişkisinin *değerleri* kökten değişir. Seven, sevilenler arasına girecek kendini onlara kabul ettirecektir. Sevilenler her zaman uzakta, her zaman hûbân olacak, aynı zamanda çoban olacaklardır, sevenlere. Sevenler, kendi değerlerini, sevilenlere onaylatacaklar. Tuhaf değil mi? Kimdir bu sevilenler, sevilen olmak için ne yapmışlardır? Bu sorunun yanıtı yoktur. Nedense güç onlardadır. Sevilen'e ders verecek, *ironik aşkı* tattıracak bir Sokrates yoktur ortalıkta. Derdli, bir gariptir: Sokrates de uzağındadır onun.

Sokrates, *Şölen* diyaloğunda, Alkibiyades'in anlattıklarına göre böyle bir ironik aşkı duyurmuştur, sevilenine. Alkibiyades'e sevdiğini söylemiş. Sokrates tarafından sevilmenin "değerini", "anlamını" kavrayamayan bu güzel delikanlı, hemen Sokrates'le yatmak istemiştir. Kendini hûbân âleminde sanan Alkibiyades, böylelikle Sokrates'i "götürecek', "defterini dürecek", kendine bağlı bir "sevilen" kılacaktır, edilgin, kullanılan biri yapacaktır onu. Sokrates'in "öğreteceği" şeyler vardır oysa Alkibiyades'e. Onunla aynı yatağa girecek, ama sevişmeyecektir. Elbette bu olayı Platon'un kaleminden öğreniyoruz, yorum bir "ironik aşk" yorumu mudur değil midir, orası tartışmalı. Alkibiyades'in burnu sürtülmüş müdür? Narsisistik eğilimleri ortadan kalkmış mıdır? Hele hele aşkı öğrenmiş midir? Alkibiyades'in tartışmalı kişiliği, "sevilen takımın" bu gözlükle görüldüğünde kolay kolay "adam olamayacağını" gösteriyor.

Derdli'yi takdir edemezler, değerini bilemezler, fırlatıp atarlar, "ucuz paha"ya satarlar. Neden güzellerle kavga edemez Derdli, neden kendi değerini kabul ettiremez? Oyun, kuruluşu açısından yenilmeye mahkûm olunan bir oyundur. Sen bir garipsin, güzeller orada, güçlüler, onları sever, yanlarına gidersin; bu anlayışın köke-

ninde bir yenilgi var: Güzeller yukarı âlemde, okludurlar, Eros gibi, oklarını göndererek. Her türlü hile, kavga, güç vardır onlarda. Sevilen güçlüdür. Dünyanın merkezinde, sılada, yurtta kurmuşlardır otağlarını; seven yabanda, uzakta, ürkek, titrek yaklaşır onlara; bu ürkekliği kızdırır belki onları, yaylarını taktıkları gibi fırlatırlar seveni geldiği yere, yabana. Seven yabanda, sevilen merkezde. Bu sevdâ anlayışının *topolojisi* bozuktur. Böyle bir sevdâ niyeti acılarla doludur! (Acılarla dolu olmayan bir sevdâ niyeti olabilir mi?)

Oysa, sevenlerin bir küme, sevilenlerin bir diğer küme oluşturması doğal değil mi? Âşık mı olmak istiyorum, âlem-i hûbâna uğrar bakarım, hangi güzel benim sevgilim olabilir. Daha dünyevî terimlerle konuşursak, güzeller çarşısına uğrar, vitrin vitrin dolaşırım, gözüme kestirdiğim güzeli alır giderim. (Neyse ücretini ödemek koşuluyla!) Güzel beni beğenmezse, beğenecek olanı ararım ya da kendimi beğendirmeye çalışırım. Beni sınava sokarsa, başarılı olmaya çabalarım; "yaydan yabana atarsa" döner gelir bir daha atmasını beklerim, yılmam, yıkılmam, bir mücadele veririm.

Zamane böyle düşünebilir. Bir garip olan Derdli böyle davranmaz. Güzellerin bûseler vaat etmesini "ciddiye" alır: Onlar arasındayken, "vaktinde", ona "iyi davranmışlar", bûseler vereceklerini söylemişlerdir. Oysa, vermemişlerdir. Güzeller, okla yabana atıp, tutmayacakları sözler verirler: Garibim Derdli, bir türlü anlayamaz. Güzelleri tanıtan bilgi eksiktir onda, güzel eğitimi almamıştır, aldığı bir ölçüde tasavvufî eğitimdir ve bu âlemin güzellerine uymamaktadır.

Sözlerini tutmamakla da kalmazlar. Sözleriyle de yakarlar, yıkarlar Derdli'yi. "Onlar" güzeller, çok da belirli olmayanlar, "şu", "benim" kalbimi kırıyorlar. Güzellere hiç "benim" demez Derdli, sahip çıkmaz, bir gönlü vardır, sahiplenebileceği: Bir gariptir o: Güzeller hep ona "el"dir, yabancıdır. Gariptir Derdli. Garip, en azından dört özelliği olan biridir: Gurbettedir, duyguludur, kimsesizdir, uyumsuzdur, çizgi dışıdır.[1] Derdli'nin güzellere olan "uzaklığı", onun garipliğinden gelir.

[1] Bu konuda "Garip" adlı yazıma bakılabilir: *Hayatımızdaki İnce Şeylere Dair*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2000.

Okları ve "sözleriyle" Derdli'yi aldatıyorlar. Güzellerin gücü, güzelliklerinden, güzelliklerine dayalı güçlerinden, iktidarlarından, söz söylemede etkin, becerikli, sonuç alıcı yeteneklerinden geliyor. Bir diğer yorumla "Bir söz ile hâsılı"yı, *tek sözcükle söylersek* anlamında yorumlayabiliriz, o zaman dördüncü mısra, "özet olarak söylersem aldattı güzeller beni" olarak anlaşılabilir. Aldanmıştır sonunda Derdli: Aldatılmış ve sürülmüştür. Geldiği yere: Yabana.

Yabandadır, "herkesin" dünyasında değil. Güzeller dünyasında, âlem-i hûbânda değil. Hâşim'in *O Belde*'de dediği gibi:

Bu nefy ü hicre müebbed bu yerde mahkûmuz

Bu sürgüne, yabancılığa mahkûmdur Derdli. Kaçmaz ama. Gönlü aldanır, yılmaz. Başına gelenleri anlatırken, kendini "aşağılamaz", kendisini "merkeze" almaz. Kendisi olayların "dışındaymış" gibi anlatır. "Ben", "benim" dese de, kendini de "sevgilileri" gibi "onlar" arasında görür. Kendi yerini, değerini abartmaz.

Şarkının girişi, girişindeki sözsüz bölüm, feryâd koparmayan, düz, dengeli, abartısız bir anlatım özelliği taşıyor. Muhayyer makamının, inici seyrinden dolayı, tiz seslerden başlıyor sözlü bölüm. Sazların, şarkının sözleri verilmeden önceki çaldıkları giriş ara nağmesi ise yükseklere çıkmıyor pek: Çârgâh, nevâ, hüseynî seslerle başlıyor. En tiz perdesi segâhtır. Giriş ara nağme, hüseynî renklerle, soğukkanlı bir anlatımdır. Fazla heyecan görülmez. Sanki, "işte dünya böyledir, görün de anlayın" der gibidir. Ne seven kendini öne çıkarır, ne de sevilen. Seven "o", sevilen "onlardan"dır. Güftedeki bu anlayış, besteye de giriş ara nağmesinin "tavrıyla" yansımıştır. Bunu, sesin çok yükselmemesi, Dügâh perdesine sık uğraması, yedene yer vermesi (muhayyer makamının yedeni sol, rast perdesidir!) bir dengeli, soğukkanlı, bar bar bağırmayan, inlemeyen, "ironik" bir ara nağme, Derdli'nin sözlerine yakışıyor.

Girişteki "ah!" muhayyerle başlıyor. Hüseynîye kadar inen dengeli, yüksek perdeden bir giriş "ah"ıdır bu. "Yaydan" sözcüğünde ses tiz segâhtan, tiz çârgâha yükseliyor. Yayın fırlatma gücü, ses yükselmesiyle iyi veriliyor. "Attılar" sözünde de tiz çârgâha yükselme görüyoruz. İlk mısraın bitişindeki "hey" sesi ilginç: Bir karar per-

desi olan dügâhın ardından çârgâh ve segâh perdeleri, başa gelen olayın altında "ezilmeme"yi, bir çeşit acılı direnmeyi gösteriyor gibi.

"Hey", yine soğukkanlı ironik bir ara nağme ile ikinci mısraa götürüyor bizi. Burada "ah", ilk mısradaki ahdan daha tizdir. Dert müzikle anlatılıyor, bu anlatımda acı, sesle yükseltiliyor. İlk mısrada güzeller dünyasından sürgünün acısı ilk "ah"la verildi. "Ah"ın açtığı yara mısra sonundaki "hey"le dengelendi biraz. Ara nağme de, sakinleştirici bir etki yaratmaya çalıştıysa da, feryâd da yükselmiştir: Hem "atılmış", hem de ucuza "satılmış"tır çünkü. Bu feryâdın ardından da, dirençli bir "hey" gelir ve bu "hey" ara nağmeyle etkisini sürdürür. Acı direnmemiştir, oysa gerdâniye renginde karıştığı muhayyer perde ile bir üçüncü "ah" daha yükselir! Bu ah, ilk ah'a yakındır, ikincisi gibi "yüksek" değildir. Bûseler vaat edenlerin sözünde durmayışları, "söz" sözcüğündeki ses yükselmesiyle, "şu" gönlümü aldatmaları ise "şu" sesinin tiz çârgâha çıkışıyla veriliyor. Yine ikinci bir seyir içindeki ara nağme ile ilk dörtlük ikinciye bağlanıyor.

Şarkının müzik dokusuyla sözleri arasında çarpıcı bir uyum vardır: Bu uyum, güftenin sınırlarının dışına taşan bir "müziksel" anlamın doğmasına yol açıyor. Güftede olmayan "ah"lar ve "hey"lerle, çekilen acıları ve acılara karşı geliştirilen direnç alanlarını görüyoruz. Ara nağmenin başta ve aralardaki işleyişi, abartısız, soğukkanlı, giderek çekilen acıya rağmen, geliştirilen neş'enin göstergesi oluyor. "Ne yapalım, Derdli'nin başına bunlar geldi, onu yabana attılar, değerini bilmediler, aldattılar, bu dünya böyle bir dünyadır işte!" der gibidir ara nağmeler. Acıların abartılması, sevgilinin yerilmesi söz konusu değildir. Sanki Derdli kendini bir başkası gibi anlatıyor. Bu nedenle Derdli'nin sevgisi "onlar"ın, "o"nun sevgisidir: "Ben" ve "sen" yoktur.

Sevmek: Hûbân arasına girmektir. Buna Derdli "ıyd-ı vuslât" diyebilir. (Üçüncü mısra "Neydi vaktinde güzeller bûseler vâdettiler" yerine "Iyd-ı vuslâtta güzeller, bûseler vâdettiler" olabiliyor.[2] Bu kavuşma bayramında, Derdli, kısa bir süre için de olsa, kendi-

[2] Bkz. *Yegâh'tan Segâh'a Güfteler*, Haz. Tamer Kutluay, Bilim Yayıncılık, Ankara 1998, s. 259.

sine vaat edilenlerle mutlu olmuşa benziyor. Hûbları, güzelleri seviyor o, belli bir farkı, ayrılığı, ayrıcalığı olan *birini* değil.

Dîvân formunda bestelenmiş bu şarkı, daha formuyla, bir zenginliği, çoğulluğu, renkliliği anlatıyor. Dîvân, içten, özentisiz, "Fâilâtün-Failâtün-Failâtün-Fâilün" kalıbı ile söylenmiş şiirlerden yapılan bestelerdir. Şiirde aruz kullanımının "imâle" bolluğu nedeniyle başarılı olmadığını söyleyebiliriz. Şiir bu hâliyle, yapmacıksız, yüreklerimizi dağlayabiliyor.

Şarkının son dörtlüğü, ilk dörtlükteki düş kırıklığını, aldatılmayı değişik vurgular ve zenginleştirmelerle sürdürüyor. Şarkının bu dörtlüğe "yâr" ile başladığını görüyoruz. (Yâr, Derdli'nin sözlerinde yok!) Daha önce sevgiliye hûbânlardan biri gibi bakıyordu. Güzeller topluluğunun bir üyesi olarak. İlk kez, şarkıda, sevgiliye "yâr" dendiğini gözlüyoruz. Yâr, çıkış ve inişli bir ses dizilişiyle verilmiş. Hûbânlardan bir hûb olan yâr, sadece yâr, öylece yâr, "yârim" değil! "Ah, aklıma geldi de anlatacağım işte!" sözünü önceleyen bir "yâr". Kalpte bir yara olan yâr! "Şimdi, hûbân içinden bir hûb anlatılacak, yâre dâir bir hikâye" der gibi çıkan bir yâr feryâdı: Eviç ile başlayıp muhayyer ile biten. Peki, nasıl anlatır "yâr"i?

Üçüncü bir kişiyle. Kimdir bu "üçüncü"? Hûbânlardan bir hûb mu, yoksa bir hûbân grubuna girmeye çalışan "yaydan yaban"a atılmış, Derdligillerden biri mi? İkisi de olabilir. "İçeri"yi, hûbânı tanıyan. Hem de iyi tanıyan. "Aldanmayan" birisi. Uyarısı ironi taşır: Sadık dediğin, değer verdiğin, hûbân âlemine yükselttiğin kişinin bir "bâde"lik değeri varmış! Değmezmiş. Sanki, bilinç dışı bir intikamın ardındadır Derdli: Beni ucuz pahaya sattınız ama, siz de ucuzsunuz. Tuhaflık, paradoks burada: Sizi değerli görüyorum, hûbânsınız, hepiniz (burada, Derdli, bir "maşallah" sözcüğü ekleyebilir!) ben de şairim, ozanım, değerliyim, nasıl oluyor da bir araya gelince siz de ben de değersizleşiyoruz. Siz beni değersiz diye yabana atıyorsunuz; ben, sizi sadık değil diye küçümsüyorum. Nasıl oluyor bu? Değerlerimiz tutmuyor! Hûbân âlemi ile Derdligillerin ortak değeri yok! Uyduruk, yalancı değerlerle tanıyoruz birbirimizi, birbirini tutmayan, birbirleriyle kavuşmayan değerlerle. "Hûbândan olanlar elbette bir bâdeye oynarlar," bu olguyu Derdli onaylamıyor. Derdli, yâr, hem hûbândan

olsun hem de sadık olsun istiyor. Bu olanaksız. Aldanıyor, bu yüzden. Güzeller, "ıyd-ı vuslât"ta, Derdli'yi aralarına alıyorlar, sözler veriyorlar ona, bûseler vaat ediyorlar, sonra bakıyorlar ki Derdli, hûbâna dahil olabilecek biri değil. Bir şeyler "eksik" onda, bir şeyleri özürlü Derdli'nin. Derdli onları, onlar Derdli'yi tanımıyorlar. Kazara bir araya gelmeleri bir yanılgı sonucuymuş! (Çağımız aşklarında, çağlar boyunca aşklarda da bunu gözlemiyor muyuz?!) Sen yanılıyorsun, ben yanılıyorum; buna da aşk deniyor! Ortak aymazlığın, "gaflet-i müşterek"in adına aşk deniyor. İnsanlığa armağan olsun!

Yârin bir bâdeye oynaması, bir harcanmadır. Derdli'nin gözünde iki adı vardır bu olayda onun: Biri "nevcivân", diğeri "dilber". Yine "benim" değildir yâr, mülklenilmemiştir. Nevcivân, genç, delikanlı demek, alışılmış anlamıyla. Hûbân ordusu, yoksa delikanlılardan mı oluşuyor? Neden olmasın? Halk şiirinde de, dîvân şiirinde de nevcivânlar boldur! Bu noktada, ne kadar ısrar edebiliriz? Delikanlı bir genç kız olamaz mı? Hem hanımlara hem de delikanlılara hûbân âleminde yer yok mu? Bu ise, âlem-i hûbânın nüfusunu artırmaz mı?

Dilber, gönül götüren, gönül götürücüdür. Derdli için âlem-i hûbândaki herkes gönlünü alıp götürmüştür. Âlem-i hûbân, zaten âlem-i dilberândır.

Galiba, bir bâdeye oynatılan bir hanımdır: Üçüncü mısrada bunu görebiliyoruz: "Hûri sıfat"tır o, hûri yüzlüdür (Bir genç delikanlı da hûri gibi görünüyor olabilir!)

Müzik, bir bâdeye oynama olayında, anlamı pekiştiriyor: Usûl, düyekten kurtuluyor: *Muganni* (erkek) ya da *muganniye* (kadın), *Chanteur* ya da *chanteuse*, şarkı öyleyen kişi özgürleşiyor: Şarkı, söyleyicinin içini doya doya, gönlünce dökebilmesi için, "usûl"ün bağlayıcılığını kaldırıyor: Feryâd serbest! Atış serbest!

Üçüncü mısra (baştan sayarsam yedinci mısra!) yine müziğin desteğiyle başlıyor: "Yıkılma Derdli, ben arkandayım" der gibi. Daha önceki mısralarda "hey", mısra sonunda iken, burada baştadır: Gereklidir çünkü, bu yıkılma ânının ardından bir destek gereklidir; üstelik, birazdan söylenecekler yıkım üstüne yıkım getirecektir! Aradaki, sazların göründüğü, "ara nağme" yine moral vermek içindir: "Sakın ola yıkılma Derdli" sözünü fısıldarlar kulağına Derdli'nin.
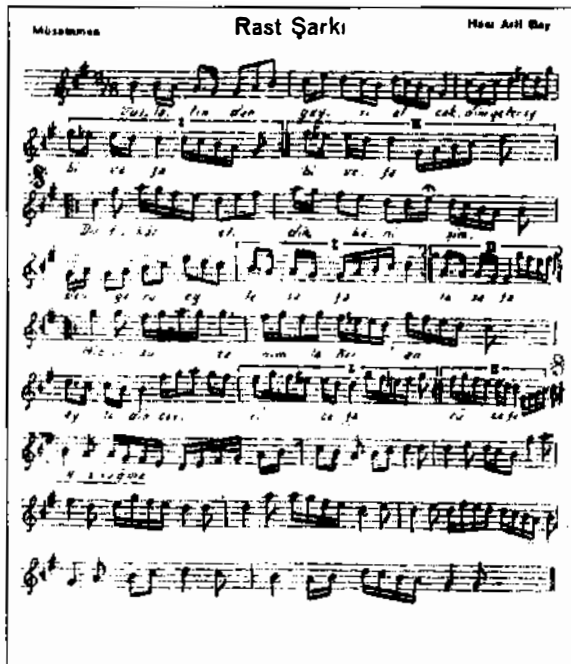
Sadık, gönlü alıp götürücü cennet kızı (hûri) olan sevgili, hûbân âleminde neyler? Boş durmaz elbette, cennet köşkünün penceresinde oturup, Derdli'nin gelişini beklemez. "İş pişirmekle" meşguldür! Neden, sevgili, durduğu yerde durmaz? Neden, bizim onu koyduğumuz yerde değildir? Hep "hiper-aktif" olmak zorunda mıdır sevgililer? Neden "yetinme" duygusu gelişmemiştir? Derdligilleri neden adam yerine koymazlar, neden Derdli'ye teslim olmazlar? Yanıt çoğul: "Derdli, biriyle yetinmez de ondan!" tavrında bu yok mu? "Sevgili" yoktur, onda sevgililer vardır. Sen sevgiliyi, *sevgililerden biri* olarak görürsen, onlar da seni öyle görürler! Sevgiliden sadakat beklemeye hakkı var mıdır Derdli'nin? Yoktur. Güzeller arasından "alacağın" bir güzel, güzeller *arasında bir* güzeldir, sürekli diğer güzelleri aratır: "Bir kümenin elemanı olan şu güzelin, diğer elemanlardan bir farkı olsa gerek, şu güzel, güzelliği ne denli yansıtıyor acaba?" sorularına götürür bizi. Soru Platoncu bir sorudur. Güzel, güzellikten pay almış biridir. Ne denli pay aldı acaba? Diğer güzellerde, şu güzelde olmayan güzellik olmasın sakın? İster istemez, bu soruyu soran kişi, güzellik âlemine "dialektik yolculuklar" yapmaya başlar. Eros iş başındadır. Arama sürecektir.

Arama, "ağyar"ı gündeme getirir. "Ağyar", bizim kültürümüzdeki aşk ilişkisinde çok çok önemli bir kavramdır. Üzerinde ayrıntılı olarak çalışılması gerekir. Ağyar, sevgilinin sevgilisi ya da sevgilileridir. (Ağyar, "gayri"ler, "ötekiler" demek, yabancıdır. Sevgilinin "benden başka" sevgilileri!) Eros'un vurgununu yemiş, hiper-aktif sevgili, ağyar ile ülfet edecek, kaynaşacak, içli dışlı olacaktır. Hep olmuştur zaten. Sevgili demek, sevgili artı ağyar demekir. Derdli bu artıdan sonrasını görmek istememektedir. Sevgili salt sevgili olsun, yolumu gözlesin, beni beklesin istemektedir. Ağyarsız bir dünya, şeytansız bir ahlâk alanı demektir. Oysa şeytan hep tetiktedir. Derdli yollardayken, ağyar hep vardı. Âlem-i hûbânın bir adı da âlem-i ağyardır! Nedeni derinlerde yatan, aşkın metafiziğinde, doğrusu, aşkın ahlâkında: *Sevgili, öteki*dir! (Levinas anlamında!) Sen sevgiliyi, senden bağımsız, kendine özgü varlığı olan, bir *sonsuz* Öteki gibi göremezsen, ondaki "gayri"liği, "ağyar"ı göremezsen, ağyar gelir, sana haddini bildirir. Dangalak aşkların ve âşıkların haddinin bildiricisidir ağyar! Sağolasın ağyar!

Sonra? Sonrası Derdli'nin çatlamasıdır. Patlamasıdır. Ağyara hazırlıklı değildir, Derdli. Patlar, toplar gibi. Müziğin inanılmaz eşliği ile: Ağır, pes bir "âh" ile! Feryâd ağırlaşmıştır. Gerçeğin çekim gücü, feryâdı yere yapıştırmıştır. Artık kurtulabileceği bir "hey" de yoktur. Yapışır kalır, toprağa; patlar, paramparça olur: Elbette bu Derdli'yi âlem-i hûbânı ziyaretten alıkoyamayacaktır. Derdli de bir hiper-aktiftir. Âlem-i hûbânı ziyaret ede ede, parçaları çoğalacak, acıları artacaktır.

Derdli'de önemli bir yan: İçtenlik. Saklamıyor. Kendisiyle alay edebiliyor. Yaşadığı acıyı sanki ortaçağ *Troubadour*ları gibi, acıyla, ama coşkuyla, ironiyle, ince bir mizah aracılığıyla anlatmaktadır. Bu çağdaki nice Derdli'ye gönderdiği mesajı, bu gaflet içindeki Derdli'ler, "ok gibi yaydan yabana" atmış olmasınlar?

Demlenmiş Bir Sen Acısı

Başarılamayan aşklardan ilkini gördük: Adı Derdli aşkı. Onlar aşkı. Şimdi, başarısızlardan bir diğerini, "Sen" başarısızlığını görelim.

Hacı Ârif Bey'in rast makamından, müsemmen (katekofti) usûlünden bir şarkısı: *Vuslatından gayri el çektim yeter ey bî-vefâ.*

Vuslatından gayri el çektim yeter ey bî-vefâ
Dil-figar ettin beni şimden-gerü eyle safâ
Hicr-i sûzanınla her ân eyledin cevr ü cefâ
Dil-figâr ettin beni şimden-gerü eyle safâ

Müzik, Hacı Ârif Bey'in başarılı, dengeli, derin bir rast'ı. Nevâ perdesinin ağırlığı seziliyor. İçin için yanan bir müzik. Aşırılıklar yok.

Şarkının sonunda çalınan ara nağme, koda, bu için için yanan kalbi iyi yansıtıyor. Tıpkı şarkının zemini, ilk mısraın nağmeler dizisinde olduğu gibi, segâhla (si koma bemol) başlıyor koda. Sonra inici bir seyir izliyor: Melankoli vurgusu bu pes seslere gidişle ortaya çıkıyor. Yüreğin örtülü yanlarına bir iniş, sonra inilen dehlizden yukarılara doğru çıkılıyor. Çârgâhda bir gün ışığı görüyoruz, sonra şarkının eksenini oluşturan perdeye, nevâya uzanış. Sonra yeniden yukarılara doğru, yüreğin inceliklerine, muhayyere kadar çıkıyor. Bir feryâd yok burada Derdli'de olduğu gibi. İçin için yanma var.

Burada *demlenmiş* bir acı var. Feryâd, içe sindirilmiş, koda'nın rast perdesindeki duruşuyla kendini gösteriyor: Mağrur bir acı! Kavuşmadan umut kesilmiştir. Neden? Çünkü: Sevgili bî-vefâdır. Kavuşulamıyor, sevgilinin vefâsızlığından. Burada, "başarısız", sonuçsuz, birleşmenin olmadığı aşk, sevgilinin ürünüdür. Psikolojideki "yansıtma" (*projection*) mekanizmazı iş başındadır: Sen vefâsızsın, hiç uğraşmalıyım (yeter), kavuşamayacağız. Hedef sevgilidir, "Sen"leşmiş sevgili, senin yüzünden bu aşk yürümüyor.

Benim gönlümü yaraladın, paramparça ettin. Nakarattaki "beni"den sonraki "puvan dorg" (*point d'orgue*, formata) bir susuş, duruş, sanki, "ben" üstünde bir vurgudur. Beni yaraladın, bundan sonra, rahatına bak. Beni yaralamamalıydın, bu yaramla yürütemiyorum aşkı, başarılamıyor aşk eylemi, yaptığından dolayı git, mutlu ol! Git sevin. Sen sevgilisin, amacın beni yok etmek, beni yok ettiğin için sevgimiz yürümüyor: Yok olan biriyle, var olanların en

yücesi, sevgili nasıl bir aşk yaşayabilir ki? Neden aşkı başaramıyorsun sevgili? Neden yaralıyorsun kalbimi?

Bu korku, sevgiliden. Sevgiliden korkunun ardında, sevgili kadar olamama duygusu yatıyor. Sevgilinin aşırı güçlü olması, "yüce" olması. Bu denli yüce biriyle nasıl bir sevgi ilişkisi kurulabilir ki?

Sevgili, olanca ağırlığıyla sevgiyi "tahrip" etmektedir. Sevgilinin ontolojik varlığı, gücü, beni hiçleştirmektedir. Bu hiçleştirmeye karşı ben kendimi suçlamıyorum, kendimle ilgili hiçbir "görüm", görüşüm, anlayışım yok. Her şey sende, her şeyi berbâd eden sensin, beni darmadağın eden. Neden ben, bunca sevgiye, ilgiye muhtaçken, geldin, beni yaraladın ki? Seni aradım, arzuladım, bana hiç yanıt vermedin. Ayrı durdun benden, ayrı duruşunla kalbimi yaraladın, beni yaktın, kül ettin? Neden sokulmadın bana? Neden yanaşmadın?

Yanaşsa, karşılığını verebilir miydim? Şarkının can alıcı sorusu burada yatıyor. Sevgilinin "yüce" varlığına karşılık verememek. Sevgilinin varlığı altında ezilmek. Hep "sevgiliye yönelik" bir bakış. "Seven ben" sorgulanıyor, "sen" ile "ben"i içine alan "onlar" sevgimin gündeminde yok.

Kendim yok. Dışımdakiler yok. Senden gayrisi yok. Bir tek sen varsın. Sen de bana sevgi göstermiyorsun, aşkın oluşumuna katkıda bulunmuyorsun.

Bunu ağır, özümsenmiş bir gerçek olarak anladım. Sekiz zamanlı "müsammen" usûlün vuruşlarından da onu anlıyorum. Ağır, oturaklı bir acı içindeyim. Sıçrama yapma olanağı yok. Yazgımın, sevgiye, sevgiliye bakışımın bir sonucu olarak, kendi benliğim içine tıkılmış durumdayım. Bu tıkılmayı anlayamıyorum. Acı ve çaresizlik içindeyim, benim durumumu gör ve keyfini çıkar. Sen, sevgiyi anlayamazsın, sevenlerine ancak acı verebilirsin. Aşkı başaramazsın.
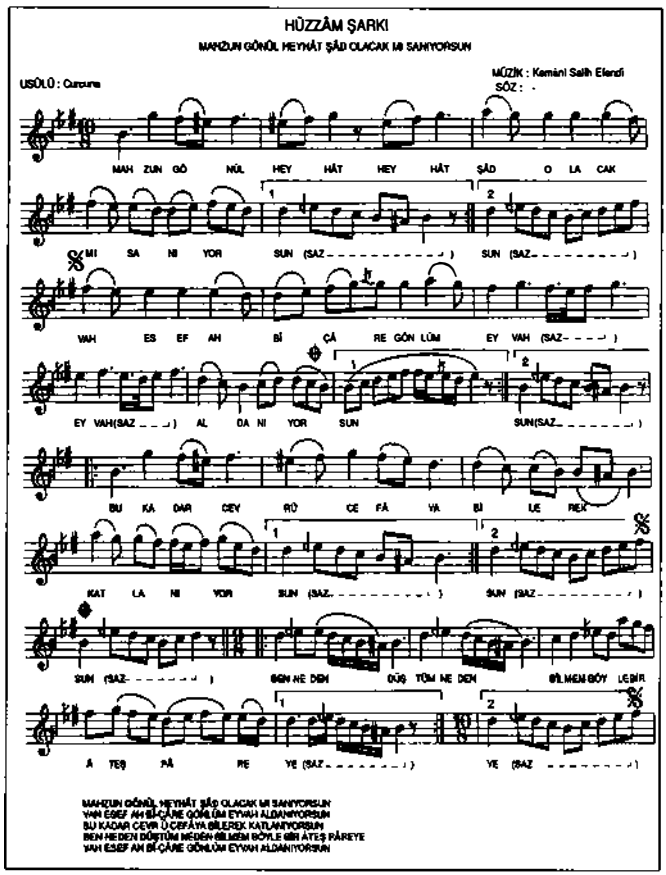
Kiminle olsan başaramazdın. Tüm sorun senden kaynaklanıyor. Nedense seni sevmişim. Kendimi ve dünyayı anlayamadan.

Dünyayı ve kendimizi anlamadan, "sen" merkezli sevginin patolojisini görüyoruz bu şarkıda. Şarkıyı yakan, kendisi ve dünyayla ilgilenmediği için, kurtuluş hemen hemen yok görülüyor. "Sen yoğun" bir sevgi, seveni kişiliksizleştiriyor.

Acının yoğunluğu içe dönmüş durumda: Sevgiliye kötü bir söz söylenmiyor, görünüşte kızılmıyor. Sen öylesin ve yakıcısın, bu tutumunla, sevgimiz oluşamaz. Bırak git, rahatına bak deniliyor.

Sevgiliden umut kesilmiştir. Sevgiliyi görme ve algılama biçimimiz yaratıyor bu umutsuzluğu. Tıpkı Derdli'de olduğu gibi. Sevgideki başarısızlık *a priori*dir bir anlamda: Yanlışımız, sevgiliye karşı duruşumuzdan kaynaklanmaktadır.

Vah Kendim Vah

Sen odaklı başarısızlık, sen odaklı acı, bu şarkıda çok yoğun, derinden, içten içe yaşanıyor. Gürültü etmeden, yoğun bir biçimde. Senle başlamış, sende bitmiş, "ben"e, "biz"e ulaşmamış, diğer insanlarla, dünyayla, kültürle hesaplaşmamış; oluşamamış, yarım kalmış; yarım bile değil, teşebbüs hâlinde kalmış, başlamadan bitmiş sevgiler. *Sen patolojisi, aşk hastalıkları*ndan biri. Aşk sağlığını bozan en önemli etkenlerden. *Onlar patolojisi,* Derdli'yle dile getirilmişti. Şimdi, bir diğer yaşanamamışlık, erişilememişlik, başarılamamışlıkla noktalayacağız *uzaklık sağlıksızlığını*. İnsan sevgide nasıl uzağa düşer, uzakta kalır, neden yakınlığı başaramaz? Ben odaklı başarısızlığa örnek olarak Kemânî Bülbülî Sâlih Efendi'nin Curcuna-Aksak (Değişmeli) usûlünde, hüzzâm makamında "Mahzûn Gönül Heyhât Şâd Olacak mı Sanıyorsun?" sözleriyle başlayan şarkısını gözden geçireceğim.

Kemânî Bülbülî Sâlih Efendi 19. yüzyıl sonlarında ünlenmiş, 1923'te ölmüş, bir keman ustası. Yirmi beş kadar şarkısı olduğu biliniyor. Bu şarkısı, anlam ve icrâ olarak hüzzâm makamına yakışıyor. Hüzzâma benim taktığım ad: Hüzn-i âzâm!

TRT Türk Sanat Mûsikîsi "repertuar"ında sözler şöyle verilmiş:

Mahzûn gönül heyhât şâd olacak mı sanıyorsun?
Vah esef âh bî-çâre gönlüm eyvâh aldanıyorsun.
Bu kadar cevr ü cefâya bilerek katlanıyorsun,
Ben neden düştüm neden bilmem böyle bir âteş-pâreye
Vah esef âh bî-çâre gönlüm eyvâh aldanıyorsun.

Sözlerin bir başka biçimi Tamer Kutluay'ın *Yegâh'dan Segâh'a Güfteler* adlı kitabında[3] ise şöyle veriliyor:

Mahzûn gönül heyhât şâd olacak (mı) sanıyorsun?
Vah esef (ah) bîçâre gönlüm eyvâh aldanıyorsun.
Bu kadar cevr ü cefâya ne(i)çün katlanıyorsun?
Vah esef (ah) bîçâre gönlüm eyvâh aldanıyorsun.
Ben neden düştüm neden böyle bir (garip) âteş-bârına,
Vah esef (ah) bîçâre gönlüm eyvâh aldanıyorsun.

[3] Bilim Yayıncılık, Ankara 1998, s. 295.

Sen odaklı acıların örneği olarak gördüğümüz, Hacı Ârif Bey'in rast şarkısı da "segâh" perdesiyle başlıyordu. Hüzzâmda segâh duraktır. Şarkı, müzik olarak ne tiz ne de pes perdelere fazlaca uğramıyor. Bu şarkıda da bir "denge" söz konusudur. Durak sesle başlıyor. Hüzzâm, acıyı tizleyen, pesleyen feryâdlarla değil de, derinlemesine inlemelerle veriyor.

Zemin, hemen kendine dönüşle, kendisi hakkında bir yargıyla başlıyor: Mahzûn gönül! Hüzün, nice yaşanmışlıkların bıraktığı bir "tortu" duygudur. İncelmiş, edepli, "rafine" bir duygudur. Görmüş, geçirmiş, acılarla yoğrulmuş, acıların yükü altında ezilmemiş, acılardan güzellikler keşfedebilen insanlar yaşayabilir hüznü, ancak onlar mahzûn olabilir.

Mahzûn gönül, şâd olmaktan vazgeçmiştir: Bunun için yazıklanır, dövünür. Umutsuzluk, kendini hedeflemiştir umutsuzun. Tıpkı, bir önceki rast makamının zemininde olduğu gibi, bitiş nevâ perdesiyledir. "Şâd" sözcüğünde ses yükselir, muhayyer ve gerdâniyeye ulaşır: Sevinç tınısıdır bu, acıyla söylenir: "Ben yazık ki mutlu olamam". Yine bir kuşku, bir merak, umutsuzluğa götürücü bir kaygıyla sorulur: "Mahzûn gönül şâd olacak mı sanıyorsun?" Sakın, şâd olmayı düşünme. Umut etmek aldanmaktır. Dövüne dövüne, feryâd ede ede umutsuzluğa teslim olunur: "Vah", "esef", "âh" sözlerinde, ardı ardına patlayışlarda bunu görürüz. Eviçten, hisâra, nevâya iner ses, birden yükselir muhayyere, muhayyer ve gerdâniyeye. Tıpkı "şâd" sesi gibi "gönlüm" bir yükselişle tizleşerek feryâd eder. "Bîçâre"dir gönül, bu bîçârelik, çırpma muhayyer sesle dalgalanmalı verilir. Ne yazık ki çaresizim, gönlüm hiçbir şey yapamıyor: Bu çaresizlik, çıkışsızlık, tıkanmışlık, güçsüzlük art arda gelen "eyvâh"larla verilir. Eviçle başlar feryâd, eviçle biter. Eyvahlar yayılmaz, yukarı aşağı da gitmez (tizlik-peslik açısından) derindir yalnızca: Sazlar da bu feryâda eşlik eder, feryâdı yankılar.

Çiğ çığlık değil buradaki, umutsuzluğun, umarsızlığın, elinden hiçbir şey gelmemenin bilinci sonucunda atılmış çığlıklar: Aldanmışlığı anlamanın çığlığı.

Derdli de aldanmıştı, "aldandım" demiyordu ama, "aldattılar" diyordu. Burada aldanmayı kabul edip, üstlenme var. "Sen"den hiç

söz yok; yakınma enerjisi, yakınanın üstüne yönelmiştir. Müzikle de güzel bir "prozodi", uyum, yaratılmıştır: "Aldanıyorsun"un son hecesi menevişli, dalgalı, çırpmalıdır.

Kendine dönüş, bir "yarılmayla" yaşanıyor. "Mahzûn gönül" sanki dışarıda bir varlıkmış gibi ele alınıyor. Acı çeken benliğimle mahzûn gönlüm ayrılıyor birbirinden ve birbirleriyle bir diyaloğa giriyorlar: "Sen" yoktur bu şarkıda, doğrusu, ben olmayan "sen" yoktur. Ben olan "sen" vardır. İçimdeki sen, içimin bir yanı mahzûn gönül olmuştur. İşte bu gönül, mutlu olmayı ister, şâd olmayı. Belki kurtulabilirim diye düşünür, acılarından. Oysa acı oymuştur onu, hüzün damıtılmış biçimiyle damarlara işlenmiştir: Ummak aldanmaktır. Bu farkına varış, yoğun acılarla yaşanır, şarkıda tekrar edilen "heyhât"lar, "vah", "âh", "esef", "eyvâh"lar bilinçlenmenin acısını duyurur bize.

Bu bilinç, acıya katlanmayı sağlar: Bir tür ıstıraba teslim oluştur. Üçüncü mısra, "âh"lar ve "vah"lar ardından gelen bir bilinçlenme durumudur: Ses olarak ilk mısraın ilk altı hecesindeki (ilk "heyhât"ın sonuna dek) sese benzer. "Bu kadar cevr ü cefâ"ya dek uzanan benzerlik, zeminin aksine bir inişle dengelenir: Cefânın "ce"si, en yüksek noktaya, gerdâniye perdesine ulaşırken "fa", eviç ve hisâr sekizlik notalarıyla aşağıya çekilir: Cefâ bilinen bir şeydir artık, isyana gerek yoktur: Gaflet içinde katlanma yerine, bilerek katlanma söz konusudur.

Sözlerin diğer biçiminde üçüncü mısra bir sorudur: "Bu kadar cevr ü cefâya ne(i)çün katlanıyorsun?" Bu hâli bana daha anlamlı geliyor: İlk mısradaki sorgulama tavrı, ses olarak da üçüncü mısraın hece olarak yüzde kırkını (yüzre otuz yedi buçuğunu) kaplıyor. (16'da, 6'sını!) Tıpkı ilk mısra gibi nevâda karar veriyor. Güfte, ikinci biçimiyle sorgulamasını bitiremiyor: Katlanmanın amacı bilinmemektir. Bu bilinmeyiş, usûl değişikliğiyle dördüncü mısrada sorgulanıyor: Neden böyle bir ateş parçasına, ateş içine düştüm? Burada "âteş-pâre" sevgili olabilir. Şarkıda "sen yokluğu" "o yokluğuyla" birlikte gidiyor oysa. Gözler "ben"e yönelmiş, çevrilmiştir: Sevgili yalnızca içine düşülen ateştir. İkinci biçimdeki sözlerde dördüncü mısra: "Ben neden düştüm neden böyle bir (garip) âteş-

bârına?" Bu hâliyle dördüncü mısra daha çarpıcı: Bir isyan, bir anlamalıyım hâli sürüyor: Evet ummamak gerekir, ama sorgulamalı ve anlamalıyım, neden bu hâllere düştüm? Burada *âteş-bâr*, ateş yağdıran, yakıcı anlamında. "Ben neden böyle bir tuhaf, ateş yağdırıcısının eline düştüm? Yazıklar olsun bana, düşmemem gerekirdi."

Bu şarkı, ben odaklı, beni merkeze almış bir yazıklanma ve sorgulamanın yapıldığı bir ilişkiyi anlatıyor. Ben dışı bir sen değil de, ben içi bir senle konuşma var. O ise bir "âteş" olarak görünüp yitiyor.

Tıpkı sen odaklı başarısızlığın yaşandığı bir önceki rast şarkıda olduğu gibi, burada da bir acı çekme yoğunluğu ve dinginliği var. "Vah", "âh", "esef", "heyhât" gibi sözler, yüzeysel, hemen boşalıp rahatlamak isteyen insanın sözleri değil. Başarısız "ben"in kendisiyle hesaplaşma çabalarında ortaya çıkan, oturaklı, derin yakınmalardır.

Aşkın hedefi "vuslat" mıdır? Vuslata erişemeyenlerin acılarını gösteren üç şarkı, erişilmesinin, erişildiğinde sürdürülmesinin zor olduğunu söylüyor. Nihaî bir vuslat düştür: Derdligillerin aşkında bunu gördük. "Iyd-ı vuslat", vuslat bayramı yaşamıştı Derdli; bayram bitivermiş, yabana atılıvermiş. Aldanmıştı. Aşkta vuslat, geçici olarak yaşanabiliyordu. Sonuçta ok ve yay çalışıyor, "vuslat" yerine uzlet, ayrılık başlıyordu. Beklenen bir ayrılık değildi bu: Nedense aşkı yaşayanlar bir gün biteceğini düşünmüyorlardı; tıpkı yaşam gibi. Bitiş aşamasına gelindiğinde, devreye "ağyar" girdiğinde, sözünü tutmayan sevgililer, vaat edilip verilmeyen bûseler, "aldanma" başlıyordu. Toplar gibi patlıyordu sevgili, "hakkının yendiğini", aldatıldığını düşünüyordu.

Vuslat değildir aşkta hedef, sevgili de değil! Vuslatından vazgeçtim diyordu Hacı Ârif sevgilisine, senin yüzünden senden vazgeçtim! Bana öyle acı verdin ki, vazgeçirdin beni senden. Neden böylesin sevgili? Nedir sevgiliyle olan sorunumuz, zorumuz? Zorumuz ne seninle? Neden başımın belâsı oldun? Sana kavuşmamam için beni "şeydâ" (aşk delisi) ettin! Beni kovmuyorsun, git demiyorsun açıkça. Derdligiller kovulur çünkü, onlar bir cemaata mensup olmak isterler çünkü: *Cemiyet-i Hûbân*a! Giremezler, sonları sürgündür, nefy-i hûbânı yaşarlar, güzeller sürgününü. Oysa, Ârifgiller (Hacı Ârif'in izniyle!) vuslattan vazgeçmiş, için için yanan sevgili-

lerdir. Sevgiliye kızmazlar, kendilerine de, "sebeb sensin gönülde ihtilâle" derler. (Bunu, Mustafa Nâfiz Irmak'ın Şehnaz Bûselik şarkısı söylüyor: *Sebeb sensin gönülde ihtilâle / Sürüklersin beni sonsuz melâle / Bilirsin müptelâyım ben ezelden / Belâyı âteşe, belki hayâle...*) Sensin neden. Vuslat kaç kişiliktir? Sen. Vuslat bir kişiliktir! Sen çekiyorsun beni, yalnız seni görüyorum, vuslat bir kişilik veya bir kişiyle olunca, kim kimle buluşacak, karşılaşacaktır? Vuslattan vazgeçilecektir. "Hadi sevin, buluşmuyoruz" denecektir sevgiliye.

Sözde keskin Fruedyen çözümlemelere gerek yok: Ben yitimi var burada. Mustafa Nâfiz'in sözlerine dönelim yeniden: Sen başlatıyorsun ihtilâli, ben de uygun biriyim, ben belâya hayale, melâle düşkün biriyim. Yokum ben aslında, sanal bir gerçekliğim sanki, kendini örten biriyim: Vuslatı iki kişi yapamıyorum işte. Ârifgillerin özelliği budur: Sevgi bir kişidir onlarda. Derdligilde sevgi kalabalıktır. "Sürü sepet" sevgililer arasındadır Derdligil.

Sâlihgiller de hiç yabancımız değil: Torunlarının torunları arabesk söylüyorlar! Kemânî Bülbülî Sâlih Efendi, "eyvâh"ların hiç aklımdan çıkmıyor. Felsefî bir derinlik var onlarda, bir çaresizlik, insanî bir çaresizlik. Neden mi? Sâlihgil bir dünyada sevgili "Noumenon" alanındadır! "Âlem-i Gayb"da! Bir ateştir yalnızca. Zâhirî âlemde, fenomenler dünyasında, yalnızca kendisi vardır, *hiç kişiliktir*, yok kişiliktir, sevgili yoktur bu âlemde, aldanma âlemidir onun için, şâd olma yoktur. Kimle şâd olacaktır insan? Bir ateş duyulur, acı çekilir, sürekli tahammül edilir, neye neden anlaşılmaz!

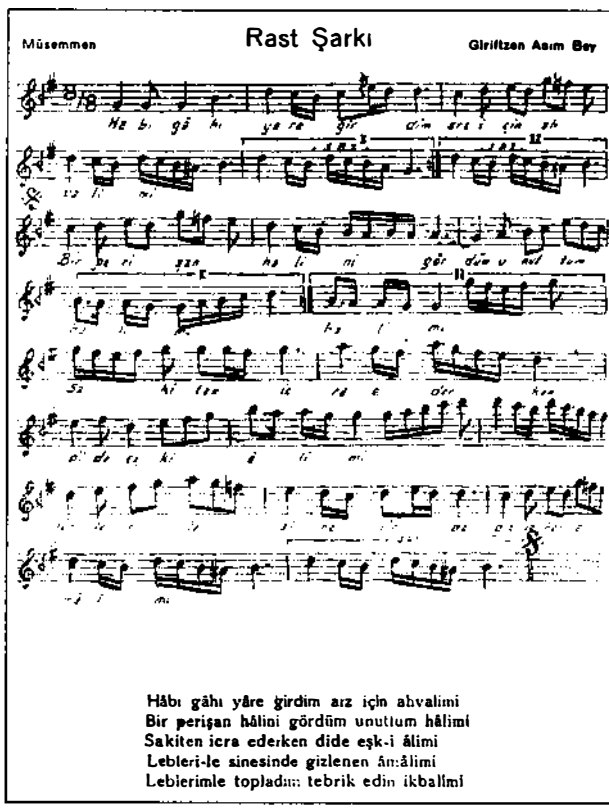
Sâlihgillerden olmak çok zor. *Salâh*, barış, iyilik demek. Barış ve rahatlık içinde olma. Dürüst, erdemli olma. Salâh bulmamış, iyileşmemiş düzelmemiş bir dünyada sâlih, salâha eren, iyileşen insanlar! Kocaman bir paradokstur Sâlihgillerden olmak. Dinin buyruklarına uyunca sâlih olunur, teslim olunca; oysa teslim olunacak bir "âteş-bâr"dır, yakan, kavuran, sâlih ya da sâliha, huzur bulamaz bu dünyada, "heyhât"tır göbek adı, yazıklanır durur. Nefs-i levvâmeden, kötüleyen, başa kakan, çekiştiren nefisten kurtulamamışlardır.

Vuslat kaç kişiliktir? Kaç ögesi vardır onun? Derdli için "yığın" işidir, Ârif için bir kişilik, Sâlih için "hiç" kişilik! Ârif, irfan-

dan gelir, bilgiden, bilgelikten! Bizim şarkılar âleminin paradoksu bu işte, Ârif bile bile "seni" bilir, her şeyi "sen"den bilir; Sâlih, salâh bulamamıştır, dövünür durur!

"Vah aşkım vah" diyebiliriz elbette. Nasıl yaşanıyorsun? Bu güzel âlemi, âlem-i şeydâ yaparak! Aşk delileriyle doldurarak! Doğal mı? Delisi olmayan aşka aşk mı denmeli? Aşk böyle bir şeydir. Bir "emrâz-ı kalbiyye", kalp hastalıklarından biridir zaten. Belki çağımın uyanık insanları "aşk yok sevişme var, aşk dediğin nedir, seviş hiçbir şeyin kalmaz" diyebilir. Görelim, ne olmuş şarkılar âleminde, *âlem-i tegannî*de, sevişme? Sözde vuslat? Neye benzemiş

Hâb-Gâhda Yapayalnız

Hâbı gâhı yâre girdim arz için ahvalimi
Bir perişan hâlini gördüm unuttum hâlimi
Sakiten icra ederken dide eşk-i âlimi
Lebleri-le sinesinde gizlenen âmâlimi
Leblerimle topladım tebrik edin ikbalimi

Nedir o hâdise sevgilinin yatak odasında? Servet Yesârî'nin hisâr bûselik şarkısı öyle başlıyor: "Bir hâdise vâr cân ile cânân arasında!" Bu "hâdise" (Heidegger anlamında sanki bir *Erceignis*!) çok yönlü. Burada, Giriftzen Âsım Bey'in (1851-1929) sözleri Mustafa Reşit Bey'e ait yine müsemmen usûlünde rast makamında şarkısıyla hâdiseyi anlatmayı deneyeceğim: "Hâb-gâhı yâre girdim arz için ahvâlimi."

Hâb-gâhı yâre girdim arz için ahvâlimi
Bir perişân hâlini gördüm unuttum hâlimi.
Sâkiten icrâ ederken dîde eşk-i âlimi
Leblerinde sinesinde gizlenen âmâlimi
Leblerimle topladım tebrik edin ikbâlimi

Şarkı, müzik yapısı olarak Hacı Ârif'in "sen odaklı başarısızlık"tan söz eden şarkısına benziyor, makam ve usûlleri aynı! Üstelik, nasıl olmuşsa ara nağmeleri tıpa tıp aynı! Hacı Ârif'in eserinde tiz perdelere tırmanan sesler yoktu, burada özellikle meyânın sonunda sazlar tiz çârgâha, tiz nevâya dek çıkabiliyor. Bu çıkışın anlamla bir ilgisi var, göreceğiz.

Ârifgil bir tutuma yakınlık görüntüsü çıkıyor, müziksel yapı da, anlam da, biraz pekiştiriyor bunu: "Sen"e yönelmiş bir yol var sevende. Sevgiliye doğru yönelme var. Sevgilinin düşüncesine, hayaline değil, düpedüz yatak odasına! Uyku odasına: Hâb-gâhına! Seven neden sevgilinin yatak odasına yönelir ki? Sevişmek için, "vuslat" için. Oysa gerekçe daha edepli, daha söyleşiye, iletişime açık: Hâlimi arz etmek için girdim odasına. Kendimi anlatmak için. Konuşmak, muhabbet için! Ne hâldeyim görsün diye!

Bu şarkının söz yazarı Mustafa Reşit Bey, yanılmıyorsam 1861-1936 yılları arasında yaşamış bir edebiyatçımız. Muallim Nâci'nin edebiyat anlayışına karşı çıkmış, kadınların düşüncelerini ve davranış biçimlerini konu edinmesiyle dikkat çekmiş. Giriftzen Âsım Bey'in bu sözleri rast makamında bestelemesi de ilginç. Hacı Ârif Bey'le benzerliği yalnızca bir rastlantı mı? Bu şarkıda tartışacağım tutuma, hem besteciyi hem de söz yazarını göz önüne alarak (Diğerlerinde besteci ya da söz yazarından biri bilinmiyordu!) Âsım-Reşitgil tutumu diyeceğim. Âsım-Reşitgiller sevgililerin yatak oda-

larına girer. Dertleri, sıkıntıları vardır, anlatacaklardır. Peki neden "hâl arzı" yatak odasında yapılıyor ki? Oturma odasında, bahçede, sofada yapılamaz mıydı? Hâl arzı alenî, meydanda, ortalıkta, kamusal alanda yapılamayacak kadar "mahrem" demek ki. Sevgili izin veriyor ki, seven uyku odasına girebiliyor. Sorununu halletmeye değil de, hâlini arz etmeye giriyor. Arz, *hâb-gâh*da gerçekleştirilebilecektir. Bir dilekçe sunulacaktır sevgiliye, onun makamı yatak odasıdır çünkü. Sevgili makamına hâl arz edilecektir.

Niyetin ciddiyeti, müzik yapısıyla da belli oluyor; rastla başlıyor şarkı, "hâb-gâh" rast ve segâhla veriliyor, ciddî bir yerdir çünkü hâb-gâh. "Ahvâl"de ise tizleşip dalgalanan bir ses duyuyoruz. Ahvâl anlatılacaktır: Hâller. Bu iletişim isteğine, bu saygıya, bu sevgi adâbına hayran kalmamak olanaklı değil!

İkinci mısra şaşırtıcıdır: Sevgili perişan bir hâldedir. Seven, azgın bir şehvetle girmiş olsaydı odaya, bu perişan hâli görmeyecekti. Sevgilinin perişanlığını görebilmek, büyük bir *öteki saygısı*yla gerçekleşebilir. Ne Derdligillerde ne Ârifgillerde ne de Sâlihgillerde bu saygıyı görebiliyoruz. Sevgiliyi perişan görebilmek, onu insan yerine koymanın, onu "kendinden" saymanın, onunla *paylaşma* isteğinin bir sonucudur. O, kovan, fırlatan biri değildir artık, vefâsız, yakıcı biri değildir: Kendisiyle dünyayı paylaşmaya çalıştığım, hâlimi arz ettiğim, hâline dikkat edip, özen gösterip (*carus*!) anladığım, anlamaya çalıştığım bir "muhterem", saygın kişidir. Perişanlığını görünce hâlimi arz etme çabam geriye itildi. Ben perişandım, perişan girdim odaya, bir de baktım ki, sevgili benden daha perişan!

İlk kez bu şarkıda sevgilinin de, benim gibi acı çekebileceğini görüyorum. İlk iki mısra, sağlıklı bir iletişim isteğinin, çabasının, bir *sen saygısının*, duygudaşlığın (*mitlied, süm-pathos*!) yansımalarını sunuyor bize. Bir beyit olarak, şiirin bütününden koparılıp alındığında âlem-i şeydâya batmış şarkılar dünyasının bir incisidir.

Âsım-Reşitgiller, bu denli saygılı, duyarlı, anlayışlı, *ötekini gözeten*, ötekini yönetmeyip, onun ötekiliğine saygı duyan, ötekinin sonsuzluğunu anlayabilen insanlar mı? Sevdâ özürlü şu toplumun, sıra dışı, farklı kişileri mi? Uyku odasına girişleri, sevgiliyle karşılaşabilme güçlerine bakılırsa öyle! Sevgiliyi görebiliyorlar, onu ne "onlar"ın

arasına, ne de tek kişilik "sen"e sıkıştırıyorlar; ben merkezli acı çeken, ötekini göremeyen, ötekine kör bir dünyanın insanı değiller!

Meyânla sürüyor şarkı. Burada bitse iyi olurdu. Meyân şöyle olsaydı keşke (fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün veznine uyarak!):

Derlemişim varlığından sevgilim hâyâlimi

Sonra nakarat yeniden tekrar etseydi:

Bir perişân hâlini gördüm unuttum hâlimi

Yazık ki şarkı böyle değil! İyi ki böyle değil! Sevgilinin yatak odasında "nelerin döndüğünü" nasıl anlayabilirdik yoksa?

Meyân, bir sessizlikle başlıyor: Sessizce yerine getirirken göz, bilen gözyaşını. Göz neyi yerine getiriyor? Bilen gözyaşını, eşk-i âlimi. Eşk-i âlim neyi biliyor acaba? ("Eşk-i âl" kanlı gözyaşı demek. "Eşk-i âlim"se kanlı gözyaşım anlamında. Ben, belki de güftenin oluşturduğu bağlam içinde bunu "âlim olan gözyaşı" diye okumayı seçtim: Bilen gözyaşı! Çarpıtma olmadığını düşünüyorum yorumumun. Yine bağlama uygun olarak *eşk-i âl*, hileli gözyaşı olarak da yorumlanabilir!) Göz kimin gözüdür? Göz, yorumuma göre, sevgilinin gözüdür. Sevgili ağlamaktadır, gözünden "âlim" gözyaşları dökülmektedir. Neyin âlimidir bu gözyaşları? Dördüncü mısrada yanıt veriliyor: Sevenin âmâlinin, emellerinin. Yatak odasına girenin emeli neydi? Derdini, hâlini anlatmak! Böyle biliyorduk, şimdiye dek. Meyânda, üçüncü masradaki anlam kırılması büyük bir paradigma değişikliği yaratıyor, şiirin anlamında. İlk iki dizedeki ötekinin varlığına, sonsuzluğuna yönelmiş sevgi, sevgilinin gözyaşları yorumuyla kırılmaya uğruyor. Sevgilinin gözyaşları, odaya giren sevenin, emellerinin ne olduğunu biliyormuş meğer. Neymiş bu emeller: Sevgilinin dudaklarına ve göğüslerine yönelik emellermiş! Gizli emeller! Gizli ama, sevgilinin gözyaşlarının bildiği emeller!

Şimdi anlaşıldı mı sevgilinin perişanlığı? Meğer sevgili, sevenin kendini sevmesini, onunla sevişmesini istiyormuş. Gözyaşları biliyormuş, odaya girişin nedenini. Odama gelsin, benimle sevişsin de beni perişanlıktan kurtarsın diye bekliyormuş. Seven de sevgilinin bu âlim gözyaşından daha âlim olduğu için, hemen "icraata" geçip, dudakla-

rıyla, sevgilinin dudaklarında, sinesinde dağılmış gözyaşlarını toplayıvermiş. Şimdi üçüncü kişilere sesleniyor: Kutlayın başarımı, tebrik edin ikbâlimi! Sevgilinin odasına girdim, meğer kadın aşkımdan perişanmış, gözyaşları hemen anladı, derdine çare olacağımı; dayanamadım garip sevgilinin perişanlığına; madem aşkımdan perişansın, sevişelim; uzat dudaklarını ve sineni, gözyaşlarını bedeninden bir bir öpücüklerle toplayayım, perişanlığın geçsin. Sonra çıkayım odandan, haykırayım çevreme: Sevgiliyi hallettim, millet beni kutlayın!
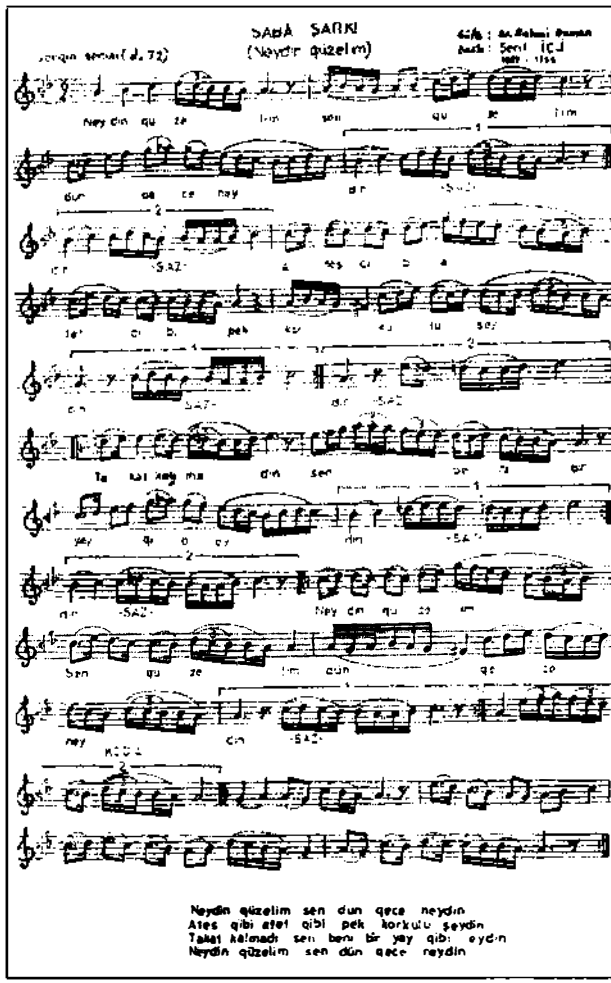
Ah! Âlem-i uşşak! Âşıklar âlemi. Kibrin, kendini beğenmişliğin, *Grandiose Narcissism*'in beşiği. Senin ikbâlini neden tebrik edeyim? Kendini beğenmiş, sevgiliyi "meş'um emellerine" âlet eden birisisin. Seni, saygıdeğer, hâlden anlar, hâlini anlatabilir biri sandık, sen şimdi karşımıza geçmiş "tebrik edin ikbâlimi" diyorsun! İkbâl, "kabul"den geliyor, işlerin iyi gitmesi, doğru olması demek bir anlamıyla! Bir başarı mı yatak odası hâdisen? Sevgili yine yok oldu! Sevgilinin "kendine özgü" perişanlığı yokmuş meğer! Gizlenen emellerinle girmişsin yatak odasına. Hâlini hatırını sordun mu sevgilinin? Gerek görmedin, onun gözyaşları, senin emellerini anladı, sevgili hemen "teslim" etti kendini sana! Peki neden bangır bangır "tebrik edin ikbâlimi" dersin ki? Hâb-gâh mahrem değil mi? Sen onunla ruh paylaşımına gitmedin mi? Sevgilinin âlim gözyaşından söz ediyorsun. Sen nasıl bir âlimsin ki, onun gözyaşının ilmini biliyorsun? Seninki, Levinas anlamında, denetleyen, ele geçiren, "kafa kola alan" bir bilme. Sevgiliyle ne konuştun ki, bilen gözyaşını biliyorsun?

Belki, sevgili gerçekten seni bekliyordu. "Yiğidim nerede kaldı?" diye üzülüyordu. Peki seni görünce sevinmedi mi? Sevinince, perişan hâli geçmedi mi? Şarkıda bunun izleri yok. Sanki sevgilinin perişanlığından yararlanma var. "Ben bilirim senin ne istediğini" tavrıyla gidiyorsun üstüne. Peki neden "tebrik edin ikbâlimizi" demiyorsun. İkbâl yalnız sana ait olamaz. İki kişiliktir *en azından* sevgiler. Sen hâlâ tek kişisin. Ârifgil gibi, adın Âsım Reşit, ama davranışın ârif; daha doğrusu Ârifgile de benzemiyorsun. Sâlihgillerdensin, sâlihde sevgili "yok", bir "hiç" sevgili, anlamsız bir ateş. Sendeyse, sevgili sensin. Kendini seviyorsun. Yatak odasına girdiğin sevgilinin farklılığını, ötekiliğini fark etmedin bile. Kendi ken-

dine seviştin. Şimdi çıkmış "kutlayın beni" diyorsun. Sen kutla kendini. Bu dünya sensin. Senden gayri kimse yok. Kendi kendinle seviş, kendi kendini kutla.

Uyku odası, hâb-gâh, bir gaflethâneymiş meğer!

Tahterevallinin Boş Yanı

Buluşmanın bir diğer türlüsü. Sabâ makamıyla geliyor. Müzik, Şerif İçli'nin (1899-1956). Sengin semâî usûlünde. Dr. M. Nazmi Özalp'in verdiği bilgiyle göre, bu şarkının özgün sözleri "pür zemzeme bir beste-i zî rûh-i emelsin!" imiş. Şerif İçli sözleri değiştirmiş.[4] Bilmem bu değişen sözler Ali Paşa'ya mı aittir?

Her neyse bu şarkının yansıttığı sevdâ ehli, sevdâzâdelere Şerifgiller diyeceğim. "Emel canlılığının bestesi olan ezgili bir nağmesin" sözünde ne vardı ki Şerifgiller rahatsız olup değiştirirler bu sözleri? Zî rûh-i emel olan, emel canlılığına sahip olan bir yaşama atılımına, *elân vitale*, zî rûh-i emel sözünü soyut bulur! Madem içimiz yanıyor, madem içimizde eros ağacı çiçek açtı, yaşama sevinciniz can verdi size, somut olanın derinliğini tercih edersiniz. Nedir somut olan? Hâdisenin olanca içtenliği ile dile getirilmesi:

Neydin güzelim sen güzelim dün gece neydin
Âteş gibi âfet gibi bir korkulu şeydin
Tâkat komadın sen beni bir yay gibi eğdin
Neydin güzelim sen güzelim dün gece neydin.

Neydi ki sevgili? Yatağına aldığın sevgiliyi tanımıyor musun? İnanılmaz bir şaşma: Bu sen misin? Evet "sen"sin. "Sen" sözü vurgulanıyor ilk mısrada. Zeminin sözleri sonra nakarat olacaktır. Demek ki zemin anlam önceliği içeriyor. Rast şarkılarda olduğu gibi, soğukkanlı bir başlangıç dügâhtan, karar perdesinden. Segâh ve ara karar perdesi çârgâha uzanmış. Neydin güzelim, tam kararlı bir tümce, müzik olarak. Dügâhla başlayıp, dügâhla bitiyor. Güzel hecesi titreşimli, hicâz perdesine dek çıkıyor. "Güzel"de bir titreşim var. "Sen" yoğun bir bakış. Şerifgillerin, Ârifgillerle akrabalığı var. İkisi de "sen"ci. Tahterevallinin sen ucunda oturuyorlar, karşıda kimse yok! Güm diye düşüyorlar yere bu yüzden. Neydin güzelim? Neden sevgiliden olağanüstülük beklenmez ki? Hiç sevgiliye şaşırılır mı? Sevgili, zaten şaşırmadır, hayrettir. Onu olağan görürsen yanılırsın. Şerifgiller olağan görmezler, göremezler oysa sevgiliyi. Bilirler sevgili olağanüstüdür, yine de yaşayınca bu olağanüstülüğü şaşırıverirler. "Sen"e yönelimleri fazladır, "sen" "güzelim" diye vurgularlar.

[4] *Türk Musikî Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000, cilt II, s. 243.

Zamanını söyleyerek: Dün gece. Soru işareti çârgâh perdesiyle konuyor. "Dün gece"de ne olduğu, titreşimli seslerle ortaya konuyor. "Dün"de bir tizleşme var, şehnaz perdesine dek uzanıyor. "Neydin" ise inici bir seyir izliyor. Gece "çıkıyor", "neydin" "iniyor"! Gecenin sesi sinmiş "ne" oluşa! "Mahiyetin" neydi senin? Aslın, esasın, özün neydi? Sevgilinin mahiyeti, gece mi belli olur? Ney gibi miydin yoksa? Neydin sen, belki bir ud ya da tambur? Oradaydı, dün gecede, "sen" olarak, bir güç olarak. Ateş gibiydin. Çârgâh hicâz dalgalanmalarıyla anlıyoruz ateşini, âfetini, kasıp kavuran güzelliğini. Âfetin titreşimleri olanca genişliğiyle sarsıyor bizi. Bu sevgili çok yaman! "Bu sevgili" değil, bu sözü Derdligiller söyleyebilir, sen çok yamansın, ateşsin, âfetsin, "korkulu şey"sin. Korkulu sözü dügâhtan ırâka inen bir ağırlaştırmayla sunuluyor.

Hey sevgili, sen sevgili, hey korkulu şey! Şerifgilin sevgilisi, merhaba! Sen, yaktın, tükettin "ortalığı", ortalıktaki beni. Meyânda bir çığlık: Tâkat koymadın, beni bir yay gibi eğdin? (O yayla mı Derdli'yi ok gibi yabana attılar?) Sen ey tâkat fersâ (dayanılmaz/tâkat şiken gücü tüketen!), dün gece beni bitirdin!

Öğünme mi var bu dizelerde, yoksa yakınma mı? "Sevgilim beni tüketti" bir övgü müdür? Üçüncü kişiler: "Helâl olsun, adamda ne sevgili var" desinler diye mi söylüyor sözlerini Şerifgil? Şerifgil bir Âsım-Reşitgil değil! "Kutlayın sevgilimi!" sözünü o söyleyebilirdi. Şerifgilin üçüncü kişilerle ilgisi yok. O, "sen" olan, sevgilisiyle gurur duyuyor! "Ne güçlüsün sen, ne âfetsin" diyor. Burada Freudçu bir "keskin" yorumla, *impotance* (iktidarsızlık) korkusunun olup olmadığı sorulabilir. Korku, erkekteki yetememe korkusu mu? Sabâ makamına yakışır mı bu korku? Bence yakışmaz! Şerifgilin korkusu, bir sevinçtir aslında! Budur. Beni yay gibi eğdin, işte senin yay gibi oku fırlatabilme gücüm buradan geliyor!

Ben eğilen, gücü elinden alınan biriyim. Yüzüm bu şarkıda görülmüyor. Yalnız "sen" görünüyorsun. Bir fırtına gibi esiyor, ateş gibi yakıyorsun. Burada "yakınma", bir aşağılık duygusunu, yetersizlik kaygısını taşımıyor içinde. Sanki (vezne elden geldiğince sadık kalarak) şöyle bir söylenmemiş nakarat var bu şarkıda:

Açtım, içinden çıktı âteşin, buna değdin!

Burada sevgilinin gücü karşısında "yok" olma, yok! Tahterevalli boş kalmıyor, ben açtım içini, ben soydum seni: Açması benden, ateşi senden! Değdin bana âfet ateşleri yaşatmaya. Eğildim, büküldüm, korktum ama, canlandım! Gecelerimiz hep böyle olsun sevgili! Sen korkulu ol, unutma ki korkan benim, bu hâlimle tahterevallinin diğer ucunda oturacağım: Senden korktuğum için benden korkacaksın! Sevişme karşılıklı korkudur, karşılıklı "neydin"! Karşılıklı sevgi, karşılıklı saygı, karşı karşıya gelme, karşılaşma böyle gerçekleşir.

Şarkıda, yukarıda uydurduğum nakarat yok! Zemindeki söz, birinci mısra, dördüncü mısrada yineleniyor! *Sen kapılması*dır bu! Şerifgillerde bulunur. Elini hızara kaptırır gibi, "sen"e kaptırırlar, senle karşılaşarak bir "ben" koyamazlar!

Uydurduğum nakaratta yine bir "ben" kasıntısı görülmüyor değil! Ben olmasam, için açılmayacaktı, açtım, buna değdin! "Buna değdin" bir takdir sözü, yüksek perdeden bir söz, "değerlendirici" ben oluyorum, "sen" tahterevallide hafifliyor, biraz "bıyıklı" erkek kokusu var bu söyleyişte. Şöyle değiştirilebilir:

Açtım, içinden çıktı âteşin, bana değdin!

Bana ateşinle değdin, yaktın. Ben de seni yaktım. "Açan" benim. Değdin. Değdim. Değiştik. Elbette değişeceğiz, birbirlerine değenler değişmez mi?

Aynı vezinde kalmaya çalışarak:

Dağlarda duydum çığlığı, sen bir koca heydin!

Derdligilin "hey"i değil bu, Şerifgilin duyduğu bir "hey", benim "hey"im değil, sevgilinin "hey"i. Neden teganni dünyasında şeydâlar çok? Çünkü, çığlığı hep sevenler atıyor! Sevilen de çığlık atmalı. Sevilen de şarkı yazmalı, bestelemeli, söylemeli! Senin "hey"in, benim "hey"ime karışmalı ki, sevdâ heybetli olsun.

Şarkı yakmayan sevgili, seveni şeydâ kılıyor! Tahterevalli tek kişiyle oynanmıyor. Şerifgilin tek kişilik gibi görünen gecesini, eklemelerle, uydurmalarla, çoklaştırmaya, çoğullaştırmaya çalıştım. O,

"Pür zemzeme bir beste-i zî rûh-i emelsin"i değiştirmişti, ben de sözleri değiştiriyorum, değme, değişmeyi, değiştirmeyi getirir çünkü:

İçtik aşkı, ben bir kadeh, sen tatlı bir meydin

Aşk birlikte içilir. Eylemdir çünkü, eylemleşmedir! Şarkılar dünyasında tek taraflı tahterevalli oyunu olarak yaşanır. Bu dünyadan aşk adına devşirebileceğimiz çok şeyler vardır: Hastalıklarını, beceriksizliklerini görerek!

"Gel Karış Bir Katreye ki Onda Ummân Gizlidir"

İnsanın oluşturduğu yaşamı 'okuyabilmenin', yorumlayabilmenin, ona anlam katabilmenin türlü yolları olsa gerek. Bu yazım, bu topraklarda yaşamış, yaşamakta olan bir yaşam biçiminin belli bir açıdan yorum çabasıdır. Osmanlı kendi kültür sentezi içinde, bugün Türk Sanat Mûsikîsi diye adlandıran kültür ürününü yarattı. Yüzlerce yıl, halkın belli bir kesimi bu mûsikîyle kendini anlattı, dünyayı bu "elhân"la, bu seslerle, nağmelerle algıladı. Bu mûsikînin alanı sınırlıydı, onunla yaşayanların sayısı da. Cumhuriyet'ten sonra da, etkisi sürmekte insanımız üstünde. Bu mûsikîden anlayanlar, tat alanların sayısı yine çok değil. Yaygınlaşan 'piyasa' müziği, Batı müziğinin gündelik akışındaki kopyaları, Batı'yla bir çeşit etkileşme sonucunda ortaya çıkan örnekler, gelenekle bağlantı kuramayan, sömürüye açık arabesk müzik, bu "yoğun yaşanmışlıktan gelen" mûsikîye olan duyarlığı ortadan kaldırıyor. Türk Sanat Mûsikîsi adıyla ortaya konan her ürün, değerli değil. Birbirinin benzeri, sığ, bozuk prozodili bir yığın örnek var. Özellikle şarkı formunun yoğunlaştığı 19. yüzyıldan bu yana, Türk Sanat Mûsikîsinde, bu ülkedin insanlarının attığı çığlığı, feryâdı, seyrek de olsa yaşadığı derin sevinci duymak olanaklı. Ben, şarkı formuyla ilgilendiğim için, yalnızca müziksel yapı değil, güfteyi duymaya çalışıyorum. Güfte ile bestenin uyumu, sanırım incelediğim beş yapıtta da sorun yaratmıyor; birbirlerini bütünleyen özellikler gösteriyor. Sözleri okuyabildiğim gibi, müziği okuyamıyorum henüz. Bilgim sınırlı. Okumaya çalıştıkça Heidegger anlamında "varlığın sesini" duyduğumu düşünüyorum. İnsanın yüreği atıyor bu

mûsikîde. Her mûsikîde atabileceği gibi. Zaman zaman coşup Yahya Kemal'in abartılı bulsam da, düşündürücü dizeleri aklıma geliyor.

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlayamayan bir şey anlamaz bizden
Açar bir anahtarla ruh ufuklarını,
Hemen yayılmaya başlar sadâ ve nur akını.

Ruh ufkunu açabilir elbette, "sadâ ve nur akını" da yayılabilir ondan: Yalnız bu mûsikînin tem teorisinde hem yorumunda hem de icrâ biçiminde sorunlar çözüm beklemektedir. Bu mûsikînin filozoflara ihtiyacı vardır. Elbette, psikologlara, tarihçilere, sosyologlara, genel olarak kültür insanlarına! Benim çalışmam türlü eksikliklerleriyle, zaman zaman haddini bilmez bir cesaretle gerçekleşti. Bu sahada akademik çalışma yapanların biraz daha hoşgörülü, engin ufuklu olmalarını isterim. Bilgililer dar ufuklu olunca, benim gibi "uydurukçu" az bilenlerin kendilerini geliştirmesi zorlaşıyor.

Beş şarkıda incelenmeye çalışılan aşk ilişkisinin düşünsel çerçevesi nedir? Bu çerçeve benim felsefedeki birikimime, bakışıma dayanıyor. Burada açıklamam olanaksız. Bu şarkıların sınırları içinde, şarkı yorumlarının *ardından* geçici bir çerçeve sunabilirim. Bu çerçeveyi şarkıları inceledikten sonra, genel bir değerlendirme için ana hatlarıyla vereceğim.

Mûsikîmizde şarkıları çoğunlukla seven söylemiştir. Aşk, hep sevenin gözüyle anlatılmıştır. (Edebiyatımızda da çoğunluk böyledir!) Neden sevilen şarkı yazmaz, şarkıya kendini koymaz? Sevilenin sesi çıkmaz mı bu kültürde? Aşklar neden hemen âşığın ağzından anlatılır? Mâşuk nerededir? Neredesin mâşuk? (Bu adla bir kitap yazabilirim günün birinde.) Aşkın *asimetrisi, bakışımsızlığı,* buradan gelir, âşık etkin, mâşuk edilgendir! İşte *sevgi sağlığı* burada bozuluyor! Aşkın hijyeni, aşktaki *paylaşım patolojisi*nden gelir. (Yaşayamıyor; aşk yok diyor! Üleşemiyor; sevgiliye zalim diyor, kendine kahrediyor!) Şarkılarımız paylaşım hastaneleridir. Aşktan yanınca, şarkı söylemişiz. Âşık anlatmış hep aşkı. Şarkıyı o yazmış, şiiri o söylemiş. Oysa Zekaî Dede Efendi'nin hicâzkâr ağır sengin semâisinde bu bakışımsızlığa inat, yaşama sevinciyle dolu bir iyimserlik var:

Gülşende hezâr nağme-i demsâz ile mahzûz
Mutrıb, tarab-ı sâz-ı hoş avaz ile mahzûz
Bîhude komaz kimseyi tesliye-i hâtır
Muhtâc-ı kerem vâ'de-i incâz ile mahzûz

Gül bahçesinde bülbül dostun nağmesi ile hoşnut, saz çalan sazın güzel sesinin sevinciyle hoşnut, kimse gönlü alınmaksızın kalmaz (herkesin gönlü alınıyor) kim ilgi bekliyorsa beklediği ilgiyi görmekten hoşnut. Çarpıcı bir tablo: İletişim, *karşılıklılık, bakışımlılık*, kendini gerçekleştirme, dayanışma, yardımlaşma tümü var. "Mahzûz" bir resim, keyifli, haz veren. Gül bahçesinde bülbüller arasında bir dayanışma, sevgi söz konusu. Gül-bülbül ilişkisi dışında düşünebilirsek, aşk, bülbüller arasında aydınlık, sağlıklı bir görünüş içinde yaşanıyor.

Elbette bu resim yanıltıcı: Şarkıyı dinlemeden salt "mefûlü mefâîlü mefâilü feûlün" veznindeki sözler içinde, demek *âlem-i teganni*de de sağlıklı aşklar varmış diyebiliriz. Oysa şarkının "terennüm"leri bu izleniminizi bozar. Şöyledir terennümleri: *Hey cânım, kurban-ı tüem / hayrân-ı tüem / üftâde menem, bî-çâre menem / sâdpâredilem, vay, hey cânım...*

Kurbanınım, hayranınım, tutkununum, çaresiz, yüz parçalı gönlü olanım... Hani "mahrûz"du seven de sevilen de? Terennüm, bildik yakınmayı getiriyor dile.

Mahrûz bir aşk yok mu? Aşk, gül bahçesindedir, aşk bahçesinde. Bu bahçeye girmeden aşk olmaz. Birlikte söylemek, birbirlerini dinlemek gerek: Nağme-i demsâz, dostumun, sırdaşımın nağmesidir bana keyif veren, tat veren, keyif veren. Mahzûz aşk, dostların nağmeleşmelerindedir. Saz çalan, son derece keyif verici güzel saz çalabildiği için, kendini gerçekleştirebildiği için mutlu, keyifli, hoşnuttur. Aşkın gül bahçesinde, herkes adam yerine konur, herkese saygı duyulur. Hatırı sorulur insanların. Lütuf bekleyenler, kendilerine söz verilenler; sözler tutulur, sözlerin tutulması keyifli kılar ilişkiyi. Zekaî Dede Efendi'nin sunduğu sağlıklı aşk resmi böyledir.

Bunları, sunacağım aşk ilişkilerinin çerçevesini oluşturmak için anlattım. Çerçevemde adım adım şu soruların yönlendirildiği, belirlediği özellikler var:

a) Sevgili ne? b) Neden bu sevgili? c) Sevgili nerede? d) Ben

neredeyim? e) Ben onunla neyim? f) Ben onunla neredeyim? g) Ben onunla nasıl yaşayacağım?

Sorular, belli bir *aşk bilinci*ni varsayıyor. ("Aşk"la "bilinç" yanyana getirilebilir mi?) Nedir sevgili? Varlığı nasıl bir varlıktır? Buradan daha özel bir soruya "kimdir sevgili"ye geçilebilir.

Beş şarkının oluşturduğu "gülşen-i aşk"ta, aşk bahçesinde, aşk alanında kalarak bu soruları yanıtlayalım. Beş şarkıyla, beş şarkıdan görünen aşk hâdisesini gözlemleyelim. Sırayla, Derdli'den başlayarak, soruları soralım.

Sevgili bir toplulukta yaşar. Sevgililer topluluğunda: O topluluk, o dünya, yaşadığımız olağan dünyada değildir. Yazımda *âlem-i hûbân* adını verdiğim bu topluluğun bulunduğu düşsel *topos*'a. Sevgili güzeldir. Gençtir (Nevcivân). Yenidir. Gönül çekicidir. Yüzü hûri gibidir: Cennet kızıdır!

Sevgili, sevgililerdir! Çoğuldur. "Sevgili nedir?" sorusuna verilen yanıt, çoğul hâle geliyorsa, "sevgililer nedir?" oluyorsa, sevgiliye böyle bakışa *Derdligil bakış* demiştim. Nerede sevgili sorusunun yanıtı oradadır. Uzakta. Belli bir uzaklıkta. Uçurumun öbür yakasında. Bir boğazın ya da ırmağın öbür yanında. Burada değil. *Orada. Onlar*. Neden sevgili? sorusunun yanıtı, *onlar* güzel çünkü, olacaktır. Orada olanlar, güzeldir. Peki ben neredeyim? Yanıt ilginç: Orada değilim. Yazık ki orada değilim. Atıldım. Yabandayım. Gurbette. Sevgililer dünyasıyla aramda bir yar var, uçurum! Düştüm, atıldım, geldim, bu dünyadayım. Sevgili orada. Ben burada. Sevgililer arasında, orada. Çekti gönlümü sevgili oldu. Derdligil aşk ilişkisini *mülklenme* üstünde durmaz. Sevgili*m*, yâri*m* demez; güzel der, güzeller der, yâr der. Yine de bir sadakat bekler güzelden; hem ona sahip çıkmaz, hem de neden sadık değil diye acı çeker. Bire bir ilişkiyi sevmez; aşk, bire çok bir ilişkidir.

Ben onunla neyim? Değerli biriyim. Onun yanında değerli biriyim, öyle olmam gerekir. Değilim ama. Harcadılar beni. Kandırılan, andatılan biriyim. "Ben onunla neyim?" sorusu bu ilişki için tuhaf; ben onunla bir hiçim. Onun*la* değilim çünkü. Onlar arasındayım. Arasındaydım. O orada ben buradayım. Aşk nerede? Bilmiyorum.

Ben onunla neredeyim? Önce onlardayım. Hûbân içinde. Orada

onunla mıydım? Elbette değil! Orası, onlarındı, benim yerim yoktu orada. Orası, burası olamadı hiç. İlginç olan şu: Hûbânla benim birlikte gideceğimiz üçüncü yer yok! Ne o bana gelebilir, ne ben ona gidebilirim. Gitsem de atılıveririm. O evde. Yuvada. Sılada. Ben yabanda. Sılada ise kalamıyorum. Sılamda yerim yok. Atıveriyorlar hemen? O bana hiç gelmiyor. Gelemez. O, oranın varlığıdır. Âlem-i hûbândan inemez güzel! İnerse "güzel" olamaz. O, oraya mahkûm. Ben de yabana! Orayı görebiliyor, arada bir gidip, orada bulunabiliyorum. Düşüyorum hemen. Atılıveriyorum. Bir ok, varlığın oku fırlatıyor beni, ontolojik olarak sevgiliye *ait* değilim, ok bunu gösteriyor: Yabana, daha da yabana. Sevgiliyle, sevgililerle olamazsın. Bu cihanda bir arada olacağımız bir yer yok. Sen onunla hiçbir yerdesin!

Ben onunla nasıl yaşayacağım? Onunla bir arada olamadığıma göre, yaşayamayacağız hiç. Oralara gidip, fırlatacağım. Oralarda olduğum bir süre içinde çok kısa, aldatıcı bir ıyd-ı vuslâtı, tek başıma, onun ülkesinde, sevgilinin diyarında yaşayacağım. Onunla değil, onu yaşadığımı sanarak, kendimle sözde birliktelik yaşayacağım. Onunla değil, onu yaşadığımı sanarak, kendimle sözde birliktelik isteklerimden sonra, geldiğim yere, yabana, geri gönderileceğim. "Bu nefy ü hicre müebbed" mahkûmum!

Çığlıklarım kalacak yabanda, şarkı olacak, yabandan yâre giden yollarda toplar gibi patlayacağım. Sevgiliyle yaşanamayan aşk batıklarını görebilirsiniz şarkılar ummânında.

Ârifgil batığın çevresinde dolaşıyorum şimdi, dalgıç giysilerimle. Sevgili nedir ey Ârifgil? Soruyorum. el-Cevâb: Bî-vefâdır, bî-vefâ! Âriftir, sevgiliden anlar. Bî-vefâ olanını bulur, seçer. Aynı gülşende bulunurlar, aralarında uçurum yoktur. Neden bu sevgili? Neden sevdin onu. Sanki yanıtı "bî-vefâydı da ondan" olacakmış gibi. Yanıtı şöyle: Gönlümü yaraladı da ondan. Ok, bî-vefâdan atılmış, yüreğe saplanmıştır. Neresidir bu yaralayıcı sevgili? Aynı bahçede. Biraz ilerimde. Uzağımda değilmiş gibi durur, ama uzaktadır. Yakıcı ayrılığı yakınlığından gelir. Ben neredeyim? Sevgilinin yakınlığından kendimi göremiyorum ki söyleyeyim. Ben galiba, yokum. Yok gibi varım. Ben onunla neredeyim peki? Bahçede. Bahçe, ne bana, ne ona ait. Aşk bahçesi. O ise yakan bir ateş. Yaktığı için ben

yokum. O da ateş olduğu için benimle olamıyor. Ben onunla külüm. Mazlûmum. Eziğim. Hiçim. Ben onunla bahçedeyim. Bahçe bir cehennem. Ben onunla cehennemdeyim. O ateşi besleyen bir yakıtım ben. Beni yakıp, bir ateş olarak safasını sürüyor.

Vuslat yakınımda. Bu bahçeye nereden düştüm? Aşk bahçesi dediler, yanıyorum. Her yan ateş. Her yan sevgili. Ben de cehennem odunu. İçin için yanacağım. Ben yandıkça, sevgili, ortaya çıkacak bir ateş olarak. Vuslatının adresini verdi aşk, sordum, söylediler, geldim, meğer cehennemmiş. Şarkılar ummânında yanan bir batıktan Hacı Ârif Bey makamında bir şarkı söylüyor.

Sâlihgil âşık, feryâd olmuş, feryâda dönmüş bir âşıktır! Ona sevgili nedir? sorusu bile sorulamaz. Âteş-pâredir belki. Sâlihgil ateş ile Ârifgil ateş arasında fark vardır. Sâlihgiller ateşi göremezler. Çok uzaktadır çünkü. Sevgili nedir? Gaybîdir! Görünmez bir âlemin mensubu. Sevgilinin ne olduğunu bilemem, göremiyorum çünkü. Neden sevgili sorusunun yanıtını da bilmiyorum. Bir dünyadayım, neresi burası, bilmiyorum. Yanlış bir yer olduğuna aklım eriyor. Doğrusunu ise bilmiyorum. Burası galiba âlem-i esef. Vahlar, eyvâhlar, âhlar âlemi. Sâlihgiller, âhlar dünyasının "vah vah"larıdır. "Ben onunla neyim?" sorusu önemli bu dünyada. Onu bilmiyorum ki, sevgiliyi, kendimi de bilmiyorum; bilincim bir alacakaranlığın bilinci. Ben onunla bir dövünme âlemindeyim. Dövünüp duruyorum, içimden öyle geliyor, uzakta belli belirsiz bir ateş olan sevgiliye. Dövünmemin amacını da bilmiyorum. Ben onunla hiç olmadım. Ben onunla yaşamaktan çok uzağım. Kendimi bilmiyorum. Onu da. Aşkın kudreti bende bir dövünme yaratıyor, yazıklanıp duruyorum. Kitabımda paylaşma yoktur, yakına yakına, dövüne dövüne, "salâh"ı buldum, ben sâlihim, kurtulmuş, huzura ermiş. Aşk koskoca bir dövünmedir. Şarkılar âleminde dövünen bir batıktan Sâlihgillerin masum alınlarını öpüyorum. (Dalgıç giysilerimi çıkarıp!)

Âsım-Reşitgiller için sevgili nedir? Bir ikbâl aracı. Sevgili övünülecek, onunla başarıya ulaşılacak bir varlıktır. Benim narsisistik gereksinimlerimi gidecek biridir. Yatak odasında oturur. Sevgilinin yeri orasıdır. Bense istediğim zaman çat kapı girebilirim. Sevgili, yatak odasında beni mutlu eder. "Neden sevgili?" sorusuna yanıtı da budur. Ne olacaktı yani? Sevgili olmayacak mıydı? Ben bu dünyada gözü-

mü açar açmaz sevgiliyi gördüm. Yatak odasında. Sevgili, yatak odasında, benim için yanıp tutuşmaktadır! Ben onunla çok mutluyum. Kendisine sorma gereği duymadım ama, kesinlikle o da benimle çok mutludur. Ben onunla güçlü bir erkeğim. Bir cihana bedelim. Ben onunla yatak odasında, dayanılmaz bir "paylaşım" içindeyim. Buna "tek taraflı paylaşım" diyenlere kızarım. Ben sevgiliyi tanırım. Ne istediğini "şıp" diye anlarım. Sevgilinin sorununu hemen çözerim. Benimse hiç sorunum yoktur. Sevgiliyle "ebediyen" yatak odasında kalmak isterim. Bir de bizi gözleyen üçüncü insanlara gereksinim var: Dışarıda beni kutlayacak olanlara. Onların alkışlarına ve desteğine.

Âsım-Reşitgillerin batağından alkış sesleri yükseliyor!

Şerifgiller için sevgili, onları yay gibi bükecek ateşli bir sevişgendir. Sevgili "sen"dir. Âsım-Reşitgilde "ben"e indirgenmiş sevgili, burada "sen"dir. Sağlıklı bir sen değildir ama. Çünkü, Şerifgiller ortada görenmezler pek, eğilip, bükülmekle meşguldürler. Sevgili "korkulu" şeydir. Korkulmak zorundadır "güç ondadır" çünkü. Sevgili "gece"dedir. Dün gecededir. Sabahları söylenen şarkıda sevgili dün gecededir. Bense sabahtayım. Aramızda bir zaman farkı var. Sevişirken olmuyor. Sonra sabah olunca çıkıyor ortaya. Ben sabahta, sen gecedesin. Arada geceye geliyorum. Beni hallediyorsun, fazla duramıyorum yanında, hemen sabaha kaçıyorum. Ben onunla güçlüyüm. Beni eğdikçe kendimi onda, onda kendimi görüyorum. Ben onunla gecede, eşsiz bir vuslatım. Ben, onda bir vuslatım. Onda yok oldum. "Sen" dediğim sevgilide. Ben, sendeyim. Sen dediğim onda. Seninle nasıl yaşayacağımı biliyorum: Gece seninle, sabah kendimle olacağım. Sabah şarkı söyleyeceğim. Şarkılarım ummanda batıp gidecek.

Beş şarkı. Beş aşk. Şarkılar sürüyor. Batmışlar ama yüzüyorlar. Hâlâ yaşanıyor. Ummân, garip ummân: Hem batırıyor hem yüzdürüyor.

Aşklar yaşanmalı. Yaşanamamalı ki şarkılar söylensin. Batıklar konuşsun ki, aşklar yaşanabilsin.

Bu makale, *Hece* dergisinin 72, 74, 75 ve 76. sayılarında yayımlanmıştır.

DİZİN

Açıklama 31, 50, 74, 118
ağyar 158, 163-172, 175-177, 179, 201, 209
ahlâk 13, 28, 61, 67, 76, 85, 88, 106; ~ alanı 92, 201; ~ duygusu 66-67; ~ endişesi 66-67; ~ kuralları 28, 70; ~ sorumluluğu 100; ~ yaşamı 113; ~sızlık 66
Ahmet Paşa 142, 145-146, 159-160, 165, 167, 169-171, 173, 182, 184
Aidoneus 96
Akademi 81-82, 85-86
Akademia 73, 75, 78
akademisyen 76, 81-84, 130-131; memur ~ler 75, 80; ~lik 83
akıl 36, 41, 56, 88, 92, 100-101, 111, 118, 123, 129-130, 133, 150-154; ~ yitimi 151; anlayan ~ 119; bağlanan ~ 119; denetleyen ~ 119-120, 130; eleştiren ~ 119; erotik ~ 119; hesaplayan ~ 100; şiirleyen ~ 118-119; uygulayan ~ 120
algı 17, 21; ~lama 17, 20-21, 94, 205
Ali Paşa 217
alışkanlık 54, 70, 123
Alkibiyades 195
Amerika Birleşik Devletleri 77
ampirizm 19
Angst 71
anlam 114, 144; ~ etkileşimleri 88; ~ kırılması 214; ~-küre 32; ~ savaşı 32; ~ sorunu 114; ~ yitimi 70; ~ yoksulluğu 114; ~ zemini 32-33, 51; ~savar 32; dar ~ 56
anlama 11-12, 23, 27, 31-32, 42, 47, 55, 57, 67, 69, 74, 77, 80-82, 95-96, 109-111, 114, 118, 130, 134, 186, 189, 209, 213
anlatı 134
antropoloji 121
Apis-Osiris rakipleri 97
ara nağme 197-198, 200, 203, 212
arabesk 210; ~ müzik 220
araştırma 14-15, 31-32, 36, 73-76, 78, 80-82, 84-85, 93-95, 99, 136, 139-140; ~ kurumları 78, 85; ~cılık 83; bilimsel ~ 15, 79, 111
Ârif gil 209-210, 212-213, 215, 217, 224
Aristoteles 14, 23, 28, 77, 137, 149
Arşimed 79; ~ noktası 24
artyöre 18, 22-25
aruz 199
Âsım Reşit 215
Âsım-Reşitgil 212-213, 218, 226
astronomi 137
âşık 81, 102, 104, 143-144, 146-153, 156, 160-164, 166-171, 173, 178, 182, 196, 201, 221, 225; ~lık 148
aşk 60-61, 65, 71-72, 75, 83, 107-108, 112, 129, 141-142, 144-147, 151-152, 156, 161, 164, 169-170, 174, 176-178, 180-181, 184, 186-187, 189, 194-195, 200-201, 203-204, 206, 209, 211, 220-225; ~ âlemi 141-150, 152, 155-156, 158, 163-164, 170-171, 174-175, 177-180, 183, 185, 187; ~ batıkları 224; ~ bilinci 223; ~ deliliği 141; ~ hâdisesi 175; ~ kokusu 108; ~ muhabbeti 149; ~ oyunu 100; ~ın ahlâkı 201; ~ın metafiziği 201; ~sız beden 144; ~sızlık 161; hakikî ~ 156, 175; ilâhî ~ 60; ironik ~ 195; Kitâb-ı ~ 160; mecazî ~ 156, 175; yetkin ~ 142
aşkküre 142-144, 155, 158, 164, 170-171, 174-180, 182, 184-187; ~nin gücü 180
Avrupa 77
aydın 58-59
Ayistesya 116-117, 121
ayna 157-159, 165, 171-173, 175, 177-179,

182-184; cân ~sı 158
Bağlanma 25, 82
Bâkî 47, 89
Batı 40, 71, 89, 95, 110, 220; ~ dilleri 96; ~ düşüncesi 97; ~ kültürü 19, 73; ~ müziği 220; ~ retoriği 98; ~ toplumları 43
Batlamyus 137
beden 87, 103, 110, 133, 136, 144, 154, 177
belâ 57, 59, 66, 71-72, 108-109, 145-148, 150, 153, 158-159; püsküllü ~ 108
belirsizlik 18
benlik 26, 71, 123-126, 154, 182, 204; ~ boşluğu 123-125; ~ boşlukları 124; ~in ~lemesi 124; boş ~ 125-126; boşluk özürlü ~ 131; boşluk taşıyıcı ~ 129; bölünmüş ~ 44
berzâh 156-159, 175, 179-180, 184-185
beste 197, 220
bilgelik 124
bilgi 13-14, 18-19, 25-28, 34-36, 63, 76-77, 81-85, 100; ~ çağı 40; bilgiküre 77-78; açık ~ 21; bilimsel ~ 13, 19; devşirme ~ler 78; ideal bilgi 13; kavramsal ~ 77; kişisel ~ 20; kopuk ~ 19; örtük ~ 22
bilim 12-17, 28, 31-32, 36, 47, 50, 76-77, 79, 82, 92-93, 113, 115, 118, 123-124, 131, 135-139; ~in zorunluluğu 13; ~sellik 79
bilinç 37, 88, 91, 115, 133-136, 173, 208, 223; ~ dışı 199; art~ 37; ön~ 37
bilinçlenme 60, 133, 208
bir arada yaşama 67, 109, 111, 124
birey 15-17, 31, 33, 39-41, 87-88, 123-125, 141
boğuntu 69-70
Bohr, Niels 102
boşluk 49, 53-54, 70, 83, 107, 123-125, 128-129, 139, 150, 157; ~-zaman 128; ~un ~laması 124; ~zedeler 129
Carel 71
Catullus 65
cinsellik 64
Coleridge 65
Cumhuriyet 220
Curcuna-Aksak usûlü 206
Çârgâh 197-198, 203, 217-218; tiz ~ 197-198, 212
çirkin 117; ~lik 51, 126
Daimôn 47
Davranışçılık 19
dayanışma 41-42, 55, 64, 80, 92-93, 222
Dede Efendi 141-142
değerler 34, 36, 49-50, 80, 88, 95, 103, 126-127, 199; değersiz ~ 126; sahte ~ 125
değişim 31-33, 50, 68-69, 92, 109
delilik 60, 65, 141, 152, 178; ~ duygusu 65
demokrasi 91, 94, 96
deneme 94, 120, 127, 131; ~ci 120, 127
Dercartes 137
Derdli 193-203, 205-207, 209-210, 218, 223
Derdligil 199, 201, 209-210, 213, 218-219; ~ aşk 223
Derrida 90, 101
Descartes 94
destan 136
dikkat değişikliği 22
dil 23, 31, 46, 88, 90, 94-95, 111, 113-117, 119, 126, 130, 132-134, 189; ~ felsefesi 95; ~ oyunları 47; doğal ~ çözümlemeleri 95; formal ~ 95; günlük ~ 52; kültürler arası ortak ~ 110; özel ~ 46
dilbilim 95, 130
din 31-32, 115, 117, 136, 147; semavî ~ 62
discursus 96, 98
Dîvân 199; ~ edebiyatı 130, 138; ~ şairleri 61, 142, 156; ~ şiiri 61-62, 142, 200
Diyarbakır 61
Diyojen 138
doğa 13, 18, 24, 27, 54, 58, 105, 111, 122, 136-137
Doğu 110; ~ öğretileri 32
dost 41, 44-47, 49, 53-54, 60-61, 63-64, 66-67, 69, 71, 75, 94, 97, 99, 101, 104, 106-107, 130, 168-169, 173-174, 183, 222; ~luk 41, 53, 71, 75, 94, 101, 169
dönüşüm 31-33, 66, 68-69, 92-94, 103, 135
duygu(lar) 34-36, 41, 46-47, 52, 56, 67, 58-59, 64-65, 87, 89, 94-95, 103, 117, 129-130, 152, 189; ~ belirsizliği 56; ~ çatışmaları 65; ~ çoğulluğu 58; ~ yaşamı 51; çatışan ~ 65; emniyet ~u 76; koruma ~u 35
dügâh 198, 217-218; ~ perdesi 197
düşgücü 93
düyek 200; ~ usûlü 193
düzyazı 101
ebedîlik 115
ebedîyât 115, 117; ~ tarihi 115
edeb 115-117, 119-122, 126, 130
edebiyat 62, 64, 113-132, 136-139, 212, 22; ~ eleştirisi 120, 130-131; ~ incelemeleri 131; ~ kuramcıları 130; ~ metni 121-122; ~ mühendisliği 130; ~ olarak ~ 116; ~ pazarı 122; ~ sosyolojisi 118; ~ tarihi 115, 130; ~ın ~laması 120-121, 124-125, 128, 130; ~ın kendiliğindenliği 117, 130; ~lama 116, 118-119, 127; boşlukçu ~ 130; pılı pırtı ~ı 124; zorlama ~ 121
edebiyatçı 127, 138; ~lık 122
efsane 136; düşüş ~si 194; Sisifos ~si 53
eğitim 45, 49, 74-76, 82, 85, 87, 94
eksikli 87-88, 90-91, 108; ~ etkileşme 90; ~lik 88, 106
eleştiri 12, 16, 28, 36, 79-82, 110, 119-120; ~ ruhu 80; öz~ 82, 86; sağlıklı ~ 81
eleştirmen 125

emprisizm 19
endişe 61-63, 66-67; ~ âlemi 63-64; ~ dünyası 67; ~ iklimi 55-72; hoş ~ 66, 68, 70
entelektüel: ~ mazoşizm 131; ~ otorite 16
Epikuros 78, 137
epistemik 22, 24, 26-27; ~ ipucu 22
erdem 25-26, 28, 115, 210; ~ etiği 28
Eros 47, 71, 138, 196, 201; ~ ağacı 217
Eski Yunan 120, 127
estetik 100, 114, 116
ethik 76-77
etik 12-15, 23-29; ~ bileşen 23; ~ dürüstlük 26; ~ sorumluluk 26; ~ sorunlar 12; çevre ~i 28
etkileşim 25, 39-40, 75, 87-89, 99, 101, 109, 111-112
Euklid 137
eviç 199, 207-208
evren 24, 31-32, 88, 116, 118, 144, 155, 172
evrensellik 75
eylem 15, 55, 61, 76, 84, 103, 118, 128, 134, 220
farkında olma 32
farkındalık 20-24, 32; odaksal ~ 21
felsefe 11-12, 15, 17-19, 28, 31-32, 36, 42, 47, 52, 66, 79, 93, 95, 113, 115, 121, 131, 134-137, 139, 149, 221; ~ciler 95; Anglo-Amerikan ~ 95; Helenistik ~ 137; Kantçı ~ 15; Pozitivist ~ 19; varoluşçu ~ 32
fenâfillâh 179
folklor 136
Foot, P. 28
Foucault 45, 95
Frankestein 130
Frankofon 95
Freiröume 92
Frygt 70
Fuzûlî 61-62
gâile 50-52
Galileo 137
gam 61-62, 153, 155, 162-163, 178, 181
Gelassenheit 102
gelenek 16, 27, 31, 49, 75, 80, 118, 142, 220; İslâmî ~ 157; tasavvufî ~ 142
Gelwick, Richard 12
gerçeklik 51-52, 55, 93, 95, 105, 117-118; sanal ~ 35, 92-93, 210
gerdâniye 198, 207-208
Giere 23
Giriftzen Âsım Bey 212
Gordion düğümü 16
gönül 40, 42, 48, 61, 69-70, 83, 91, 102-107, 111, 119, 129, 140-141, 143-145, 148, 152-159, 168-169, 175, 178, 182, 184, 197, 200, 206-210, 223; ~ aynası 157-159; ~ ehli 156; ~ zenginliği 129; ~süzlük 156; mahzûn ~ 207-208
görecelik 92-93
güfte 197-198, 208, 214, 220; ~ yazarı 141
günlük 113
güven 13, 19, 41, 76, 80, 82; ~sizlik 56, 126; öz~ 80
güzel 116-117, 121, 159; ~ sevme 159-160, 162-163; ~in ülkesi 117; ~lik 36, 100, 103, 116, 126, 165-167, 194, 197, 201, 207
haberleşme 109-110
Habermas 40, 91-92, 95, 111
Hacı Ârif Bey 203, 207, 209, 212; ~ makamı 225
Hades 96-97
Hâfız 142, 146, 148-152, 156-158, 161, 163-164, 168, 172, 181-183, 187
hakikat 13-14, 17-23, 26-27, 72, 80-81, 127, 137, 140; ~ aşkı 140
Halk şiiri 200
hâlvet 104-105, 154, 162, 178
Hâşim, Ahmet 197
Hayâlî 142, 154-155, 161-166
Hegel 44
Heidegger 24, 32, 46, 70-71, 91, 99, 102, 118, 124-125, 127, 130, 134, 212, 220
Herakleitos 137
hicâz 218; ~ perdesi 217; ~ yörük semâisi 141; ~kâr ağır sengin semâisi 222
hiçlik 32, 70-72, 107, 161, 176; ~ âlemi 72; ~ ateşi 71; ~ kaygısı 49-50, 68, 70; hiçliğe çıkış 71
Hıristiyanlar 11, 194
hisâr 207-208; ~ bûselik şarkı 212
Homeros 120
Hölderlin 99
Husserl 19, 91, 95; ~ci 'epoche' 18
hüseynî 197
hüzün 207-208
hüzzâm 207; ~ makamı 108, 206
ırâk 218
Irmak, Mustafa Nâfiz 209-210
ıyd-ı vuslât 198, 200, 209, 224
İbn-i Arabî 103
İçli, Şerif 217
ideoloji 32, 45, 117, 124; egemen ~ 42
ihtilâf 91, 95
iletişim 23, 25, 31, 34, 37, 40-41, 45, 55, 75-77, 81, 87-92, 95-96, 99, 102, 105, 108-111, 122, 141, 185, 187, 212-213, 222; ~ âfeti 88-89; ~ ağları 108; ~ biçimleri 89; ~ çevresi 111; ~ dizgesi 31; ~ engelli 90; ~ kazaları 88; ~ kuramları 95, 109-110; ~ kurumları 99, 110; ~ ortamı 111; ~ yokluğu 92; ~in yoksulluğu 88; ~sizlik 92; ~zede 88; muhabbet iletişimi 103, 111; sağlıklı ~ 41, 171, 213
inanç 17-19, 23, 25-27, 31-32, 36, 47, 49-50,

76, 78-80, 116-117, 119, 123-124, 128-129; ~ duvarları 128; ~ düzeni 123; ~ düzenleri 31; ~ katılığı 79; ~ sistemi 117, 128; ~ sistemleri 32, 124; sağlıklı ~ 80
insan ilişkileri 81, 129, 189
insan olma 33, 43, 45, 51, 64-65, 67, 111
irade gücü 19, 23
İran 141
ironi 96, 202
İsa 165-166
İslâm kültürü 11, 145
İstanbul 193
Jaspers 116
Jonas 28
Karacaoğlan 61-62
karakter 28, 67
karar perdesi 197, 217
kavrama 31, 74, 77, 94-96, 130
kaygı 13, 49-64, 66-72, 75, 82, 85, 128-129, 145, 148, 189, 207; ~ çukuru 51-53, 55-57, 59, 63; ~ enerjisi 54, 56; ~ gökkuşağı 59; ~ pazarlama 66; ~ tamircileri 55; ~sızlık 54; hoş ~ 67-68; vıdı vıdı ~ 50-52, 55-56, 58, 61-63, 65, 68, 70; vıdı vıdı ~cılık 66; yetersizlik ~sı 218
kelâm 89-90, 93-94, 114, 133, 135-136, 138
Kemânî Bülbülî Sâlih Efendi 206, 210
kendi olmak 45, 124
kendiliğindenlik 52, 85, 119, 126
Khaos 69
Kierkegaard 56, 70, 95
kişi 26; ~ olma 11, 25, 28
kişilik 214, 219; ~in yitimi 27; bölünmüş ~ 26; hiç ~ 210
koinônêmatik 75, 77, 81-82
koinônik 75, 77, 81-82
Konfüçyüs 88
konuşma 73, 94; anakronik ~ 134
kopukluk 19
korku 70, 129, 204, 218; ~ duygusu 34
köle-efendi ilişkisi 176
kuşku 56, 76, 207; sağlıklı ~ 76, 80
Kutluay, Tamer 206
kültür 31, 36, 56, 64, 69, 74, 77-79, 84-85, 95, 98, 104, 113-115, 118, 120, 122, 129, 132, 136, 142, 156, 180, 189, 201, 206, 220-221; ~ ortamı 75; ~ zeminleri 37; Anglo-Amerikan ~ 94
laiklik 96
Lebenswelt 91
Leibniz 88
Lesbia 65
Levinas 61, 104, 116, 201, 215
logos 19, 30-31, 89-90, 114, 119, 133-135
Lyotard 93, 95
Maclntyre 28
mahbûb 102-108, 111, 152; ~ böbürlenmesi 108; ~luk 161
mânâ: ~ âlemi 185; ~ yitimi 49; ~ zemini 49-52, 56
mantık 36, 95, 133; ~ Pozitivizm 19
Mantıksal Olgucular 17
manzume 127, 135-138
Marksizm 19
Marx 95
mâşuk 144, 183, 221
matematik 22, 24, 47, 92, 95, 137-138
medya 88, 94, 96
mekân 87
metafizik 96, 119, 130; ~ inançlar 128
metafor 19
metahodos 136
Mevlânâ 103
meyân 212, 214, 218
Mezopotamya 78
mimarlık 119
Mısır 78, 97
mitoloji 31, 69, 96
mizah 71
Mollâ Câmî 142, 148, 157, 184
monadlar 88
Muallim Nâci 212
muhabbet 55, 62, 87, 89, 95, 99-111, 141, 145, 147, 149, 173, 176, 178, 182, 212; ~ salıncağı 103-104; ~ yoksulluğu 111
muhafazakârlık 34
muhayyer 197-199, 203, 207
Musa 160
mûsikî 220-221
Mustafa Reşit Bey 212
mutluluk 14, 67, 76
mükâleme 94-95
müsemmen usûlü 203, 212
müzik 119, 198, 200, 202-203, 207-208, 213, 217, 220
Nâilî 142, 149-150, 159, 181, 184
narcisism 108
Necâtî 142, 144-145, 147, 150, 155, 158, 166, 168, 170, 173, 181, 183, 186-187
Nedîm 142-143, 148, 160, 173, 185-187
Nef'î 142-143, 150, 153, 168-169, 172, 186
nefs-i levvâme 210
Nesîmî 142, 144, 146, 155
nesnellik 19, 27
nevâ 197, 203, 207-208; tiz ~ 212
Nietzsche 95
noetik 73-79, 81-85
Ocham'ın Usturası 29
odaksal dikkat 18
okuma 85, 99, 106, 118, 131, 186, 214, 220; ~ okuma 99; ~ seferberliği 131
okur 45, 54, 98-99, 106, 117, 119, 121-122,

125, 130-131, 134, 188
Ortadoğu 110
Osmanlı 141, 220; ~ İmparatorluğu 104
Ovidius 68-69
öfke 51, 65, 168
öğrenme 73-75, 84
öğretme 74, 84
ölüm 61, 65-66, 69, 71, 96-97, 136-137, 142, 156, 159, 171; ~endişesi 65-66; ~ korkusu 66; ~lülük 156; ~süz 69, 136; ~süzlük 137, 156
önceden görme 74
önyöre 22-24
örtük 19-24, 27, 29, 88; ~ bütünleşme 23; ~ etik güç 24; ~ gerçekliğe sevgi 27
örtülü bilgi kuramı 12
öteki 36, 55, 60-61, 68, 71, 88, 104, 108, 124-125, 201, 213-214
öykü 120, 127, 131-132; ~cü 120, 127
Özalp, M. Nazmi 217
özerklik 55, 82
özgürlük 14-16, 55, 70, 80-81, 85, 91, 100; akademik ~ 15; bireysel ~ 15; iç ~ 75; toplumsal ~ 17
özsaygı 36, 51, 80, 156
Parmenides 137
paylaşım 40, 46; ~ patolojisi 221
pazar 121-122, 124, 132; ~ın edebiyatı 122
Phronesis 28
Piaget 32
pistik 76-77, 79-83; ~ çatlak 79; ~ güç 81; ~ sütun 76, 80; ~ zayıflık 79
piyasa 130; ~ müziği 220
Platinos 137
Platon 73, 88, 135, 137-138, 142, 195
Pluton 96
poiêsis 77, 133-136, 138
poiêtik 77, 133; ~ boyut 77; ~ sütun 77, 82
Polanyi 11-14, 17-21, 24-29; ~ epistemolojisi 25; ~ci 'inanç' 18
politik 77; ~ sütun 76
politika 41, 77
Pragma 133-137
prozodi 208, 220
psikiyatri 121
psikoloji 52, 57, 95, 121; sosyal ~ 95
rast 203, 213; ~ makamı 203, 207, 212; ~ perdesi 197, 203; ~ şarkı 207, 209, 217
rasyonellik 36
retorik 96, 137
roman 120, 127, 129, 131-132; ~cı 127
Rorty 95
ruh 32, 47, 51, 53-54, 60, 62, 66-68, 76, 100, 131, 161, 177, 221; ~ dinginliği 146; ~ estetiği 51; ~ hekimliği 52; ~-beden ayırımı 24
sabâ makamı 217-218
Sâdî 99, 101-103, 107-108, 142, 181-183
sakınç 57-58
Sâlihgil 210, 213, 215, 225-226
sanat 32, 41, 47, 50, 85, 88, 113, 115, 119, 123-124, 131, 135; ~çılık 83; §ın özgürlüğü 93; ~ın yaşamı 123
Sartre 70, 95
Schopenhauer 95
segâh 197-198, 203, 207, 213, 217semboller 31
Seneca 96
sengin semâî usûlü 217
Servet Yesârî 212
sevdâ 164, 184-185, 194, 196, 213, 217, 219
seven-sevgili 179; ~ ilişkisi 176
sevgi 14, 16, 27, 53,'55, 58, 61, 64, 68, 71, 102, 107, 112, 129, 141, 155, 165, 173, 204, 206, 213-214, 222
sevgili 59-62, 64-65, 67-69, 71, 101-106, 116, 141-148, 150-163, 165-175
Shannon 109-110
sır 42, 44-47, 144, 147, 165, 167, 173, 178, 180, 184; ~ hayatı 42; ~ paylaşımı 42
sitem 105, 169
Skoptikler 137
sofizm 79
Sokrates 195
sonluluk 115, 118
sonsuz 72, 116-118, 122, 137; ~ Öteki 201; ~luk 72, 74, 105, 115-117, 121-122, 126
Sorge 71
sorgulama 73-74, 78, 84
sorumluluk 20, 24, 26-28, 66, 100; ~ etiği 28; epistemik ~ 26
sosyoloji 121
söylem 87, 89-99, 108, 112; ~ ahlâkı 92; ~ çözümlemeleri 94-95; ~ kırıcı 98; ~ kırıcılar 96; ~ kırıcılık 95; ~ üstü söylem 92; ~ üstüne söylem 95; ~savarlık 93; felsefî ~ 92; iletişim ~i 89; insan hakları ~i 94
söylenen 89-95, 97-99, 101-102, 106, 108, 110, 226
söyleni 96, 98
söz 89-90, 92-94, 97-101, 106-108, 111-112, 114, 133-134, 136-137; ~ ustası 107; ~-şiir 134-135, 137
Stoa 137; ~ Okulu 78
Strabon 136
suçlama 105
suçluluk 56, 58
şair 61, 64, 69, 98-99, 108, 120, 127, 130, 142-143, 180, 185-188, 199
Şaman yaşantısı 35
şehnaz bûselik şarkı 209
şehnaz perdesi 218

Şençalar, Kadri 108
Şerifgil 217-219, 226
Şeyhî 142, 149-150, 153, 158, 160, 164
Şeyhülislâm Yahyâ 142, 151, 160, 163, 166-167, 171, 182, 186
Şeytan 165, 167, 170, 201
şiir 56, 69, 85, 98-99, 101, 113, 118-120, 127, 129-140, 143, 175, 180, 185-187, 199, 213-214, 221; ~ açmak 138; ~ dili 175; ~leme 118-120, 127; ~sizlik 138-139; bilimdeki ~ 139; bilime dönüşmüş ~ 138; edebiyata dönüşmüş ~ 138; edebiyattaki ~ 139
şimdi bilinci 37
şizofren 26
şuur 134
taahhüt 20, 24, 27; epistemik ~ 24; kişisel ~ 11
Tâhir-ül Mevlevî 115
taklit 80, 119, 137
Tanrı 62, 64, 68, 70, 105, 135, 149, 156-157, 160, 182
tarih 88, 121
tartışma 82, 123
tasa 50-52
tasavvuf 97, 104, 130, 144, 156-158, 175
tedirginlik 51-52
tekhnê 82; ~ çatı 82
teknoloji 31, 35-36, 50, 77, 82, 85, 93, 109, 111, 118, 123, 131, 136, 138-140
telos 13
teoloji 134
terbiye 115, 127
Thales 20
thaumazein 149
therapik 77; ~ sütun 76
topluluk 12-13, 16, 25-26, 42, 74-76, 80-81, 124, 193, 223; bilenler ~u 25; bilim ~ları 139; bilimsel ~ 16; epistemik ~ 25; söylenen ~ları 94
toplum 14-17, 23, 33-34, 36-37, 40-41, 43, 54, 77, 79, 85, 87-88, 90, 104, 114, 122-126, 162; ~ mühendisliği 77; açık ~ 15; bilimsel ~ 15; engelli ~ 104; ilkel-komünal ~ 43; özgür ~ 15; yobaz ~lar 33
Troubadourlar 202
Türk: ~ edebiyatı 130; ~ kültürü 130; ~ mûsikîsi 194; ~ Sanat Mûsikîsi 189, 206, 220
Türkiye 77, 97
türkü 56, 68-69, 90-91, 97-98, 118, 136
ussallık 13, 27, 36, 94
usta-çırak ilişkisi 75
Usûlî 142, 146, 164, 169-170, 172
uzlet 61, 70, 209
üleşim 40, 47
ülfet 94, 193, 201
üniversite 74-75, 79, 84
Üsküplü İshâk 142, 145, 147, 151, 154, 156-157, 161-163, 167, 169-170, 172-173, 185
ütopya 80-81
Varlık 104-105
Vergilius 64
Verstehen 12
vesvese 51-52
vuslat 61, 120, 142-143, 148-150, 174-175, 177, 181-182, 195, 203, 209-212, 225-226
Weaver 109
Whorf-Sapir hipotezi 95
Wittgenstein 46, 95
Woolf, Virginia 43-45
Yabancılaşma 114, 155
Yahyâ Bey 97-98, 142, 144, 146-147, 151, 167, 171-172, 182-183
Yahya Kemal 221
Yararcılık 19
Yasin, Ceylan 61, 90
yaşam: ~ biçimi 31, 43, 57, 76, 79, 87, 95, 142, 220; ~ enerjisi 71; günlük ~ 49, 51-52, 62, 94, 133, 142, 156, 189; iyi ~ 13-15, 28; kamusal ~ 40; kapalı ~ alanları 42; ortak ~ 42; özgür ~ alanları 92; politik ~ 40
yaşama 13, 27, 31, 35-37, 39, 41, 44, 47-51, 53-57, 62, 64, 67-69, 71, 83-84, 91, 95-96, 100, 104, 107-109, 111-112, 116, 121-122, 124-126, 128, 134, 217, 222; ~ biçimi 31, 36, 49, 84, 111, 128; ~ coşkusu 67; ~ enerjisi 54; ~ kavgası 53; ~ kaygısı 64; ~ salıncağı 104; ~ savaşı 53; ~ sevinci 53, 62; ~ sorumluluğu 55
yazar 43, 66, 117, 119, 121-122, 125, 128-132, 187
yazı 73
yazma 12, 118, 130, 219
yobaz 32-37
yobazlık 34, 36
yorum 12, 114, 116, 118, 120, 189, 195; ~cu 12, 117
yorumlama 39, 42, 54, 60, 74, 77, 91, 94, 99, 110-111, 119, 130, 134, 142, 189; yeniden ~ 42
yönetim 40-41, 76, 111, 122
Yunus Emre 60, 62-63, 66-68, 71, 104, 147
Zâhid 147, 160
zaman 37, 62, 87, 101, 125-126, 136-137
Zekaî Dede Efendi 222
zemin 35-37, 49-51; ~ değişikliği 57
zihin 27, 31
Ziyâ Paşa 44